

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

ISSN: 1300-5642

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Sayı **23-24**
2011

Journal of Sociology
Volume: 23-24

SOSYOLOJİ
DERGİSİ
Journal of Sociology

Sayı / Volume 23-24

2011

SOSYOLOJİ DERGİSİ, Sayı 23-24, Mayıs 2011, İzmir

ISSN: 1300-5642

Editör: Doç. Dr. Hale OKÇAY

Yayın Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN

Yrd. Doç. Dr. Göknur BOSTANCI EGE

Danışman

Prof. Dr. Ercan TATLIDİL

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Lülüfer KÖRÜKMEZ

Arş. Gör. Pelin ÖNDER EROL

Hakemler Kurulu

- Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Ayşe GÜNEŞ AYATA, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Aytül KASAPPOĞLU, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Beylü DIKEÇLİGİL, Erciyes Üniversitesi
- Prof. Dr. Birol DOĞAN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Demet ULUSOY, Hacettepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Dilek YEŞİLTUNA, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Enver ÖZKALP, Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK, Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Fügen BERKAY, Uludağ Üniversitesi
- Doç. Dr. Hale OKÇAY, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin BAL, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir ASLAN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Kayhan MUTLU, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Konca YUMLU, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Melek GÖREGENLİ, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Nalan YETİM, Mersin Üniversitesi
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Nilgün ÇELEBİ, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Nimet ÖNÜR, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nurgün OKTİK, Muğla Üniversitesi
- Prof. Dr. Önal SAYIN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Sencer AYATA, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Şevket TOKER, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN, Başkent Üniversitesi
- Prof. Dr. Tülin İÇLİ, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Vahap SAĞ, Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Yıldız ECEVİT, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU, Cumhuriyet Üniversitesi

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU

Yazışma Adresi: Editör: Doç. Dr. Hale OKÇAY hale.okcay@ege.edu.tr

sosyolojidergisi@mail.ege.edu.tr

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji
Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR

Basım Tarihi: 12 Temmuz 2011

SOSYOLOJİ DERGİSİ TUBİTAK- ULAKBİM TARAFINDAN TARANMAKTADIR.

Sosyoloji Dergisi yılda iki sayı yayımlanır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
<i>Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam</i>	1
İlhan TEKELİ	
<i>Ailenin Değişimi (Le Changement de la Famille)</i>	47
Önal SAYIN	
<i>Kentsel Mekanda Tüketim Mekanlarının Dönüşümü: Alışveriş Merkezleri (The Transformation of Consumption in the Urban Life: Shopping Malls)</i>	59
Ebru ÇETİN	
<i>Siyaset, Kamuoyu, Medya: Siyasal İnşa Üzerinden Bir Siyaset Sosyolojisi Perspektifi (Politics, Public Opinion and Media: A Perspective of Politics Sociology on Political Construction)</i>	69
Özgür ERDEN	
<i>Immigrant Women, Immigrant Men: A Way to Changing Identity (Göçmen Kadınlar, Göçmen Erkekler: Kimliğin Değişimi)</i>	95
Lülüfer KÖRÜKMEZ	
<i>Turgut Özal'ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm (Economic Rationalism in the Policies of Turgut Özal)</i>	105
M. Zeki DUMAN	
<i>Farklı Yaşam Tarzlarında Geleneksel ve Modern Anlayışının Televizyon Dizilerine Yansması (Different Traditional and Modern Perception of Lifestyle Television Series)</i>	125
İpek SUCU	

Tez Tanıtımları

Ergenlerin Toplumsallaşmasında İnternet Kullanımının Aile ve Okul Bağlamında Yarattığı Sorunlar (The Problems of Teen-Age Socialization Related with Spending Time on Internet from the Perspectives of Family and School)..... 147

Belgin ARSLAN CANSEVER

Eric Voegelin: Politik Düzenin Restorasyonu (Eric Voegelin: The Political Restoration of the Political Order) 155

Bengül GÜNGÖRMEZ

Prenatal Dönemdeki Kadınların Sağlık Davranışlarının Kültürel Yaklaşımla İrdelenmesi (Investigation of Women's Health Behaviours According to Cultural Approach In Prenatal Period)..... 169

Emel TAŞÇI DURAN

Küreselleşmenin Nitelikli İş Gücü Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Çalışan Tıbbi Tanıtım Temsilcileri Üzerine Bir Araştırma (The Effects of Globalization on Qualified Labor Power: A Research on Medical Representatives Working in Medicine Sector) 175

Elife KART

Yazarlara Duyuru 189

ÖNSÖZ

Sosyoloji Dergimizin 23. – 24. ortak sayısı ile karşınızdayız. Dergimizin yeni yüzü, yeni yazışma ve iletişim sistemi ile sizlerden olumlu geri - bildirimler alarak yola devam ediyoruz.

Günden geceye değişen dünyamızda ve Türkiye’de sosyologların ne kadar zengin bir malzemeye sahip oldukları hepimizce malum... Bu cömert veriler çalışmamızı, araştırmalarımızı, üzerine söyleyeceğimiz sözleri bekliyor. Dergimiz, bu sayısında işte bu çok çeşitli içerikle basıldı.

Türk Sosyolojisinde müstesna bir yeri olan Behice Boran’ın 100. yaş kutlamaları kapsamında E. Ü. Edebiyat Fakültesinde bir konferans veren ve bu konferansın tam metnini yayınlamamıza izin verme inceliğini gösteren Prof. Dr. İlhan TEKELİ’ye çok teşekkür ediyoruz. Sohbet tadındaki metni zevkle okuyacaksınız.

Değişim – dönüşüm devam ediyor: Diğer makalelerimiz ailenin değişiminden, tüketim mekânlarının dönüşümünden yani alışveriş merkezlerinden, Ermenistan’dan göç eden kadın ve erkek işçilerin kimlik dönüşümlerinden söz ediyorlar.

Politika ve medya değişimin hem öznesi ve hem de nesnesi konumunda bu sayımızda. Siyaset- Kamuoyu ve Medya üzerine, Turgut Özal’ın ekonomik politikaları üzerine ve yaşam tarzlarındaki farklılıkların TV dizilerine yansımaları üzerine yazılan makaleler de ilginizi çekecektir.

Dergimizde doktora tezleri takdimlerine de yer verdik, farklı alanlara farklı metodolojik bakışlar, tezlerin okunurluğunu yükseltiyor...

İyi yazlar, iyi okumalar...

Editör
Doç. Dr. Hale OKÇAY
Mayıs 2011

SOSYAL BİLİMCİ VE SİYASETÇİ OLARAK BEHİCE BORAN HESABI AKILLA VERİLEN BİR YAŞAM*

*İlhan TEKELİ***

Giriş

Ege Üniversitesindeki dostlar benden Behice Bora'nın doğumunun 100 yılı dolayısıyla siyasetçi Behice Boran hakkında bir konuşma yapmamı istediler. Ben de severek kabul ettim. Böyle bir konuşmayı kabul etmem de Behice Boran'ı saymamın ve sevmemin etkisi kadar onu oldukça yakından tanımamın da payı vardı.

Dostlara ben sadece siyasetçi Boran'dan değil daha çok sosyolog Boran'dan söz edeceğimi söyledim ve hazırlanmak için zaman istedim. Kanımca, bilim insanı kimliğinin, siyasetçi kimliği tarafından arka plana itilmesi, o na karşı yapılmış büyük bir haksızlık olmaktadır. Ayrıca, sosyolog Boran'ı tanımadan, siyasetçi Boran'ın tam olarak kavranamayacağını düşünüyorum. Sosyolog Boran hakkında konuşmanın, siyasetçi Boran'ı konuşmaya göre, daha rahat bir yanı var, bu konuda kurduğunuz anlatıda ileri sürülen yargılar yaygın olarak kabul görecektir.

Oysa siyasetçi Boran konusunda konuşmak oldukça zor. Zorluk Boran'dan gelmiyor, Türkiye'de soldaki değişik grupların kuracağı anlatının ortaya çıkaracağı yargılar konusunda tepkisel davranmaya hazır olmasından kaynaklanıyor. Türkiye'nin değişik sol gruplarının 1960'lı yılların ortalarından günümüze kadar uzanan karşıt ve çatışmalı söylemleri içine girmenin Boran'ı anlatmakta çok verimli olmayacağını düşünüyorum. Onun için Behice Boran'ın siyasetçi yönünü anlatırken nasıl bir çizgide kalmaya çalışacağıma açıklık kazandırmak istiyorum.

Günümüzden bakıldığında, 1961 Anayasası sonrasında Türkiye'de sol siyasi hareketlerin bir ölçüde faaliyet göstermesine olanak veren ortamda iki karizmatik liderin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlardan bir Mehmet Ali Aybar, diğeri Behice Boran. Her ikisinin de güçlü bir bilim insanı kimliği var, her ikisi de düşünceleri

* Bu yazı 'Behice Boran 100 Yaşında' etkinlikleri çerçevesinde TÜSTAV ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ortaklığıyla 23 Şubat 2011 tarihinde düzenlenen "Sosyolojide ve Siyasette Behice Boran" başlıklı konferansın metnidir.

** Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

doğrultusunda ödünsüz davranıyor, her ikisinin de küçük hesapları yok. Ben her ikisini de seviyor ve saygı duyuyorum. Hangisi haklıydı sorusuna tabii, benim de verebileceğim yanıtlar var. Ama ben böyle bir değerlendirme yapmayacağım. Bunun nedeni Türkiye’de sol hareketlerin iktidarı büyük ölçüde etkileyen ve iktidar şansı olan bir konuma gelememiş olmasıdır. Yani bir başarıdan söz etmek olanaklı değildir. Bu başarısızlığın sorumluluğu kanımca tüm sol camiaya aittir. Bu sorumluluğun kime ait olduğu konusundaki yargılar üzerine yoğunlaşmayan bir anlatı kurmaya çalışacağım. Böyle bir anlatıda değişik gruplar arasındaki çatışmalardan çok her bir siyasetçinin kendi çizgisi doğrultusunda nasıl siyaset yaptığı ön plana çıkacak.

Dostlarımdan hazırlanmak için bir zaman istemek temkinliliğini göstermiş olmam çok yararlı oldu. Behice Boran’ı tanıdığım için söyleyebileceklerim vardı, kütüphanemde kitapları, Yurt ve Dünya Dergisi ile Adımlar Dergisi koleksiyonları vb. bulunuyordu. Ama, bu konuşma için yeni yayınları toplamaya başladığımda çok değerli yeni çalışmaların yayınlandığını gördüm. Bunlardan özellikle ikisi SBF’de Gökhan Atılğan’ın Behice Boran biyografisi konusunda hazırladığı çalışılmış doktora tezi, TÜSTAV’ın yayınladığı üç ciltlik, Behice Boran’ın yazıları, konuşmaları, söyleşileri ve savunmalarını kapsayan derlemesi bana çok yardımcı oldu.

Bugünkü konuşmamı beş aşamada geliştireceğim. Birinci bölümde Behice Bora’nın doğumundan ABD’den sosyoloji doktorası alarak Türkiye’ye dönüşüne kadar geçen süredeki yaşam öyküsü üzerinde durulacak. İkinci bölümde ise Dil, Tarih ve Coğrafya bölümündeki çalışmaları ve çıkardığı dergiler yer alacak. Üçüncü bölümde 1962’de TİP’e üye olmasıyla başlayan siyasetçi oluşundan başlayarak ölümüne kadar uzanan siyasal öyküsü bulunacak. Dördüncü bölümde kronolojik ele alışın dışına çıkarak Boran’ın siyaset yaşamı içinde bir bilim insanı olmasının etkilerine ilişkin izleri sürmeye çalışacağım. Beşinci bölümde de konuşmamı sonlandıracağım.

I. Behice Sadık’ın Doğumundan Ankara’da Sosyoloji Doçentliğine Atanmasına Kadar Geçen Yaşam Öyküsü²

Behice Sadık 1 Mayıs 1910’da Bursa’da Sadık Bey ve Mahire Hanımın kızı olarak doğdu. Ailesi 1890’larda Kazan’dan Bursa’ya göçen tatarlardandı. Ailenin üç çocuğundan en küçüğüydü. Babası Sadık Bey’in Bursa’da zahirecilerin toplandığı yerde bir dükkanı vardır. Bursa’nın kazalarıyla zahire ticareti yapıyordu. Ticari ilişkileri zaman zaman İstanbul ve İzmir’e uzanıyordu. Kendi tanımıyla küçük bir burjuva aileden gelmektedir. Evlerinde ablasının

¹ Gökhan Atılğan: *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi Kuramcı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007

² Bu bölümdeki anlatının kurulmasında Uğur Mumcu: *Bir Uzun Yürüyüş*, Uğur Mumcu Gazetecilik Vakfı, Ankara, Ağustos 1996. http://tr.wikipedia.org/wiki/Behice_Boran, ile *Behice Boran*, Cilt.1: Tüstav Yayınları, İstanbul, Eylül 2010 verilen bilgilerden yararlanılmıştır.

çaldığı bir piyano bulunmaktadır.³ Bursa'da yaşadıkları mahallede evlerine her gün gazete giren tek ailedir. Ailesinin aktif bir siyaset faaliyeti yoktur, ama İttihatçılara muhalif olduğunu hatırlamaktadır.

Ailenin Kazan kökenli olması annesinin ve babasının da okur yazar olmasına ve çocuklarının eğitimine çok önem vermelerine yol açmıştır. Behice Sadık ilkokula Bursada gitmiştir. Üçüncü sınıftayken Bursa'nın Yunan kuvvetlerine işgali tehlikesi belirince aile İstanbul'a göçmüştür. Arnavutköy'de oturmaya başlayan aile Behice Sadık'ın o zamanki genel eğitim paralelinde Fransızca öğrenmesini istemektedir. Ablasını Fransız papazlar okulunda okutmak istemişler, ama savaş koşulları dolayısıyla İstanbul'a gönderememişlerdir. İstanbul'a gelince Behice Sadık'ı Fransız okuluna göndermişlerdir. Ama Tevhid-i Tedrisat uygulaması sonucu Fransız okulu kapatılınca, ortaokul ve lise eğitimi için Arnavut köy Amerikan Kız kollejiye verilmiştir. 1931 yılında Amerikan Kolejinden birincilikle mezun olmuştur. Mezun olduğunda Constantinople College Quarterly'de küçük öyküleri yayınlanmış bulunuyordu.

Aynı yıl Darülfünun'un Felsefe bölümüne girdi. Bu bölümde sadece bir sosyoloji dersi bulunuyordu. Ama bu aşamada Behice Sadık'ın sosyolojiye bir ilgisi yoktu. O pedagoji derslerini alarak öğretmen olmak, eğitimle toplumdaki cehaleti yenmeye uğraşanlar arasında yer almak istiyordu. Darülfünun'da öğrenciyken 1932 yılı yazında Cenevre'de "Bureau d'Etudes Internationales"de bir yaz okuluna gider.⁴ Darülfünunda okurken kolejde öğretmen vekili olarak Kolejin hazırlık sınıfına ders veriyordu. Bu sırada ki öğrencileri arasında Mina Urgan'ın bulunduğunu biliyoruz.⁵ İki yıl dolunca asil öğretmen olabilmek için Milli Eğitim Bakanlığının açtığı İngilizce öğretmeliği sınavına girmiş ve kazanmıştır. Darülmualimat'ta okumuş olan ablası Nefise Sadık Manisa'dadır. Orada CHP içinde, Yardımsevenlerde, Kızılayda aktiftir, Meclis-i İdare üyesidir. Kocası devlet hastanesinde doktordur. O yıl Milli Eğitim Bakanlığı bütün orta eğitim okullarına İngilizce dil eğitimi koymuştur. Behice Sadık'ın da atamasını Ablasının olduğu Manisa'ya yapar. Bir ders yılı Manisa'da orta okul İngilizce hocası olarak çalışır. Bir anlamda artık, iş sahibi olmuş yaşamı belli bir düzene kavuşmuştur. O günlerin Anadolu kentlerinde oluşan Cumhuriyet eliti arasında yer alan bir aile içinde yaşamını sürdürmeye başlamıştır. O yıl orta okul öğrencisi olan Fatma Taşkingöl (Başaran)'ün anlattığına göre de, Cumhuriyetçi çevre içinde, çok iyi dans etmesiyle tanınmaya başlamıştır.⁶

Böyle bir yaşam çizgisine girmişken yaşam çizgisini değiştirecek beklenmedik bir teklif alır. Kolejdeki tarih öğretmeni, ABD'de ki Michigan Üniversitesine döndüğünde ona bir burs sağlamıştır. Behice Sadık'ın hiçbir

³ Mete Çetık: "Bir Akademisyen Olarak Behice Boran", Biyoğrafya: Behice Boran. 2., Bağlam Yayınları, İstanbul, Nisan 2002, s.30

⁴ Mete Çetık: Age, s.30.

⁵ Biyografya Behice Boran 2, Age, s.165.

⁶ Gökhan Atılğan: Age, s.32.

arayış içinde olmadığı, hiçbir yere başvurmadığı bir dönemde, gelen bu davete uyarak Michigan Üniversitesi'nin bulunduğu Ann Arbor'a gider. Arnavutköy Kolejinden mezun olması ve İstanbul'da Darülfünun'da okuduğu iki yıl göz önüne alınarak doğrudan doktora programına kabul edilir. Eylül 1934'de doktora eğitimine başladı. Bu eğitim doktora derecesini aldığı 1938 yılı Aralığına kadar yaklaşık dört yıl sürdü.

Türkiye'de Arnavutköy Amerikan kolejinde okurken ilgisi sosyolojiden çok pedagojiye yönelmişti. ABD'de ilk yıl ana dal olarak sosyolojiyi, ikincil alan olarak da pedagojiyi seçer. İkinci yıldan itibaren tamamen sosyoloji alanına yoğunlaşır. Kendi deyişleyle eğitimin toplumun önemli kurumlarından biri olduğuna, eğer toplumsal gerçekliğin tümü kavranırsa, eğitimin de daha iyi anlaşılacağını göreyerek, sosyolojide yoğunlaşmaya karar vermiştir. Bu kararı verirken kafasının gerisinde Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine nasıl erişeceği sorusu bulunuyordu. Bunun için de toplumların nasıl değişip geliştiğini öğrenmek istiyordu. Ama aldığı sosyoloji eğitimi onu doyurmamaya başlamıştır.⁷ Kendi anlatısıyla, Michigan Üniversitesinde öğretilen sosyolojinin bir bilim olmadığını fark ederek, yanlış bir dalda olduğunu düşünmeye başlamıştır.⁸

ABD'deki eğitiminin dördüncü yarı yılına geldiğinde üniversitesinde bir başka doktora öğrencisiyle sosyolojinin kuramsal sorunlarını tartışırken Behice Sadık Durkheim'dan söz ederken, arkadaşı Marx'ın yaklaşımından söz eder. Ama arkadaşı Durkheim'ı, kendisi de Marx'ı okumamıştır. Konuşma derinleşmez. İki de tartışmayı gerekli okumaları yaptıktan sonra sürdürmeye karar verirler. Behice Sadık yaz tatilinde Marx üzerine temel okumaları yapar. Yaz sonunda yeniden dersler başladığında arkadaşı Wisconsin Üniversitesine geçmiştir. Tartışmayı sürdüremezler. Ama o yarı yıl aldığı sosyal antropolojiye giriş dersi akademik formasyonunun oluşumunda önemli katkı bir katkı yapar. Mübeccel Kırayın anlattıklarından bu dersin hocasının ünlü Leslie Whyte olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Bu ders sosyoloji gibi toplumsal değişme kavramı ile yetinmiyor bunun ötesine geçerek toplumsal yapı ve toplumsal evrim kavramının toplumun gerçekliğini kavramaktaki olanaklarını gayet açık olarak sergiliyordu. Bu ders Behice Sadık'ı sosyoloji derslerinden çok etkiledi. Bu yıllarda, doktora öğrencileri için açılan bir seminerde Marksizim üzerine bir dönem ödevi yazmayı yükledi. Marksizme ilgi duymaya başladıktan sonra Kapitalin ilk cildini, Alman İdeolojisini, Komünist Manifestoyu, Engels'in Ailenin ve Devletin Menşei'ni, Lenin'in Diyalektik Materyalizm ve Empriokritizm gibi temel kitaplarını okumuştur. Behice Sadık bu dönemde Marksizmin bir ekonomik determinizm olmadığını, diyalektik dikkate alınmadan doğru açıklamalar yapılamayacağını, toplumu

⁷ Uğur Mumcu: *Age*, s. 15-16

⁸ Gökhan Atılğan: *Age*, s.33.

⁹ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Cadı kazanı kaynamaya başladığı yıllarda Leslie Whyte ABD'de okuyan Mübeccel Kıraya, Behice Boran'a yapılanlardan haberdar olunca " yirmi senelik hocayım; karşımda oturan en akıllı insandı; ondan daha iyisi gemedi; keşke hiç göndermeseydik onu" demiştir. *Biyografya Behice Boran 2*: s.105.

değiştirmenin bir bireysel iş olmadığını, örgüt işi yani parti işi olduğunu kavradığını anlatmaktadır.¹⁰

Behice Sadık'ın Marksizme yönelmesini sadece Amerikan sosyolojisi konusunda duyduğu tatminsizliğe bağlamak kanımca yetersiz kalmaktadır. Behice Boran'ın ABD'de bulunduğu yıllar, ABD'nin 1929 büyük ekonomik krizin etkilerinden henüz kurtulamadığı yıllardır. New Deal'in getirdikleri sınırlı kalmış, ABD 1937 yılında yeniden bir kriz yaşamaya başlamıştır. ABD'nin büyük potansiyellerine karşın, kapitalizm içinde sefaletin önlenemediğinin kanıtların her gün yaşamaktadır. Devrimci ele alışların gerekliliğini düşünmektedir.

Michigan Üniversitesinde kendi ilgileri doğrultusunda Marksizmi keşfetmesi ve bu düşünce çizgisinde yol alması doktora konusunu saptamasını da belirlemiştir. Esas ilgilendiği konu düşey sosyal hareketlilik (vertical social mobility) olmuştur. Tabii bu Marksist paradigma içinde kalan bir sorunsaldır. Behice Sadık bu konuyu ABD'de toplumun düşey hareketliliğe açık olduğu şeklindeki inancın bir dayanağı olmadığını göstererek bu miti yıkmak için seçtiğini anlatmaktadır. Tezin yöneticisi bölüm başkanıdır. Bu konuda bir araştırma yapması için Detroit'teki otomobil fabrikaları seçilmiştir. Bu konuda otomobil fabrikaları araştırma izni vermek istememişler, nihayet Ford şirketinden izin çıkmıştır. Otomobil fabrikalarında CIO işçileri örgütlemeye başlayınca açılan bu kapı yeniden kapanmıştır. Saha araştırması olanağı kalmayınca ABD'nin nüfus sayımı verilerinden yararlanarak, "Bir Mesleki Mobilite İncelemesi 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletlerinde Meslek Gruplarının Yaş Dağılımı Analizi" adlı tezi yazmıştır.¹¹ Uğur Mumcu'yla konuşmasından, bu tezde ele alınan 20 yılda meslek gruplaşmalarındaki değişikliklerin bu sürede çalışma hayatına girenlerin tercihlerine ve bulabildikleri iş olanaklarına bağlı olduğunu, bu nedenle sınıf akışkanlığını doğrudan yakalayamadığı için rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. ABD sosyologlarının bu tür kaygıları olmadığı için doktora derecesini almakta bir zorlukla karşılaşmamıştır.

Aralık 1938'de Michigan Üniversitesinde doktorasını aldığı ABD'den doktora alan ilk kadın ve Türkiye'de sosyoloji doktorası yapan ilk kadın olarak dönüş yapar. Dönerken bavulunda bir dans elbisesi bulunmaktadır, ama düşüncesinde geldiği nokta dolayısıyla artık hiç kullanamayacaktır.¹²

Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi'nin İktisat Fakültesinde sosyoloji dersi bulunduğunu öğrenir ve fakülte dekanı Celal Sarç'a başvurur. O dönemde üniversite henüz kuruluş aşamasında olduğu için doktorası olan bir kişi doğrudan doçent olarak atanabilmektedir. Celal Sarç onu iyi karşılamış, Ankara'daki Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğüne dilekçe vermesi gerektiğini bildirmiştir. O

¹⁰ Uğur Mumcu: *Age*, s. 17-18

¹¹ Bu tezin Türkçe'si 2010 yılında yeniden yararlanmıştır. Bknz: Behice Sadık Boran: "Bir Mesleki Mobilite İncelemesi", Behice Boran: Tüstav Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s.43-166.

¹² Bu bilgiyi Sadun Aren vermektedir, Bknz. Güzella Bayındır: *Akıntıya Karşı Behice Boran, Yazılama*, İstanbul, İstanbul, 2009, s.206.

da bir dilekçe göndererek Manisa'ya ablasının yanına giderek yanıt beklemeye başlamıştır. Bu yıllarda Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu'dur. İstanbul Üniversitesine Nazizm'den kaçan bilim adamlarının yerleştirilmesinde önemli rol oynamıştır ve siyasal desteği yüksektir. Yanıt gelmemesi üzerine ablasıyla birlikte Ankara'ya gider Dursunoğluyla görüşür. Dursunoğlu ümit vermez. Türkay Ataöv'in Cumhuriyette yazdığına göre bu konuşmada kendisin kadro yok denildiği için bir süre "hademe kadrosunda" görünerek hocalık yapmaya razı olmasına karşın, üniversiteye ataması yapılmaz.¹³ Behice Sadık Boran'ın sol bir düşünceye sahip olduğu henüz Türkiye'de bilinmemektedir. Bu nedenle Dursunoğlu'nun direncini Alman üniversiteleri karşısında Amerikan üniversitelerine güvenmeyişiyle açıklamak doğru olabilir. Bunun üzerinde 1939 mayısında doğrudan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e başvurarak durumunu anlatır. O da Müsteşar Rüştü Uzel'i çağırarak uygun bir yere tayin etmelerini söyler. Buna karşın Dursunoğlunun direncinin aşılması kolay olmaz, atamanın yapılabilmesi için Bakanın yeniden devreye girmesi gerekir. Nihayet 1939 yılı Haziranında Üniversite yasasında ki geçici bir maddeye dayanarak, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine, üç yıl içinde doçentlik tezini hazırlamak koşuluyla, sosyoloji doçenti olarak atanır.

II. Behice S. Boran'ın Yaşamında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dönemi

Behice Bora'nın Doçent olarak atandığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 11 Mart 1935'te Kültür Bakanı Abidin Özmen'e verdiği bir direktif üzerine kurulmuştur. Bu bir Atatürk projesidir. Bu projenin niteliğine doğru teşhis koyabilmek için Üniversite reformu konusundaki Malche raporunu okuduktan sonra Atatürk'ün aldığı üç dört sayfalık el yazısı notları hatırlamak gerekir. O notlarda iki konu dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi İstanbul Darülfünunu ne yapalım sorusuna cevap aramanın kendisini ilgilendirmedir. O na göre Türkiye'nin nasıl bir kültür planı yapılmalıdır sorusunu çözmeden İstanbul Darülfünununun ıslahından bahsetmek ayıptır, abestir, manasızdır. O kendi kafasındaki kültür sorununa araştırmalarıyla ufuk açacak bir kurum istemektedir. Dikkati çeken ikinci konu Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın ilim aleminde yüksekliği tanınmış profesörlerini Ankara'da toplamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamayı göze almış olmasıdır.¹⁴ Bu nedenle Üniversite reformunun uygulanmaya konulmasından çok kısa bir süre sonra Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Projesini devreye sokmuştur. Kültür odaklıdır ve Ankara'dadır.

Başbakanlığın fakültenin kuruluşuyla ilgili raporunda fakültenin işlevi " Hükümet merkezimizde bir taraftan Türk Kültürünü bilgi metoduyla işleyecek bir tetkik ve araştırma müessesine olan ihtiyaç, diğer taraftan orta tahsil

¹³ Türkaya Ataöv: *Cumhuriyet*, 16 Ekim 2004.

¹⁴ Osman Bahadır: "1933 Üniversite Reformu Niçin Yapıldı?", Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır (Editörler), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2007, s.67-69.

müesseselerimize ulusal dil ve tarihimizin ilmi ve en yeni telakkilerine göre hazırlanmış muallim yetiştirmek” olarak tanımlanmıştır. Fakülte resmi olarak, Halkevi Konferans Salonunda, Atatürk’ün katılımıyla, 9 Ocak 1936’de yapılan bir törenle açılır. Fakülte kurulduğunda Türk-Dil ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Antropoloji, Sümer, Akad, Hitit, Macar, Hint, Çin, Yunan, Latin Dil ve Edebiyatları; yaşayan dillerden, Alman, Fransız İngiliz, Rus, Arap, Fars Dil ve Edebiyatları zümreleri (kürsüleri) vardır. Buna 1937 yılında Arkeoloji eklenmiştir.¹⁵ Görüldüğü gibi henüz Behice S. Boran’ın sosyoloji dersi verebileceği bir yer yoktur. Fakültenin başlangıçtaki yapısı hemen hemen sadece ideografik bilim alanlarını kapsamaktadır.

Boranın başvurabileceği felsefe zümresi 1939 yılında açılmıştır. Kanımca bu gelişme bu yılda Emin Erişilgil’in Dekanlık yapmasıyla yakından ilişkilidir. Darülfünunda Ziya Gökalp’in grubu içinde bulunan Emin Erişilgil böyle bir olanak açınca da Boran’ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine atanması olanaklı hale gelmiştir. Felsefe zümresi başkanlığına, Paris –Sorbone Üniversitesi Felsefe Bölümü Profesörlerinden Oliver Lacombe getirildi. Muzaffer Şerif Başoğlu,¹⁶ ve Behice Boran doçent, Niyazi Berkes,¹⁷ Necati Akder,¹⁸ Hamdi Ragıp Atademir¹⁹ ve Mediha (Esenel) Berkes’de²⁰ ilmi yardımcı (asistan) olarak göreve başladılar. 1942 yılında Lacombe’un bu zümre içinde bilim tarihi

¹⁵ Azmi Süslü, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 Yıllık Tarihi*, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s.8, 19, 39.

¹⁶ Darülfünun Edebiyat Fakültesinde mezun olan Muzaffer Şerif 1929 yılında psikoloji eğitimi için ABD’ye gitti, 1932’de Harvard Üniversitesinde psikoloji yüksek lisans derecesi elde ettikten sonra Almanya’ya gitti, orada Gestalt Psikolojisinin kurucularıyla tanışırken Nazizm’in yükselişini yaşadı. 1935 ‘de Colombia Üniversitesinden doktora derecesini aldı ve bu tez 1936’da *The Psychology of Social Norms* başlığıyla yayınladığında çok ses getirdi. 1937’de Türkiye’ye dönerek Gazi Terbiye Enstitüsünde psikoloji dersleri vermeye başladı. 1939 yılında da 1939’da Dil ve Tarih-Coğrafya Felsefe kürsüsüne psikoloji doçenti olarak atandı. Remzi Demir- Doğan Atılğan: *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye’de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s.47.

¹⁷ Niyazi Berkes İstanbul Üniversitesinde sosyoloji asistanıyken 1935’de bir burs alarak Chicago Üniversitesinde gitmiş sosyoloji bölümüne devam etmiştir. II. Dünya Savaşı çıkınca eğitimini tamamlamadan Türkiye’ye dönmüştür. 1939’da ilmi yardımcı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesine atanmış 1941’de doçentliğe terfi etmiştir..Hayriye Erbaş: “Üniversite- Toplum İlişkisi Bağlamında DTCF ve Sosyoloji”, Remzi Demir, Doğan Atılğan (editörler): *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s.194.

¹⁸ Necati Akder, Darülfünunda felsefe okudu, Mehmet İzzettin’in izleyicisiydi Lisede felsefe öğretmenliği yaparken 1933’de Sorbon felsefe bölümüne gönderildi, oradan 1936’da mezun olunca Fransız ve Alman Felsefelerini incelemek için Berlin Üniversitesine gönderildi. 1939’da Ankara’ya dönünce Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin felsefe zümresine atandı. 1942 yılında da doçent oldu. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2973>

¹⁹ Hamdi Ragıp Atademir Fransa’da Besançon ve Nancy Üniversitelerinde eğitim gördükten sonra lise öğretim üyeliği yapmakta iken, 1939 yılında Lacombe’un asistanı olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine atandı. 1942 yılında “Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı” Başlığı teziyle doçentliğe yükseltildi. Remzi Demir, Doğan Atılğan: *Age*, s.67

²⁰ Mediha Berkes Chicago Üniversitesinin Antropoloji bölümüne devam etmiştir. II. Dünya Savaşı çıkınca eğitimini tamamlamadan Türkiye’ye dönmüştür.

disiplininin yer alması önerisi de uygun görülerek uygulamaya konuldu.²¹ Bu kadroya 1942 yılında Nusret Hızır,²² 1943 yılında Aydın Sayılı katıldı.²³

Bu kadro yeni kurulan bir felsefe bölümü için kuvvetli bir kadrodur. Türkiye o yıllarda Almanya'dan kaçan önemli bilim adamlarını getirebildiği için diğer dallarda da güçlü bir kadro kurmuştur. Bu kadronun o zaman kadar oluşan sosyal bilim bölümlerinin kadrolarından en önemli farklığı ABD'de sosyal bilim formasyonu elde etmiş Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes gibi oldukça güçlü bir kümelenmeyi barındırmasıdır. Türkiye'nin sosyal bilim akademiyası genellikle Fransa ve Almanya'da yetişmişlerdir ve o ülkelerdeki gelişmelerin etkisi altındadırlar. ABD'nin etkisi ilk kez bu kurumda açıkça hissedilebilecektir. Fatma Başaran'ın anlattığına göre, bu öğretim üyeleri yabancı dergilerden makaleleri okutmaktadırlar. Bunun için de öğrencilerine yardımcı olmak üzere İngilizce dersi vermekte, tercümelerine yardım etmektedirler. Behice Boran böyle bir ortamda Sosyolojiye Giriş, Şehir Sosyolojisi ve İstatistik, derslerini vermeye başlamıştır²⁴. Aynı zamanda da gelirini artırabilmek için Ankara'daki değişik liselerdeki derslere gitmiştir.

İlk öğrencilerinden olan Mübeccel Kıray Behice Hanımın öğrencisi olduğunda kendisine etkisini, "O kadar genç, o kadar şık, o kadar zarif ve o oranda da bilgili. Saçları, İngiliz tabiriyle page denen tarzda, içe doğru doğru kıvrılmış, çok hoş bir kadın" diye anlatıyor. Onu etkileyen esas olarak kirli pembe renkli elbisesi olmuştur. Bu rafine rengi, yıllar geçtikten sonra bile, "eflatuna gidecek ama gitmiyor" diye anlatmaktadır.²⁵ Kısa sürede Boran'ın ünü, Ankara'da yayılır, derslerini dinlemeye SBF'nin asistanları da gelmeye başlar. Artık sınıfları kalabalıklaşmıştır.

Behice Boran'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki öyküsünü üç bölümde anlatmaya çalışacağım. Birinci bölümde kuramsal ve amprik sosyoloji çalışmalarını, ikinci bölümde dergi çıkararak, gazetelerde yazdığı yazılarla toplumdaki sosyal ve siyasal gelişmelere müdahale çabalarını, üçüncü bölümde ise Boran ve Arkadaşlarının Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden uzaklaştırılmasını ele alacağım.

²¹ Remzi Demir, Doğan Atılğan: Bir önce Age, s.149

²² Üniversite reformu sonrasında İstanbul Üniversitesinde Hans Reichenbach'ın asistanlığını yapan Nusret Hızır, Hasan Ali Yücel'in ısrarı üzerine dışarıdan sınav vererek 1942 yılında doçent olarak atandı. Remzi Demir, Doğan Atılğan: Bir önce Age, s.31.

²³ Aydın Sayılı 1942 yılında Harvard Üniversitesinde Sartounun öğrencisi olarak

"İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim Kurumları Başlıklı " teziyle Harvard'da verilen ilk bilim tarihi doktora derecesini alarak Türkiye'ye döndüğünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe zümresine ilmi yardımcı olarak 1943 yılında atandı. Remzi Demir, Doğan Atılğan: Bir önce Age, s.61.

²⁴ Sosyolojiyi seçenler; Mübeccel Belik (Kıray), Fatma Taşkingöl (Başaran), Ekrem Altay, Lütfü Öztabak, Osman Serdengeçti ve Tahsin Gülöksüz bulunmaktadır. Güzella Bayındır: Age. s.56.

²⁵ Biyografya Behice Boran 2: s.102,111.

Sosyoloji Kuramı Konusunda Ampirik ve Kuramsal Çalışmaları

Behice Boran'ın DTCF'ne atanmasından sonrasında Türkiye'deki sosyolojinin Durkheim'in çizgisinde kalamayacağı, kuramsal tartışmanın derinleşeceği ve bunun öncüsünün Behice Boran olacağına ilk işareti *Siyasi İlimler Mecmuasında* 1940 yılında yazdığı "Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları" yazısında verilmiştir denilebilir.²⁶ Boran bu yazısında Şikago okulunun beşeri ekolojiyi yaklaşımını tanıtmaya yanısıra Durkheim'in morfoloji sosyal yaklaşımıyla karşılaştırmasını yapmakta ve beşeri ekoloji yaklaşımının üstünlüğünü anlatmaktadır.

Boran'ın sunuşuyla beşeri ekoloji temelde, ister biyolojik, ister toplumsal olarak kabul edilmiş insan ihtiyaçlarının karşılanması konusunda doğal çevrenin işletilmesi faaliyetlerinden doğan insanlararası gayri şahsi (anonim) ilişkileri incelemektedir diye tanımlanmıştır. Ekoloji bu yöntemini özellikle belli bir iş bölümüne bağlı olarak belli bir mekanda biçimlenmiş insan topluluklarını (community) incelemekte uygulamaktadır.

Boran Durkheim'in toplumu incelerken kullandığı "morfoloji sosyal" yaklaşımında da bir topluluğun mekanda yığılması/biçimlenişi olarak ele aldığı sorun bir anlamda beşeri ekolojinin ele aldığıyla aynıdır. Ama Durkheim mekandaki yığılmayı gayri şahsi bir işbölümüne değil şahsi bir ilişki olan "manevi tekasüfe" (manevi yoğunlaşmaya) bağlamaktadır. Boran böyle bir anlayışın sosyolojinin saha araştırmalarında uygulanamadığını ve başarısız olduğunu söylemektedir.

Boran'ın ikinci Kuramsal/yöntemsel yazısı "Sosyal Evrim Meselesi", 1943 yılında *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinde* yayınlanmıştır. Bu konuyu doçentlik dersinde zaten işlemiştir bulunuyordu.²⁷

Boran sosyolojide evrim kavramının 19 yüzyılın ikinci yarısında gelişmesinin dünyada yaşanan inkişaf dolayısıyla ortaya çıktığını ama bu dönemde sosyal evrim konusunda yazılanların "tarih felsefesini" andırması dolayısıyla başarısız olması nedeniyle sosyal evrim kavramının terkedilerek, sosyal değişme ve sosyal süreçlerin kullanılmaya başladığını ve bu kavramların da yetersiz kaldığını anlatmaktadır. Evrim gibi yapısal değişmelere atıf yapan bir kavramın reddedilmesi sosyolojinin genelleme yapabilme olanağını elinden almaktadır. Boranın böyle bir saptamasını doğa bilimlerine benzer bir sosyolojinin doğmasını engellemek diye de okumak olanaklıdır.

Oysa Boran evrimsel bir değişme kavramının tanımlanabileceğini ve sosyolojinin bilimselliğinin pekiştirilebileceğini düşünmektedir. İnsan topluluklarının oluşumunda esas olan insanın doğal çevresiyle ilişkisinde doğal kaynakların işletilmesinde alet ve değişen araçlar kullanıldığından ve bunlar birikerek inkişaf ettiklerinden, insan tabiat ilişkileri ve bunlardan doğan insan ilişkilerinde evrimsel karakteri olan bir değişme gözlenebilecektir. Bu değişme tek bir çizgi

²⁶ Behice Boran: " Sosyoloji'de Yeni Araştırma Esasları", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı 111, Haziran 1940

²⁷ Behice S.Boran: "Sosyal Evrim Meselesi", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Şubat 1943.

üstünde tedrici bir değişme değildir. Farklı coğrafya ve tarih koşullarında farklı hızda, sıçrayışları da içerebilecek bir değişmedir. Ama Boran evrimsel değişimin varlığının kabulünün bir ereklilik içermesi anlamına gelmediğini kuvvetle vurgulamaktadır. Evrimde bir yön bulunduğu söylenebilmesi erişilecek sonucun bir zaruretinden değil analiz ve yapılan gözlemler sonucundaki saptamalardan doğmaktadır. Tekniğin biriken ve ilerliyen bir seyir takip etmesinin erişilmesi zaruri bir gaye ile tayin edilmiş olmayışındaki gibi. Böylece, Boran “subjektif, ahlaki kıymet hükümlerine sapmada, ilmin kabul ettiği miyarlara uygun, müşahade, mukayese edilebilir, ölçülebilir olaylara dayanarak sosyal evrim” kavramın geliştirilebileceğini ve sosyolojinin bilimsel niteliğini güçlendirebileceğini ortaya koymaktadır.

Behice Boran kendisinin evrenselci sosyoloji anlayışının bir başka yönüne 1943 yılında İnsan dergisinde yayınladığı Sosyolojide Bocalamalar I ve II yazılarıyla açıklık kazandırmıştır.²⁸

Boran bu yazısında sosyolojiyi benim kullandığın bu terimleri kullanmadan ideografik değil, nomotetik bir bilim olarak gördüğüne açıklık kazandırmaktadır. Sosyolojide organik (uzvi) kuramdan söz eden Charles Cooley’in bir yazısından

“Her şey hem sebep hem neticedir; amiller arasında mantıki bir evveliyet, müstakil bir mmütehavvil,ip ucunun başladığı bir nokta yoktur. Ya bir bütün olarak görmelisiniz veya hakiki bir şey görmüyorsunuz” alıntısını yaptıktan sonra bu bütüncü görüşüne katıldığını söylemektedir. Ama bunu “ Her vaziyet tam bir bütün olarak, bütün müşahhaslığında ele alındığı zaman nevi şahsına münhasır, benzeri olmayan,tek bir birlik teşkil eder” olarak yorumlamasına katılmamaktadır. Böyle bir yorumun sosyolojiyi kanun geliştiremez hale sokmaktadır.

Oysa Boran bütüncü bir görüşten hareket ederek tabii ilimler metodunu uygulayarak genel kanun geliştirmenin olanaklı olduğunu görmektedir. Bunun olanaklılığını Chicago okulundan Burgess’in (eş merkezli zonlar) kuramının gösterdiğini söylemektedir. Yalnız bu kuramda rekabetin zorunlu bir süreç gibi ele alınmasını kapitalist Amerikan toplumunun damgasını taşımak olarak yorumlamakta ve beşeri ekoloji doğru bir görüş noktasından hareket ettiği veya edebileceği halde istikametini kaybediyor, şüpheli, yanlış yollara sapıyor demektedir.

Boran DTCF Dergisinde 1943 yılında yayınladığı “Sosyoloji Anlayışında İkilik” yazısında sosyolojide doğa bilimleri yaklaşımının uygulanabilirliği konusunu ele almıştır.²⁹ Bu yazıda da Charles Cooley’in idiografik yaklaşımını eleştirmektedir. Boran’ın bu konudaki düşüncesi üzerinde daha önce durulduğu için bu bölümde ayrıca ele alınmayacaktır.

²⁸ Behice Boran: “Sosyolojide Bocalamalar I”, İnsan, Sayı 21, Mart 1943.

Behice Boran: “Sosyolojide Bocalamalar II”, İnsan, Sayı 22, Nisan 1943.

²⁹ Behice Boran: “Sosyoloji Anlayışında İkilik”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı.3, Nisan 1943.

Boran sosyoloji anlayışındaki temel ikiliği; 1) monist bir bilim anlayışına sahip olarak sosyolojinin de neo pozitivist bir yaklaşımla geliştirilebileceğini kabul edenlerle, 2) sosyolojide doğa bilimlerinin pozitivist bilim anlayışının uygulanamayacağını manevi bilimlerin yaklaşımlarının uygulanması gerektiğini savunanlar arasında kurmaktadır.

İkinci görüş Almanya'da hakimdir. Boran bu yazısında önce sosyal olayların manevi bilimlerin yöntemleriyle incelenmesi gerektiğini savunanların görüşlerini vermekte ve görüşleri yanıtlamaktadır. Bu yanıtlamayı yaparken dualist bilim yaklaşımı içinde pozitivist yaklaşımla yapılamaz denilenlerin yapılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Ona göre "sosyoloji müsbet bir bilim olabilir mi, olamaz mı münakaşası devam ede dursun, bu suale kati cevabı bilfiil bu metodun sosyal olaylara tatbiki verecektir."

Boran'ın "Sosyoloji Anlayışında İkilik" yazısını yazmış olmasını sadece epistemolojik kaygılara bağlamak yetersizdir. Bunun gerisinde II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya yanında yer alanların "Milli İlim" kavramını kullanması dolayısıyladır. "İktisatta otarşi" ve "kültürde otarşiyi" savunanlar ideolojilerinin uzantısı olarak "milli ilim"den söz etmişlerdir.³⁰ Eğer bilim alanını "doğa bilimleri", "manevi bilimler" diye ikiye ayırırsanız bir "milli ilimden" söz edebilmek kolay olmaktadır. Hem ideolojik konumuyla, hem de sosyolojinin doğa bilimleri yöntemleriyle yapılabileceğine inanması dolayısıyla, Boran tabii ki "milli ilim" anlayışına karşı çıkmış ve yine 1943 yılında Adımlar dergisinde "Hangi Manada Milli İlim" yazısını yayınlamıştır.³¹

Boran yasanın belli bir süre için sağladığı olanak üzerine doçent olarak atanmıştır. Ama doçentliğe yeterliliği için bir habilitasyon tezi hazırlamak zorundadır. Bunun için Manisa'da bir ova köyü olan Tepecik'e 1941 yazında öğrencisi olan Fatma Taşkingöl (Başaran)'ü götürerek bir saha araştırması yapar. Bu araştırmaların harcamaları üniversite bütçesinden karşılanır. "Bir Köy Üzerinde Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki" başlıklı tezini 1942 yılında sunar. Olivier Lacombe, Emin Erişilgil ve Şevket Aziz Kansu'dan oluşan jüri çok olumlu raporlar yazar, doçentlik dersini "Sosyolojide Tekamül" konusunda verir. 20 Haziran 1942'de doçentliğe yeterliliği kabul edilmiş olur. Bundan kısa bir süre sonra Manisanın dağ köylerinde bir başka saha araştırmasına yine Fatma Taşkingöl'le çıkar.³² İlk araştırmasından elde ettiği sonuçları ikinci araştırmanın bulgularıyla ve o yıllarda Ankara köylerinde yaptığı gözlemlerle birlikte 1945 yılında temel eseri olan "Toplumsal Yapı Araştırmaları, İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki"ni yayınlar.³³

³⁰ Ant Duyum, Yıldırım Yıldırım:" Behice Sadık Boran", Aytül Kasapoğlu: 60 Yıllık Gelenek DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999,DTCF Sosyoloji Bölümü, Ankara, 1999, s.72.

³¹ Behice Boran:" Hangi Manada Milli İlim", *Adımlar*, Say 5, Eylül 1943.

³² Fatma Taşkingöl 1944 yılında mezun olduğunda ilmi yardımcı olarak alınır, Boran üniversiteden ayrılıncaya kadar Boran'ın odasında oturur. Güzella Bayındır: Age, s.58.

³³ Mete Çetik. Age, s.42-44.

Behice Boran o yıllarda dergilerde yazdığı yazılarda geliştirdiği kuramsal konumunu Manisa'da yaptığı iki köy çeşidi üzerindeki toplumsal yapı araştırmalarında somutlaştırmıştır. Bu en önemli eseridir denilebilir. Hem bu nedenle hem de köy araştırmaları konusunda Türkiye'de önemli bir kırılma noktasını teşkil etmesi bakımından ayrıntılı olarak duracağız.

Kitabın başında uzun bir Problem ve Metod bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm bu araştırmacının genellikle anlaşıldığı biçimde bir köy incelemesi olmadığını söyleyerek başlamaktadır. İncelemek istenilen konu bir köydeki hayat şartları değildir, genel bir sosyolojik problemdir. “ Bir topluluğun sosyal yapısının farklılaştığı fonksiyonel kısımlar arasındaki, bilhassa iki esas kısım arasındaki münasebetleri aydınlatmaktır”. Bu problem bakımından ele alınan köy olsun, kent olsun, Çin'de olsun Amerika'da fark etmeyecektir.³⁴ Kitabın başlangıcında tabii çok önemli bir kuramsal iddia konulmuş olmaktadır. Onun için bu saha araştırmasını kuramsal iddia taşıyan araştırmaları içinde ele alıyoruz.

“Cemiyetin yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler, yani müesseseler (kurumlar), insanlar arasında yerleşmiş, tekerrür eden, az çok devamlı olan münasebetler şekli veya münasebetler sistemidir.” Müesseseler insan münasebetleri sistemleridir, insan münasebetleri ise, hangi cemiyette olursa olsun, daima iki çeşide icra edilebilirler: 1) cemiyet-tabiat çevresi münasebetinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi, 2) doğrudan doğruya cemiyet tabiat münasebetinden doğmayan insanlar-arası münasebetler sistemleri Bu iki münasebetler sistemleri, birlikte bir cemiyet yapısı teşkil ettiklerinden bir birlerinden müstakil değillerdir.” “Her ne kadar genel sosyal evrimde (evolution) bu iki esas münasebetler nizamı arasındaki bağlantıların ne olduğu ana hatları itibariyle biliniyorlarsa da, sosyolojik araştırmaların başarması gereken iş muhtelif cemiyet tiplerinde, muhtelif zaman ve mekan şartları altında, bu esas münasebetin müşahada gösterdiği çeşitlenmeleri meydana çıkarmak, sosyal değişme vetiresinde (sürecinde) müesseselerin değişme seyrinin ve nizamının ne olduğunu teferruatıyla belirtmektedir.”³⁵ Boran cemiyet-tabiat münasebetinden doğan müesseselerin, yani mülkiyet ve ona bağlı olarak iş bölümü sistemlerinin diğer sosyal müesseselerden daha önemli olduğu üzerinde durmaktadır.

Boran bir sosyolog olarak belli bir toplumu incelerken neler yapması gerektiği konusunda böyle bir çerçeve çizmiştir. Bu problemin formüle edilmiş biçimi ilginç bir özellik göstermektedir. Kendisinin formasyonunda önemli bir yer tutan antropolojiden gelen evrimci çizgiye oturmakta, batı dünyasında gelişen sosyolojinin kavramlarıyla ifade edilmektedir. Marksist yazının terminolojisiyle yazılmamış olsa da bu analizin Marksist ele alışla da uyum içinde olduğu açıktır.

³⁴ Behice Sadık Boran: “Toplumsal Yapı Araştırmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü, Sosyoloji Serisi, 3, Ankara, 1945, s.1.

³⁵ Behice Sadık Boran: *Age*, s. 2-3.

Örneğin birinci tür müesseseler alt yapı, ikinci tür müesseseler üst yapı kavramına tekabül etmektedir.

Boran ortaya koyduğu bu bakış açısının bir topluluğun (bu durumda köy) incelenmesinde izlenecek metodolojiyi de belirlediğini söyleyerek, ele alınan topluluğun tabiatla ilişkisi cephesinden araştırmayı geliştirmek için üç veriden yola çıkılması gerektiğini söylemektedir. Bunlar;

Ele alınan sınırları belli bir nüfus topluluğunun belirli bir mekan ve zamandaki nüfusunun nicelik ve niteliği,

Bu topluluğun yaşamını sürdürmek için işlettiği, yararlandığı doğal kaynaklar ve toprağın coğrafi koşulları,

Doğal kaynakları işletmekte kullandığı araçlar ve teknoloji,

olarak sıralanmaktadır. Bu veriler saptandıktan sonra yapılacak analizde bu kaynaklar kullanılarak yapılan üretimin nasıl örgütlendiği, üretimde kullanılan kaynakların ve araçların mülkiyetinin nasıl dağıldığı, toplumda nasıl bir iş bölümü bulunduğu ve bu iş bölümünün nasıl bir tabakalaşma yarattığı üzerinde durulacaktır. Daha sonra da diğer türdeki sosyal müesseseler ve değerler araştırılacaktır.

Behice Boran, ele aldığı nüfus topluluğunu, diğer topluluklardan yalıtılmış biçimde, tek başına alınmasının olanaksız olduğunu, çünkü hiçbir nüfus topluluğunun kendine yeterli olamayacağını, bu nedenle de başka topluluklarla ilişki içinde bulunacağını söylemektedir. “Modern cemiyetler feodal cemiyetlerden çok daha açık olduğundan iç yapıları birbirinden fonksiyonel olarak farklılaşmış bir birine bağlı birimlerden teşekkül etmiş” bulunmaktadır. Bu farklılaşmış yapının ortaya çıkmasının nedeni bu topluluğun dışla kurduğu ilişkilerin biçimidir. Bir nüfus topluluğunun, bu özelliğini analizlerine katabilmek için, bir yandan insan ekolojisinin temel kavramlarından biri olan “ekolojik pozisyon”dan, öte yandan kentsel ekonomi analizlerinin ana kavramlarından biri olan temel ekonomi (basic economy)’den yararlanmaktadır.³⁶

Behice Boran köy ve şehir ayrımını kendi kuramsal pozisyonuna göre yeniden tanımlamaktadır. Borana göre bir nüfus topluluğu, ekolojik konumuna ve ekonomik temeline göre köy ve şehir diye iki türe ayrılmaktadır. Bu iki değişken üzerinde durularak köy, kasaba ve şehir ayrımı da yapılabilecektir.

Kitabın metodolojik girişinde son olarak, cemiyetlerde esas olan hadisenin oluş ve değişme olduğuna değinildikten sonra her sosyolojik araştırmanın “dinamik” olması gerektiğine dikkat çekilerek hiçbir yapının statik olmadığına vurgu yapılmaktadır. Sözü edilen sosyal yapılar statik bir gerçeklik olmadığı ancak değişme içinde kavranılabileceğine dikkat çekilmektedir. Her nüfus

³⁶İlgi kent coğrafyası yazınında, ekonomik temel, bir yerleşmede üretilen ve o yerleşmenin dışına ihraç edilen mal ve hizmetlerden oluşmaktadır.

topluluğunun yaşadığı değişme, hem zamanda, hem de mekanda bütünlüğü korunarak gerçekleşmektedir.

Behice Boran nüfus topluluklarının yapısal araştırmaları konusundaki bu kuramsal yaklaşımının geçerliliğini, Manisa köylerinde yaptığı bir saha araştırmasıyla kanıtlamaya çalışmaktadır. Boranın yaklaşımına göre saha araştırması kontrollü bir gözlemdir. Manisa'da iki farklı ekolojik konuma ve ekonomik temele sahip bir grup ova köyü ve bir grup dağ köyünü seçerek toplumsal yapılarını ve yaşamakta olduğu değişimleri karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Ayrıca ekolojik pozisyon ve ekonomik temeli sabit tutarak kültürel ve tarihi menşei farklı köy gruplarında yapılabilecek bir kontrollü gözlemin olanaklarına dikkati çekmiştir.

Bu araştırmayı yapabilmek için Manisalı öğrencisi Fatma Taşkıngöl'le 1941 ve 1942 yılında sahaya çıkmıştır.³⁷ Kitabını başlangıcında Manisanın köylerinin hangi tipleri içerebileceği konusunda ayrıntılı bir sınıflama yapılmakta ve bu sınıflamaların hangi tür gözlemlere olanak vereceği tartışılmaktadır. Kitabın üçüncü bölümünde bölgenin tarihini vermektedir. Bu bölüm iki bakımından önemlidir. Bir yandan 18 yüzyıldan 1940'lara kadar geçen dönemde Anadolu'da kırsal yerleşmelerde yaşanan değişimlerin ne kadar önemli olduğunu Manisa örneğinde açıkça görmekteyiz ve farkındalığımız artmaktadır. İkincisi Boranın bu süreci eski feodal rejimin çözülerek hür köylerin oluşumu olarak adlandırmasıdır. Bu saptamaları ileride siyasete girdiği yıllarda da kendi siyasal seçmelerini de yönlendirmiş olmasıdır.

Kitabın beşinci bölümünde ova ve dağ köylerindeki nüfus durumuna ilişkin veriler bir araya getirilmiştir. Altıncı bölümde köylerin toprak üzerinde biçimlenme biçimi, yedinci bölümde köylerin ekonomik durumu, işbölümü ve farklılaşması verilmektedir. Yedinci bölümde sosyal tabakalaşma, sekizinci bölümde dışla münasebetler, dokuzuncu bölümde şehirleşmesi üzerinde durulmaktadır. Kitabı okurken böyle bir başlıkla karşılaşmak beni çok şaşırttı. Bir kent araştırmacısı olarak günümüzde Ege'de kırsal alanın büyük ölçüde kentleşmiş olduğunu söylüyorum. Ama 1940'larda Boran'ın kültürel diffüzyon sürecine dayanarak böyle bir saptama yapabilmiş olması büyük ölçüde kuram alanında yetkinliği dolayısıyladır.

Behice Boran'ın akademik yaşamdan koştugu noktada yazdığı ve 1947 yılında *American Journal of Sociology* dergisinde yayınlanan³⁸ "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji" yazısı hem o dönemde dünyadaki sosyoloji yazınına nasıl değerlendirdiğini hem de kendisinin hangi noktaya geldiğini göstermesi

³⁷ Mübeccel Kıray Manisa'ya Fatma Taşkıran'ı götürdüğü için kırıldığını söylemekte ve şimdi hak veriyorum, çünkü o Manisalıydı ben de olsam onu alırdım, diye eklemektedir. *Biyografiye Behice Boran 2*: s. 122.

³⁸ Behice Boran."Sociology in Retrospect", *American Journal Of Sociology*, C. 52, Sayı 4, Ocak 1947, s. 312-320. Bu yazının Türkçesi için bkz. "Geriye Dönüp ve Baktığımızda Sosyoloji", *Behice Boran*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 429-439.

bakımından çok önemlidir, bu nedenle üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmakta yarar vardır. Muzaffer Şerif Başoğlu ABD'ye dönmek zorunda kaldığında Behice Boran'ı Amerikan Sosyoloji Derneğine üye yaptırmıştı. Bu yazıyı derneğe üyeyken göndermiştir. Mübeccel Kıray'ın Murat Güvenç'e anlatığına göre bu yazıyı Boran önce Kıray'a göndermiş o da derneğe postalamıştır.

Bu yazıda kendisinin sosyolojik olgulara bakış açısında geldiği noktayı göstermesi bakımından, yazısının son iki paragrafı çok aydınlatıcıdır. Boran sosyolojinin karşı karşıya olduğu olguların niteliğini üç özellekle belirlemektedir.

Toplumun tüm kurumları(ekonomi, siyaset ve sosyal) birbiriyle bağlantılı bir bütün oluştururlar.

Bu karşılıklı ilişkilerin belli dönemlerde bazıları önemlidir, belirleyici ya da yönlendiricidir. Buda araştırmacının bir yapıyı saptamasına olanak vermektedir.

Toplumsal bütün zaman içinde tümüyle değişir. Ama bu bu değişme yapıların değişmesi ya da evrilmesi anlamındadır. Toplumsal değişimin anlaşılması için bir yapıdan diğer yapıya geçişinin anlaşılmasıdır.

Aslında bu üç niteliği Boran sosyolojisinin ontolojik kabulleri diye de okuyabilirsiniz.

Yazısının son paragrafında bu kabullere sahip bir sosyologun somut bir olaya üzerinde düşünürken nasıl davranacağını;

“Bu üç nokta, sosyoloğun somut belirli bir araştırma yaparken, içerisinde temel bir yapının ayırt edilebileceği ve zaman eğrisi üzerinde belli bir anda ele alınan toplumsal bütünün parçası olan olguları gözlemlemekte olduğu anlamına gelir. Bundan ötürü, en iyi inceleme gelişme vektörüne baş vurarak yapılabilir” diye anlatmaktadır. Bu sözler aslında Manisa köylerinde yaptığı araştırmanın yaklaşımını dile getirmektedir. Eğer “sosyolojide bu kuramsal yeniden yönelim başarıya ulaştırılmazsa, sosyologlar bir zaman çetelesi tutmaya devam edecekler ve sosyoloji toplumun gerçek bir bilimi olmaktan, bundan öncesinde olduğu gibi uzak kalacaktır.”³⁹

Boran bu yazıda yeni bir toplumsal değişim anlayışı önerme noktasına, dünyada var olan sosyoloji yaklaşımlarının bir dergi yazısı kapsamına sığabilecek bir uzunlukta bir eleştirisini yaptıktan sonra gelmektedir. Boran August Comte'un 100 yıl önce sosyolojiyi toplumsal olgularla ilgili bilginin nesnel ve bilimsel dalı olma iddiasıyla doğduğu saptamasını ve bunu gerçekleştirmediği saptaması yaptıktan sonra bu geçen sürede Fransa, Almanya ve ABD'de gelişen sosyoloji yaklaşımlarının eleştirisini yapmaktadır. Bu eleştiri yapılarak Marksizmin varlık ve meydan okuyuşunu akılda tutmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

³⁹ Behice Boran, "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji", s. 439.

Comte sonrası Fransız sosyolojisini “doğal bilim niteliği” taşıyacak biçimde geliştirme iddiasına sahip olan Durkheim’in çalışmaları üzerinden değerlendirmektedir. Boran’a göre var olan düzenin eksikliklerinin farkındadır, bunu yaptığı toplumsal iş bölümü analizleriyle ortaya çıkarmaktadır. Bu düzeyde günün pratik sorunları üzerinde yaptığı analizlerden yola çıkarak toplumsal gerçekliğin ve toplumsal nedenselliğin doğası üzerinde düşünmeye başladığında çözümün eşiğine gelmiştir. Bu noktada materyalist açıklamaların yoluna sapmayarak tinsel açıklamaların yoluna girerek, ortak bilincin sui generis toplumsal olgu olması temeli üzerine bir metodoloji geliştirmesiyle çözebileceği bir sorundan uzaklaşmıştır.

Alman sosyolojisini Weber ve Sombart üzerinden değerlendirmektedir. Boran bu bilim adamlarının savunduğu, bilimlerin ikiliği yaklaşımını gerçekliğin materyalist kavranışına ve sosyalizme bir başkaldırı olarak görmektedir. Gerçekte Weber ve Sombart, Marks ve Engels gibi kapitalist sistemin kökeni ve gelişmesi sorunuyla ilgilenmişlerdir. Bilimlerde gördükleri ikilik bu olgunun açıklanmasında sırayı terse çevirmelerine yol açmıştır. Materyalist nedenleri değil, “ kapitalizmin ruhu” ya da “protestan ahlakı” (Boran dinsel değerler diyor) gibi tinsel nedenleri başa almalarına neden olmuştur.

Boran’a göre Amerikan sosyologları, toplumda güçlü bir muhalefet olmadığı için dikkatlerini toplumsal sistemin işleyişinin ayrıntıları üzerinde odaklanmıştır. Bu durumda Amerikan sosyolojisi kendisini tarih felsefesinden kurtarmış, suç, çocuk suçluluğu, ruhsal hastalıklar, göçmenlerin sorunları gibi konularda particularistik reform arayışlarına itmiştir. Bu tür çözüm arayışları özel toplumsal olguları bir zaman dilimi içinde değişen yapısal toplumsal bütünü parçaları olarak görmelerini reddetmelerine neden olmuştur (Bu ABD sosyologlarının reddettikleri gerçekte Boran’ın ulaştığı gördüğümüz sosyoloji anlayışıdır). Bu yaklaşım sonucu ABD sosyolojisi toplumsal etkileşim, siyasal ve diğer alanlarda sınıflar arası çatışmalar gibi kavramları dışta bırakan, yarışma, çatışma, uyuşma ve özümseme kavramları aldı. Bu terminoloji sosyolojiyi siyaset dışı tutmuştur. Amerikan sosyolojisi, sistemi verili kabul etmiş, değişmeyi sadece belirli kurumsal alanlarla sınırlı olarak görmüştür.

Bu genel değerlendirmeden sonra Boran Amerikan Sosyoloji Derneğinin 1943 yılı sonundaki toplantısı için hazırlanmış olan, savaş sonrasında sosyolojinin nasıl gelişeceği, sosyolojinin hangi görevleri yüklenmesi gerektiği konusunda yazılan yazıları ele almaktadır. Bu yazılardan birini Lundberg yazmıştır. Boran’ a göre bu yazı, bilim alanında iyice yıpranmış olan, pozitivist tutumu temsil etmektedir. Bilimcilik yapmakta her toplumsal sorunun çözümünü pozitivist bilimin toplum tarafından baş tacı edilmesine bağlanmaktadır. Boran’a göre Lundberg’in unuttuğu “genelde bilimin, özelde sosyal bilimlerin gelişmelerinin tarihsel olarak koşullanmış olduğu ve bu bilimlerin yazgılarının da benzer biçimde belirleneceğidir.

Boran bu yazılar arasında Robert Lynd’in yazısına olumlu bir biçimde yaklaşmaktadır. Boranı bu yazının üç özelliği etkilemiştir. Bunlar;

Savaşın ortalarında Lynd'in temel kurumsal sistemin devrimci bir değişme içinde olduğunu söylemekte olmasındır.

Lynd'in yaşanan bu büyük değişimin muazzam bir iktidar çatışmasını içermesini kabulü ve sosyologların bu mücadelede demokratik tarafta yer almasını beklemesidir.

Sosyal bilimlerin kuramsal yapısının toplumsal olarak koşullandığını kabul etmesidir.

Bu yazının toplumsal olguları incelemek için çıkış noktası olarak temel kurumsal sistemin kabul etmiş olması Boran'a yakın düşmesinin nedeni olmuştur.

Bu yazı yayımlandıktan sonra ABD sosyal bilim alanında ne tür yankılar yaratmış olduğunu Mete Çetik bir çalışmasında toplamıştır. Onun saptamasına göre ilk yanıt Boran'ın ağır bir biçimde eleştirdiği Washington Üniversitesinden George A. Lundberg'den gelmiştir. Önemli ölçüde bir kızgınlığı yansıtmaktadır.⁴⁰ Lundberg savaş ve genel olarak yaşanan isterinin bazı bilim insanlarını bilimin denenmiş yöntemlerini terkederek bilimsel faaliyetlerin iktidar mücadelesi içinde yer almasını savunmaya ittiğini söyleyerek, Boran'ı bu gruba sokmaktadır. Ona göre Marksistler çağdaş bilimsel yaklaşımını "pozitivist" diye nitelerken, bilimin özgün felsefi yönelimini kavramakta yetersizliğini ortaya koymaktadırlar.

Lundberg'in yazısından bir ay sonra Nettler'in yazısında da Boran'ın yazısına değinilmiştir.⁴¹ Netter Amerikan Sosyoloji Derneğinin sosyoloji için bir tanımı olmadığı üzerinde durarak sosyologların tanımını yapmaya çalıştığı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Netter sosyologun tanımının bulanık kalmasındaki nedenin sosyoloğa yüklenen işlevlerdeki farklı anlayışların bulunması olduğunu söylemektedir. Ona göre bunun sorumlularından birini sosyolojideki sorumluluk ekolü oluşturmaktadır. Netter bu ekolün temsilcisi olarak Robert Lynd, Kurt Wolff ve Behice Boran'ı saymaktadır. Bunlar belli bir eylem tarzını meslektaşları için bir görev olarak görmekte idirler. Bu grubu tanıtırken Boran'ın makalesinden alıntılar yapmıştır.

Mete Çetik Boran'ın yazısına ayrıca Herskovits'in "İnsan ve İşleri" adlı kitabının tanıtım yazılarından birinde de atıf yapıldığını saptamıştır. Cedric Dover⁴² bu tanıtım yazısında antropolojinin alt dallara bölünmesi ve burada sosyoloji ayrılacak yerin "uygulamalı ve karşılaştırmalı antropoloji" olabileceğini belirttiikten sonra bu konunun Herskovits'in kitabında açılmadığı üzerinde durmakta ve bu konuda yanıtın Behice Boran'ın yazısında bulunduğunu

⁴⁰ Zikreden Mete Çelik: *Age*, s.52, George A. Lundberg: "Sociology versus Dialectical Materialism", *The Journal of Sociology*, Cilt. 53, Sayı 2, Eylül 1947, s. 85-95.

⁴¹ Zikreden Mete Çelik: *Age*, s. 55, Gwynne Nettler "Toward a Definition of the Sociologist", *American Sociological Review*, Cilt. 12, Sayı 5, Ekim 1947, s. 553-560.

⁴² Zikreden Mete Çelik: *Age*,s.57, Cedric Dover, "Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology by. Melville J. Herskovits", *The Journal of Sociology*, Cilt 54, Sayı 4, Ocak 1949, s 384-385.

söylemektedir. Söz konusu kitabın Herskovits'e ait olması bana çok ilginç geldi. Boran'ın yazısı yayınlandığında Mübeccel Kıray Herskovits'in yanında antropoloji doktorası yapmaktadır. Kıray Türk Sosyal Bilimler Derneğinin Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi konusunda düzenlediği bir toplantıda hocasını tüm salonu heyecana boğan bir duygusallıkla anlatırken, Herskovits'in Behice Boran'ın yazısını gördükten sonra, kendisine gelerek, bu yazıyı beğendiğini ifade etmek üzere, kendisiyle doktora yapmaya devam edip etmeyeceğini sormuştur. Yoksa Ankara'ya mı döneceksin demiştir.

Sosyal ve Siyasal Olanı Bilim Çevresi İçinden Etkileme Çabaları

Ankara'da ABD'de sosyal bilim eğitimi almış Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in etrafında sola açık bir çevre oluşmuştur. Bunlara Konsevatuardan Sabahattin Ali, lise öğretmeni Adnan Cemgil, DTCF'nin İngilizce Bölümünden Saffet Dengi (Korkut), Nusret Hızır, Güzin Dino, İrfan Şahinbaş ve Orhan Burian katılmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e yakındırlar. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanların savaşta başarı kazanması üzerine, Türkiye'de Nazi yanlısı ırkçı/milliyetçi hareketlerin saldırganlığı ve yayın faaliyetleri artıyordu. Bu durumda DTCF'sinde oluşan bu çevre Yurt ve Dünya dergisini yayınlamaya karar verirler. Türkiye'de fikir çevreleri varlıklarını genellikle bir dergi çıkararak kanıtlarlar ve seslerini topluma iletirler. Nitekim 1941 yılında Türkiye'de 227 dergi çıkıyordu. Savaş içindeki baskıcı basın yayın rejimine karşın savaş sonunda Türkiye'de yayınlanan dergi sayısı 302'ye yükselmiştir. Bu derginin yayına başladığı 1 Ocak 1941'den 16 Mart 1944'de çıkması yasaklanıncaya kadar geçen sürede 42 sayı yayınlanır. 43 Niyazi Berkes'in anlattığına göre dergiyi çıkarmak için aralarında beşer lira toplamışlar eş dost yardımıyla banka kredisi almışlardır. Yurt ve Dünya'nın her sayısını Milli Eğitim Bakanlığı 300 adet olarak okul kütüphanelerine dağıtmış, değişik kurumlar abone yapılmış, birazda hatır reklamı sağlanmış. Başangıçta 500 olan derginin basım miktarı, daha sonra 1000'ne çıkmıştır. Ama dergi hep kurucularının maddi desteğine ihtiyaç duymuştur.⁴⁴

Kasım 1942 tarihli 21'inci sayısına kadar derginin sahibi ve genel yayın yönetmeni Behice Borandı. Bu sayıdan sonra derginin sahibi Pertev Naili Boratav, genel yayın müdürü Adnan Cemgil olmuştur. Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu Mayıs 1943'ten sonra Adımlar dergisini yayınlamaya başladılar. Bu derginin sahibi ve genel yayın müdürü Behice Boran'dı. Adımlar Yurt ve Dünya ile birlikte 15 Mart 1944'de kapatılıncaya kadar 12 sayı yayınlanmış ama 11 sayısı piyasaya verilmiştir. Yeni bir dergi çıkarılmasını Boran Başoğlu arasındaki kişisel yakınlığa ya da TKP içindeki ayrılıklara dayandıran açıklamalar bulunmaktadır.⁴⁵ Her iki derginin de temel özelliğinin

⁴³ Abdurrahim Karadeniz: *Yurt ve Dünya Dergisi*, T.C.Kültür Bakanlığı

⁴⁴ Gökhan Atılğan: *Age*, s. 51-53.

⁴⁵ Gökhan Atılğan: *Age*, s. 55.

antifaşit bir çizgide bulunması olduğu, bunu sol bir görüşle cumhuriyetin modernleştirici devrimlerine sahip çıkarak yapmaya çalıştığı, içindeki yazıların sosyal düşünce ve sanat alanına yayılan bir yelpazede yer aldığı söylenebilir. Boran'ın anlatığına göre devlet memurlarının siyasal yayınlar yapmaları yasak olduğundan her iki dergide de doğrudan politik yazılar yer almamıştır.⁴⁶

Yıllar sonra Behice Boran Uğur Mumcu'ya Adımlar dergisinin ideolojik çizgisinin daha belirgin olduğunu söylemiştir. Adımlar dergisinin ilk sayısında yayınlanan çıkış yazısı çok ilginçtir. Dergi bu yazısıyla o günlerde Türkiye'nin düşün yaşamındaki tüm akımlara karşı kendi pozisyonuna açıklık kazandırmaktadır.

Türkiye “geçiş halinde bulunan bir dünya içinde yaşamaktadır.” Hiçbir ilerleyiş kendiliğinden olmuyor. Eski ile yeninin mücadelesinden doğuyor. Garba hayranlık da, kapanalım kendimize dönelim demek te yanlıştır. Garp olmuş bitmiş kemalini almış bir medeniyet değildir. “Garp medeniyeti şu veya bu milletin imtiyazlı malı değildir.” Bugün garbin ileri hareketleri tüm insanlığındır. (Türkiye), tabiat, cemiyet ve kültür alanlarında kendisini geriye çeken hiçbir putun önünde eğilmeyen bir zihniyetle, ileri görüşle bu ilerliyen Garbın içinde yer almaktadır.

“Her ilim sahasında varılmış olan hakikatler, hakikat olarak hiçbir milletin malı değildir. Bütün insanlığın malıdır.” Türkiye'nin de “milletler arası bir kıymet seviyesine yükselecek olan ilmimiz, bu milletler arası hakikatlerin bizim öz problemlerimize, gerçeklerimize tatbik edilmesinden doğacaktır. Ancak o zaman biz de bu hakikatlara yeni hakikatler katacak bir duruma varmış” olacağız.

“İnsan, anasından biyolojik varlık olarak” doğmaktadır. Daha sonra milleti içinde gelişme olanaklarına sahip bir vatandaşa dönüşmektedir. “İnsanın ruh örgüsü, etrafındaki insanlarla karşılıklı münasebetlerde, iş birliği içinde örülür; bu suretle insan, milletin ve insanlığın evladı olur. Bunun yanında ve dışında insanın ezeliyetten gelen, semadan gelen ayrı bir ruhu benliği yoktur.”

Dergiyi çıkaranlar felsefe, cemiyet, teknik ve kültür alanında her tür ikiliğe (dualizm) karşı olduklarını ilan etmektedirler. Karşı çıktıkları ikiliklerin başına da şehir ve köy ikiliğini koymaktadırlar. Ne şehirin ne de köy'ün romantiziminin yapılmasını zararlı bulmaktadırlar. Şehirle köy ahenkli bir surette el ele vermedikçe ne köyde, ne şehirde hakiki refah güneşi” doğamayacaktır.

Karşı oldukları suni ikiliklerden biri de talim ve terbiye ikiliğidir. Bu ikilik eski formel terbiye zihniyetinden gelmektedir. “Onun için bugünün iyi mektebi ancak bütün hayat faaliyetlerini kucaklayan, içinde yaşatan mektep olabilir” derken o yıllardaki köy enstitüleri deneyimine işaret etmektedirler.

Dergiyi çıkaranlar bir sosyal bilimci olarak ahlak konusunda net bir tavır almaktadırlar. “Ahlakın tek kaynağı insanların karşılıklı münasebetleridir,

⁴⁶ Uğur Mumcu: *Age*, s. 26.

işbirliğidir. Ahlakın tabiat dışı bir kaynağı yoktur. Vicdan da doğuştan değildir. Vicdan örgüsü somut insan ilişkileri içinde örülmektedir.

Adımlar Türkiye'nin ve dünyanın bilhassa modern kültür, sanat ve fikir eserleri üzerinde ısrarla duracaktır. Bunun nedeni yeni kültür hamleleriyle, insan problemleriyle karşılaşmayanlar, bunun akislerini içlerinde duymayanlar, geçmişin kültür ve sanat eserlerinden kendilerinden geçerek söz etseler de, geçmişin kültür ve sanat eserlerini içten duyamayacaklardır.

Adımlar insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyetiyle yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik hamlelerine hayrandır. Bu değerlere sahip çıkmak bakımından kendisini hakiki hümanist olarak görmektedir. Oysa o günlerde Türkiye'de daha dar anlamda insan kemalinin yalnız geçmişte, eski Yunanda, eski Roma'da Rönesans'ta olduğuna inanan "yeni hümanistler" vardır. Bu akımı benimseyenler genellikle zamanın makine ve sanayi medeniyetinin insan ruhunu bozduğuna inanmaktadır.

O yıllarda halk sanatı yüceltmesi gelişmiştir. Bu akımın halk temleri, halistir, pürüzsüzdür, yapmacığı yoktur anlayışına katılmaktadır. Yarının büyük Türk Romanı, Türk Dramı, Türk senfonisi özünü bunlardan halkın yaşamından alacaktır. Fakat, dünyanın büyük çapta sanat gelişmesini duymayanlar, temalarını halk türkülerinden, halk şiirinden alsa bile önemli bir başarı gösteremeyecektir. Bunda başarıya ulaşmak için kendimizi, dünya sanat aleminin nabzını duyan, temposuna uyan bir kıvama getirmeye çalışmamız gerekmektedir.⁴⁷

Adımlar dergisinin bu girişini okuyanlar, bunun gerisinde bir manifesto havası olduğunu sezecektir. O dönem CHP ideolojisinin sözcülüğünü yapan Ülkü dergisini incelemiş olanlar da bu manifestonun Ülkü'nün çizgisine bir yanıt oluşturduğunu hemen fark edeceklerdir. Tabii, dünya düzeyinde iddia taşıyan bu pozisyonun muasır medeniyet düzeyini aşma konusunda en etkin yol olacağı söylenebilecektir.

16 Mart 1944'de Yurt ve Dünya dergisiyle Adımlar dergisi yanısıra sağcı dergilerde kapatılmıştır. Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin belli olduğu günlerde sağdan ve soldan etkili dergilerin kapatılmış olması, Hükümetin taraflar arasında dengeli bir tavır takınması gereğinin kalmayışıyla yakından ilişkilidir. Rahatsız olduğu dergileri kapatmakta kendisini serbest hissetmeye başlamıştır.

Behice Boran'ın Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim üyeliği yaptığı dönemde kuramsal ve ampirik bilimsel faaliyette bulunurken, kendi sosyal sorumluluğunun bir parçası olarak gördüğü için Yurt ve Dünya, ile Adımlar dergisi dışında ki dergilerde ve Tan gibi kendine yakın gazetelerde de çok sayıda yazı yayınlamıştır. İçinde yaşadığı toplumun gidişine kendi bilgisi

⁴⁷ "Adımlar", *Adımlar Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Mayıs 1943, s.1-5.

doğrultusunda müdahaleyi bir görev bilmıştır. Behice Boran'ın bu dergilerdeki yazılarında sanat üzerindeki değerlendirmelerin önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Öğrencisi Fatma Taşkingöl (Başaran) bu ilgiyi "İlim adamlığı dışında müzikle, edebiyatla ilgiliydi. Sesi güzeldi, özellikle klasiklerden Beethoven'i Mozart'ı severdi. Bizim klasiklerden Dede Efendi'yi arada mırıldanırdı. Ruhi Su'nun şarkılarını da çok güzel söylerdi, sesi de iyiydi, Ruhi Su da söyleyişini beğenince çok çok memnun olurdu"⁴⁸ diye anlatmaktadır. Burada bu tür yazılarına değinmeyeceğim.

Ama kanımca Behice Boran'ın Türkiye sosyolojisine bir başka önemli katkısı şehir hakkında çok sayıda kuramsal yönü bulunan yazılar yazması olmuştur. Bu yazılar kent konusunda sistematik olarak yazılmış ilk yazılardır denilebilir. Behice Boran'ın katkıları üzerinde dururken bu yönünü görmezden gelemeyiz. Nitekim Fakülte'de verdiği derslerden biri de Şehir Sosyolojisidir. Amerikan sosyolojisinin Beşeri Ekoloji ekolüne kendini bir biçimde yakın gören Boran sadece köy araştırmalarıyla yetinmeyecek, şehir sosyolojisi üzerinde de önemle duracaktır.

Bu konudaki ilk yazıları 1940 yılında Siyasi İlimler Mecmuası'nın iki sayısında yer alan "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır" yazılarıdır. 1940'lı yıllarının aydınları arasında ve Ülkü dergisinde savunulan oldukça yaygın bir eğilim, köy ve köycülüğün romantikleştirilmesi olmuştur. Yapılmak istenilen köyü köy olarak sürdürmek, insanları köyde tutarak, kente göçlerini engellemektir. Boran köy ve şehirin bir cemiyet bünyesinin parçaları olduğu birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını belirttikten sonra köycülerin de, köyde yaşam seviyesini yükseltmek, köylüyü müreffeh kılmak, köy insanını ileri fikirli, hurafattan ve ananeden kurtulmuş, rasyonel, bilgili, kültürlü haline getirmek istedikleri üzerinde durduktan sonra, köyde gerçekleştirilmek istenilenlerin aslında köyü şehirleştirmek olduğunu söylemektedir. "Köyü köy olarak bırakmak değil şehirleştirmek lazımdır". Bu halde Boran modernleşme ve şehirleşmeyi eş anlamlı olarak kullanmış olmaktadır.⁴⁹

Boran 1941'de Yurt ve Dünya'da yayınlanan "Şehir ve Şehirleşme Davamız" yazısında da yine şehire sahip çıkmaktadır. Türkiye'nin yayılmasına çalıştığı modern teknik ve makine, münakale ve muhabere vasıtaları, iktisadi müesseseler, ilim, terbiye, sanatın garpta hep şehirleşmenin mahsulleri olduğunu belirtmektedir. Behice Boran o dönemde geri kalmış ve gelişmiş ülkeler kategorileri yerine bazı şehirleri olan cemiyetler ile şehirleşmiş cemiyetler ayrımını kullanmaktadır. Bir ülkede bazı şehirlerin varlığı yeterli değildir. Ancak toplumun tümünde bir şehirleşme olduğunda gelişmenin varolacağını kabul etmektedir. Şehirleşmiş

⁴⁸ "Fatma Başaran", Güzella Bayındır; Age,s.62.

⁴⁹ Behice Boran: "Köy Davası "Şehirleşmek" Davasıdır I,*Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı.111, Haziran 1940,

Behice Boran: "Köy Davası "Şehirleşmek" Davasıdır II, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı.112, Temmuz 1940.

cemiyetlerde ise, şehir cemiyette hakim vaziyettedir. Köyler kendi kendine yeterliliklerini kaybetmişlerdir; ancak, bir veya birkaç ürün yetiştirmekte ihtisaslaşmışlardır. Köyün bütün iktisadi faaliyeti şehre yönelmiştir. Şehirleşmiş bir cemiyet hem şehrin hakim, köyün tabi olduğu hem de şehre ait niteliklerin şehirden köye yayıldığı bir cemiyettir. Türkiye de bu yolda şehirleşmeye başlamıştır. Bu zihni devrimi başardığı ölçüde köy davası halledilecektir.⁵⁰ Bu süreçte Türkiye’de de yerleşmeler kasabalıktan çıkarak şehirleşeceklerdir.⁵¹

Şehir sosyolojisi derslerinde Boran kurulmakta olan başkent Ankara’nın gelişmesine bigane kalmamıştır. Öğrencileriyle Ankara’da sahada araştırma yapmıştır. Bu araştırmalarının sonuçlarını Yurt ve Dünya’da “Modern Şehir Örneği”⁵² ve “Mücrim Mahalleler”⁵³ yazılarıyla yayınlamıştır. Daha önce’de üzerinde durduğumuz üzere Boran beşeri ekoloji ve Chicago ekolünün özellikle Burgess’in kuramını iyi bilmektedir. Ankara’da yaşanan gelişmeleri bu perspektiften değerlendirmektedir. Bunlar bu konuda Türkiye’de yazılan ilk yazılardır.

Boran Modern Şehir Örneği yazısına ” şehirler yalnız toprak üstünde muayyen bir şekil almakla da kalmazlar, şehirlerin büyümesi de muayyen bir tarzda olur” diye başlayarak analizinin evrensellik iddiası taşıyan bir kuram üzerine oturacağını haber veriyor. Boran Ankara’yı modern bir kent olarak değerlendirebilmek için önce genelde kasaba ile modern kentin farklılıkları üzerinde duruyor. Modern şehirler eski kasabalar gibi mütecanis bütünler değildir, bir birden farklı mıntikalara ayrılmışlardır. Merkezde bir iş alanı bulunmaktadır. Bu merkezin çevresinde ikamet alanları vardır. Pansiyonlar ve kiralık odalar, amele mahalleleri, apartmanlar mıntikası, tek evlerin bulunduğu mahalleler ve en dışta büyük zengin evleri mıntikası bulunmaktadır. Şehirler merkezden çevreye yayılarak büyürler. Merkezi iş alanı yanındaki mıntıkaya yayılır, bu mıntika daha dıştaki mıntıkayı işgal edecektir. İş merkezinin konut alanlarına yayılması iş merkezinin çevresinde bir geçiş ve çöküntü alanı yaratır. Amele ve taşradan göç edenler buraya yerleşir. Boran bu kuramsal çerçevenin ABD’nin modern şehirleri için geçerli olduğunu, Avrupa’nın eski kentlerinde de bir iş merkezinin bulunması kentin sosyal mıntikalara ayrılması gibi özelliklerinin geçerli olduğunu söylemektedir.

Bu gözlükle Ankaranın oluşumuna bakan Boran’a göre Ankara “kasaba” olmaktan “modern şehir” olmaya geçişin güzel bir misalidir. Kasaba’nın izleri tamamen silinmemiştir. Kasaba modern şehre göre mütecanistir. Bariz bir biçimde mıntikalara ayrılmamış, nüveleşmemiş merkezi iş alanı çevresinde biçimlenmemiştir. Şüphesiz kasabanın da bir “çarşı”sı vardır; fakat nihayet bu büyüğe bir Pazar yeridir, perakende ticaret yapan küçük dükkanlardan oluşmaktadır. Sinai faaliyet ticaretten ayrılmış olmadığı için, sanayi mıntika

⁵⁰ Behice Boran: “Şehir ve Şehirleşme Davamız”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 3, Mart 1941.

⁵¹ Behice Boran: “Büyüyen Şehirlerimiz”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 5, Mayıs 1941.

⁵² Behice Boran: “Modern Şehir Örneği”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 6, Haziran 1941

⁵³ Behice Boran: “Mücrim Mahalleler”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 7, Temmuz 1941.

yoktur. Kasabada dükkanlar sokakların iki tarafındadır, evler de hemen dükkanların üstünde ve arkasında yer almaktadır. Ticaret ve sanayi mıntıkası ile ikametgah mıntıkları bir birinden ayrılmamıştır. Zenaatlar da belli sokaklarda toplanmıştır. Evlerle dükkanlar yan yanadır. Eski Ankara önemli bir ölçüde kasaba izlerini taşımaktadır. Sokakların bir kısmında kasaba Pazar yerlerinin ve zanaatların ismi varlığını korumaktadır. Koyun Pazarı, At Pazarı, Bakırcılar vb. At pazarının civarında hala eski kervanların uğrağı olan hanlar vardır.

Buna karşın Ankara'nın eski kasaba niteliğı taşıyan kısmında da yangınlar ve yeni Ankara'nın inşası dolayısıyla önemli değışmeler yaşanmaktadır. Yeni Ankara'nın tesisiyle çarşı tepeden aşağıya doğru inmiştir. Ankara'nın iş merkezi hemen tepenin eşiğinde Ulus Meydanı çevresinde oluşmuştur. Ankara'nın iş mıntıkası henüz oluşum ve yerini değıştirme halinde olduğu için derli toplu ve dairevi hale gelememiştir. Merkezi İş Mıntıkasına eski Ankara yönünde bitişik alan geçiş bölgesi haline gelmektedir. Buradaki eski aileler evlerini satarak Cebeci ve Yenişehir'e çekilmeye başlamışlardır. Eski Ankara evleri iç bölümleri değıştirilerek alt ve üst katları ayrı ayrı kiraya verilmeye başlamıştır. Arzedilen kiralık konut miktarı kentin büyümesine göre az kaldığından kiralar çok yükselmiştir. Bu nedenle geçiş mahallesinde kendilerine yer bulamayanlar eski şehrin arkasındaki çıplak tepelerde "toprak damlı, birer ikişer odalı kerpiç evler inşa etmeye başlamışlardır. Bu mahallerde Çankırılar, Erzurumlular, Kürtler, Tatarlar birbirlerine yakın olarak yerleşmektedirler. Halen toplumda gecekondu terimi gelişmediğı için bu adı kullanmasa da gecekonduların oluşumunu anlatmış olmaktadır. Bu alanların geçiş bölgeleriyle benzer nitelikleri olduğunu söylemektedir. (gecekondu alanları iyice belirginlik kazandıktan sonra böyle bir sürekliliğın kurulamayacağı ortaya çıkmıştır.)

İkinci yazı olan "Mücrim Mahalleler" birinci yazının devamı olarak görülebilir. Öğrencileriyle Ankara'da suçluluk üzerine bir araştırma yapmıştır. Bu halde Chicago Üniversitesinden Thraser'in çocuk suçluluğı için yaptığı çalışmayı çıkış noktası olarak almaktadır. Bu çalışmada çocukların gruplar halinde örgütlendiğı ve bu örgütlenmenin çoğı kez oyun için olduğu ve bazı durumlarda suça yöneldiğı bulunmuştur. Boran Ankara çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Çocukların yaşamlarının büyük kısmı sokakta geçmektedir, gruplaşmaktadırlar. Bu grupların çoğı oyun amaçlı olsa da bir kısmı suça yönelmektedir. Bunlar da "mantar evler" (gecekondu) mahallerinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu saptamasına dayanarak cürümün bireylerin değıil mahallerin sosyal vasfı olduğunu söylemektedir.

Boran'ın Akademik Yaşamdan Koparılışı

1944 Martında Yurt ve Dünya dergisiyle Adımlar dergisi kapatıldıktan sonra Turancıların tevfiyatına paralel olarak bir komünist tevkiyatı da yapılırken tutuklananlar arasında Muzaffer Şerif Başoğlu da vardı. Dersleri sırasında siyasi

propaganda yaptığı iddia ediliyordu.⁵⁴ Dört ay kadar sonra Muzaffer Şerif Başoğlu serbest bırakıldı. 1945 yılında yayınlanan Değişen Dünya kitabının başında “ M.Ş. Başoğlu, halen, Amerikan hükümetinin müsaadesiyle Amerika’da Princeton üniversitesinde sosyal psikoloji tetkiklerinde bulunmaktadır”⁵⁵ yazıyordu. Muzaffer Şerif çok gücenmişti. Bir daha Türkiye’ye dönmedi.

Muzaffer Şerif’in bir biçimde uzaklaştırılması sonrasında, sağ çevrelerin husumetleri Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes’e yöneldi. Bu üç hocanın üniversiteden koparılışı değişik yerlerde ayrıntılı olarak yayınlanmıştır. Bu nedenle ben bu konuya ayrıntılı olarak girmeyeceğim.⁵⁶ Bu koparılma işleminin genel niteliği ve belli başlı dönemeç noktaları üzerinde kısaca duracağım. Bu koparma işlemi, istihbaratçılıktan gelen bir iç işleri bakanı olan Şükrü Sökmensüer zamanında, CHP’nin sağ kanadından olan milletvekillerinin aktif katılımıyla, anti komünizm sloganlarıyla kışkırtılan gençlerin şiddet kullanarak Fakülte yönetimi üzerinde baskı kurmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yargı ve kısmen de üniversite bu mekanizmanın dışında kalmıştır denilebilir. Sonuç alınıncaya kadar bu yöntem iki kez kullanılmak durumunda kalmıştı.

Hedefe bu üç hoca alınmıştır. İkinci Dünya Savaşının sonucu belli olunca savaş sırasında Almancı cepheye karşı yayın yapan Tan gazetesinin sol eğilimleri bilinmesine karşın dengeyi sağlamak için yayın yapmasına izin veriliyordu. Ama savaş sonrasında dengeler değişince ve Tan gazetesi çevresi çok partili yaşama geçerken DP’yi kuran muhalif kesimlerle ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, Hükümet Tan gazetesinin tahrip edilmesi için gençliği kışkırtarak Tan gazetesini tahrip ettirmiş ve Sertelleri yayın hayatının dışına itmişti. Tan gazetesi yanı sıra henüz bir sayı çıkmış olan Sertellerin Görüşler dergisi de yakılıp yıkılmıştı. Görüşlerin ilk sayısında Boran’ın da bir yazısı çıkmıştır. Bu olaydan sonra Görüşlerde yazısı çıkan ya da yazacağı ilan edilen bu üç hoca Milli Eğitim Bakanlığına çağrılır, müfettişlerce sorguya çekilir. Müfettişler raporlarında “görev suçu” işlenmediğini bildirmesine karşın Tan baskınından 10 gün sonra 14 Aralık 1945’de Müdürler Encümenince bu üç öğretim üyesi Bakanlık emrine alınır ve tahkikat başlatılır. Hasan Ali Yücel de bu kararı onaylamak durumunda kalır. Milli Eğitim Bakanlığı bu günlerde profesör ve öğretmenlerin siyasi yazı yazamayacakları konusunda bir genelge yayınlar. Mecliste Muhiddin Baha Pars bu genelgeye, üniversitenin hürriyetini kısıtlayacağını söyleyerek karşı çıkarsa da etkili olamaz. Bu genelge kullanılarak MEB bünyesinde temizlik yapılmaya başlanır. DTCF hocaları Danıştay’da dava açarlar. Danıştay da 26 Nisan 1946’da verdiği kararıyla, bu hocaların iddia edilen suçu işlemediğini belirterek, haklarındaki işlemleri iptal

⁵⁴ Remzi Demir, Doğan Atılğan:Age, s. 47.

⁵⁵ Muzaffer Şerif Başoğlu: Değişen Dünya, Arpad Yayınevi, İstanbul, 1945.

⁵⁶ Bu konuda Bknz: Mete Çetlik: Üniversitede Cadı Kazanı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 1998. Gökhan Atılğan: Age, s. 74-114.

eder ve hocalar görevlerine dönerler. CHP'nin sağ kanadının ilk salvosu böylece boşa çıkmış olur.⁵⁷

1946 yılında konumuz açısından iki önemli gelişme oldu. Bunlardan birincisi 13 Haziran 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Yasası çıkartılır. Üniversite biraz daha özerk hale gelir. 21 Temmuz 1946'da da çok partili yaşama geçildikten sonra ilk millet vekili seçimi yapılır. 1946 seçimleri sonrasında kurulan Recep Peker hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığına sağcı görüşleriyle tanınan Reşat Şemsettin Siner atanır. Bakanlıktan ayrılmış olan ünlü Hasan Ali Yücel Kenan Öner davasıyla sıkıştırılır. Bu dava dolayısıyla 1947 Şubatında DTCF'sinin üç hocası tekrar kamu oyunda gelir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen CHP'nin sağcı kanadı gençlik kışkırtmalarıyla üç hoca üzerindeki ikinci salvolarını başlatırlar. Bu ikinci salvonun başlatılmasının vesilesini 5 Mart 1947'de DTCF'nin halka açık konferanslar serisinde Pertev Naili Boratav'ın yapacağı bir konuşma oluşturur. Örgütlenen gençler eğer komünizmi savunan bir konuşma yaparsa darp ederek konuşmacıyı susturacaklarını ilan ederler ve konferans salonunu doldururlar. Buna rağmen Boratav konuşmak istemektedir. Rektör Şevket Aziz Kansu Boratav'ı ikna eder ve konuşma iptal edilir. 6 Mart 1947'de örgütlenen 1000 kadar milliyetçi DTCF'ni basar ve Rektöre bütün solcu hocaların üniversiteden kovulması konusundaki taleplerini iletirler. Fakülteden Ulus'a doğru "kahrolsun komünizm" sloganlarıyla yürüyüşe geçerler, Mediha Berkes'in sahipliğinde çıkmaya başlayan 24 Saat gazetesiyle, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in çıkardığı Marko Paşa gazetelerini yırtarlar, çiğnerler.⁵⁸

Bu olaylar sırasında üç hocanın yanı sıra, Nusret Hızır, İrfan Şahinbaş, Güzin Dino gibi isimlerin bulunduğu 10 öğretim üyesi bu olayı protesto eder. 6 Mart 1947'de A.Ü. Senatosu toplanır. Bu olayları incelemek üzere bir komisyon kurulur. İç İşleri Bakanının Meclisteki konuşması sonrasında Senato komisyonun incelemesini beklemeden Senato 7 Martta Üniversiteler Kanununun 49 maddesi uyarınca ilk soruşturmanın açılması kararını oy birliğiyle alır. Senato 11 Martta haklarında soruşturma açılacak öğretim üyelerinin Pertev N. Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes olduğunu açıklar. Bu kararlar MEB'nin senato üzerindeki baskısını bir ölçüde azaltır. 165 tanığı dinleyen Faruk Erem ve Baha Kantar'ın fezlekesi suç delili bulunmadığını bildirir. Bu karara rağmen Bakanlık geri basmaz, baskısını disiplin işlemi yapılması üzerinde yoğunlaştırır. 1 Temmuz 1947'de Senato'ca disiplin kovuşturması yapması için bir ihbar komisyon kurulur. Aynı gün Pertev Naili Boratav'ın derslerinin bir süre için tatili kararlaştırılır. Disiplin kovuşturması ve üç öğretim üyesinin savunmalarının alınması gereği ve senatonun içindeki farklı görüşler dolayısıyla karar alınması gecikir. Senatoda 26 Aralık 1947'de 20-22 Aralıkta Milli Eğitim Encümeninde yapılan konuşmaların da etkisiyle E. Z. Karal, N.H. Onan ve Landsberger'in disiplin soruşturması sonuçlandırılıncaya kadar üç öğretim üyesinin derslerden

⁵⁷ Mete Çetlik: Age, s. 17.

⁵⁸ Mete Çetlik: Age, s. 20-21.

ve öğrencilerle temastan alı konulması” önerisi kabul edilir. 27 Aralık 1947’de CHP milletvekillerinin kışkırttığı gençlik grupları DTCF’yi basar, Rektöre zorla bir istifa mektubu imzalatılır. Rektörü linçten kurtarmak için polis silah çekmek durumunda kalır. Kalabalık daha sonra Türkiye Gençler Birliğini basarak yıkar. 10 Ocak 1947’de Senato bu üç öğretim üyesi hakkında, 4936 sayılı kanunun 49’uncu maddesi D fıkrasındaki “ Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma cezasının” uygulanmasına oy birliğiyle karar verir. 13 Ocakta Ş. Aziz Kansu rektörlükten resmen istifa ederse de, istifası Senato’da kabul edilmez.⁵⁹

Üç öğretim üyesi hem 4936 çerçevesinde kurulmuş olan Üniversiteler Arası Kurula, hem de Danıştay’a başvururlar. Danıştay İkinci Dairesi 30 Ocak 1948’de “yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığını” oy çokluğuyla saptayarak, sanıklar hakkında men-i muhakeme kararı verir. Üniversitelerarası Kurul üyeleri üzerinde baskı kurmak için kurul Milli Eğitim Bakanı Sirer tarafından Ankara’ya çağrılarak Başbakan Hasan Sakanın huzuruna çıkarılır ve istenen kararın verilmemesi halinde 4936’ya göre üniversiteye verilen muhtariyetin kaldırılabileceği ima edilir. Komisyon üyesi Sıddık Sami Onar bu telkini kendi onuruyla bağdaştıramaz sert bir çıkış yapar. Kurul incelemesi sonucu üç öğretim üyesi hakkında Senatonun verdiği meslekten çıkarma kararını 22 Şubat 1948’de kaldırır.⁶⁰ CHP’nin sağ kesiminin ikinci salvosu da böylece boşa çıkmış olur.

Reşat Şemsettin Sirer üç öğretim üyesini uzaklaştırmakta ısrarlıdır. Yeni bir salvoya girişir. Üniversitelerarası kurulun kararından bir gün sonra Fakülte yönetim kurulu disiplini temin maksadıyla Boratav, Boran ve Berkes’in derslerinin tatil edilmesine karar verilir. 10 Martta da Bakan Sirer Danıştay kararına itiraz eder, ve Danıştay üyelerini tek tek ziyaret eder. Danıştay küçük bir oy farkıyla yargılamanın yapılmasına karar verir. Ama yapılmasına karar verilen yargılama komünistlik üzerinden değil, görevi kötüye kullanma üzerinden yapılmaktadır. Yargıda sonuç almakta zorlanan yönetim bu öğretim üyelerini yurt dışına gitmeye teşvik eder. Pasaport vermekte güçlük çıkarılmayacaktır. Sonunda Tahsin Banguoğlu’nun Bakanlığı döneminde bulunan yol Ankara Üniversitesi Kuruluş kanununda bir değişiklik yaparak Boratav, Boran ve Berkes’in kadrolarını kaldırarak onları üniversite dışında bırakmak olmuştur. TBMM’de yasa tasarısı görüşülürken Adnan Adıvar’ın söylediği üzere isim sayarak muhtar bir üniversitenin kürsülerini lağvetmek dünyada hiçbir yerde olabilecek bir şey değildir. Bu kanun hükmü 12 Temmuz 1948’de Behice Boran’a bildirilerek üniversiteyle ilişkisi kesilmiş olur. Üniversite’de istediği sonucu elde etmek için bir anlamda aşırı bir yetki kullanımını gerçekleştirmiş oluyordu. Hükümetin sola karşı bu kadar ısrarlı davranması, Dünya’da artık soğuk savaşın başladığını gösteriyordu. Danıştayın görevi kötüye kullanmak

⁵⁹ Mete Çetlik: Age, s. 26.

⁶⁰ Gökhan Atılğan: Age, s. 103-104.

konusunda verdiği lüzum-u muhakeme kararı sonrasında asliye cezada yapılan yargılama sonunda üç öğretim üyesi de beraat etti. Ama bu sonuca ulaşılabilmesi ancak 1950 yılında oldu.

Boran bu yaşananları Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları kitabında “ 1940-45 arasında Alman eğitiminde yetişmiş veya etkisinde kalmış bir kısım aydınlar CHP'ye girdiler, devlet mekanizmasının çeşitli kademelerinde yer aldılar. Yüksek görevlere kadar tırandılar. CHP bu yeni kuşak aydınlarla kendisini yenilediği, gençleştirdiği zehabındaydı.” Oysa bu grup Türkiye’de tarımın geliştirilmesini ama sanayileşmemesi gerektiğini savunuyordu. Anadolu adıyla Anadolu halkına ilişkin bir tür ırkçılık yapıyorlardı, diye açıklamıştır.⁶¹

III. BEHİCE BORAN'IN SİYASİ FAALİYETLERİ

Behice Boran Uğur Mumcuyla yaptığı söyleşide Amerika’dan gelirken Marksist düşüncüyü harekete geçirmek için örgütlenmenin ve bir parti içinde olmanın gereğine inandığını, ama memur olduğu için (legal) partiye girmediğini ama Şefik Hüsnü çizgisine yakın olduğunu Zeki Baştımarla dostluğunun bulunduğunu söylemektedir.⁶² TKP illegal bir örgüttür, tabii ki buna üyeliğini açıklamaz, ölümü sonrasında TKP üyeleri onun parti üyesi olduğunu açıklarlar, Gökhan Atılğan’da çalışmalarıyla Boran’ın 1942 yılında TKP üyesi olduğunu saptar.⁶³

Yurt ve Dünya ve Adımlar dergisinin Boran’ın TKP çizgisindeki faaliyetleri arasında saymadım. Çünkü Behice Boran’da Uğur Mumcuyla yaptığı uzun konuşmada açıkça belirtmektedir. Dergi hazırlanırken Marksizm-Leninizm türü değerlendirmelerin yapılmadığını, güncel somut konular üzerinde durulduğunu, dergiyi çıkarınların aralarında da önemli sorunlar yaşanmadığını anlatmaktadır.

Behice Boran’ın TKP’yle ilişkilendirilebilecek ilk faaliyeti 1945 Ankara’da “İlerici Demokrat Gençlik Derneği”nin kurulmasında başı çekmesi olmuştur. Bu, gençliği sosyalist harekete kazandırmak için kurulan, dünyada her yerde örgütlenmeye çalışılan, uluslar arası bir hareketin uzantısıdır. Aynı hareketin bir parçası olarak İstanbul’da Mihri Belli’nin öncülüğünde kurulan İleri Gençler Birliği sansasyonel hareketlere girişince deşifre olmuş çökertilmiştir. Ankara’daki dernek 1.5 yıl sonra legaliteye çıktığında “Türkiye Gençlik Derneği” adını almıştır. Derneğin başkanlığını Nezihe Aras, Genel Sekreterliğini Şevki Akşit yapar. Her ikisi de Boran’ın öğrencileridir. Dernek “Ant Gençlik Yayını” dergisini yayınlar. 10 sayı çıkan dergide Boranın anti faşist yazıları yer alır.⁶⁴

⁶¹ Behice Boran: “Türkiye ve Sosyalizm Sorunları”, Gün Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968, s. 32.

⁶² Uğur Mumcu: Age, s. 22.

⁶³ Gökhan Atılğan: Age, s. 58-62.

⁶⁴ Gökhan Atılğan: Age, s. 78.

1945 yılından sonra Türkiye çok partili yaşama geçince ve 1946'da Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikle sınıf esaslı üzerinden dernek kurma yasağı kalkınca, Türkiye sosyalist hareketi de iki parti kurarak legaliteye çıkmak ister. 1946 yılında Esat Adil Müstecabi “ Türkiye Sosyalist Partisini, Dr. Şefik Hüsnü Değmer “ Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisini” kurarlar. Uğur Mumcu'ya anlattığına göre Boran, Şefik Hüsnü'nün partisine yakındır. Ama partiye girmez. Bu partinin görüşüne uygun olarak da 1946 seçimlerinde boş oy verir.⁶⁵ 1946'da her iki parti kapatılarak üyeleri tutuklanır. Boran bu tutuklamaların dışında kalır.

Bu günlerde daha önce üzerinde durduğumuz Boran ve arkadaşlarının DTCF'den koparılma süreci de başlamıştır. Bakanlık emrinde olduğu günlerde 16 Mart 1946'da Anadolu Ajansında Yunanca Mütercimi olan Nevzat Hatko'yla evlenir. Hatko eğitimini Yunanistanda almıştır. Atina Politeknik'te ziraat mühendisliği okumuş ve Yunanistan Komünist Partisinin gençlik örgütünde çalışmıştır. 1930 lu yıllarda Türkiye'ye döndüğünde de TKP içinde yer almıştır.⁶⁶

Boran'ın üniversite'de kadrosuz bırakılarak uzaklaştırıldığı günlerde kocası Nevzat Hatko'nun görevine de son verilir. Boran, annesi, kayın validesi ve kocasıyla dört kişilik bir ailede yaşamaktadır. Bu ailenin tek geliri Boran'ın almakta olduğu 1/3 oranındaki açık maaşdır. Bu gelirle yaşama olanağı yoktur. 1949 yazında İstanbul'a taşınırlar. Boran yurt dışına giderek orada öğretim üyeliği yapma seçeneğini kullanmaz. Kocasıyla birlikte bir ticari tercüme bürosu açarak yaşamını sürdürmeye girişir. Behice Boran hiç müsvette yapmadan daktiloda hatasız yazabilmektedir.⁶⁷ Bu becerisi tercümeyle yaşamını kazanmasını belli bir ölçüde kolaylaştırır. DTCF'de bulunduğu yıllarda ağır ve kronik bir bağırsak rahatsızlığı geçirmiştir. Bu çalışma temposunu etkileyecek önemde bir hastalıktır.

Soğuk savaşın başlaması sonrasında Sovyetler birliği bir dünya barış hareketi başlatmıştı. NATO Antlaşmasının imzalandığı günlerde Paris ve Prag'da Barış Savaşçıları Dünya Kongresi toplanmıştı. Bu hareketin paralelinde bir adım atmak üzere TKP Barış adlı bir dergi yayınlamaya başlar. Bu dönemde 14 Mayıs 1950'de Behice Boran'ın başkanlığında Adnan Cemgil'in sekreterliğinde Türk Barış Severler Cemiyeti kurtulur. Cemiyet doğrudan TKP'nin bir uzantısı değildir, ama onun tarafından desteklenmektedir. Cemiyet Türk halkının barış dileğine tercüman olmak ve Menderes Hükümetinin TBMM kararı olmadan Koreye asker göndermesi üzerine Barış Severler Cemiyeti bir protesto bildirisi yayınlanır ve bastırılarak dağıtılır. Bunun üzerine Boran ve arkadaşları

⁶⁵ Uğur Mumcu: Age. s. 22.

⁶⁶ Gökhan Atılğan: Age, s. 81-82

⁶⁷ Boran'ın ticari tercüme faaliyeti dışında kitap çevirileri de olmuştur. Hasan Ali döneminin klasikleri çeviri faaliyeti sırasında 1944 yılında Mehmet Karsan'la Platon'un *Devlet Adamı* kitabını çevirmiştir. Adımlar dergisinde Walt Whitman'dan şiir çevirileri yer almıştır. 1946 yılında Harley Granville-Baker'in *Voysey Mirasını* çevirmiştir.

tutuklanır. Yargılama sonrasında Boran ve arkadaşları 15 ay hapis ve beş ay da İstanbul ve Kocaeli mintikasında ikamete mecbur tutulmayla cezalandırılır. Boran bu cezasını 1 Haziran 1953'de tamamlar. Geçen süre içinde 4 Eylül 1951'de oğlu Dursun'u doğurmuştur.⁶⁸ Bu ceza kararının kesinleşmesi sonrasında üniversite öğretim üyeliğinden ve devlet memuriyetinden ihraç edilir. Almakta olduğu açık maaşı da kesilir.⁶⁹

Nevşehir hapisanesindeki mahkumiyetini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Behice Boran, 1951 Ekiminde başlatılan TKP tutuklamalarının son aşamasını oluşturan ve 1953 yılı Eylül ayı sonlarına doğru uygulanan, 41 kişilik tutuklama listesindeki isimler arasında Behice Boran da bulunuyordu. 1954 yılı Şubatında duruşmalar başlar, önce tahliye edilir ve 7 Ekim 1954'de de beraat eder.⁷⁰ Boran tahliye edildikten sonra mahkemede Zeki Baştımara'nın savunmasını dinlemeye gelmiş savunma bittikten sonra onu gösterişli biçimde tebrik etmiştir.⁷¹

1954 yılından 1960'şa kadar Boran evine çekilmiştir. Kamu alanının dirençli cesur kadının yerini Türkiye'deki ailelerin ev kadınına verdiği rolü yerine getiren bir kadın almıştır. Dostlarının anılarına göre, evde annesine, kayınvalidesine, çocuğuna bakmaktadır. Çok güzel börek açmakta, yemek pişirmekte, onun yaptığı ütüyü kimse yapamamaktadır.⁷² Ev işlerini toparlayınca da hayatını tercümeyle kazandığı için her gün makinesinin başına oturarak disiplinli olarak tercümesini yapmaktadır.⁷³ Günlük olarak yaptığı ticari tercüme dışındaki kitaplar da çevirmiştir.⁷⁴

1950-1960 arası Türkiye'de aydınlar için baskı, dolayısıyla da büyük bir suskunluk dönemi olmuştur. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin Behice Boran'da bir ümit yarattığını 27 Mayıstan altı ay kadar sonra Cemal Gürsel'e 14 sayfa mektup yazmasından çıkarsaya biliriz. Bunu görevi saymıştır.⁷⁵ Boran'ın umudunu 1961 anayasasının sağladığı örgütlenme olanakları umutlarını artırmıştı. Aybar ve Boran'ın içinde bulunduğu bir çevre yeni anayasanın sağladıkları olanaklar içinde bir parti kurma arayışında iken bir grup sendikacı 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisini kurdular. Sosyalist aydınlarla iş birliği yaparlarsa, başlarına bir iş gelmesinden çekindikleri için de onlarla ilişki kurmadılar. Bu gelişme üzerine Aybar ve Boran'ın çevresindeki aydınlar da parti kurma çalışmalarını durdurdular. TİP'i kuranlar işçi sınıfının değil işçilerin

⁶⁸ Boran ilk çocuğu Elifi altı gün önce yitirmişti. Dursun doğunca Melih Cevdet Anday Dursun Bebek şiirini yazmış ve Ruhi Su'da onu türküleştirmiştir.

⁶⁹ Gökhan Atılğan: *Age*, s. 162.

⁷⁰ Uğur Mumcu: *Age*, s. 36.

⁷¹ Gökhan Atılğan: *Age*, s. 164.

⁷² *Biyografya Behice Boran 2*: s. 111.

⁷³ *Biyografya Behice Boran 2*: s. 111.

⁷⁴ Bu dönemdeki çevirilerden biri Howard Fast'ın *Hürriyet Yolu* romanı diğeri Kemal Karpat'ın "Türk Demokrasi Tarihi" kitabıdır. Gökhan Atılğan: *Age*, s. 173.

⁷⁵ *Biyografya Behice Boran 2*: s. 114.

partisini kurmak istiyorlardı. 15 Ekim 1961'de Milletvekili seçimleri yapılarak, demokratik süreç yeniden işletilmeye başladığında, sola açılmada atılan ilk önemli adım YÖN dergisinin yayınlanması oldu. Dergi 20 Aralık 1961 de bir bildiriyle çıktı. Türkiye'nin sola açık aydınlarının önemli bir bölümünün imzaladığı bildirinin altında Aybar ve Boran'ın imzaları bulunmuyordu. Bu dönemde Türk-İş ve Yön yöneticileri bir Çalışanlar Partisi kurmaya giriştilerse de başarılı olamadılar. Bu girişimler TİP kurucularını partilerini canlandırma arayışına soktu. Partiye bir başkan arayışına girdiler. Sendikacılar Mehmet Ali Aybar'a başkanlık önerisi götürdüler. Aybar içinde Boran'ın da bulunduğu çevreyle konuştuğundan sonra başkanlığı kabul etti. 9 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar bir basın toplantısıyla başkanlığını açıkladı.⁷⁶

Boran partiye girmek istiyordu. Partiye giriş dilekçesini hazırlamıştı. Toplumda hakkında çok konuşulmuş olması dolayısıyla TİP'e girişinin partiye zararlı olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle dilekçesine tarih koymamış ve gerektiğinde Aybar'ın yürürlüğe koymasını istemişti. Boran suskunluğunu bozarak Öncü ve Vatan gazetelerinde yazdığı yazılarla TİP'i desteklemeye başladı.⁷⁷ Yön ise TİP'ten rahatsızdır. TİP'i eleştiren yazılar yazmaktadır. Behice Boran ise Vatan'da yazdığı yazılarla Yön'ün tezlerini sürekli eleştirmektedir. 1962 yılı sonunda Doğan Avcıoğlu Yön'de "Türkiye İşçi Partisine Dair" diye bir yazı yazarak TİP'in işçi sınıfı önderliğine dayandırılan yaklaşımını, katı, mevsimsiz, ve gerçekçeki olmamakla suçlamıştı. Ona göre, bu dar işçi sınıfı hareketi Türkiye'de yeterli destek bulamayacaktı. 3 Aralık 1962'de Vatan'da Boran'ın "Doğan Avcıoğlu'nun Yön'üne Dair" yazısı yayınlanır. Bu yazı partinin kurucuları olan sendikacıların Behice Boran konusundaki direncinin kırılmasını sağlar. 1962 yılı sonunda üyeliği kabul edilir ve Partinin Etüd ve Araştırma Bürosuna davet edilir.⁷⁸ Bu partiye girdiğinde TKP'yle ilişkisi bulunmuyordu. Gökhan Atılğan'ın kendisinden aktardığına göre 1951-1976 arasında TKP'yle ilişkisi kalmamıştır.⁷⁹

Behice Boran'ın partiye kaydolmasının ne anlama geldiğini Aydın Engin "Ancak ondan sonra biz sosyalizmin fakir fukaraya acımak, adaletsizliğe isyan etmek olmadığını; kapitalizmin ciddi bilimsel eleştiriden kaynaklanan bir düşünce olduğunu, bir felsefe olduğunu, bir tahlil olduğunu, analiz olduğunu,... öğrendik" diye çok güzel anlatmaktadır. O partinin "öğretmeni" olmuştur. Ancak ondan sonra Parti içinde kuramsal tutarlılık bir değer haline gelmiştir.⁸⁰

⁷⁶ TİP'in öyküsü için Bknz: Artun Ünsal: *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. 2002. Ayrıca Aybar'ın siyasi düşünceleri için Bknz: Barış Ünlü: "Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar", İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

⁷⁷ Behice Boran: "Neden İşçi Partisi", *Öncü*, 1 Nisan 1962, Behice Boran: "Niçin İşçi Sınıfı", *Öncü*, 25 Nisan 1962.

⁷⁸ Gökhan Atılğan: Age., s. 187.

⁷⁹ Güzella Bayındır: Age, s. 24.

⁸⁰ Aydın Engin, Güzella Bayındır. Age, s. 255-260.

TİP yeni kadrolarıyla, yeni bir program hazırlamaya girişmiştir. Boran yeni programla Partinin Marksist çizgi kazandığını söylemektedir. Ama bu program hazırlanırken parti içinde görüş ayrılıkları belirmiştir. Sorun “işçi sınıfı öncülüğü” konusunda ortaya çıkmaktadır. Akademik yaşamında da kuramın yol göstericiliği konusuna inancının yüksek olduğunu gördüğümüz Boran “işçi sınıfı öncülüğünü” savunmaktadır. Bazı parti üyeleri de henüz yeterli düzeyde sanayileşmemiş ülkelerde devrimci hareketlerde ara katmanların öneminin ihmal edilmemesini savunmaktadır.⁸¹ Program hazırlığı böyle bir kuramsal tartışmayı başlatmış olsa da, programı hazırlayanlar Anayasa değişse de Ceza Kanununun 141 ve 142’nci maddelerinin yürürlükte olduğu bir ortamda temkinli davranmışlardır. Partinin ideolojik çizgisi anlatılırken ünlü altı ok üzerinde durulmuş, altı okun ilkelerinin yeniden yorumlanması yoluna giderek, partinin komünistliği konusunda yapılacak suçlamaların etkisinin azaltılmasına çalışılmıştır. Behice Boran da Cumhuriyetin ilkelerinden halkçılığı, Batı’nın yükselen rejimi olarak anar ve devletçiliğin Batı emperyalizminden kurtulmakta sağladığı yararların altını çizer.⁸² Onun sözleriyle yeni program partiyi “halkımızın bağımsız, gerçek teşkilatı” olarak tanımlıyordu. Bu ibareyle sosyalist devletlere ve sosyalist partilere karşı bir doktriner bağlılığın bulunmadığı anlatılmak isteniyordu. Tabii solun genel çizgisine uygun olarak insan, tüm zenginliklerin yaratıcısı olarak görülüyor, emeğe göre gelir ilkesi benimseniyor, yabancılaşmaya son verilmek amaçlanıyordu. 1961 Anayasasının sınırları içinde hazırlanan bu programı Tarık Zafer Tunaya klasik sosyal demokrasinin solunda ama komünist olmayan diye nitelmiştir.⁸³ Parti Programının kabul edildiği 9-10 Şubat 1964’te toplanan, TİP Birinci Büyük Kongresinde Boran Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi.

10 Ekim 1965 yılında yapılan genel seçimlerde milli bakıye esasının uygulanması sonucu TİP Meclise 15 millet vekili sokmuştu. Behice Boran da Urfa’dan milletvekili seçilmişti. Bu 15 milletvekili Meclisin havasını değiştirmiştir. Etkili bir muhalefet yapar. Fatma Gül Berktaş’ın saptamasına göre Boran 1965-1969 döneminde TBMM’de 57 kez söz almıştır.⁸⁴ Boran bu konuşmalarında daha çok partisinin dış politika sözcüsü gibi konuşmuştur.

TİP’in kamu oyununda yol almaya başlaması parti içindeki çatışmaları artırdı. Mihri Belli’nin başını çektiği MDD’ciler parti programının hazırlanması sırasında ortaya çıkan işçi sınıfının öncülüğü konusundaki görüş ayrılığını genişletiyor ve bu parti içi muhalefet TİP’in varolan çizgisine karşı olmak bakımından YÖN’le bir koalisyon içinde bulunuyordu. 20-24 Kasım 1966’da Malatya’da toplanan TİP’in İkinci Büyük Kongresinde parti yönetimiyle parti içi muhalefet arasında bir tür nihai hesaplaşma oldu. Bu kongrede Boran’ın sakin ders verir tarzdaki uzun konuşmasının kongrenin sonucunu belirlediği tüm

⁸¹ Uğur Mumcu: Age, s. 47.

⁸² Mete Çetik. Age, s. 38

⁸³ Artun Ünsal: Age,s.127-128.

⁸⁴ Fatmagül Berktaş:”Olağandışı Bir Kadın: Behice Boran” Biyografya Behice Boran 2: s. 13

katılımcılar hem fikirdir. MDD'ciler kongreyi kaybederler. Boran bu kongrede Merkez Yürütme Kuruluna seçildi. Yön dergisi kongreye ilişkin yazısına Boran'ın resmini koymuş altına gladyatör diye yazmıştı.⁸⁵ Kongre sonrasında MDD'cilerin tasfiyesinde Aybar ve Boran birlikte davranmışlardır.

TİP'in üçüncü kongresi yaklaşırken 1968'de yaşanan iki önemli gelişme Partide bir başka krizin doğmasına neden oldu. Bu olaylardan biri 1968 öğrenci hareketleriydi, diğeri Sovyetlerin Çekoslovakya'ya müdahalesiydi. 1968 öğrenci olayları başladığında bir tür öğrenci devrimciliği konuşulmaya başlamıştı. Bu gelişme içinde MDD hareketi kendini yeniden üretme olanağı bulunuyordu. Bu gelişmeler içinde TİP'in "işçi sınıfı öncülüğü" ilkesinin yankı bulması zor oluyordu. "Ordu-Gençlik elele: Milli Cephe" sloganı çok duyulur hale gelmişti. Bu gelişmelerin Aybar'ı yeni arayışlara ittiği anlaşılmaktadır.

1968 yılında TİP senato seçimlerine hazırlık yapılmaya başladığında il ve ilçe toplantılarında "güler yüzlü sosyalizm" kavramını kullanmaya başlar ve seçim kampanyasının "halkın horlanması" üzerine kurulmasını önerir. Boran'ın sözleriyle Aybar bir tür "Türkiye'ye özgü sosyalizm" önermeye başlamıştır. Böyle bir yaklaşımı halkın daha çok benimseyeceğini düşünmektedir. Boran'ın sosyoloji kuramı konusundaki düşüncesinin gelişimini incelerken gördüğümüz üzere bir ülkeye özgü bilim olamayacağına inandığını görmüştük. Bu durumda bilime böyle yaklaşan Boran'ın "Türkiye'ye özgü sosyalizm" kavramını kabul etmesinin zor olacağı açıktır. Burada ilginç bir durum vardır. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Boran'da her ülkede sosyalizmin kendi toplumsal yapısının özelliklerine göre gelişeceğini düşünmektedir. Boran'ın karşı çıktığı esas konu, Partinin Türkiye'ye özgü sosyalizm arayışı içindeyken sosyalizmden uzaklaşabilecek olmasıdır. Bu ayrılık GYK'da tartışma konusu olursa da bir sonuca bağlanmaz.

1968'in TİP'i etkileyen ikinci olayı Çekoslovakya'da gerçekleşenler oldu. Çekoslovakya'da Ocak ayı başlarında Dubçek önderliğinde halkın katılımına olanak veren yeni bir sosyalizm anlayışı uygulamaya sokulmuştu. Bu deneyim dünyada popülerleşince 21 Ağustos 1968'de Çekoslovakya SSCB tarafından işgal edildi. Bunun üzerine Aybar bir basın bülteniyle işgali kınamıştır. Boran'da 27 Ağustos 1968 günlü Milliyet gazetesinde Sovyetlerin müdahalesinin geçerli görülebilecek bir yanı olmadığı yazmıştır. Aybar kınamayla yetinmeyerek daha kapsamlı bir Sovyet sosyalimi eleştirini parti GYK'sına getirmiştir. Aybar Türkiye halkına sosyalizmi sevdirmek için, hürriyetçi olmayan sosyalist rejimlerle arasında önemli farklar bulunduğunu belirtmek zorundadır diyordu. Boran ve arkadaşları GYK'da Aybar'ın konuşmalarının partiyi bağlamadığı şeklinde bir karar önergesi verirler önergeleri red olunur.⁸⁶ Aybar ile Boran ve Aren arasında kuramsal tartışmalar yapılır. Boran ve Aren'in Marksist Leninist analizleri karşısına Aybar, Proudhon, Rosa Lüksemburg ve Althusser'in argümanlarını çıkarır.

⁸⁵ Uğur Mumcu Age, s. 49.

⁸⁶ Barış Ünlü: Age. s. 250-254.

Boran ve Aren Aybar'ın Marksizmden uzaklaştığı kanısına varmışlardır.⁸⁷ Bu havada, 9-12 Kasım 1968'de Ankara'da toplanan, Üçüncü Büyük Kongreye gidilir. Anlaşmazlık sürmektedir. GYK seçimlerini Aybar grubu kazanır. GYK'nın işçi grubuna muhaliflerden iki işçi, aydınlar grubuna ise bir kişi, Aren seçilir. Bu kongre sonrasında Parti içinde sular durulmaz. 45 gün sonra Ankara'da

28-29 Aralık 1968'de TİP İkinci Olağanüstü Büyük Kongresi toplanır. Seçimi yine Aybar grubu kazanır, ama bu kez GYK'ya muhalefetten daha çok kişi seçilir. Muhalefet GYK'ya işçi kesiminden 6 kişi, aydınlar kesiminden 5 kişi sokar, bunlar arasında Boran ve Aren'de vardır.⁸⁸

Boran Aren grubu, parti içindeki mücadelelerini, 1969 Mayıs'ında çıkarmaya başladıkları Emek dergisinden yararlanarak sürdürür. Bu mücadele sürerken TİP 12 Ekim 1969 Genel Seçimlerine Aybar'ın yönetiminde ve ideolojik çizgisinde bir propagandayla girer. TİP'in oyları düşer. Boran'ın gazetelerde yazdığı eleştiri yazıları sonrasında Mehmet Ali Aybar 15 Kasım 1969'da ki GYK toplantısında istifa eder. Bunun üzerine parti başkanlığına Mehmet Ali Aslan seçilirse de beş hafta sonra istifa eder. Bunun üzerine 3 Ocak 1970'de yapılan GYK toplantısında TİP'in yönetimi Emek grubuna geçer. Emek grubundan Şaban Erik Genel Başkan, Behice Boran da Genel sekreter olur. 29-31 Ekim 1970'de gerçekleştirilen Dördüncü Büyük Kongre sonrasında Emek grubunun hakimiyeti perçinlenir. 1 Kasım 1970'de Boran TİP'in Genel Başkanı seçilir. Parti de kitle partisi olmaktan "sağlam bir örgüte dayalı" bir işçi sınıfı partisi olmaya yönelir. 1971 yılında parti gazetesinin başlığında "Kılavuzumuz Bilimsel Sosyalizm, Silahımız Partimizdir" ibaresi yer alıyordu.⁸⁹

Boran parti başkanı olduğunda 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'da büyük işçi yürüyüşü gerçekleşmişti. Ayrıca Doğan Avcıoğlu kendi iktidara yürüyüş stratejisinde belli bir noktaya gelmişti. Ama Avcıoğluna yakın askeri grupların darbe girişimi 9 Mart 1971'de başarısızlığa uğrayınca, Türkiye'de 12 Mart 1971'de bir başka askeri müdahale gerçekleşir. Behice Boran müdahalenin yapıldığı gün hemen müdahale karşısında bir beyanat verir. 12 Mart Muhtırasının ve arkasından 11'ler hükümetinin kurulmasının kamu oyunda yarattığı olumlu hava sürerken, Boran doğru kestirimde bulunmuştur. TİP Yön çizgisiyle mücadele etmiş olmasına karşın askerlerce hedef alınmıştır. Muhtıra ilan edildiği gün TİP'e dava açıldığı haberi ajanslarda yer almıştır. Sıkı yönetim ilan edilince, TİP GYK'sı Düzce'de toplanır. Boran tutulanırsa partinin başkanlığının Şaban Yıldız'ca yürütülmesi kararlaştırılır. 26 Mayıs 1971 'de Boran tutuklanır. 11 Haziran 1971'de Anayasa Mahkemesine TİP hakkında açılan kapatma davası, 20 Temmuz 1971'de partinin Dördüncü Büyük Kongrede kürt halkına

⁸⁷ Boran ve Aren'in bu davranışını Boran'ın 1942'de Aren'in TKP'ye üye olmalarına ve TKP'den gelen telkinlerle olabileceği ilk akla gelebilecek açıklamalardan biridir. Gerek Boran, gerek Aren kendilerine böyle bir telkin yapılmadığını söylemişlerdir. Barış Ünlü: Age, s. 260-262.

⁸⁸ Artun Ünsal: Age, s. 170-172.

⁸⁹ Artun Ünsal: Age, s. 193.

ilişkin olarak alınan kararlar gerekçe gösterilerek kapatılmasıyla sonuçlanır.⁹⁰ TİP yönetimi hakkında sıkıyönetim mahkemesinde açılan dava partiyi yasal yoldan saptırarak Marksist –Leninist çizgide faaliyete soktukları gerekçesiyle Boran ve 12 arkadaşı 17 Ekim 1972’de 15,er yıla mahkum edilir. Mahkeme sürerken Yıldırım Bölge Tutukevinde kalan Boran solun değişik kesimlerinden gelen kızlardan büyük saygı görür. Sabahları jimnastik yaparak, çevirisinin başına geçmekte, Almanca dersi almakta, kızlarla Ruhi Su türküleri söylemekte, mahkeme günü geldiğinde de saçını yaptırmakta, iyi giyenerek mahkemeye dik başla çıkmaktadır.⁹¹ Karar verildikten sonra cezasını Sakarya Cezaevinde çekerken, biraz para kazanmak için Joseph Kessel’in Les Cavaliers romanı çevirir. Kitap yayımlandığında kapağında çevirmen olarak Elif Alovera adı bulunmaktadır.⁹² Boran 14 Mayıs 1974’de çıkan af yasası ve bu affı genişleten Anayasa Mahkemesi kararından sonra 14 Temmuz 1974’de Sakarya cezaevinden tahliye edilir. Tahliye edildiğinde 64 yaşında bulunuyordu.

12 Mart’ın etkisinin ortadan kalkmaya başladığı, 1970 li yılların ortasında CHP Ortanın Solundan Ecevit’in Demokratik Sosyalizm diye tanımladığı çizgiye dönüşürken, Türkiye’nin en çok oy alan partisi olmayı başarmıştı. Kendisini CHP’nin solunda gören gruplar da kendi partilerini kuruyordu. TİP kurulduğunda TKP TİP’i destekleyen ama kendi örgütlenmesini koruyan bir politika izlemeye başlamıştı. Zeki Baştımara bir yazısında “ilericiliğin ölçütü TİP karşı takınılan tavidir” demiştir. TKP kendi varlığını TKP Merkez Komitesi Dış Bürosu TİP’in kapalı olduğu 1973 yılından itibaren bir atılım yaparak Türkiye’de yeniden örgütlenmeye girişmiştir. Bu dönemde TKP’nin Genel Sekreterliğini yapan İ.Bilen TİP’in yeniden kurulmamasını savunmaktadır. Ama eski bir TKP üyesi olsa da Boran bu tür mesajlara kapalıdır.⁹³ 22 Haziran 1974’de, daha Boran hapisten çıkmadan Ahmet Kaçmaz’ın başkanlığında TSİP kurulur. 21 Ocak 1975’de Kıvılcımlı çevresi Vatan Partisi’ni (VP), Mihri Belli çevresi 12 Şubat 1975’de Türkiye Emekçi Partisi’ni (TEP), Aybar çevresi de 30 Mayıs 1975’de Sosyalist Parti’yi (SP) kurarlar.

1971 sonrasında dirsek temasını korumuş olan TİP’liler ise II.TİP’i kurmak istemektedirler. Behice Boran’ın özel koşulları ise bu kuruluşa önderlik etmek için çok elverişsizdir. Kocasını Nevzat Hatko felç geçirmiş Cerrahpaşa hastanesinde yatmaktadır. Oğlu Dursun’a annelik yapmak istemektedir. Ailenin geçimini sağlamak için tercüme bürosunu çalıştırmaktadır. Bu koşullarda işçi sınıfı mücadelesine lider olarak katılmak istememektedir. Nihat Sargın’a benim çektiğim yeter demiştir. Behice Boran’a gelen önerilerin bir bölümü soldaki değişik akımların bir araya gelmesi ve başına Boran’ın geçmesidir. O bu tür önerileri geri çevirir. O ancak “işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisi kurulacaksa”

⁹⁰ Naciye Babalık: *Türkiye Komünist Partisinin Sönümlenmesi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 84.

⁹¹ Şule Perinçek: *İkibine Doğru*, 18-24 Ekim.

⁹² Mina Urgan: *Bir Dinozorun Anıları*, 21. baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 215-220.

⁹³ Naciye Babalık: *Age*, s. 75-84, Gökhan Atılğan: *Age*, s. 224.

vardır. Böyle bir partinin kurulması koşuluyla Behice Boran liderliği kabule razı olur. 1974 Eylül'ünde eski TİP'in değişik kademelerinde yer almış kişilerin katılımıyla toplantılar yapılır ve parti programını hazırlamakla Behice Boran, parti tüzüğünü hazırlamakla da Nihat Sargın görevlendirilir.⁹⁴ Behice Boran'ın Programın oluşumunda partilileriyle geliştirdiği yeni formülasyonunda, yaşananlardan ders alarak, "sosyalist devrim" ve "demokratikleşme" yi ön plana çıkarmaktadır. Boran'a göre Türkiye'nin kendi tarihsel serüvenine göre kapitalistleşmiştir, bu geri ve güdük kapitalistleşme de kendi çapında bir burjuva demokratik devrim yaratmıştır. Bu nedenle yeni bağımsızlığı elde etmiş ülkelerde olduğu gibi "milli demokratik devrim" söz konusu değildir. Sö konusu olacak olan ancak "sosyalist devrimdir." Bu sosyalist devrim hedefi demokrasi mücadelesini dışlamayacaktır. Boran kapitalizm çevresinde kaldıkça başarı sağlanamayacağından, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesi zorunlu olarak sosyalizm için mücadele ile birleşmekte, iç içe geçmektedir.⁹⁵ Bu program çalışmaları sırasında yapılan toplantılara çağrılmayan Sadun Aren II. TİP'in oluşumu sırasında dışta kalmış olur.⁹⁶ 1 Mayıs 1975'de Boran 50 kişilik kurucular kuruluyla birlikte II. TİP'i kurar.

II.TİP'in merkezi İstanbul'dadır. "Güncel Görev Demokratikleşmedir." " Milliyetçi Cephe Düşürülmelidir", " "Yerel Yönetimler Demokratikleştirilmelidir" "Örgütlü Birleşik Güç Yenilemez" gibi kampanyalar düzenlenir. Devletin beş yıllık planı karşısında geniş bir katılımıla "Demokratikleşme için Plan 1978-1982" hazırlanır. Yürüyüş, Görev, Çark ve Başak ve Yurt ve Dünya dergileri yayınlanır.⁹⁷

1977 Milletvekili seçimlerine gidilirken 24-27 Şubat 1977'de TİP I. Kongresi toplanır. Boran bu kongrede parti içinde ve dışında gelişen işçi sınıfı hareketinin partileri TİP, TSİP ve TKP'nin iş birliği yapması önerileri karşısında yer alır. Boran bu birliğin müzakerelerle sağlanmasından yana değildir. TİP'in seçimde başarılı olacağını, diğer hareketlerin TİP'te bütünleşeceğini savunmaktadır. TİP 1977 seçimlerine " Sosyalizmin Bayrağını Meclise Dikeceğiz" sloganıyla girer. Ama 5 Haziran 1977 seçimlerinde beklenen sonucu alamaz. 1977 seçimlerinde CHP tek başına iktidara gelsin diye önemli miktardaki TİP oyunun CHP'ye kaydığı bilinmektedir. Bu genel seçimlerden sonra yapılan yerel yönetim seçimlerine girdiğinde oyları milletvekili seçimlerine göre üç misli artar. Bu durumda Boran pozisyonunu değiştirmez, ama parti içinde parçalanma Yalçın Küçük çevresinin dışta bırakılmasıyla sürer. Bu süreç 26-28 Şubat 1979'da yapılan II. Kongreye kadar sürer. Bu kongre sonrasında 14 Ekim 1979'da yapılan 1/3 Senato Yenileme Seçiminde TİP ağır bir yenilgiye uğrar. Seçime katılan üç sosyalist partiden en az oyu TİP alır. Bunun üzerine

⁹⁴ Gökhan Atılğan. Age, s. 224-235.

⁹⁵ Gökhan Atılğan: Age, s. 229-230.

⁹⁶ Sadun Aren: Güzella Bayındır: Age, s. 204-205.

⁹⁷ Behice Boran Son Nefesine Kadar, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988, s. 67.

Parti MYK'sı parti örgütünün her kademesinde bir tartışma başlatır. Bu tartışmaların sonucunda geliştirilen seçenekler 3 Şubat 1980'de il temsilcilerine sunulur. Ulaşılan sonuç " Tek Parti Tek Cephe" olur. Bu partide bir çatlama değildir. Ama bu konuda bir sonuca ulaşmadan 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşir.⁹⁸

12 Eylül sabahı kapasına nöbetçiler dikilip sokağa çıkması yasaklandığında çok üzgündür. Kısa bir süre sonra kalp krizi geçirir. Hastaneye kaldırılır. Bir ay sonra hastaneden çıktığında dinlenmek için eski bir dostunun yazlığına götürülür. 1971 askeri müdahalesine İ.TİP yöneticilerinin hazırlıksız yakalanması üzerine 1979 kongresinde böyle bir durumda ne yapılacağı konusunda karar verilmiştir. Her hal ve şartta görev başında kalınması kararlaştırılmıştır. Yani illegaliteye geçilecektir. MK Partinin yasal kimliğine son verildiğinde TİP'i örgütlenme yetkisini oy birliğiyle Behice Boran'a vermiştir. 12 Eylül sabahı Boran Partiyi yeniden örgütlemek üzere sekiz kişilik bir MK oluşturur. Bu MK'da Behice Boran, Nihat Sargın ve Osman Sakalsız'ın yurt dışına çıkması kararlaştırılır. Boran yurt dışına çıkmak istememektedir. Mahkemeye çıkararak savunmasını yapmaktan yanadır. Osman Sakalsız'ın anlattığı üzere Partinin örgütsel devamlığını sağlamak için yurt dışına gitmeye ikna edilir. Milletvekili olduğu için kırmızı pasaportu olan Boran ilk uçakla Sofya'ya uçar.⁹⁹ Pasaportunda isminin "Sıdıka Behice Hatko" olması da bu gidişi kolaylaştırır. Böylece 10 Ekim 1987'deki ölümüne kadar sürecek olan sürgün yaşamı başlar.

Boran Sofya'dan sonra Belçika'ya gider. Doğan Özgüden'lerin evinde kalır. Dışişleri Bakanı Parlamento da "Boran bizim misafirimizdir " anlamında bir konuşma yapar. Orada bir gazeteye verdiği mülakat gazetede Moskova tipi bir komünist diye yer alınca Belçika hükümetinin tavrı değişir. Normal mülteci statüsünde muamele görür. Mülteci statüsü almasından sonra pasaport alınca Avrupa'da dolaşması kolaylaşır. Bu arada kocası Nevzat Hatko Sofya'da ölür. Bir süre Brüksel'de yaşadıkdan sonra Almanya gider.¹⁰⁰ Osman ve Zerrin Sakalsız'la odun sobasıyla ısınan, çok küçük bir evde yaşarlar. Belçika'daki evi varlığını korumuştur. Bu koşullara uyum yapar, sabah jimlastiğini yapmaktadır. Gazeteleri okumakta, konuşmaları hazırlamaktadır. Oğlu Dursun'u özlemektedir. Ailenin küçük kızıyla torun nine ilişkisi kurmuştur. Bu ona bir tür teselli olmaktadır.¹⁰¹

Uğur Mumcunun Bir Uzun Yürüyüş başlığıyla yayınlanan üç gün süren uzun söyleşisi de bu evde yapılmıştır.

12 Eylül sonrasında tüm partiler gibi TİP'te kapatıldıktan sonra TİP'liler Bilim-Sanat, Yarın, Gün gibi dergileri çıkararak, Türkiye'de kendi aralarında bir

⁹⁸ Naciye Babalık: Age, s. 84-88.

⁹⁹ Naciye Babalık: Age, s. 89-94, Gökhan Atılğan: Age, s. 257.

¹⁰⁰ Osman Sakalsız: Güzella Bayındır. Age, s. 325-330.

¹⁰¹ Evdeki yaşam koşulları için Bknz. Zerrin Sakalsız: Güzella Bayındır: Age, s. 319-323.

tür dirsek temasını sürdürdüler. Ama Partinin esas faaliyet alanı yurt dışına kaymıştır. Gündemdeki esas konu da sosyalist partilerin birleşmesidir. Önce TİP TSİP TKP arasında başlanan müzakereler, TİP ve TKP arasında sürer. 12 Eylül öncesinde TİP ve TKP arasında işçi sınıfının öncü partisinin hangisi olacağı yarışması sürüyordu. Bu mücadele sırasında alınmış tavırlar bir araya gelmeyi güçleştiriyordu. 12 Eylül müdahalesi durumu değiştirmişti. Artık TİP de TKP gibi illegalitedeki bir partiydi. Yine de her iki tarafın birbirine güvenmesi zaman alır. Boran'ın kararlı tutumu bu güvenin kurulmasını kolaylaştırır. 1985 yılından sonra birleşme yolunda hızla yol alınır. " Boran'ın sözleriyle "TİP'inde illegale geçmesiyle birleşme zorunluluğu geldi dayattı. Aynı ideoloji ile aynı amaçlar için mücadele eden iki illegal parti olamazdı"¹⁰²

İki parti birleşme noktasına gelince iki partinin de yönetiminde bulunmayan partililerden oluşan bir komisyon kurulur. Ciddi bir anlaşmazsızlık ortaya çıkmadan ortak program çalışmaları tamamlanır. Bu taslağın kabul görmesi üzerine örgütlerin de birleştirilmesi üzerinde uzlaşılır. Behice Boran ve Nabi Yağcı arasında önce örgütün üst katmanlarında birliğin sağlanması, illegalite koşullarında alt kademelerde işbirliğinin gerçekleştirilmesinde acele edilmemesi kararlaştırılır.¹⁰³ Sıra bu birleşmenin Brüksel'de bir basın toplantısıyla açıklanmasına gelir. Behice Boran çok rahatsızdır. Doktoru bu toplantıya katılmasının adeta intiharı olacağını söylemiştir. Boran herşeye rağmen mutlaka yerine getirilmesi gereken son bir görev olarak gördüğü 7 Ekim 1987'de Brüksel'deki basın toplantısına katılır. Basın toplantısında yeni partinin adının "Türkiye Birleşik Komünist Partisi" (TBKP) olacağı açıklanır. Birleşme 1988 yılında yapılacak kongrede son şeklini alacaktır. Bu kararları uygulamak üzere Nihat Sargın ve Nabi Yağcı 16 Kasım 1987'de kendilerine eşlik eden yabancı parlamentolar ve gazetecilerle Türkiye'ye döndüklerinde tutuklanacaklardır.¹⁰⁴

Basın toplantısından üç gün sonra Brüksel'deki evinde kalp krizi geçirir. Bakıcısını fark etmesi üzerine acil servise haber verilir. Saat 19'da vefat eder.

10 Ekim 1987'de Boran'ın öldüğü haberini alan Uğur Mumcu, Osman Sakalsız'a telefon ederek Boran'ın vasiyetinin Türkiye'ye gömülmek olduğunu öğrenince Hasan Celal Güzel'le Özal'la görüşerek cenazenin Türkiye getirilmesinin yolunu açmıştır.¹⁰⁵ 16 Ekim 1987'de cenaze Türkiye'ye getirilir, TBMM'de tören yapılır. Tören'e Hükümetten ve ANAP'tan kimse katılmaz. TBKB'nin çelengini polis törene sokmaz. 18 Ekim'de Şişli Camiinde kılınan öğle namazından sonra Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilir. Kortej Şişli camiinden Zincirlikuyuya kadar uzanmaktadır.

¹⁰² Behice Boran: "TİP'in 25. Kuruluş Yıldönümünde Konuşma", *Çark Başak*, Sayı 113, s. 1-4, 15.

¹⁰³ Nabi Yağcı: *Güzella Bayındır*: Age, s. 313-317.

¹⁰⁴ Naciye Babalık: *Age*, s. 255-256.

¹⁰⁵ Osman Sakalsız: *Age*, s. 334.

IV. BORAN'IN SOSYAL BİLİM FORMASYONUNUN SİYASAL YAŞAMINDAKİ İZLERİ ÜZERİNE

Behice Boran'ın siyasal yaşamının öyküsünü gördükten sonra, şimdi bu öykü de Boran'ın gelişmiş bir sosyoloji formasyonuna sahip olmasının etkisinin ne olduğunu sorabiliriz. Siyasi faaliyetleri içinde sosyoloji formasyonunun izini araştırmakta şanslı bir konumuzun bulunduğu söylenebilir. Çünkü Behice Boran 1968 yılında Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları başlıklı bir kitap yayınlamıştır.¹⁰⁶ Bu kitap behice Boran'ın siyasi çizgisini bir bütünlük içinde ortaya koymaktadır. Aynı yıl Doğan Avcıoğlu'da Türkiye'nin Düzeni kitabını yayınlamış bulunuyordu. Behice Boran'ın kitabı Türkiye'de kamuoyunda büyük yankılar uyandırmamıştır. Oysa Doğan Avcıoğlu'nun kitabı çok ilgi uyandırmış o zamana görülmedik sayıda basılmış, subayların okuması ordu tarafından teşvik edilmiş, hatta Türkiye'yi 9 Mart 1971'de bu çizgide yapılacak bir devrimin eşliğine getirmiştir. Kamu oyundaki yansımalarında etkisi simetrik olmasa da bir siyasal çizgi oluşturmak bakımından Türkiye tarihini yorumlarken birbirinin karşıtı bir konumdan hareket etmektedirler. Doğan Avcıoğlu Türkiye'nin gelişme tarihine ilişkin anlatısını kurarken dış dinamiği esas almakta, solcu olmayı anti emperyalist olmayla özdeşleştirmektedir. Oysa Boran'ın tarih kurgusu iç dinamiklere ve ülke içindeki sınıf farklılaşmasına ve iktidardaki konumlarına dayandırılmaktadır.

Boran Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları kitabının birinci bölümü "Türkiye'nin Tarihsel Doğrultusu"na ayırmıştır. Bu bölümün başlangıcında her toplumun gelişmesinin belli bir determinizmi, belli bir doğrultusu olduğunu söylüyor. Yönetimlerin tarihin gidişine bu yönde müdahale ederse başarılı olacağını, topluma tersine yönde müdahale ederlerse toplumda sorunlar doğacağını belirtiyor. Bu nedenle de bir ülke için siyasal bir ideoloji önerecek siyasal hareketlerin önce bu doğrultuyu saptaması gerektiği üzerinde durarak, Türkiye'nin tarihi konusunda bir anlatı kurmaktadır.

Boran bu tarihsel anlatı kurgusunu bir toplumsal yapıdan diğer toplumsal bir yapıya geçişi üzerinden kurmaktadır. Bu kurgusu iki farklı düzeydeki analize dayanarak kurulmaktadır. Birincisi evrensel olduğu iddiası taşıyan bir genel doğrultu vardır. İkincisi ise ülkenin tarihsel çizgisinin özelinin ortaya konulmasıdır. Birinci düzey soyut olan, ikinci düzey ise somut olandır. Boran diyalektiğin ilkesine dayanarak soyut olanla somut olan arasında bir çatışma ve bütünlük olduğunu kabul etmektedir. Boran'a göre böyle bir genele (soyut) dayanmadan bir tarih yazılamaz, eğer yazılırsa o bir olgular yığını olur.

Bu yöntemin temelde geniş tutulmaya çalışılmış bir tarihsel materyalizm olduğu söylenebilir. Yapı açısından bakmanın olaylara Oscar Lange'nin kitabına referans vererek üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sınıf ilişkileri açısından bakmak olduğunu belirtmekte ve anlatısında

¹⁰⁶ Behice Boran: Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Gün Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968.

açıklayıcı değişkenin sınıf dinamikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun temelde Behice Boran'ın "Toplumsal Yapı Araştırmaları" kitabındaki çizgi olduğu açıktır. Toplumsal yapı araştırmalarında kullanmadığı Marksist terminolojiyi bu kez açıkça kullanmıştır. Tarih yazımı için önerdiği bu yöntemin "Sosyal Evrim Meselesi" yazısındaki evrim anlayışıyla da uyum içinde olduğu düşünülebilir. Boran evrim yazısında değişimin varlığının kabulünün bir ereklilik içermesi anlamına gelmediğini kuvvetle vurgulamaktadır. Bu yazıda evrimde bir yönün varlığının kabulünün analizlerle, ampirik gözlemlerle temellendirilebileceğini kabul etmektedir. Boran'ın Türkiye ve Sosyalizm Sorunlarında da sözünü ettiği tarihin bir yönünün bulunması Sosyal Evrim Meselesi konusunda sözünü ettiği ereklilik içermeyen bir yön olup olmadığı çok açık değildir. Boran'ın tarihsel materyalizmi Stalin'in ilkel komünal sistem, kölecelik, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist üretim biçimlerinden geçecek teleolojik ele alışına göre daha esnek olarak ele aldığı açıktır. Boran'ın ele alışında da bir ereklilik kalıp kalmadığı ancak, bu tarihsel analize dayanarak siyasal önerilerini yaptığında ortaya çıkacaktır.

Boran'ın bu yöntemle göre bir ülkenin tarihini yazabilmek için iki kritik yargıyı sağlam olarak temellendirmesi gerekmektedir. Bunlardan biri Türkiye'nin tarihinde hangi tarihlerde hangi yapıların bulunduğu ve hangi tarihler arasında hangi hızda, bir geçiş yaşandığı konusunda saptamalar yapmaktadır. İkincisi ise bu dönemlerde nasıl bir sınıfsal farklılaşma bulunduğu ve ne tür bir dinamik yarattığıdır. Aslında Boran'ın siyasal yaşamının öyküsünü anlatırken değindiğimiz YÖN ve MDD ile TİP'in yaklaşımı arasındaki farklar da bu iki konudaki farklı yorumlardan kaynaklanmaktadır.

Bu iki konuda Behice Boran'ın nasıl tercihler yaptığı kitabının Türkiye'nin Tarihsel Doğrultusu bölümünde ortaya konulmaktadır. Aslında kitapta yer alan açıklamalar Boran'ın daha önce Vatan'da yazdığı, YÖN'de yayınladığı, MDD'ciler karşısında Parti toplantılarında yaptığı konuşmaların daha derli toplu bir ifadesidir. Behice Boran Osmanlı toplumunun feodal bir yapısı olduğunu, zaman içinde zayıf bir kapitalistleşme süreci yaşadığını, henüz bu sürecin sürdüğünü kabul etmektedir. Boran'ın tarihi materyalist çizgide bir anlatı kurabilmesi için Osmanlı toplumunun da bir tür feodal toplum olduğu yargısının verilmesi önemlidir.

Boran'ın Osmanlı İmparatorluğunun feodalizimin bir türü olduğu savını ortaya atmasından sonra 1960 lı yılların ortalarında Türkiye'de bu konu çok tartışılmıştır.¹⁰⁷ Bu tartışmanın ayrıntılarına girmeye gerek yok. Tartışmanın bir sosyolog olan Behice Boran'ın yaklaşımıyla, Türkiye'de tarihçilerin yaklaşımı arasındaki farkın açıkça ortaya konulmamış olmasıdır. Boran'ın bilimsel formasyonunun niteliğinin ortaya konduğunu gördüğümüz "Sosyoloji'de Bocalamalar", "Sosyoloji Anlayışında İkilik" ve "Hangi Manada Milli İlim"

¹⁰⁷ Behice Boran: "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I.", YÖN, Sayı 50, Kasım 1962, Ve Behice Boran: "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II.", YÖN, Sayı 51, Kasım 1962.

yazılarının hepsinde sosyolojinin nomotetik bir bilim olduğunu savunmuş idiografik yaklaşımları reddetmiştir. Boran'ın Osmanlı Düzenini feodal bir üretim biçiminin bir türü olması savı nomotetik bir sosyoloji arayışının sonucuydu. Nomotetik bir feodalite üretim biçimini toplumdaki temel varlığın toprak olması, temel üretimin tarım olması, temel gelirin toprak rantı olması, emeğin toprağa bağlı olmasıyla temellendirmektedir. Osmanlı toplum düzenini ve kurumsal yapısını bu dört parametre bakımından değerlendirerek Osmanlı İmparatorluğunu merkezi feodal bir imparatorluk olduğunu söylemektedir.

Boran'ın Osmanlı İmparatorluğuna feodal bir toplum kategorisi olarak yaklaşması TİP'in kurulması sonrasında gelişmiş değildir. 1945 yılında yayınladığı Manisa köylerindeki toplumsal yapı araştırmasında da kullandığı bir kavramdır. Bu bakımdan bir süreklilik göstermektedir.

Oysa Türkiye'de hakim olan tarih yazıcılığı paradigması idiografiktir. Ele aldığı konunun kendine özgü olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Onlara göre Avrupa koşullarında ortaya çıkmış bir feodalizm vardır. Türkiye'de yaşananları Avrupa'da yaşananlarla karşılaştırarak idiografik tarih yazıcılığı doğrultusunda farklılıkların ortaya çıkarılmasına önem verildiğinde, her ülkenin oluşumu kendine özgü hale sokulmuş olmaktadır. Bu yaklaşımın Behice Boran'ın nomotetik çizgisiyle uzlaşması kolay değildir. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin geri kalmışlığını idiografik çizgide açıklamak isteyenler Türkiye'de feodalitenin yokluğu iddiasıyla yetinmemişler, Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmasını da geliştirmişlerdir.

Boran'ın tarih yazımında yaptığı ikinci seçme feodalizmden kapitalizme geçerken nasıl bir sınıfsal farklılaşma içinde, ne tür sınıf çatışmasına dayalı bir iç dinamik içinde bulunduğu ilişkindir. Behice Boran her dönem toplumda o döneme ve Osmanlı toplumunun özgüllüklerine ilişkin bir sınıfsal farklılaşma olduğunu bu farklılaşmanın güçlü ya da güçsüz bir dinamik yarattığını kabul ediyor ve anlatısını bu dinamikleri deşifre etme üzerine kuruyordu. Farklılaşmamış bir halk varsayımı "tek parti"lerin varlığını meşrulaştırıcı söyleminin dayanağını oluşturmak için ileri sürülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda değişme, Avrupa'da yaşanan değişmeden farklı bir dinamiğe dayanmaktadır. İmparatorluk yukarıdan aşağıya değişmeye başlamıştır. Bunda askeri-sivil bürokratik kadrolar önemli rol oynamıştır. Bu reformları tarımdaki üst sınıflar lehine çalışmış ve toprak üstündeki denetim yolu gerçek mülkiyet haline dönüşmüştür. Böylece politik güce sahip çıkmak isteyen yönetici aydın tabakayla büyük toprak sahiplerinin güç arayışları arasında bir çatışma canlı kalmıştır. Boran'a göre dış kapitalin İmparatorluğa girişi kapitalist gelişmeler yol açıyordu, ama eski yapıyı tasfiye ederek toplumu kapitalist düzeye yükseltiyordu. Kurtuluş savaşı sonrası yönetici kadro egemen bir tabaka haline gelmişti Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı sırasında belli bir gelişme göstermiş bulunan burjuvazi ve toprak ağaları yönetici kadro etrafında bütünleşmiş bulunuyordu. 1929 büyük ekonomik kriz sonrasında

başlayan devletçilik uygulamalarıyla bir yandan İDT'ler eliyle bürokratik burjuvaziyi geliştirirken, devlet ihaleleriyle burjuvazinin geliştirilmesine çalışılıyordu. Türkiye kendi olanakları ve ölçüleri içinde kapitalistleşme yaşıyordu.

Boran Türkiye'de tarihin doğrultusunu saptadıktan sonra kitabın ikinci bölümünde 27 Mayıs 1960'tan sonra Türkiye'de sosyalist hareketin bir değerlendirmesini yaparak TİP'in yerini analiz etmeye çalışmaktadır. Boran 27 Mayıs müdahalesinin sosyalist akımın ortaya çıkmasına olanak verdiği için olumlu görmektedir. Boran bu ortamda bu gelişen hareketi parti dışı ve TİP diye ikiye ayırmıştır. Parti dışı sosyalist hareketler ülkenin somut sorunlarını gayet iyi bir biçimde eleştirmişler ama mevcut düzenin düzenin nasıl değiştirileceği konusunda güvenilir çözümler üretememişlerdir. Bu tür çözüm önerisi ancak TİP tarafından getirilebilecektir. Bu Boran'ın 1939 yılında Türkiye'ye geldiğinde partileşmenin gerekliliği konusunda vardığı inancın devamı olarak görülebilir. TİP'in işçilere ve aydınlara dayanan yapısı Boran'ın bu konuda iyimser olmasının nedeni olmaktadır. Bu niteliği TİP'i salt bir aydın hareketi olmaktan kurtar maktadır. TİP sosyalist hareketi aydın çevrelerin dışına çıkarabilecektir. Bunun için Türkiye'de işçi sınıfı tarihini hatırlatarak, hareketin dayanabileceği bir işçi sınıfının var olduğu sonucuna varmaktadır. Sosyalizmi işçi sınıfının bilimsel ideolojisi olarak gördüğü için, sağlıklı bir sosyalizmin işçi sınıfı öncülüğünde kurulabileceğini bir ilke olarak kabul etmektedir. Bu işçi sınıfına sosyalizmi bir tabiat felsefesi ve dünya görüşü olarak anlatmanın zaman için eylemlerin sağladığı bilinçlenme içinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Boran her ülkenin kendi koşullarında kendi sosyalizmini geliştireceğini, Türkiye'de de bu sosyalizmin çizgisinin TİP tarafından geliştirileceğine, bu bakımdan başka bir işçi sınıfı partisine gerek olmadığı üzerinde durmaktadır.

Boran kitabının üçüncü bölümünü “ Kapitalist ve Sosyalist Dünya Karşısında Türkiye” analizine ayırmaktadır. Siyasi yaşamında yaptığı, partinin çizgisini ortaya koymaya çalışan, tüm konuşmalarında önce dünyadaki durum analizi yapmakta, daha sonra Türkiye içindeki sınıfsal dinamikleri betimlemekte ve bu iki çıkış noktasına dayanarak da politika önerilerini sıralamaktadır. Bu bölümde, dünya kapitalizminin geldiği noktayı değerlendirmekte, daha sonra milletlerarası işçi sınıfı hareketi üzerinde durmakta işçilerin tek ve ortak çıkarının işçilerin milletlerarası kapitalizme karşı birleşmesi olduğunu vurgulamaktadır. Sosyalizmi kapitalist sisteme evrimde kapitalizmden daha ileri bir safha olarak saymaktan çıkararak kapitalist düzende işçi sınıfı lehine tavizler elde etmeye çalışma yoluyla zaman içinde sosyalizme geçileceği düşüncesine katılmadığını belirtmektedir. Boran bu bölümde ayrıca kapitalizm ve sosyalizm karşısında azgelişmiş ülkelerin durumunu analiz etmekte ve sermaye- emek gücü çelişkinin dünyada iki farklı çelişkiyi ortaya çıkardığını bunlardan birinin kapitalist dünya sistemiyle, sosyalist dünya sistemi arasında olduğunu, diğerinin gelişmiş kapitalist ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ile sosyalist ülkeler ve azgelişmiş ülkeler olduğunu belirtmektedir. İşçi sınıfının yüz yılda hareketinin birliğini sağlayamayışını gerisinde milliyet faktörünü görmektedir. İlke olarak işçi

sınıfı hareketinin enternasyonalizminin gerekliliğini göstermek kolay olmasına karşın, somutta her ülkenin kendisini ayrı bir işçi sınıfı olarak algıladığını anlatmaktadır.

Boran işçi sınıfının toplumun kapitalist yapıdan sosyalist yapıya geçmekte öncü rolü oynamasını işçi sınıfının sosyalizm konusunda bilinçlenmesine bağlamaktadır. Boran'a göre sosyalizm hem bir toplum bilim hem de bir ideolojidir. Sosyalizm insan toplumlarının gelişme çizgisinde bir aşamayı gösterirken bir toplum bilimidir, ama ön görülen sosyalist düzenin işçi sınıfının yararına olduğunu açıklayarak işçilerin inandığı bir sosyal değerler sistemi olarak, işçilerin davranışlarına yön veren attitude'ları olarak içselleştirilirken bir ideoloji niteliği kazanmaktadır. Bir siyasal hareket bakımından zor olan ve uzun çabalar gerektiren husus sosyalizmi işçilerin ideolojisi haline getirebilmektir. Burada subjektif koşullanmayla objektif eylemler arasında sıkı bir bağ vardır. Uzun sürede sosyalizmin bilimsel yanıyla ideolojik yanı karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bilim eyleme ışık tutmakta, eylemde alınan sonuçlar da bilimi ve teoriyi etkileyerek gelişmesine yol açar. Sosyalizmin bilim yanının varlığı ise bu alandaki gelişmenin sağlanabilmesi için düşünce ortamında özgürlüğü gerektirmektedir. Bu bakımdan, eğer ideoloji yanı ağır basarsa bilim yönünün gelişmesinde bir engel haline gelebilmektedir. Bu dengenin kurulmasında dikkatli olmak gerekmektedir.

Boran dünyada işçi sınıfı hareketinin birliğinin sağlanamamasında Sovyetler Birliği Komünist Partisinin "liderliği" (aslında denetimi) altında öbür ülkeler partilerinin sıkı bir disiplin altında örgütlenmesi, komünist partilerini kendi toplumlarından koparmış ve kendi toplumlarına yabancılaşmış hale getirmesinin rolü olduğunu düşünmektedir. Boran'a göre "sosyalist hareketin milletlerarası gücü her ülkede sosyalist hareketin önce o ülke açısından başarıyla yürütülmesine ve ülkeler arasında çelişkili durumlar meydana geldiği zaman o çelişkileri "geçici" ve "sun'ı" değil, gerçek ve ciddi bir sorun sayarak her iki ülke açısından uzlaştırıcı ve geçerli bir çözüm bulunmasına bağlıdır"¹⁰⁸.

Boran'ın kitabında sosyalist ülkeler arasında varolan ilişki kalıbını ciddi bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Her ülkenin ayrı bir sosyalist çizgisi olabileceğini ve bunu tek bir örneğe indirgemeye çalışmanın doğru olmadığını söylemektedir. Bu Boran'ın bir ülkenin tarihinin yazılmasına ilişkin ileri sürdüğü yöntemle tam bir tutarlılık içindedir. Boran'a göre sosyalist bütünleşme hareketinin başarılı olabilmesi için ;1) her milli ekonominin dengeli ve uyumlu olarak bütünleşmesi, 2) sosyalist toplumlarda iç sosyalist demokrasinin gerçekleşmesi gerekir. Böyle bir çizgiyi kabul edince de Boran Türkiye'de de sosyalist hareketin bağımsız olmasını savunmaktadır. Türkiye'de sosyalist hareketin biricik örgütü olan TİP genel kuram ve dünya uygulamalarından elde edilen tecrübelerden yararlanarak Türkiye'ye özgü sosyalizm yolunu tespit edecektir.

¹⁰⁸ Behice Boran: Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, s. 120.

Boran'ın sekiz bölümden oluşan Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabının dördüncü bölümünü "Toplum Yapısı Açısından ve Türk Sosyalist Hareketi" kısmı oluşturmaktadır. Bu yazıda kitabın daha sonraki bölümleri üzerinde durulmayacaktır. Kitabın bu dördüncü kısmında Türkiye'ye özgü sosyalist hareketin içeriğinin belirlenmesinde yol gösterecek olan Türkiye'de toplumdaki sınıflar arası ve yersel farklılaşmanın niteliği konusunda bir analiz geliştirilmektedir.

İkinci dünya savaşı sonrasında Asya-Afrika ülkelerinin arkası arkasına bağımsızlıklarını elde etmeleri sonrasında bu rejimlerin bazılarında sosyalist rejimlerin kurulma çabaları ortaya çıkınca, kapitalizm aşamasından geçmeden sosyalist aşamanın kurulup kurulamayacağı gibi önemli sorunların ortaya çıkması üzerinde durduktan sonra, sosyalizmin insanlık tarihinde ilk olarak ortaya çıkmasıyla, bir sosyalist rejim kurulduktan sonra bunun diğer ülkelere yayılmasının farklılığına dikkati çekmekte ve Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkelere göre, belli ölçüde sanayileşmiş olduğu saptamasını yapmaktadır. İşçilerin sayıları sanayileşmiş ülkelere göre az olmasına karşın, küçümsenemeyecek büyüklüktedir. Kapitalistleşme ekonomi içinde belli ölçüde yaygınlaşmıştır. Boran'a göre Türkiye'de dış sömürünün ve dışa bağılılığın yerli egemen sınıflar aracılığıyla sürdürülmesi dolayısıyla Türkiye'de temel çelişkinin sermaye-emek gücü, yani kapitalist-işçi sınıfı arasında değil, tüm egemen sınıflarla tüm emekçi sınıflar arasında olması sonucunu doğurmaktadır¹⁰⁹. Mücadele bu eksen etrafında geliştirilmek durumundadır.

Türkiye'de işçi sınıfı teknik bilgi, üretkenlik bakımından Batı ülkelerindeki işçilerden daha geri durumdadır, ama yine de küçük esnaf ve sanatkar sınıflarının alt tabakalarından, hele tarım işçilerinden ve yoksul köylülerden, daha ileri durumdadır. Bu nedenlerle işçi sınıfı öbür emekçi sınıflardan daha önce mücadeleye girme ve örgütlenme kapasitesine sahiptir. Başlangıçta mücadeleleri çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerin yükseltilmesi düzeyiyle sınırlıdır. İşçi sorunları açısından siyasal yaşamı değerlendirmeleri için bilinçlenmede daha ileri bir aşamaya geçmesi gerekmektedir. Bu noktaya işçi sınıfı diğer emekçilerden önce gelebilmektedir. Bu nedenle işçi sınıfı öncülüğü, onlara tarihsel bir görev olarak yüklenmektedir. Ne yazık ki Türkiye'de sendikacılığın gelişme biçimi işçi sınıfının bu bilinç düzeyine gelmesini engelleyici bir biçimde olmuştur. Ama sosyalist hareket kendi içinde işçi liderleri yetiştirmek durumundadır. Boran sosyalizme geçişte işçi sınıfının öncü rolünü teyellendirdikten sonra diğer emekçi sınıflar; topraksız ya da az topraklı köylüler, küçük sanatkar ve esnaf sınıfının alt katmanlarıyla nasıl ilişki kurulacağını araştırmakta ve Türkiye'de işçi ve emekçi sınıflarının sosyalist hareketi yürütecek güçte olduğu ve bu konuda yardımcı olabilecek sosyalist aydınların bulunduğu ve sayılarıyla kapasitelerini artırdığı sonucuna varmaktadır. Boran'a göre halkın hızlı bilinçlenmesi için sosyalist harekette

¹⁰⁹ Behice Boran: Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, s. 148-149.

aydınlara ihtiyaç vardır. TİP Türkiye’de aydın tabakaları sosyalizme kazandırmaktadır. Dördüncü bölümün son kısmında Boran toplumsal yapının yersel farklılaşmasını betimleyerek Doğu Sorununun temellendirmektedir.

SON VERİRKEN: YAPILAN BİR DEĞERLENDİRME

Behice Boran’ın sosyolog ve siyasetçi olarak yaşam öyküsünün sonuna geldik.

Boran da tabii ki “sosyalist olarak doğmamış, ama sosyalist olarak yaşamıştır”.

Cumhuriyet öncesinde doğmuş ama Cumhuriyet döneminde kendini yetiştirmiş yüksek kapasiteli bir kişinin idealinden ve ahlakı standartlarından, ödün vermeden, yüksek bir adanmışlık duygusuyla yaşadığı bir yaşam öyküsünü gördük. Bu yaşam, kamu alanında karşısında bulunanlar da bile saygı uyandırmıştır. Özel alanda ise bu kamusal resmi yüzünden sıyrılarak yakın çevresiyle sıcak ilişkiler kurabilmiş, içinde bulunduğu küçük gruplarda da sevgi ve saygınlık yaratabilmiştir.

Tabii saydıklarım çok olumlu niteliklerdir. Ama Boran’ın yaşamı konusunda genel bir değerlendirme yaparken burada asıl üzerinde durmak istediğim konu yazının başlığına koyduğum “hesabı akılla verilen bir yaşam ibaresi olacak.” Boran’ın yaşam öyküsü bu yazıda olduğu gibi sosyolojiye ve siyasete katkılarına ağırlık vererek kurgulandığında önem kazanmaktadır. Gerçekte Boran örneğinde akılla temellendirmeyi, kuramla temellendirme diye okumak doğru olur. Her sosyolog ve her siyasetçinin faaliyetlerinde, belli ölçüde kuramlardan yararlandığı söylenebilir. Ama bu yararlanmada, her zaman, büyük bir iç tutarlılık bulunduğunu söylemek olanağı bulunamaz. Oysa bu yazıda ayrıntılar üzerinde durarak göstermeye çalıştığım üzere Boran’ın düşüncesinde büyük bir kuramsal tutarlılık bulunmaktadır.

Kurduğum öyküde iki noktada bu tutarlılık konusunda kuşkuya düştüm. Bunlardan birincisi Boran’ın 1968’de Çekoslovakya’ya Sovyet müdahalesine karşı yazdığı yazı konusundadır. Her ülkenin sosyalizmini kendi koşullarında geliştirmesi gerektiğini savunduğunu gördüğümüz, Boran’ın böyle bir yazı yazması onun kuramla yönlendirilen yaklaşımı bakımından beklenen bir şeydir. TİP’ten Gündüz Mutluay’ın da belirttiği üzere Behice Boran Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabında Sovyet ve Çin devrim anlayışlarının her iki ülkenin kendi somutundan çıktığını düşünmektedir. Sovyet çizgisini esas, Maoculuğu da bir sapma olarak görmemektedir.¹¹⁰ Oysa Uğur Mumcu’yla yaptığı söyleşi de Çekoslovakya’nın Sovyetler Birliğince işgaline dair yazıyı yazmasının bir hata olduğunu söylemiştir. Bu benim için açıklanması gereken

¹¹⁰ Gündüz Mutluay, Güzella Bayındır. Age, s. 268-269

bir durumdu. Bunun bir tür açıklamasını Gökhan Atılğan'ın kitabında buldum. Behice Boran bu sözleri söylemeye TİP ile TKP arasında birleşme konuşmalarına zarar vermemek gerekçesiyle arkadaşlarınca razı edilmiştir. Ama o gün yoldaşlarına tarih Çekoslavakya konusunda ilk söylediklerimi haklı çıkaracak demiştir¹¹¹. Böylece Boranın iç tutarlığı konusunda saptadığım birinci kuşku nokta ortadan kalkmış olmaktadır.

İkinci konu Behice Boranın evrimsel değişiminin bir ereklilik içermediğini vurgulamasına karşın tarihsel materyalist çizgide tarih yazarak ve buna dayanarak sosyalizme geçiş için bir politika önerirken, burada bir erekliliğe düşüp düşmediği konusunda bir açıklamanın gerekli olmasıdır. Bu açıklamayı Boran Türkiye ve Sosyalizm Sorunları kitabında bir biçimde yapmaktadır. Boran Türkiye için politika önerilerini geliştirirken, üç yapı iki geçiş kavramı kullanmıştır. Yapılar feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, geçişler ise feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme geçiştir. Buradaki analizler yaşanmış olanlar üzerinedir. Bir ereklilik yoktur. Burada ereklilik kuşku yaratabilecek olan husus Türkiye'de kapitalizmden sosyalizme geçişin gerçekleşeceğine ilişkin kabulüdür. Behice Boran'ın yaşadığı dönemde sosyalist rejim birden fazla ülkede gerçekleşmiştir. Bir gerçeklik olarak bulunmaktadır. Yani o dönemde böyle bir kabul yapmanın görgül bir dayanağı vardır. Oysa 1989 sonrasında sosyalist rejimler çözüldükten sonra yani günümüzde bu konuda bir ereklilik olmadığını söylemek bu kadar kolay olmayacaktır. Boran yaşarken bu çözüme henüz ortaya çıkmamıştı. Onun bakımından bir tutarlılık sorunu teşkil etmiyordu.

BORAN'ın YÖN ve MDD'ciler karşısındaki gücü, büyük ölçüde Tarihsel Materyalizmi kullanmasındaki tutarlılıktan kaynaklanmıştı. Kuramsal tutarlılık ideolojik partilerin içindeki çatışmalarda bir güç sağlamasına karşın, seçimlerde oy sağlamakta başarıya çok yardımcı olmadığı görülmektedir. TİP'in bu kadar tutarlı bir politik çizgi izlemek için gayretleri olmasa ve iç tutarsızlığı daha yüksek bir parti olarak kalabilse belki de daha çok oy alabilecekti. Belki de ideolojik tutarlılık üzerine kurulan bir siyasal pratik yerine, toplumun değişik kesimlerinin taleplerine yanıt verebilecek, eklektik bir mozağe benzeyen bir ideolojik çerçeve, ve onun üzerine kurgulanan bir siyasal pratik seçimlerde başarı kazanabilmek ve o yolla güce ulaşabilmek için daha elverişli yaklaşım olmaktadır. Boran'ın pürizmi bu tür yaklaşımlara hep kapalı kalmıştır.

¹¹¹ Gökhan Atılğan: Age, s. 267.

AİLENİN DEĞİŞİMİ

Le Changement de la Famille

Önal SAYIN*

Résumé

La famille ne possède pas qu'une seule définition, en effet celle-ci varie en fonction de la structure sociale. Lorsque, de nos jours, nous parlons de famille, il s'agit généralement de la famille nucléaire. Pourtant nous savons qu'il existe plusieurs types de famille: famille patriarcale, famille souche, nucléaire, instable ou encore incomplète, pour ne citer que celles-ci. Si la famille varie en fonction de la structure sociale, la structure sociale, elle, dépend de la position que l'homme et la femme y occupent, ainsi que de leur position dans la famille.

Les facteurs religieux et politiques ont été prépondérants et déterminants quant à la position de l'homme. Pourtant, jusqu'à l'âge de bronze, toutes les religions sont fondées sur le culte de la "Grande Déesse". Les structures sociales liées au culte et au règne de la "Grande Mère" auraient connu des formes de transmission matrilineaires et de pouvoir matriarcal. Ainsi, dans les premières civilisations trouve-t-on une abondance d'images féminines peintes, gravées, de figurines de pierre, d'argile modelé mais aussi de terre cuite. Dans les premiers peuples sédentaires qui s'adonnent à la culture du sol et à l'élevage d'animaux domestiques, la femme symbolise la capacité d'engendrer la vie, semblable à celle de la terre fertile et nourricière. Cependant, avec la naissance de l'agriculture et de l'élevage, de la sédentarisation et de l'urbanisation des populations, l'homme prendra le pouvoir dans la société et dans la famille en devenant reproducteur, guerrier et chef suprême de la cité. Ainsi à partir de la fin du IV millénaire avant Jésus-Christ, dans la partie orientale du bassin méditerranéen, apparaissent les premières sociétés politiques dépendant de la religion et souvent même d'origine divine: En Egypte, le roi est dieu, en Perse il est inspiré par le dieu, et en Mésopotamie, il est désigné par lui. En Grèce, les cités qui constituent de véritables états organisés sous forme républicaine ou démocratique exclurent les femmes du pouvoir, leur interdisant même la politique, la science, la philosophie l'art et la littérature.

Plus tard, dans les religions monothéistes, de nombreux textes tenteront de montrer le caractère inférieur de la femme. Dès lors, celles-ci seront torturées, lapidées, envoyées au bûcher, excisées au nom de Dieu. Jusqu'à la Révolution Française les théoriciens chercheront à justifier en droit l'autorité du roi, en la liant à celle de Dieu et du père. Voilà comment se trouveront fondées la société et la famille patriarcales, sur une base religieuse et politique qui lui conféreront une structure indestructible et ce, pendant plusieurs siècles.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, onal.sayin@ege.edu.tr

La Révolution Française supprimera la hiérarchie sociale entre les hommes, issue de la société médiévale, déclarera tous les citoyens égaux tout en omettant l'égalité entre les hommes et les femmes. En Europe, au XVIIIème siècle se construira l'Etat-Nation, bâti sur la famille nucléaire et la perduration du patriarcat. Et quelle perduration, puisqu'en effet 150 ans après la Révolution Française, l'homme restera encore en France le chef de la famille.

De nos jours, la mondialisation entraîne un changement social planétaire, exaspérant l'individualisme. La solidarité sociale et les liens familiaux s'affaiblissent de plus en plus. Depuis 1970, surtout en Occident, le taux de divorce n'a de cesse d'augmenter. Les jeunes préfèrent vivre en couple sans se marier. Certains se marieront deux ou trois fois avec l'approbation de la société. Tout ceci nous permet d'affirmer que l'avenir de la famille s'annonce incertain.

Les mots clés: Famille, Changement, Religion, Pouvoir, Matriarcat, Patriarcat

Özet

Tek bir tanımı olmayan aile, sürekli bir değişim içindedir. Aileden söz edildiğinde genellikle çekirdek aile akla gelir. Bununla birlikte ataerkil aile, kök aile, çekirdek aile, kararsız aile, tamamlanmamış aile vb. birçok aile tipi mevcuttur. Aile yapısı kadın ve erkeğin toplum ve aile içindeki konularına da bağlıdır. Dinsel ve siyasal etkenler insanın konumu konusunda önemli rol oynar. Bronz Çağı'na dek, dinler büyük Tanrıça'ya tapınma temelinde kurulmuştur. Tanrıça'ya tapınma ve büyük annenin hükümrancılığına bağlı olmuş sosyal yapılar ana soy zinciri ve ana egemenliği temeli üzerine inşa edilmişlerdir. İlk uygarlıklarda oldukça bol anne imgesini taşıyan resimlere, kabartmalara, taş heykellere, kilden ve pişmiş topraktan yapılmış modellere rastlanılmaktadır. Toprağa yerleşmeye başlayan ilk topluluklarda toprağın ekilip biçilmesi ve yaban hayvanların evcilleştirilmesi görülmüş ve kadın, toprağın yaratıcılığı ve besleyiciliğine benzer bir biçimde yaşamın yaratıcı kapasitesini sembolize etmiştir.

Tarımın ve hayvancılığın doğuşu, toprağa yerleşme ve kentleşmeyle birlikte erkek; üretici, savaşçı ve sistemin en üst yöneticisi hâline gelerek toplum ve ailede iktidarı ele geçirmiştir. M.Ö. IV bin yıllarından itibaren, Akdeniz havzasında ortaya çıkan ilk siyasal toplumlar dine ve çok defa da kutsala dayanmıştır: Kral Tanrı'dır (Mısır), veya Tanrı tarafından ilham edilmiştir (Pers, İran), onun tarafından belirlenmiştir (Mezopotamya). Yunanistan'da cumhuriyet ve demokratik biçimler temelinde örgütlenmiş gerçek devletler olarak kurulan siteler kadınları iktidarın dışına atmıştır. Kadınların siyaset, bilim, felsefe, sanat, edebiyat vb. yapmaları yasaklanmıştır. Daha sonra tek tanrılı dinlerde çok sayıda metin kadının ikincil nitelikte olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Tanrı adına kadınlar taşlanarak öldürülme, yakılma, kadın sünneti (excision) vb. yoluyla işkenceye maruz kalmışlardır. Fransız Devrimi'ne dek teorisyenler hak olarak kralın otoritesini Tanrı ve babanın kine bağlayarak meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Böylece yüzyıllar boyunca dinsel ve siyasal bir temele dayandırılarak ataerkil toplum ve aile yapısı yıkılmaz bir biçimde güçlendirilmiştir. Fransız Devrimi Orta Çağ'dan kaynaklanan erkekler arasındaki sosyal hiyerarşiyi ortadan kaldırmıştır, fakat aynı zamanda erkek ve kadın arasındaki eşitsizliği görmemezlikten gelmiştir. Avrupa'da, XVIII. yüzyılda ataerkil bir temele dayanmaya devam eden çekirdek aile yapısına sahip bir ulus devlet inşa edildi. Fransız Devrimi'nden yüz elli yıl sonra da erkek aile reisi olmaya devam etti.

Küreselleşmenin tüm dünyada sosyal değişimlere neden olması ve bireyselleşmeyi artırması sosyal dayanışmanın ve aile içi ilişkilerin zayıflamasına yol açmaktadır. Özellikle 1970 den bu yana, Batı ülkelerinde boşanma oranları hızlı bir biçimde artmaktadır; gençler evlenmeden birlikte yaşamayı tercih etmektedirler. Kamu oyu birçok kişinin iki, üç defa evlenmelerini hoş karşılamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Değişme, Din, İktidar, Ana egemenliği, Baba egemenliği

Aile aynı zamanda hem grup olarak hem de kurum olarak sürekli değişip dönüşerek günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle aile kavramının çok geniş bir yelpaze içinde kullanıldığını unutmamak gerekir. Günümüzde aile denince çoğunlukla anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan “çekirdek aile” akla gelir. Ne tarihin ilk dönemlerinde ne de gelecek yüzyıllarda aile denince akla “çekirdek aile” gelmemelidir. Tarihin ilk dönemlerinde sosyal yaşam içinde cinsiyetlerin egemenlik konumuna göre aile biçimlenmiştir: anaerki ve babaerki. Kadının egemen olduğu sosyal yaşamlardaki ailenin yapısı ve sosyal ilişkilerin örgütlenme biçimi babanın egemen olduğunkine benzemez. Ayrıca kölecî, feodal, kapitalist, sosyalist toplumlardaki aile türleri birbirlerinden çok farklıdır. Her şeyden önce şunu da belirtmek gerekir: Aile; diğer kurumlarda olduğu üzere, ne ezeli ne de ebedî bir kurumdur, tarihin belirli bir döneminde gerekli koşullar bir araya geldiğinde bir grup, bir kurum olarak doğmuştur. Tüm aile türlerinde ortak olan bir özellik, evlenme, yoluyla türün devamını sağlamak için çocuk yapma biçimlerinin belirlenmiş olmasıdır. Sosyal kuralların olmadığı, dolayısıyla da cinsel ilişkilerin kurallara bağlanmadığı tarih öncesi dönemlerde aileden söz etme olanağı bulunmamaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, daha doğrusu sosyal yaşamın ortaya çıkmasından sonra evlilik kuralları saptanmış, bunun sonucunda da aile denen kurum tarih sahnesinde yerini alabilmiştir. Konuyla bağlantılı olan evlilik türlerine baktığımızda oldukça çok sayıda olduğunu kolayca saptayabiliriz: grup evlilikleri, çok kocalılık, çok karılılık, tek eşlilik vb. Unutmamak gerekir ki evlilik biçimleri, aile yapılarını ve işleyişlerini belirleyen önemli etkenlerden biridir. Tarihsel süreçlerde evlilik biçimlerinde meydana gelen değişimler, aile yapısı ve aile içi ilişkilerde köklü değişimlere yol açmıştır. Önemli noktalardan biri de evlenme yasakları ve eş edinme biçimleridir. Evlenme yasakları sosyal yaşamı paylaşan insanlar arasında kimin kiminle evleneceğini belirtir ve bunun dışında kalan ilişkileri de zina (l'inceste) olarak görür. Eş edinme olanaklarından olan görücü usulüyle evlenme geleneksel ilişkilerin ağır bastığı aile yapısının doğmasına yol açarken, kişilerin özgür iradeleriyle anlaşarak evlenmeleri de çekirdek aileye yol açar. Sözünü ettiğimiz etkenlerin içinden aileye bakıldığında ne denli karmaşık sosyal bir birimin söz konusu olduğu görülür. Bilindiği üzere sosyal yapılardaki ve sistemlerdeki değişimler onların bileşenlerinde de dönüşümlere ve değişimlere neden olur. Aile sosyal yapıların sistemlerin temel bileşenlerinden biri olduğu için, her sosyal değişimin aile üzerinde etkileri olacaktır. Bu incelemede özellikle dinsel ve siyasal etkenlerin aileyi nasıl dönüştürüp değiştirdiği çözümlenmeye çalışılacaktır.

Bu kuramsal çözümlemede önce dinsel inançlardaki değişimin ailenin dönüşmesindeki etkisi irdelenecektir. Pagan dönemindeki dinsel inanışların kadın egemenliğinin doğmasına nasıl bir zemin hazırladığı gözler

önüne serilmeye ve ayrıca embriyon biçiminde de olsa ilk ailenin nasıl şekillendiği aktarılmaya çalışılacaktır. Tek Tanrılı semavi dinlerinin ise erkek egemenliğini nasıl pekiştirdiği ve geleneksel ataerkil ailenin zeminini nasıl oluşturduğu anlamlandırılacaktır.

Tek Tanrılı semavi dinlerden çok önceleri tanrıça dinleri vardı. Arkeolojik kazı buluntuları tarih öncesi dönemlerde ve özellikle de tarımsal üretimin başladığı yerlerde tanrıçaların varlığını gözler önüne serdiler. Amerikalı antropolog Marija Gimbatas'ın belirttiği gibi: "Yontma Taş Devri'nin venüleri ve Cilalı Taş Devri'nin idolleri, Bronz Çağı'na dek Tüm Avrupa'da bulunan evrenin doğumuna değgin beti ve evrensel doğurganlık simgesi "büyük anne"nin imgeleridir." Dinleri büyük tanrıça'nın kültü üzerine kurulmuş bu toplumların ana soy zincirini ve anaerkilliği benimsediği görülmüştür. Orta Doğu ve Küçük Asya'da başlayan tanrıça dini tüm Batı Dünyası'na nüfuz etmiştir. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular, evrene, gökyüzüne hükmeden tanrıların kadın olduğunu göstermektedir. M.Ö.7200 ve 5000 yılları arasında, yani Cilalı Taş Devrinde, İç Anadolu'da, Çatal Höyük ve Hacılar bölgesinde yaşamış bir uygarlık ortaya çıkarılmıştır. O döneme ait evlerin duvarlarında kol ve bacakları açılmış bir kadının bir boğayı doğurduğu resmedilmiştir. 1960 yıllarında İngiliz arkeolog James Mellaart, bu yerleşim yerlerini tanrıçaya adanmış tapınaklar ve boğayı da oğul veya eş olarak yorumlamıştır (Cohen, 2009: 22-23). Ana egemenliği Antik Yunan'a kadar uzanmıştır. Antik Yunan Uygarlığının arifesinde bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Antik Yunan'ın çok tanrılı döneminde ana tanrıçalar yerlerini yavaş yavaş baba tanrılarına bırakmışlardır. Antik Yunan döneminde en büyük Tanrı olarak erkek Zeus kabul edilmiş, fakat bununla birlikte kadın tanrıçalar da bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir. Atena, Artemis ve Persefon bu tanrıçalardan bazılarıdır. Bu arada dinsel metinlerin gündelik yaşamı simgesel bir biçimde yansıtan betimlemeler olduğunu söyleyebiliriz. Bu betimlemeler anlamlandırılarak gündelik yaşamın özüne ulaşılabilir. Bu açıdan konuya bakıldığında, evreni yaratan ve ona egemen olan tanrıçaysa, gündelik yaşamda da kadın egemen olmalıdır. Baba egemen toplumlarda "ey Tanrı Babamız" deniyorsa, kadın egemen toplumlarda da büyük olasılıkla "ey tanrıça annemiz" deniyordu. Sonuç olarak yerleşik yaşama geçmeden önce ve geçtikten hemen sonra kadın egemenliği arkeolojik, etnolojik ve tarihsel bulgularla gösterilmeye çalışılmıştır.

XIX. yüzyılın sonunda Alman Bachofen İngiliz Lewis Henry Morgan ilkel ailelerin önce anaerkil olduklarını ve sadece ana soyunun kabul edildiğini var saydılar (Badinter,1986:45). Marx ve Engels'e göre de insanların toprağa yerleşmeden önceki dönemlerinde, erkeklerin avcılık ve kadınların da toplayıcılık yaptığı bu evrede, üretim sürecinde kadının daha etkin rol oynaması nedeniyle de anaerkillik söz konusu olmuştur (Engels, 1954: 7-30). XX. yüzyılın başında Amerikan antropolojisi evrimci kuramları tasfiye etti ve ana hukuku

kuramı da onunla birlikte reddedildi. Lowie ve daha sonra da Levi-Strauss bu şemanın tersini savundular. Onlara göre, başlangıçta klan değil, evrensel sosyal bir birlik olan aile vardı. İnsanlık gerçekte üçgensel ilişkiyle yani anne ve çocuklar üzerinde babanın egemenlik kurmasıyla başladı. Amerikan sosyolojisinin tezleri bu hipotezi benimsedi ve genel kabul gördü (Badinter, 1986: 47-48).

Yukarıda belirttiğimiz gibi erkek veya kadının egemenliği konusunda oldukça farklı görüşlerin bulunmasına karşın, günümüzde erkek egemenliği bir olgudur ve kurumsal bir niteliği de söz konusudur. Erkek egemenliği gerçek anlamında toprağın ekilip biçilmesi ve yaban hayvanlarının evcilleştirilmesi, dolayısıyla da artı ürüne erkeğin el koymasıyla başlamıştır denebilir. Bu dönemde erkek; üretici, savaşçı, topluluğun şefi, kimi zaman da Tanrısı olmuştur. Dinsel iktidarla siyasî iktidar arasında dikkate değer bir bağlantı olmuştur. Kadın veya erkek egemenliği de bu siyasî ve dinsel iktidarlara üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlantı çok açık bir biçimde erkek egemenliğinin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasında gözlenmektedir. Antik Mısır'da Firavun erkek olarak sadece siyasi iktidarı ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda kendisini Tanrı olarak da ilan etmiştir. Bu konuya açıklık getirmek için erkek egemenliğinin dinsel temellerini irdelemekte fayda vardır. Erkek egemenliği dinlerin de erkekleşmesini beraberinde getirmiştir.

“En eski toplum, M.Ö. 3400-3200 yılları arasında Mısır'da, Firavun Krallığı çerçevesinde ortaya çıktı. Biraz daha geç bir tarih olan M.Ö. 3000 yıllarında, Mezopotamya'da, Babil çevresinde bir Sümer İmparatorluğu görüldü. M.Ö. 2000 yıllarında, Küçük Asya'da Hitit İmparatorluğu doğdu. Bu Antik dönemin imparatorluklarında siyasal iktidar bağımsız değildi, dine dayanıyordu. Siyasal iktidar ilahî bir kökene sahipti: Mısır'da kral Tanrı'dır, Perslerde Tanrı tarafından ilham edilmiştir, onun tarafından seçilmiştir, Mezopotamya'da doğrudan aracı konumunda olan din adamları tarafından veya seçilmiş bir aileye mensup olmak dolayısıyla belirlenmiştir, Yahudilerde gerçek egemen Tanrıdır ve krallıklar döneminde kral Tanrı tarafından seçilmiştir” (Timbal, 1970: 10-11).

“Özellikle M.Ö. 3400-3000 yıllarında hem erkek egemenliği hem de erkek Tanrı egemenliği görülmektedir. Mezopotamya'da din adamı kralların ve Mısır firavunlarının betileri (figür) erkektir. Toplumların hiyerarşisi erkek egemen nitelikli tanrı tapınaklarını vücuda getirdi. Babil'de Marduk, Mısır'da Amon-re, Yunanistan'da Zeus, Roma'da Jupiter en yüce erkek tanrılarıdır” (Vallet, 2009: 25).

İslam geleneğinde de son peygamber olarak kabul edilen Muhammet Mustafa ve dört halife hem siyasal hem de dinsel iktidarı ellerinde bulundurmışlardı. Tek tanrılı dinlerde ve onların kutsal kabul edilen kitaplarında erkek egemenliğinin kurumlaştırıldığı saptanmaktadır. Bu konuda kutsal

metinlerden hareketle erkek egemenliğinin nasıl meşrulaştırıldığı irdelenebilir. Bunu sağlamak için de kadının nasıl ikincil bir konuma indirilmeye çalışıldığını ve hatta bununla da yetinilmediğini toplumdaki temel birçok kötülüklerin kaynağının da kadın olduğu ispatlanmaya çalışıldığı gözler önüne serilmesi gerekir.

“Eski Ahid’de Havva cennetten kovulmanın sorumlusu olarak görülür: ‘Hatanın kökeni kadındır ve onun yüzünden hepimiz öleceğiz’ (Siracide 25, 24). Yüzyıllar boyunca Hıristiyan daha sonra da Müslüman geleneklerinde kadının yetersiz olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İncil’de ve Kuran’da açık bir biçimde kadın düşmanlığı yer almaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlara göre kadın ikinci dereceden bir bedendir. Yaratılıştta, erkeği yarattıktan sonra, Tanrı şöyle belirtiyor: ‘Erkeğin yalnız olması iyi değil; ona, ona benzeyen bir yardım yapacağım’ (Gen 2, 18). Tanrı, erkeğin derin bir uykuya dalmasından sonra onun kaburgasından bir kadın oluşturmuştur. Kadın başından itibaren erkek gibi göklerde ve Tanrı katında imajı olmayan bir hizmetçi gibi görülmüştür. Konuyu zenginleştiren Aziz Paul şöyle demektedir: ‘Mademki Tanrının imajı ve ihtişamıdır, erkeğin başını örtmesine gerek yoktur, hâlbuki kadın erkeğin ihtişamıdır. Gerçekten de erkek kadından değil, fakat kadın erkekten çıkmıştır; erkek kadın nedeniyle yaratılmamıştır, fakat kadın erkek nedeniyle yaratılmıştır. Kadınlar, Tanrı’ya olduğu gibi kocalarınıza boyun eğiniz, çünkü nasıl İsa kilisenin şefi ise, koca da ailenin şefidir’ (Vallet, 2009: 26).

Birçok erkek egemen toplumlarda kadın bedeninin regl ve doğumla kirlenmiş olduğu dile getirilir. Bu dönemlerde erkeğin kadınlardan uzak kalması tavsiye edilir ve hatta bazen kadının bir süre toplumdan uzak, inziva bir yaşam sürmesi gerektiğinin altı çizilir. Özellikle de dinsel törenlerde çok defa kadının rol almaması gerektiği savunulur. Hem Yahudilerde hem de Müslümanlarda ölen bir kişinin gömülmesinden önceki dinsel törenlerde kadınlar ve erkekler birbirlerinden ayrı gruplarda kümelenirler ve genellikle de tabutun taşınmasında ve mezar başındaki dinsel törenlerde kadınlar doğrudan yer almazlar, uzaktan seyretmekle yetinirler.

“Yahudilikte doğum yapmış olanlar saf değildirler, kirlidirler. Meryem, arındırıcı sunular yapmak için, İsa’nın doğumundan ancak 40 gün sonra Kudüs’e geri dönebilmiştir... Katoliklerde kilisede yapılan loğusalıktan çıkma ayını 1960’a kadar sürmüştür. Doğum esnasında vefat eden kadın hoş karşılanmazdı;1530 yılında Lüther’in anımsattığı üzere, doğum esnasında ölen bir kadının herkesin gömüldüğü ortak mezarlığın dışındaki bir yere gömülmesi gerekiyordu” (Buisset, 2010: 27-28).

Üremede kadın ve erkeğin oynamış olduğu rol onun aile ve toplum içindeki konumunun belirlenmesindeki temel etkenlerden biridir. Ana egemenliğinin olduğu dönemlerde üremenin kaynağı, toprağın verimliliğine

benzetilerek anne olarak bilinirdi ve soy zincirinde de ana belirleyici öge olarak kabul edilirdi. İksel toplumsal birliklerde herkes konumunu annesine göre belirlerdi. Toplumda erkeğin egemen olmasından sonra, üremede kadının rolü asgariye indirilmiştir. Erkek cinsellik ve üreme konularında kadın bedeni üzerinde tam bir egemenlik kurmuştur.”Kitaplı dinlerde, kadın sadece erkeğin tohumunu ektiği bir saksı olarak görülürdü. Kadın yumurtasının keşfi bili binlerce yıldır devam eden bu yanlış fikirlerin değişmesine yetmemiştir. Kadın embriyona etini- kemiğini verirken, erkek ruhunu vermektedir deniyordu. Kadın, sadece iyi çalıştığı zaman erkek çocukları, kötü çalıştığı zaman kız çocukları üreten bir kuluçka makinesidir” (Buisset, 2010: 28).

Erkek egemen dünya da kadınlar hep hor görülmüş ve sıkça şiddete maruz kalmışlardır. Birçok kötülüklerin ve felaketlerin kaynağı olarak kadınlar görülmüşlerdir. Kutsal kitaplarda kadının şiddete maruz kalması meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.” Yahudi geleneğinde Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasından sonra kadının başına gelen dokuz uğursuzluk vardır. Ortodoks Yahudi erkeklerinin güne başlarken neden 'beni kadın yaratmadığın için sana şükürler olsun Tanrım' dedikleri anlaşılıyor. Erkeğin mülkiyeti olan kadın sadık olmak zorundadır. Bir erkek evli bir kadınla ilişki kurarsa, kocanın mülkiyetini gasp etmiş basit bir hırsız gibi dikkate alınır. Hâlbuki zinadan suçlu bir kadın' taşlanarak öldürülme' (lapidation) cezasına çarptırılır. İsa bu uygulamaya karşı geldi. Mea Sharim gibi bazı aşırı Ortodoks hahamlar uygun bir biçimde giyinmeyen her kadını taşlamaya devam ettiler. Kuran yargılamada daha eşitlikçi bir ilişki tesis etti. Ortaya çıkarılmış zina durumunda (en az dört tanık aracılığıyla) erkek de kadın gibi kırbaçlanması gerekir. Olgularda ise kökten dinci Müslümanlar Yahudi yasasından esinlenmeyi tercih etmekte ve ayrıcalıklı olarak 'taşlanarak öldürme' yaptırımını zina yapmış kadınlara uygulamaktadırlar” (Venner ve Fourest, 2010: 30).

Erkek egemenliğinin tesisinden günümüze dek kadınlar sürekli şiddete maruz kalmış ve haksız yere cezalandırılmışlardır. İlk evlilik kurallarının ortaya çıktığı kabilelerde, satın alma yoluyla yapılan evlilik biçimi kadının bir mülkiyet nesnesi olarak görülmesine yol açmıştır. Evlilik kurallarını çiğneyen kadın, çok ağır biçimde cezalandırılırdı, aksi takdirde kadın tarafı yaptırımlara maruz kalırdı. Erkek egemenliğinin görüldüğü yerlerde genellikle çok karılılık görülür. Zengin olan erkekler kadının bedelini ödeyerek istedikleri kadar eşe sahip olabilirler. Afrika kabilelerinin önemli bir bölümünde satın alınarak edinilmiş çok karılılık yaygın olarak görülmüştür. Satın alma yoluyla evlenen kadınların klan içindeki statüsü genellikle çok düşük olmuştur ve çok kötü muamelelere maruz kaldıkları görülmüştür.” Birbirinin tamamen karşıtı kanaatler olsa da iksel toplumlarda kadınlar genellikle köle, yük hayvanı, en ağır işleri yapmaya mahkûm edilmiş birer varlık, alıp satılan nesnelere olarak görülmüşlerdir” (Lowie 1936: 180). Antik Yunan'da özgür denen kadınların bile

bilim, felsefe, edebiyat, sanat, siyaset yapmaları yasaklanmıştı. Bu nedenle ne kadın Sokrat, ne kadın Platon ne de Kadın Arşimet görülmemiştir. Sitelerin yöneticileri sadece erkeklerden oluşurdu.

“Kadınlar Engizisyon mahkemeleri tarafından en fazla kamusal cezalara çarptırılanlardı. XII. Yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar, dinsel olarak yapılmasına izin verilmeyen eylemlerle mücadele etme bahanesiyle, Katolik kilisesi kadın büyücü avına çıkmıştı. Bu çerçevede 50 000 kadın öldürülmüştü... Kimi kadınlar Katolik olmayan dinsel inancı sergiledikleri, eşlerine saygı göstermedikleri, insanları sağlığa kavuşturdukları için yakıldılar. Kimi kadınlar ise çok güçlü kişiliklere sahip olmaları yüzünden, yaralamak ve nazar vurmak için büyü yaptıkları suçlamasıyla karşı karşıya kalarak yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmişlerdir. Ayrıca ebelik yapan kadınlar da çeşitli bahanelerle suçlanarak cezalandırılmışlardır... Günümüzde de din adına kadınlara yönelik şiddet uygulanması devam etmektedir. ABD’de çocuk aldırma karşıtlık şiddet için bahane hizmeti görmektedir: Aile planlaması savunucularının hırpalanması, kliniklere bu nedenle asit fırlatılması, çocuk aldırma ameliyatlarını yapan doktorların katledilmesi olayları da buna örnektir. Prensip olarak, İslam dini doğum kontrolü ve cinsellik konusunda daha hoşgörülüdür, fakat kadınların kontrolü söz konusu olduğunda hoşgörüsüz bir tavır takınılmasını öngörür. Muhammed; atalardan kalma cinsel et parçası kesmelere (mutilations sexuelles), taşalanarak öldürmeye (lapidation), kadının cinsel organından belli bir parçanın kesilip alınmasına (excision) yönelik pratiklere karşı olmaya çalışmasına rağmen birçok ailede bu gelenekler devam etmiştir. Mısır, Etiyopya, Kenya, Nijerya, Somali ve Sudan’da 2 milyon kadar kız çocuklarına bu pratik uygulanmıştır... Hindistan’da atalardan kalma bir pratik, sonuna kadar kocasına sadık kalan bir kadının kendisini kocasının ölmüş vücudunun yandığı ateşe atmasını gerektirmektedir” (Vennet ve Fourest: 30-31). Avrupa’da kırdan kente göç eden erkek ve kadınlar fabrikalarda, maden ocaklarında 16-18 saat çalışmak zorunda kalmışlardır. Anne ve babası çalışan çocuklar sokaklarda kalmışlardır. Üstü başı kirli, aç ve perişan bu çocukları görenler daha çok anneleri suçlamışlardır. Bu durumda kalan anneler kendilerini suçlu hissetmişlerdir, suçluluk psikolojisi içine girmişlerdir. Bütün gün maden ocaklarında çalıştırılan bu kadınlar, eve geldikten sonra da kendisine yüklenmiş olan geleneksel rolleri de yerine getirmek zorunda bırakılmışlardır: evin temizliği, yemek, çamaşır, bulaşık, çocuk bakımı gibi.

Erkek egemenliği, ona dayanan aile içi ilişkiler ve aile yapısı, özünde dinsel ve siyasal bir sosyal bütünün temel bileşenlerinden sadece biridir. Bu nedenle geleneksel toplumların aile türü ataerkil geleneksel aile olarak adlandırılır. Böylece aile ve toplum arasında bir uyum sağlanmış olur ve toplumsal denge ve istikrar gerçekleştirilir. Toplumsal değişimin toplum ve ailede yol açtığı dönüşümler toplumdaki denge ve istikrarı bozar. Sonuçta

toplumsal değişme süreçleri verili toplumun yeni bir dengeye ulaşana dek evrilmesine yol açar. Bu anlamda Orta Çağdaki toplum da dinsel, siyasal, ekonomik, sosyal yönleriyle denge ve istikrara ulaşmıştır. Orta Çağ'da siyasal erkin bağlı olduğu dinsel erkin hem sosyal yapıyı ve hem de ona bağlı olan aile yapısını belirlediği tartışılmaz bir gerçektir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Batı'da ulus devletinin oluşumunun ilk evresi olan monarşiler tarih sahnesine gelmeye başladı. XVI. yüzyılda Luther, Calvin ve Munzer'in gerçekleştirdiği dinsel reformlara karşın, krallarla papa arasında organik bağlar sürmeye devam ediyordu. Krallar, egemenliklerinin Tanrı'dan geldiğini kabul ediyorlardı. Din, siyaset ve aile iç içe geçmiş halkalar biçimindeki kurumlar olarak toplumsal aktörleri belirliyor ve onlara rehberlik ediyordu ve aynı zamanda erkek egemenliğinin de destekçisiydi.

Ataerkin aile bu dönemde meşruluğunu nasıl dinsel ve siyasal erkten alıyorsa, bazen de siyasal erke meşruluğunu kazandırabiliyordu. Monarşinin savunuculuğunu yapan Bodin, devletin kaynağının aile olduğunu söyler: "Bodin'e göre devlet, birçok ailelerin ve onlarla birlikte malik oldukları şeylerin egemen kudret tarafından hukuka uygun olarak adaletle yönetilmesidir... Bodin Romalıların ataerkin aile anlayışlarının ürünü olan "pater familias" (aile başkanı) kavramını canlandırmak istemektedir. Bu anlayışa göre aile başkanı; aile üyeleri, yani eşi, çocukları, köleleri üzerinde mutlak bir egemenlik hakkına sahiptir. İşte Bodin, devletin kaynağını aile de görmekle, devleti aileye benzetmekle, babanın aile içindeki yerini ve rolünü devlet içinde krala vermek istemektedir. Devlet büyük bir ailedir, kral da bu ailenin üyeleri (uyruklar) üzerinde mutlak egemenliğe sahip olarak onu yöneten baba durumundadır. Kralın egemenliği babanın egemenliğinden kaynaklanmıştır, babanın egemenliği gibi mutlaktır" (Şenel, 1982: 398). Görüldüğü gibi birbirinden ayrılmaz bir biçimde baba ve kral egemenlikleri arasında bağlar mevcuttur. Orta Çağ'da ve mutlak monarşiler döneminde, Batı'da birbirlerini destekleyen, birbirlerinden ayrı düşünemeyen Tanrı, kral ve baba egemenlikleri bir üçgenin üç köşesi gibiydi. Gökyüzüne Tanrı, yeryüzüne kral ve aileye de baba egemendi. Böylece tüm evren Tanrı baba, kral baba ve aile babası egemenlikleri arasında paylaşılarak yönetiliyordu. Böylece tüm evrene baba erki hâkimdi.

Tartışma konusu olmaması için söz konusu erklerin kutsallaştırıldığı görülüyor. Tanrı, babalığın en mükemmel modelidir. Kral, Tanrı'nın yeryüzündeki imgesidir, uyruklarının babasıdır. Aile içindeki baba, aile üyelerinin nezdinde kutsal ve kralın imajın temsilcisidir. Saç ayağı gibi birbirlerine bağlı olan bu üç egemenliğin kaderi de ortak olmalıydı. Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren devrimciler, kralı öldürerek Tanrı'nın ve babanın gücüne de kesin bir darbe vurmuş oldular. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik üçlüsü, boyun eğme, hiyerarşi ve babalığın yerini aldı." XIX. yüzyılın filozoflarından olan Feuerbach,

Proudhon, Marx ve Nietzsche Fransız Devrimi'nden çıkardıkları sonuçlardan hareketle, Tanrı'nın öldüğünü ilân ettiler. Bu da insanlık özgürlüğünün zorunlu koşulu gibi görünüyordu. XIX. yüzyıl filozoflarının ötesinde Lacroix, insanlığın Tanrıdan kurtulmak istediğini, çünkü onda baba simgesinin görüldüğünü dile getiriyordu; ayrıca da demokrasinin baba egemenliğiyle bağdaşamayacağını belirtiyordu" (Badinter,1986: 203-204).

Fransız Devriminden sonra, Batı ülkelerinde kurulan Cumhuriyet yönetimlerinde görece de olsa burjuva nitelikli özgürlük, en azından emek ve sermayenin ülke bazında serbest dolaşımında, eşitlik, en azından yasalar karşısında, kardeşlik, en azından vatandaşlar arasındaki ilişkiler temelinde sağlanmış oldu. Ulus-devlet modeli olarak adlandırdığımız bu yeni toplum tipinde "çekirdek aile" dediğimiz yeni bir aile tipi ortaya çıktı. Daha önceki tarihi dönemlerde görülmeyen, karşı cinsten iki kişinin özgür iradesiyle evlilik temelinde kurulan, anne, baba, evlenmemiş çocuklardan oluşan bu sosyal birim, ait olduğu toplum gibi demokratik ilişkiler temelinde inşa edilmiştir. Çekirdek aile akrabalık bağlarından kurtulmuş, ekonomik olarak kendi kendine yetebilen, bağımsız bir yerleşim yerinde kurulmuş olan, soy zincirinin iki yönlü olduğu bir sosyal birim olarak görülmektedir. Yine de uzun yıllar aile içinde baba aile reisidir, cinsiyete dayanan bir işbölümü varlığını sürdürmektedir, babanın soyadı ailenin adı olarak devam etmektedir... Fransız Devrimi'nde Tanrı baba ve kral baba hedef alınmasına karşın, aile içindeki babaya dokunulmamıştır. Çekirdek ailenin doğuşu daha çok sanayi devrimi ve kırdan kente göç süreçleriyle ilgilidir. Özünde Fransız Devrimi Orta Çağ'da var olan büyük eşitsizliklere dayanan hiyerarşik yapının ortadan kaldırılması için erkeklerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri bir mücadelenin ürünüdür. Bu nedenle kadın ve erkek arasında var olan eşitsizlikler görmemezlikten gelinmiştir. Kuşkusuz Fransız Devrimi'nin kazanımlarından kadınlar da faydalanmışlardır. Bu kazanımlar aile içi karı-koca ilişkilerinde fazla etkili olmamış, fakat daha sonra verilen haklar çerçevesinde bu konuda iyileşmelere rastlanılmıştır.

10 Aralık 1948 yılında laiklik ilkesi uluslar arası plânda benimsendi. Böylece inanç konusu kamusal alandan bireysel düzeye indirgenmiş oldu. Bu durum aile içindeki karı-koca ilişkilerinde de iyileşmelere neden oldu, dinsel boyutta kamunun aile içi ilişkilere müdahalesi asgariye inmiş oldu. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz semavi dinlerdeki kadın imgesinde köklü değişimler gözlemlendi.

Aile yapısı ve aile içi ilişkilerdeki değişme yeni yaşam biçimleri temelinde ortaya çıktı.. Sanayi devriminden sonra kadınlar yoğun bir biçimde işgücünde yer almaya başladılar. Kocalarından ve babalarından bağımsız bir gelir veya ücret elde eden kadınlar görece de olsa ekonomik bağımsızlıklarını elde ediyorlardı."1840-1845 yıllarında, Fransa'da yapılan bir çalışmaya göre, işgücü içinde kadınların oranı gıda sanayinde %37, basın yayında %20,

pamuklu sanayinde %16, ipekli sanayinde %33, cam sanayinde ise %17 düzeyine ulaşmıştı” (Philip, 1963: 98). Bu oranlar daha sonraki yıllarda artarak devam etti. “1975 yılında işgücü içindeki kadınların oranı Fransa’da %38, Almanya’da %36,9, İngiltere’de %37,2, İsveç’te %40,7 düzeyine ulaştı” (Badinter, 1986: 230). Günümüzde İsveç’te bu oranın %50’ye ulaştığını biliyoruz. Kadınların ekonomik bağımsızlığı hem siyasal yaşamda hem de aile içindeki konumuyla ilgili olan otorite örüntüsünde köklü değişimlere yol açtı. Kadınlar, önce babalarına, daha sonra da eşlerine varlıklarını kabul ettirmeye çalıştılar. Fransız Devrimine karşın kadınlar uzun yıllar siyasal alanda görmemezlikten gelindiler ve yönetme hakkının sadece erkeklere özgü olduğu varsayıldı. “ Tüm batı kadınlarının insan olma haklarının kabul edilmesini görmeleri için bir buçuk yüzyılın daha geçmesi gerekiyordu: medeni haklar, eğitim hakları, özgür annelik hakkı. ABD’nde Bağımsızlık Savaşı’ndan sonra kadınlar için oy hakkı mücadelesi başladı. Ancak yarım yüzyıl sonra, köleliğin kaldırılması hareketiyle bağlantı içinde 1840’da kadınlar yeniden harekete geçtiler. 1862-1865 Ayrılık Savaşı’ndan sonra mücadele meyvelerini vermeye başladı. Köleliğin kaldırılmasından (1866) üç yıl sonra ilk defa Wyoming devletinde (eyaletinde), kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi; ardından, bir yıl sonra Utah (1870) devleti aynı yolu izledi... 1919’da Anayasa’da yapılan düzeltme, 1920’deki onaylamayla ABD’nin tümünde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi (Badinter, 1986: 214-215). Fransa’da ancak 1944’de bu hak tanındı. Türkiye’de ilk defa, Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde 1934 yılındaki belediye seçimlerinde Türk kadınlarına seçme seçilme hakkı verilmiştir. Ekonomik ve siyasal alandaki bu kazanımlar kadınların medeni haklar konusunda da yeni haklar edinmelerine olanak sağlamıştır.

Medeni hukuk aile yapılarında köklü değişimlere yol açtı: Tek eşlilik zorunlu hâle getirildi. Soy zincirinin kadın ve erkek tarafına eşit mesafede olması gerektiği onaylandı. Çocukların velayetinin eşlerin her ikisine de verilebileceği kabul edildi. Kadınlara da boşanma hakkı verildi. Mirasın cinsiyet ayrımı yapılmaksızın eşit olarak paylaşılması öngörüldü. Bu durum aile içindeki ilişkilere yansdı. Medeni yasada yapılan düzeltmelerle aile reisliği kaldırıldı. Aile içindeki otorite örüntülerinde ve karar verme mekanizmalarında eşler arasında eşitlik sağlandı. Çocuklar arasındaki her türlü ayrımcılık ortadan kaldırıldı. Türkiye’de medeni kanunun 1926 da kabulünden sonra Türk kadını da yukarıda sözünü ettiğimiz haklara kavuştu.

Kimi zaman Batı’da olduğu gibi sosyal evrimin bir ürünü olarak, kimi zaman da Türkiye’de İsviçre Medeni Kanunu’nun alınıp kabul edilmesinde olduğu gibi kadın ve erkek arasındaki eşitlik sağlanmış oldu. Bu gelişmelerin sonunda görece de olsa eşitlikçi, demokratik ilişkilere dayanan çekirdek aileler oluşturuldu. Türkiye henüz gerçek anlamında sanayileşmiş bir toplumun tam anlamında özelliklerini göstermediğinden aile yapısı görünürde çekirdek, aile içi

ilişkiler ise genellikle geleneksel niteliktedir. Kuşkusuz Türk Medeni Kanunu modern bir çekirdek aile yapısını öngören nitelikleri içermektedir, fakat toplumsal yapı Medenî Kanun'da ön görülen modeli yansıtmamaktadır.

Günümüzdeki küreselleşme hareketleri dünyada sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda köklü dönüşüm ve değişmelere yol açmaktadır. Tüm bu değişmelerin aile grubu ve kurumu üzerindeki etkileri savsaklanamayacak boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Boşanmaların çok yaygınlaşarak olgu hâline gelmesi, ikinci ve hatta üçüncü evliliklerin yaygınlaşması, birlikte yaşamaların istisna olmaktan çıkması, aynı cinsten olanların, yasalar izin verdiği ölçüde, evlenerek veya evlilik dışı birlikte yaşamaları, aynı cinsten yaşlı çiftlerin birlikte yaşamaları vb. birçok yeni aile biçimlerinin doğmasına yol açmaktadır. Görüldüğü üzere aile, tüm insanlık tarihi boyunca diğer sosyal kurumlarda olduğu gibi değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Günümüzdeki aşırı bireyselleşme, ailenin geleceği konusunda büyük kuşku yaratan doğmasına yol açmaktadır. Belki de küreselleşmenin ileri aşamalarında aile varlığını sürdürmüş olsa da çok farklı yapılarla karşımıza çıkmış olacaktır. Gerçekten de ailenin geleceği belirsizdir.

Kaynaklar

- BADINTER, Elisabeth, 1986, "L'un est l'autre", Paris: Editions Odile Jacob
- BUISSET, Ariane, 2009, "La misogynie dans les textes", Le Monde des religions, No:33, Paris: Editions du félin
- COHEN, Claudine, 2009, "Quand Dieu était une femme", Le Monde des religions, No:33, Paris: Editions du félin
- ENGELS, Friedrich, 1954, L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat, Paris: Editions sociales
- ŞENEL, Alâeddin, 1982, "Siyasal Düşünceler Tarihi", Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi
- PHILIP, André, 1963, "Histoire des faits économiques et sociaux", Paris: Editions Moutaigne
- TIMBAL, P., C., 1970, "Histoire des institutions publiques et des faits sociaux", Paris: Dalloz
- VALLET, Odon, "La revanche des diuex mâles", Le Monde des religions, No:33, Paris: Edition du félin
- VENNER, Fiammetta, FOUREST, Caroline, 2009, "Torturées au nom de Dieu", Le Monde des religions, No:33, Paris: Edition du félin

KENTSEL YAŞAMDA TÜKETİM MEKANLARININ DÖNÜŞÜMÜ: ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

The Transformation of Consumption in the Urban Life: Shopping Malls

*Ebru ÇETİN**

Abstract

Today, the individual and public relations structure has undergone radical changes the result of individual identity associated with consumer products Therefore, the establishments of public spaces have become transformed. This change in approach to the concept of public relations, has also affected the concept of public space, our era of new public spaces have become shopping malls.

The major objective of the study is to offer a different view point based on the characteristics of urban space to understand spatial relationships between contemporary shopping malls and urban space. It also emphasizes that spatial references to urban space in shopping mall is artificial and focuses on consumption.

Keywords: Urban life, Consumption, Shopping malls, Public space

Özet

Günümüzde, bireysel kimliğin tüketim ürünleriyle özdeşleştirilmesi sonucu, bireysel ve kamusal ilişkilerin yapısı köklü değişimlere uğramıştır. Bu durum kamusal ilişkinin kurulduğu mekanların dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Kamusal ilişki kavramına bakışta görülen bu değişim, kamusal mekan anlayışını da etkilemiş, çağımızın yeni kamusal mekanları alışveriş merkezleri haline gelmiştir.

Bu çalışmanın ana amacı, çağdaş alışveriş merkezi ile kent mekanı arasındaki mekansal ilişkilerin anlaşılmasında, kent mekanının karakteristiklerine temellenen farklı bir bakış açısı sunmaktır. Ayrıca, alışveriş merkezinde kent mekanına yapılan mekansal göndermelerin yapaylığı ve tüketim odaklı olduğunu vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent yaşamı, Tüketim, Alışveriş merkezleri, Kamusal alan

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Giriş

Yaşamımızın biçimlenmesinde tüketimin önemli olduğu gözlemlenmektedir. Yaşam alanımızı sadece kentsel yaşamın fiziki ve sosyal koşulları belirlememekte, aynı zamanda bireylerin tercihleri de bu oluşumda önemli bir faktör konumunda bulunmaktadır. Son yıllarda, tüketim alışkanlıklarının değiştiği, insani ilişkilerin yerini nesnelere ilişkiye bıraktığı ve küreselleşmenin bu süreci yönlendirdiği yeni bir dönem yaşanmaktadır. Günümüzde tüketim, geçmişte olduğu gibi doğal gereksinimlerin rasyonel bir biçimde karşılanması amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik olmaktan uzaklaşarak, toplumsal statü belirleyicisi, psikolojik tatmin için vazgeçilmez bir araç ve boş zamanların değerlendirilmesini sağlayan bir etkinlik haline gelmiştir. Tüketim tüm toplumlarda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir süreç olarak varlığını hissettirmektedir.

Tüketim; ihtiyaç, istek, arzu gibi taleplerle ve bu taleplerin karşılanması için gerekli olan mal, hizmet gibi üretim çeşitlerine ve paraya ya da bunun yerini alacak bir değere dayalı, ayrıca zamana ve mekana bağlı olan sosyal ve ekonomik bir ilişki biçimidir. Taleplerin nereden doğduğu ve tüketimin yönlendirilmesi söz konusu olduğunda kültürler, değerler, yönetimler ve psikolojiler devreye girmektedir. Son dönemde tüketim, bir eğlence ve dinlenme tarzı haline de gelmiştir. Aynı zamanda sosyal sınıfların kendilerini ifade etme biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Orçan, 2004: 23-24). Tüketimin sosyo-kültürel alanının ve ilişkilerin yerleşik hale gelmesi; bu doğrultuda fikirlerin, imgelerin, anlamların da bir mal gibi tüketilmesi; nihayet insanların kim olduğunun, tüketim kalıplarına ilişkin sembollere bakılarak belirlenmesidir (Sarıbay, 2004: 41).

Baudrillard tüketimi tanımlarken onun bir gösterge, işaret olduğuna dikkati çekmektedir. “Tüketim ne bir maddi pratiktir ne de bir “bolluk” fenomenolojisi. Tüketim ne yediğimiz yiyeceklerle, ne giydiğimiz giysilerle, ne kullandığımız araba ne de aldığımız ileti ve mesajların görsel ve sözlü yapısıyla tanımlanamaz. Daha çok tüm bu şeylerin bir göstergeler örgüsü olarak örgütlenmesidir. Tüketim, az ya da çok tutarlı bir söylem içinde bir araya gelen tüm ileti ve nesnelere sanal toplamıdır. Bundan bir anlam çıkacaksa, o da, tüketimin işaretlerin sistematik manipülasyonundan meydana gelen bir etkinlik olduğudur” (Baudrillard, 2002: 68). Bauman ise, “atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağ nasıl bir “üreticiler” toplumu ise aynı derin ve temel anlamda bizim toplumumuz da bir “tüketiciler toplumu” olarak gösterildiği “ görüşünü dile getirmektedir (Bauman,1999: 92). Bourdieu, toplumun sınıfsal yapısına göre yeniden üretim biçimlerinin, tüketim biçimleri ile örtüşüğünü ve buna göre sınıflar arasında tüketim pratikleri açısından ayrımlar oluştuğunu, bunların da zamana göre değişebilen bir“toplumsal konumlar kümesi”ne denk düştüğünü belirtmektedir. Böylece kişilerin toplumsal statüleri ve sınıfsal konumlarına ilişkin göstergeler boş zaman değerlendirme, konut edinme ya da benzeri “tüketim” alışkanlıkları ile belirgin hale gelmektedir (Bourdieu, 1995).

Yeni tüketim araçları toplumsal ilişkilerin niteliğini de derinden değiştirmiştir. Daha eski tüketim araçlarında tüketicilerle onlara hizmet edenler arasında daha derinlemesine, birebir ilişkiler kurulabiliyordu. Yeni tüketim araçlarında birebir ilişkiler azalmıştır (Ritzer, 2000: 66). Tüketim toplumu insan ilişkilerini de metalaştırmakta ve “kullan ve at” anlayışı giderek insan ilişkilerinin doğasını bozmaktadır. “Kullan ve at” toplumunun anlamı sadece üretilmiş malları atmak değil; aynı zamanda, değerlerin, hayat tarzlarının, istikrarlı ilişkilerin, şeylere, binalara, yerlere, insanlara ve eyleme/olma konusunda öğrenilmiş tarzlara bağlılığın da atılabilmesi anlamı taşımaktadır (Harvey, 1997: 319).

Tüketim araçlarının ortaya çıkışı hiç de yeni değildir. Ne var ki II. Dünya Savaşı'ndan beri ivmelerinde dramatik bir artış olduğu görülmektedir. İnsanlar daha fazla mal ve hizmet istemekte ve alabilmektedir. Tüketim araçları insanlara istediklerini vermek, yeni istekler yaratmak ve süreç içinde bu istekleri karşılayanlara kar etme olanağı sağlamak üzere çoğalmıştır (Ritzer, 2000: 50-51).

Lefebvre, sanayi toplumunda zaman kullanımının üç tarzda gerçekleştiğini belirtmektedir. Birincisi, işe ve eğitime ayrılan “zorunlu zaman”. İkincisi, eğlence ve dinlenmeye ayrılan “serbest zaman”. Son olarak da “zoraki zaman” diye adlandırdığı ulaşım, yürütülecek işlem ve formaliteler gibi alanlara ayrılan zamandır (Lefebvre, 1998: 58-59). Tüketim, modern dönemde insanların boş zamanlarını değerlendirdikleri bir eğlence haline gelmektedir. Tüketim araçlarının ise bu dönüşümde çok büyük etkileri vardır. Bireylerin bugün büyük alışveriş merkezlerinde tüketmiş oldukları şeyler, sadece ürün ve hizmetler değildir. Eğlence de tüketilmektedirler. Böylece gerçek tüketim ile, boş zamanın eğlence aracı olan tüketim, birbirine karışmaktadır. Tüketim eylemi ile eğlencenin birbirine karışması sonucu, modern kapitalist toplumda tüketimin kendisi, boş zaman geçirme eylemi haline de dönüşmektedir.

Günümüzde boş zaman değerlendirme alanları ile tüketim mekanları arasında kesin bir sınır çizmek çok zordur. Bir boş zaman mekânının ziyareti, boş zaman mekânının kendisi, eylemler, yiyecekler, hediye eşyalar v.b. gibi şeylerin tüketimini de içermektedir. Bugünün tüketim mekânlarının çoğu, eski döneme ait boş zaman mekânlarının öğelerini de içermektedirler. Böylelikle insanlar artık, bu mekânlara boş zaman faaliyetlerine hizmet etmek için gitmektedirler ve tüketimin kendisi, birçok insan için büyük bir boş zaman faaliyeti haline dönüşmektedir. Boş zaman ve tüketim arasında var olan sınırlar birbiri içine geçmektedir (Ritzer ve Stillmon 2001: 99).

Kentlerdeki Tüketim Mekanları ve Kamusalılık

Küreselleşmenin en belirgin etkileri, pek çok alanda olduğu gibi, kentler üzerinde de görülmektedir. Kentin fiziksel mekanı, kentteki yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları, ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda yaşanan değişimler, küreselleşmenin etkisindeki politika ve uygulamaların izlerini taşıdığı

görülmektedir. Günümüzün de yaşanan tüketim anlayışında, kentsel mekanlar da payını almakta, barınma, dinlenme-eğlenme ve çalışma mekanları da giderek tüketim ile bütünleşmektedir. Kent merkezlerinin farklı bölgelerinin giderek birbirlerine benzemesi, küreselleşmenin mekana yansımalarının göstergelerinden biri olarak tanımlanabilir.

Kentsel alanların kullanımı incelendiğinde, heterojen olarak tanımlanan kent toplumunun, sosyal sınıf ve alt kültür gruplarına göre belli alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle kentsel doku içinde konutların yapılanmasında görülen homojenleşme oldukça belirgindir. Alt kültür gruplarının yoğunlaştığı alanlarda çevre ve mekanların kullanımında farklılıklar daha belirleyicidir. Kent yerleşim birimleri içinde yapılaşma ve mimari düzenleme alt kültür gruplarının değer ve normlar dizgesinde şekillenen beklentilere göre oluşmaktadır. Yapılaşmada ve yapıların kullanımında düşünülen fonksiyon ve mimari özellikleri alt kültür gruplarının yaşam anlayışlarını kent ortamında değerlendirir (Tatlıdil, 2009: 330).

Wilson “Görünmez Flaneur” adlı makalesinde, kent mekânlarının yeni sosyabilitelere ve yeni kamusalılıklara karşılık gelecek şekilde dönüştüklerini belirtir. Ona göre, kentin kamusal görünümü, özellikle kentli yurttaşlar için, daha çok eğlence yerleridir ki bu da tiyatrolar, kafeler, sinemalar, oteller, salonlar vs. dir. Eğlence türü yerlerin çoğalması, gezmek, dolaşmak, izlemek ve yemek için serbest zamanı olan yeni bir kamusal insanı ortaya çıkarmıştır. Kamusalılığın bu yeni türü, özellikle, kafe, lokanta, bulvar, pasaj, büyük mağaza ve otellerde yaşanmaktadır. Bu yerler, her şeyin alınıp satılabildiği, her şeyin serbest olduğu, bir ev ya da salon havası verilmeye çalışılan “metalaşmış mekanlar” dır (1992: 55-56).

Toplumsal değişmeye bağlı olarak, kentsel mekânlardaki dönüşümün niteliği, bu mekânların kamusalılık iddialarının tartışılabilirliği sorununu da beraberinde getirmektedir.” Kamusal alanda ortaya çıkan sorunlar temel olarak; kentsel uygulamalardaki değişim ve çeşitli mekanların kullanım ve statüsündeki değişimden kaynaklanmaktadır. Bunlar kamusal hizmetlerin değişimi, kent merkezlerinin çoğalması, konut işlevinin farklılaşması, fiziksel yakınlıklar yerine sosyal ve ekonomik yakınlık üzerine kurulan ilişkiler, sosyal ve işlevsel bölünme gibi değişiklikler olabildiği gibi özel/kamu, iç/dış, kolektif/bireysel gibi kavramlardaki farklılaşmaları da kapsamaktadır” (Gökgür, 2008: 10). Sennett’in “Kamusal İnsanın Çöküşü” adlı kitabında belirttiği gibi; kentler insanlarla doldukça bu insanlar birbirleriyle işlevsel bağlarını yitirmeye başladılar. “Bu yoğun insan akını ile kentsel yaşam gittikçe renksizleşmekte ve nihayet kamusal alan ortadan kaybolmaktadır”.Sennett’e göre, “kamusal alan”, aile ve arkadaşlık ortamının dışında ve onlardan çok farklı bir “toplumsal yaşam bölgesi”dir. Kamusal yaşamın merkezi büyük kentlerdir. Orada tanıdıklar kadar yabancılarla da ilişki kurulur. Kamusal alanın oluşumu kentlerin farklılaşmasıyla ilişkili ve eşzamanlıdır. Farklılaşmış kentin insanı, her yere girip çıkan ve her

verde rahat davranabilen “kozmpolit insandır” (Senet, 2002). Habermas da, kamusal alanı, daha çok tartışma ve düşüncenin canlandırıldığı bir tiyatroyu sembolize eden söylemsel bir ilişki alanı olarak görür ve özel alandan ayrışan yanlarına vurguda bulunur (Habermas, 1997).

Kamusal mekân kavramı konusunda, literatürde bir netlik ve açıklık bulunmamaktadır. Kamusal mekân kavramı, tartışmaya açık ve muğlâklığını muhafaza etmektedir. Bazı yazarlar kamu ve özel alan/mekân ayrımını, genelde, mülkiyet ilişkileri temelinde ayrıştırmaya çalışılsa da bu durum kavramın sınırlarını belirlemede tek başına yeterli olmamaktadır. Light ve Smith, kapalı bir alışveriş merkezinin özel bir işletmeye ait olsa da kamusal mekân olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Mekanın herkes tarafından ulaşılabilirliği ve erişim olanağının bulunması ile kamusal yaşamı içinde barındırmasını yeterli görmekte dirlir (Light ve Smith, 1998: 3). Bauman ise, günümüzde bireylerin zamanının büyük kısmını, evinde, iş yerinde ve bu tüketim mekanlarında geçirdiklerini, böylece diğer kentsel kamusal alanların renksizleşmeye ve terk edilmeye başladığını ifade etmiştir (Baumann, 1999a: 29). Kapitalizm öncesindeki dönemlerde kamusal ilişki gündelik hayatın siyasi, sosyal ve dini aktivitelerinin iç içe geçtiği kendiliğinden gelişen aktiviteler bütünüdür. Ancak, kapitalist sistemin kendine özgü mantığı kamusal ilişkinin üretimini de etkilemiştir. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte kamusal ilişki de kendiliğindenliğini kaybetmiş; aynen üretim ve tüketim aktivitesindeki akılcılaştırmaya benzer bir anlayışla yeniden ele alınmıştır. Buna ek olarak, kapitalist sistemin kendine özgü mantığı içinde üretilmiş olduğu için de “üretilmiş olan her şey gibi tüketilmeye adanmıştır” (Baudrillard, 1997).

Kentlerdeki yönetim işlevlerinin özelleşmesi kamusal alanların da özelleşmesini getirmiştir. Bu özelleşme sadece konut alanlarında olmamış, ticari alanlarla kentsel mekanlar değer kazanmaya başlamıştır. Bu alanları kullanan insanlar birer müşteri durumuna geçmişlerdir. Özel kamusal alanlar özellikle tüketimi hedefleyen “ödeme gücü” olan kişilere göre tasarlanmış alanlardır (Gökgür, 2008: 58). Bir zamanlar çağdaş kentlerin demokratik toplum oluşturma ideallerini yansıtan planlı açık alanlar zaman içinde Sennett’in (1992) tanımlamasına göre ölü kamusal alanlara dönüşmektedir.

Kent mekanlarının kullanımında bireyler farklı sorunlarla karşılaşmaktadır. Son yıllarda bireyler, bir çok özelliği içinde barındıran kapalı alışveriş merkezlerini tercih etmeye başlamıştır. Alışveriş merkezleri özel mülkiyet sahipliğindedir ve kullanım biçimleri mülkiyet sahibi tarafından tanımlanmaktadır. Alışveriş merkezlerini kullananlar, kent sokaklarında olduğu gibi gösteri, protesto, toplantı, pankart açma gibi olayları burada yapma özgürlüğüne sahip değildir. Bu kapalı alışveriş merkezlerinde her şey görüntü ile anlam bulmakta ve kamusal alan gibi veya kent mekanı gibi bir görüntü sergilemektedir. Kamusal alanlar kent kimliğinin oluşmasında önemli araçlardan biridir. Aynı zamanda kentin fiziksel, sosyo-kültürel, siyasi ve tarihi yapısı hakkında bilgi

sahibi olabilme ve kent kültürünü oluşturmada etkin rol oynamaktadırlar. Yeni tüketim mekanları olarak karşımıza çıkan alışveriş merkezleri ise, standart bir yapılanma ile hızla artmakta ve geleneksel kamusal alanların temel işlevlerinin ve değerlerinin değişmesine neden olmaktadır.

Yeni Tüketim Mekanları Olarak Alışveriş Merkezleri

Alışveriş, doğal gereksinimlerin rasyonel bir biçimde karşılanması amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik olmaktan uzaklaşarak, toplumsal statü belirleyicisi, psikolojik tatmin için vazgeçilmez bir araç ve boş zamanların değerlendirilmesini sağlayan bir etkinlik haline gelmeye başlamıştır. Bireylerin içinde yaşadığı çevre, onun boş zaman aktivitelerine katılımı ve tercihlerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle kent merkezlerinde kimi zaman alışveriş, sadece satın almaya dayandırılan ekonomik bir eylem, kimi zaman da çeşitli duyuşsal faktörleri içeren sosyal bir eylem olarak görülmektedir (Goss, 1993).

Günümüzde tüketim alışkanlıklarındaki değişimle birlikte, tüketilen ürünler kadar tüketim mekanlarının değişimi de önemli olmaktadır. 19. yy.da açılan bölüm mağazaları ile başlayan modern anlamdaki tüketim mekanları ve bunların günümüzdeki temsilcileri olan büyük alışveriş merkezleri, tüketim katedralleri (Ritzer, 2001), tüketimin demokratikleştiği rüya dünyaları (Williams, 1991), sembolik dayanışma alanları (Zorlu, 2003), ürünlerin sembol ve gösterge değerlerinin sergilendiği post modern/modern bir mekan (Baudrillard, 2004; Langman, 1992, Parker, 2003, Shields, 1992b), gündelik yaşamın tiyatro sahneleri ve estetikleştirici unsurları (Featherstone, 1991, 2001, 2005, Shields, 1992a:), içindeki tüketiciyi hapseden neon kafesler (Langman, 1992) şeklinde süslü ve çarpıcı terimlerle adlandırılmışlardır.

Kentin daha çok dışında yapılaşan alışveriş merkezleri, kentin karmaşasından uzak, ancak kent merkezine benzeyen bir görünüm sunabilmektedir. Alışveriş merkezi içerisinde, sinema, tiyatro, süpermarket, banka vb mekanların bulunması, kent merkezine alternatif bir yapılanmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak kent merkezine alternatif olarak kurgulanan bu yapıların kent merkezlerinin yerini alabileceği tartışmalıdır.

Baudrillard'a göre alışveriş merkezleri bir kaleydoskop gibi her şeyi içine alabilir ve bu merkezler bir meta panayırını andırırlar. Aslında Baudrillard'ın meta panayırı olarak adlandırdığı, alışveriş merkezlerinin kullanıcılarına sunduğu küçük bir kent yaşantısı simülasyonudur (Baudrillard, 1997).

Günümüzde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de alışveriş merkezlerinin sayısı hızla artmaktadır. Alışveriş merkezleri sosyal etkinlik alanları ile bütünleştirilerek, kentsel mekanın yapısını da değiştirmektedir. Bu merkezler aynı zamanda, içinde yeni kamusal yaşam alanlarının

oluşturulmasını da sağlamaktadır. Alışveriş merkezlerine, iklimlendirme, aydınlatma ortamı, işlevleri ve biçimsel özellikleri ile giderek daha fazla kent merkezi görüntüsü kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Zukin'e göre mekan ve zamanın görsel tüketimi, endüstriyel üretim mantığından hareketle hem hız kazanmış hem de ondan soyutlanmıştır. Bu durum, kentin postmodern tüketim merkezi olarak yeniden yapılanmasına yol açmaktadır. Kent bir gösteriye, görsel tüketimin bir düşsel peyzajına dönüşmektedir (Zukin, 1992: 221). Zorlu ise, alışveriş merkezlerindeki alışveriş eyleminin hem rasyonel (farklı ürünlerin bir arada bulunması, ürünlerin kalitesi, ürünlerin güvenilir olması, mekânın yakınlığı ve ürünlerin ucuz satın alınabilmesi gibi özelliklerden ötürü), hem de haz ve eğlence sağlayan bir boş zaman eylemi (bakmak, görmek ve gezmek, eğlence ve sosyal merkez olması, kendini ayrıcalıklı hissetme, kendini daha iyi hissetme gibi özelliklerden ötürü) olarak sınıflandırabileceğini ifade etmektedir (2003: 93–119, 2006: 186–190).

Alışveriş merkezleri günümüzde artan bir biçimde kamera ve diğer modern teknolojilere bağlı olarak çok yönlü ve karmaşık bir biçimde sosyal kontrolün sağlandığı mekanlara dönüşmektedir (Newburn 2001, Williams ve Johnstore 2000). Alışveriş merkezleri günümüzde modern birer panoptikan şeklinde görünmektedirler. Demir çubuklar bireyleri hapisane dışına çıkmaktan nasıl koruyorlarsa, neon ışıklar, lazer gösteriler ve aydınlatma gibi imajlar da, bireyleri alışveriş merkezlerinin çekici dünyasından uzaklaşmamayı sağladığı söylenebilir.

Yeni tüketim araçlarındaki devrim yalnızca toplumsal ilişkileri değil insanların “zihinsel alışkanlıkları”nı da değiştirmiştir. Örneğin bugün insanlar bir tatil ya da dışarı çıkmayı düşündüklerinde çoğunlukla bu zamanı bir ya da birden fazla tüketim katedralinde geçirmeyi düşünürler. Bu kısmen uygulanabilir alternatiflerin yokluğunun bir sonucudur (Ritzer, 2000: 227). Yaşlıların ya da çocuklu ailelerin soğuk kış günleri ya da sıcak yaz günlerinde evlerinin dışına çıkmak istediklerinde gidebilecekleri fazla bir alternatif mekan yoktur.

Batılı yazarların kendi kültürlerini dikkate alarak söylediği gibi bu alışveriş mekanları, her geçen gün bireyselleşen ve yalnızlaşan modern bireyler için katedral işlevi görmektedir. Bu nedenle bu mekanlara “tüketim katedralleri” denilmektedir (aktaran: Orçan†, 2004:228).

Tüketimi, post modern aşamanın estetikleşen kültürü olarak ifade eden Featherstone (1991, 2001, 2005) alışveriş merkezlerini, bu estetikleşmenin yaratımındaki önemli araçlar şeklinde ele almaktadır. Özellikle yaratılan gösteriler, simülasyonlar (benzetimler) ve eğlencelerle tüketim, bu mekânlarda gündelik yaşamın sıradanlaşan bir eylemi olmaktan ziyade, büyüleyici, haz sağlayıcı, mutluluk ve özgürlük vaat edici bir eylem haline dönüşmektedir.

† (Storey, 2000: 158; Corrigan, 1997: 56)

Tüketime yönelik mal ve hizmetlerin bir arada bulunuşu, otopark ve servis imkânlarının olması, rasyonel tüketici imajına uygunken, bunun yanında mekânın sağlamış olduğu eğlence ve kültür hizmetleri ise modern hedonist ya da boş zaman tüketicisi imajını da pekiştirmektedir. Bu nedenle alışveriş merkezleri, sadece alışveriş eyleminin gerçekleştiği tüketim mekânları olması yanında, bireylerin eğlence ve boş zaman değerlendirme merkezleri olarak da işlev görmektedir.

Alışveriş merkezlerinin ortaya çıkış süreci, dünya sergilerinden, panayırlarından, 19. yy.da kurulan Paris pasajlarına ve bölüm mağazalarına kadar, uzun soluklu bir tarihsel süreci içermektedir. Bu mekânların tümünde gösteriler yolu ile büyümenin yaratılması, temel bir pazarlama aracı şeklinde kullanılmaktaydı. Tüketimin gösterisel bir yapıya kavuşarak, eğlence, haz, hedonizm, özgürlük, deneyim, sosyalleşme gibi kavramlarla izah edilmesi, tüketimin rasyonel özelliğinin geride kaldığını, sosyal yanının daha ağır bastığını ortaya koymaktadır. Günümüzde alışveriş merkezlerine yapılan gezintiler, adeta turistik mekânlara yapılan yolculuklara dönüşmektedir. Alışveriş merkezleri de özellikle, bu gezintinin bir macera haline gelmesi için gösterileri araç olarak kullanmaktadırlar (Featherstone, 2001: 2665).

Baudrillard'ın (2004: 22) ifadesiyle, "burada, günlük yaşamın bütünüyle düzenlenmesi, bütünsel bir türdeşleştirme olarak tüketimin merkezindeyizdir, bu merkezde her şey, gerginliklerin giderilmesiyle tanımlanmış soyut bir mutluluğun kolaylığı, yarı saydamlığı içinde eritilmiş ve aşılmıştır." Nesnelere tüketime asla mutlak bir düzensizlik içinde sunulmadığı görülür. Bazı durumlarda nesnelere daha iyi baştan çıkarmak için düzensizliği taklit eder, ama her zaman yönlendirici kanallar açmak, satın alma itkisini nesnelere ağına yöneltmek, baştan çıkarmak ve kendi mantığına uygun olarak, yapabileceği en yüksek yatırıma ve ekonomik potansiyelinin sonuna kadar götürmek için düzenlenir (Baudrillard, 2004: 18). Alışveriş merkezleri tüketim mallarını daha cazip kıldığı ortamlar olarak görülebilir. Bireyler aklında olmayan ve almayı düşünmediği bir mal ya da hizmeti görsel sunumunun etkisine kapılarak almaya karar verebilmektedir.

Kentlerde, artarak yapılaşan alışveriş merkezler, kent merkezinin ticari etkinliğini zayıflatabildiği gibi sosyal yaşam etkinliklerini de azaltmaktadır. Alışveriş merkezleri, kent merkezinde gerçekleşen her türlü etkinliği ve hizmetleri gerçekleştirme yönünde her geçen gün daha fazla ilerleme kaydetmektedir. Böylelikle kent merkezi bir toplanma yeri ve yasayan bir sosyal merkez olma işlevini yitirmeye başlamakta, çok merkezli hale gelmektedir.

Sayıları, çeşitleri ve büyüklükleri hızla artan alışveriş merkezleri kapalı sınırlar içerisinde kent dokusu ile bütünlenememesi, "kamusal alanmış" gibi bir görüntü sergilemesi ve gerçek kent merkezlerine alternatif olarak yaygınlaşması nedeniyle dikkatle ve önemle ele alınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi ve teknoloji, ulaşım, iletişim ve kent planlamasındaki

gelişmeler kentsel alanların kullanımını da değiştirmektedir. Kent merkezlerindeki ticaret, sanayi ve konut alanlarının kent çeperlerine doğru genişlemesi, kente ait yeni kullanım mekanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sonuç

Tarihten günümüze, kent meydanları, kentte bulunan açık mekânların en etkin kullanılan ögesidir. Kent meydanı, kentte yaşayanlar tarafından özel günlerde sosyal, kültürel, siyasal ve ticari amaçlar için kullanılan, başka bir ifade ile kentsel yaşamın gerçekleştiği önemli bir kamusal mekân durumundadır. Kent meydanları kent kültürü ve kentlilik bilincini artıran önemli bir etkidir. Günümüzde ise alışveriş merkezleri yeni toplanma yerleri olarak ortaya çıkarken, kamusal alan işlevini de görmeye başlamıştır. Tüketim süreçlerinde ortaya çıkan dönüşümler mekan açısından değerlendirildiğinde, mekanın yeni yaşam tarzının ortaya konulmasına aracılık ettiği ölçüde metalaştığı ve bir tüketim nesnesi haline geldiği görülmektedir. Kente özgü yerel özgünlükler yok olmaya başlarken, kentler tarihi, kültürel ve üretim merkezleri olmaktan çok tüketim mekanlarına dönüştürülmeye, kentte yaşayanlar ise tüketim toplumun bireyleri olarak bir örnekletirilmeye çalışılmaktadır.

Kamusal mekanın dönüşümü ve özelleşmesi sonucunda sosyal iletişimin sağlandığı kamusal alanlar değişime uğramaktadır. Yeni tüketim mekanlarının oluşması ile zamanla bireyler kent merkezlerini, parklarını, meydanları kullanmaz duruma gelerek, diğer bireylerle sosyal iletişim kurma olanağını kaybetmeye başlamıştır. Yeni tüketim mekanlarında yönlendirilmiş tüketim davranışları gerçekleşmektedir. Alışveriş merkezleri gibi kapalı alanlarda, bireyler kentli olma bilinçlerini kapıdan içeri girince unutarak, merkez yöneticilerinin istediği şekilde mekanda hareket etme durumunda kalmaktadır.

Kaynaklar

- BAUDRILLARD, J., 1997, *Tüketim Toplumu*, Çev. H.Deliçaylı, F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- BAUDRILLARD., J., 2002, *Tüketimin Tanımına Dogru, Mimarlık ve Tüketim*, İstanbul: Boyut Yayın
- BAUDRILLARD J., 2004, *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- BAUMAN, Z., 1999, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Ökten, 1. basım., İstanbul: Sarmal Yayınevi
- BAUMAN, Z., 1999a, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- BOURDIEU, P., 1995, *Pratik Nedenler*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Kesit
- FEATHERSTONE, M., 1991, "The Body in Consumer Culture" (ed.) Mike Featherstone, Mike Hepworth, Bryan S. Turner, *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Sage Publications, First Published, 1991, London, Thousands Oaks, New Delhi.

- FEATHERSTONE, M., 2001, "Consumer Culture", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Sciences Ltd., p. 2662- 2669.
- FEATHERSTONE, M., 2005, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev.Mehmet Küçük, 2. basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- GOSS, John., 1993, "The Magic of the Mall: An Analysis of Form, Function, and Meaning in the Contemporary Retail Built Environment", *Annals of the Association of American Geographers*, No: 83, Vol. 1, p. 18–47.
- GÖKGÜR P., 2008, *Kentsel Mekanda Kamusal Alanın Yeri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- HABERMAS, J., 1997, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. T.Bora-M.Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları
- HARVEY, D., 1997, *Postmodernliğin Durumu*, Çev: Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları
- LANGMAN, L., 1992, "Neon Cages: Shopping for Subjectivity", *Lifestyle Shopping*, (ed.) Rob Shields, Routledge, London and New York, p. 40–83
- LEFEBVRE, H., 1998, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. Işın Gürbüz, İstanbul, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eserler Dizisi.
- LIGHT, A; SMITH, J. M., 1998, "Introduction: Geography, Philosophy and Public Space" (ed.) A.Light and J.M. Smith, *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.
- ORÇAN M., 2004, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı
- PARKER, Ken W., 2003, "Sign Consumption in the 19th Century Store: an Examination of Visual Merchandising in the Grand Emporiums (1846–1900)", *Journal of Sociology*, Vol. 39, No: 4, p. 353- 371.
- RITZER G., 2000, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- RITZER, George, STILLMON, Todd, 2001, "The Postmodern Ballpark as a Leisure Setting: Enchantment and Simulated De-McDonaldization", *Leisure Sciences*, Vol. 23, p. 99-113.
- SARIBAY, A.Y., 2004, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, İstanbul: Everest Yayınları
- SENNETT, R., 1992, *The Fall of Public Man*. New York: W.W. Norton.
- SENNETT, R., 2002, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. S. Durak ve A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- SHIELDS, Rob., 1992a, "Spaces for the Subject of Consumption", *Lifestyle Shopping*, (ed.) Rob Shields, Routledge, London and New York, p. 1–21.
- SHIELDS, Rob, 1992b, "Consumption Cultures and the Fate of Community", *Lifestyle Shopping*, (ed.) Rob Shields, Routledge, London and New York, p. 99–114
- TATLIDİL E., 2009, *Kent ve Kentli Kimliği*, İzmir Örneği, Ege Akademik Bakış 9 (1) 2009
- WILLIAMS, R., 1991, "The Dreams of Mass Consumption", *Rethinking Popular Culture*, (ed.) Chandra Mukerji, Michael Schudson, Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, , p.198–237.
- WILSON, E., 1992, *Görünmez Flaneur*, Çev. F.Çulha-A.Bora, Birikim, Sayı 43.
- ZORLU, A., 2003, "Tüketicilerin Ankara'daki Üç Hipermarketi Tercih Etme Nedenleri", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S: 2, Ankara: Türkiye Sosyoloji Derneği, s. 93- 121.
- ZORLU, A., 2006, *Tüketim Sosyolojisi*, Ankara: Glocal Yayınları
- ZUKIN S., 1992, *Landscapes of Power*, Berkeley: University of California Press.

SİYASET, KAMUOYU, MEDYA: SİYASAL İNŞA ÜZERİNDEN BİR SİYASET SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİ

Politics, Public Opinion and Media: A Perspective of Politics Sociology on Political Construction

Özgür ERDEN*

Abstract

This paper is worked to bring an alternative methodical approach to positivist politics in the basic of construction. The broad framework of our work is social constitute of politics, public opinion and media. Thus, initially political events or facts and states can't be said to become natural, objective and mechanic facts or events as natural sciences. We, contrary to popular belief, offer that this political (or social) events or facts and states are socially constructed with interventions of human. In other word these are social results of product of humanistic praxises. Therefore, our sociological approach is not certainly positivist. On the contrary, we try to display our approach within a framework of cultural and ideological, not positivist. In other words, we will betray a perspective of politics sociology with point of view of an ideological and cultural. Besides, content of this study is form science, ideology, relation of science/ideology, political symbols, hegemony, legitimizing, reproduction, symbolic power etc. Exclusive of this is said, here media and its tools are central. In order to this apparatuses are means of a definition and interpretation. Even so, because of creating of a public opinion, media is a powerful and important means. The reason is that media takes place in relationships of political and social power and conflicts of interest. Media and its tools are embedded to relationships of power. Politics is incompressible inside certain institutional structure (state, political party, parliament etc.) as positivist politics is describe in the these institutional structure. Politics which we embark to put forward, is included field of some superstructural items as culture, ideology, lifestyle, identity, religion, education, media etc. As a result the overall case of this study constitutes symbolical society, ideology, criticism of positivist politics, public opinion, sociological approach of media and analysis of 'Cumhuriyet Mitingleri' as a socially constructed political movement.

Keywords: Politics, Sociology, Public opinion, Media, Political construction

* Arş.Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu makale, içinde bir iktidar perspektifi barındırarak sosyal inşa temelinde pozitivist siyasete alternatif bir yöntemsel yaklaşım getirmeye çalışır. Siyaset, kamuoyu ve medya kavramlarının birlikteliğinde pozitivist olmayan bir siyaset sosyolojisi perspektifi geliştirmeyi dener. Bunu yapabilmek için bu perspektifimizin temel kavramları olan siyaset, kamuoyu ve medya'ya pozitivist olmayan sosyolojik bir bakış açısıyla temel yaklaşımımız ortaya konur. Siyaset üzerine bir yöntem çalışması olarak şekillenen bu makale, belli bir gerçeklik anlayışı ve yaklaşımı ve bunun sonucundaki indirgemeciliğinin bir sonucu olarak siyaseti egemen pozitivist paradigmanın belirli kurumsal yapılar (devlet, siyasal parti, parlamento vs.) içerisine sıkıştırdığı, insan etkinliğine tamamen dışsal olan bir faaliyet olarak belirli inançlardan, değer yargılarından veya ideolojiden arındırarak bütünüyle doğal ve kendiliğindenliği olan nesnel bir gerçeklik kavrayışı içinde algıladığı siyasetin bir taslağını sunar. İnsan dünyasının temel praksi ve etkinliği olarak insana dışsal olmayan, onun eyleminin amacı ve özünü oluşturan etkin bir pratik ve faaliyet olarak algıladığı siyaseti bir tür belirli tarihsel-toplumsal yapılar ve ilişki biçimlerinin içerisinde şekillenen inanç, kültür veya ideolojilerin anlamlandırdığı ve biçimlendirdiği insan eyleminin inşa ettiği bir süreç ve pratik olarak temellendirir. Bu yönüyle belirttiğimiz bu sosyolojik yaklaşımımız tamamen kültürel ve ideolojik bir çerçeveye sahiptir. Siyaset ve onun sosyolojisi, ideolojik ve kültürel bir çerçeve içerisinde bir bütün olarak anlama dönük bir şekilde çeşitli sembol, kavram, kategori ve sınıflandırmalar aracılığıyla insan özne tarafından inşa edilen bir etkinlik olarak ortaya konur. Bu tür bir perspektifi, siyasal inşa üzerinden pratikte somutlaştırmak için "Cumhuriyet Mitingleri" analizine belirtilen inşa bağlamında yer verir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Sosyoloji, Kamuoyu, Medya, Siyasal inşa

Giriş

Siyaset, kamuoyu ve medya üçlü kavramları etrafında örülen siyasala temel olarak anti-pozitivist bir temelde farklı bir sosyolojik perspektif getirmeye çalışan bu makale, pozitivist bir bakış açısının insan özneye tamamen dışsal, onun eylemini dışsallaştıran ve müdahalesini içermeyen bir siyaset biçimi ve anlayışına karşı, temel bir insan etkinliği olan siyaseti insanlar tarafından dil aracılığıyla belli sembol, kavram veya kategorilerle inşa edilen kültürel ve ideolojik pratik bir etkinlik olarak ortaya koymaya çalışır. Siyaseti, bir pozitivist bakış açısında olduğu gibi sınırlı bir takım kurumsal yapılar –özellikle devlet ve onun kurumsal yapıları –siyasal parti, parlamento, seçimler vs.- içerisine sıkıştırılmaz ve böylelikle yurttaşları siyasal etkinlikten dışsallaştırmaz. Bunu yaparken, temel çıkış noktamız genel olarak iki sosyolojik geleneğe atfen söylenen yapı/kültür –anlam- ikiliğidir. Belirtilen bu iki sosyolojik geleneğin ilki, sosyal bilimler alanında egemen ve tekçi konumu halen sürdüren pozitivism, pozitivist sosyoloji geleneğidir. Bu gelenek ilgisini, önemli ölçüde toplumun ve içerisindeki birey ve topluluk örgütlenmelerinin, hayatının yapı ve biçimleri üzerine yoğunlaştırır. Yani simgesel düzeyde anlam ve kültüre önem vermekten ziyade ekonomi, devlet vs. gibi bir takım yapılara önem verirler. Bunun içindir ki, bu gelenek daha çok belirlenimci yönüyle öne çıkar. Ancak belirlenimci bu geleneğin karşısına anlam, kültür, din, gelenek, ideoloji vs. daha çok bir anlam gönderi noktası bulunan semboller ve dil üzerinde durarak, analizi üstyapı öğeleri ve onun bu simgesellerine taşıyan anlamaya dayalı gelenek konur. Bu gelenek, Weberci sosyolojiden başlayarak sosyoloji içerisindeki eleştirel teori, kültürel incelemeler, yorumbilim, fenomenoloji, etnometodoloji, yeniden inşacılık ve etkileşimcilik'ten Meadci sosyal psikoloji yaklaşımına kadar götürülür. Burada da anlama dayalı, işin kültürel, ideolojik ve simgesel boyutunu öne çıkartan bu geleneğin yola çıkarak bir siyaset sosyolojisi perspektifi geliştirilir. Bu tür bir perspektif, her şeyden önce kendini temellendirebilmesi için baskın ve hegemonik pozisyonunu halen sürdüren pozitivism ve onun ürünü pozitivist siyaset sosyolojisine temel bir öncelik verir.

Positivismle ilişkili bir şekilde sosyal bilimler alanında gelişen ve artık inkâr edilemez bir görünürlük de kazanan bu pozisyonun, bir yöntem olarak pozitivismin bu alanda bir tahakküm kuran hegemonik konumu akıllara getirildiğinde hiç de temelsiz ve gereksiz olmadığı görülür. Egemen bir yöntemsel yaklaşım olarak pozitivism, toplumsal, siyasal olay ve olguları insanın müdahalesinden tamamen bağımsız, aynen bir doğa biliminde olduğu gibi doğal, nesnel ve kendiğindenliği olan ve böylelikle insan ve siyasal olay/olgular arasında doğrudan ilişki kuran bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, politik olan olay ya da olguların bilimselliğini savunan ve salt gözlemlenebilirlik ve sınıranabilirliği ile yetinen, nesnelci bir bakış açısıyla tüm değer yargılarından, inançlardan ve ideolojik bakış açısından arınarak objektif bir şekilde politik yasalara ulaşmaya çalışan egemen bir paradigmadır. Politik olanın bu bilimselliği düsturu tarihsel bir süreç içerisinde eski Yunan'da Platon'un logos ile eros, Aristoteles'in polis ile

oikos, Hegel'in devlet ile sivil toplum arasında kurduğu karşıtlıktan günümüz toplum bilimlerinde uygulanan kültür/toplum ya da ideoloji/ekonomi farklılaşmasından geçerek yerleşiklik kazanmaya başlar. Ancak burada bu yaklaşımın tam aksine sözü edilen bu toplumsal ve siyasal olay ve olguların oluşmasında insanın müdahalesi ve onunla bu olay ve olgular arasında dolayimli bir ilişkinin olduğu belirtilir. Bir başka deyişle, doğa bilimlerinde olduğuna benzer bir şekilde konu edilen ve incelenen olgu, olaylar ve durumlarla ilgili belirtilen doğrudan bir ilişkiden ziyade insan müdahalesinin de çok açık olduğu kurulan dolaylı bir ilişkinin var olduğu söylenir. Dolaylı olması nedeniyle de bu tür bir ilişkiye herhangi bir nedensellik ve mekaniklik atfedemeyiz. Her şeyden öte böylesi bir ilişkide insan ve onun kullandığı sembol, kavram ve kategoriler ve bunlar aracılığıyla yaptığı tanımlama ve anlamlandırmalar doğrultusunda gerçekleştirdiği bir eylem veya praksis söz konusudur. Siyasete bir inşa üzerinden getirilmeye çalışılan pozitivizm-dışı farklı sosyolojik perspektif de tam da insan öznenin eyleminin ya da praksisinin söz konusu olduğu bu noktada siyaseti, temelde insan öznenin praksisinin ürünü olmakla beraber başta ona özgü olan dil ve etkinliklerinin ürünleri olan çeşitli sembol, kavram ya da kategoriler aracılığıyla tanımlayan ve anlamlandıran etkinliklerinin sonucunda insanlar tarafından biçimlendirilen, oluşturulan ya da inşa edilen bir forma veya biçime dönüşür.

Siyasal inşa üzerinden bir siyaset sosyolojisi perspektifi, bu temel tartışma noktasından yola çıkarak, insan dünyasının temel praksi ve etkinliği olarak insana dışsal olmayan, onun eyleminin amacı ve özünü oluşturan etkin bir pratik ve faaliyet olarak algıladığı siyaseti, bir tür belirli tarihsel-toplumsal yapılar ve ilişki biçimlerinin içerisinde şekillenen inançların, kültürlerin veya ideolojilerin anlamlandırdığı ve biçimlendirdiği insan eyleminin inşa ettiği bir süreç ve pratik olarak temellendirir. Siyaseti, bir inşa üzerinden pozitivizm-dışı farklı bir siyaset sosyoloji perspektifi içerisine yerleştirirken, bu perspektifin çerçevesini çizen başta kamuoyu ve medya kavramlarının birlikteliğinde siyaset, daha çok çeşitli ideolojik-kültürel bakış açılarıyla inşa edilen farklı semboller (ya da simgeler) içerisinde var olan ve onun ürünü olduğuna işaret eden bir yaklaşım içinde ele alınır. Siyasal inşa üzerinden geliştirilecek olan bir siyaset sosyolojisi perspektifi de bu yazıda böyle bir yaklaşımı özetler. Temel olarak bu perspektif, pozitivizmin kendine özgü bilimselci anlayışı doğrultusunda oluşturduğu bir siyaset sosyolojisi yaklaşımının tamamen ötesinde ve ona karşıt bir çerçeveye ortaya koyar. Bu yazının bağlamında böyle bir çerçeve oluştururken ilk olarak 'bilimselci' olmayan, anti-pozitivist bir siyaset sosyolojisi perspektifi içerisinde farklı bir siyaset biçimini ortaya koyan siyasal inşa'dan ne kast edildiği üzerine bir bölüme yer verilir. İkinci olarak, siyasal inşa üzerinde bir siyaset sosyolojisi perspektifini temellendirme ve çerçeveselendirme noktasında siyaset dışında temel kavramlarımız olan medya ve kamuoyu mefhumlarına sosyolojik bir perspektifin getirildiği bir bölüm ortaya konur. Bir üçüncü olarak, genel olarak anti-pozitivist olan bu siyaset sosyolojisi perspektifini siyasal inşa üzerinde

ortaya koyarken teorik düzlemlerde belirtilen bu çerçeveyi siyasetin pratik düzleminde somutlaştıran ve/veya örneklendiren bir siyasal inşa örneği olan Türkiye'deki 'Cumhuriyet Mitingleri'ni bu bağlamda değerlendiren bir analize yer vererek yazı sonuç bölümüyle tamamlanır.

I. Dil, İdeoloji ve Politik Semboller: Siyasal İnşa Üzerinden Bir Siyaset Sosyolojisi Perspektifi

Politik'e bilimsel temelli pozitivist yaklaşım, varolan gerçekliği insan etkinliğine dışsal, doğal ve kendiliğindenliği olan nesnel bir gerçeklik olarak kabul ettiğinden, düşünsel sistemi –bilgi, düşünce, ideoloji vs.- de sözü edilen gerçekliğin bir yansıması olarak kabul eder. Pozitivizm “salt algılama” (empirisizm) varsayımına dayandığı için, bilginin dış dünya çıkışlı olduğunu –dış dünyadan türetildiğini-, veya dış dünyayı olduğu gibi temsil ettiğini öne sürer. Böylelikle, bilgi (şöz, kavram, sembol) kendi dışında “somut”, “gerçek” dünya ile bağımlı bir biçimde ele alınmakta, bilgi ile dünya arasında bir denklik (correspondence) –ilişkisi- olduğu belirtilmektedir (Sunar, 1999: 15). Pozitivizm, bu nesnelci tutumu nedeniyle varolan gerçeklik karşısında değer yargılarını, inançları ya da ideolojiyi ya kabul edilen bu dışsal gerçeklik'ten tamamen soyutlayarak dışlar ya da pozitivist Marksizm'de olduğu gibi onu bu gerçekliğin yanlı algılaması, çarpıtması veya yanılması şeklinde bir duruma indirger. Dolayısıyla da politik'in niteliği salt gözlemlenebilirliği ve sınanabilirliği olan somut ve nesnel olan olay ya da olgularla sınırlandırılır. Bu durumda, açıktır ki doğrulanamayan veya gözlemlere dayanmayan hiçbir önerme bilimsel olamaz ve gerçekliğin parçası olamayıp, “ideolojiktir” (Mahçupyan, 1996: 60). Bu “ideolojiktir” saplantısı içinde siyaset teorisi, günümüzde kurumsallaşmış bir sosyal bilim disiplini olan siyaset biliminin genel ilkelerine ve gereklerine uygun olarak tanımlanmak istenmektedir. Özellikle 1950'lerde gerçekleşen “davranışsalcı devrim”den bu yana siyaset teorisini, davranışsalcılığın “pozitivist” dayanaklarına göre bilimsel olmadığına inanılan diğer düşünüş biçimlerinden farklılaştırma eğilimi ağırlığını sürdürmektedir. Siyaset bilimini genel olarak siyasal “düşünceden”, siyaset “felsefesi”nden ve siyasal “ideoloji”den ya da “doktrin”lerden farklılaştırarak tanımlama çabası, kaçınılmaz olarak bilim, felsefe, ideoloji ve doktrin kavramlarının açık ya da üstü kapalı olarak yeniden değerlendirilişini de içermektedir. Bu noktada konusu “siyaset” olan “bilimsel” incelemeleri bilimsel olmayanlardan (ya da “metafizik olanlardan) ayırt etmek üzere ağırlıklı olarak “pozitivist” anlayışa dayanıldığı görülmektedir. (Köker, 1998: 7-8). Bu anlayışı pekiştiren bir diğer faktör de, sadece siyasi araştırmaları değil diğer bütün dalları etkileyen, doğa bilimleri-sosyal bilimler analojisidir. Bu yaklaşıma göre, tabiatta, etkiledikleri nesneden bağımsız olarak varlıklarını sürdüren kanuniyetler gibi, sosyal dünyada da hemen hemen aynı özelliklere sahip kanuniyetler vardır. Sosyal bilimciler de doğa bilimcileri gibi değerlerden arındırılmış olarak, objektif biçimde çalışırlarsa, bu kanuniyetleri

keşfedebilir ve sosyal oluşumların sırrını kesin olarak çözebilirler (Yayla, 1998: 9-10).

Siyaseti, bu tür pozitivist ve bilimselci bir temele oturtan ve onun akademi içerisinde yegâne temsilcisi olan disiplin siyaset bilimi'dir. Bu bilim dalı, 19. yüzyıl sonlarından ve özellikle de 1950'lerden itibaren, doğa bilimlerini model olarak alan bir teorik formülasyona sahip kılınmak istenir. Genel olarak tüm sosyal bilimlerin "bilim" niteliğini hak edebilmek için, doğa bilimlerinin epistemolojik ve metodolojik ilkelerini benimsemesi gerektiği anlamına gelen bu "bilimselleşme" çabası çeşitli önkabulleri içermektedir. Bu bağlamda bu önkabullerden ilkinde bilginin gözlem ve deney yoluyla elde edildiği söylenir. İkincisinde, gözlem ve deneyle sınanması mümkün olmayan hiçbir önermenin – varsayım veya genellemenin- bilimsel olmadığı ifade edilir. Üçüncüsünde sosyal bilimlerde amacın "olması gereken'i değil olanı açıklamak olduğu" ve bu açıklamanın, doğa bilimlerinde olduğu gibi, gözlem ve deney yoluyla keşfedilen düzenliliklerinin bir "yasa" biçiminde formüle edilmesi gerektiği ortaya konur. Dördüncüsü de bu nitelikleriyle, tek bir bilimin bölümlerini oluşturan doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin "nesnellik" ilkesine dayandığıdır (Köker, 1998: 112). Bilimsel olmanın bir gereği olarak bu önkabulleri benimseyen pozitivist siyasal yaklaşım, her şeyden önce diğer tarih, iktisat, sosyoloji vb. sosyal bilim alanlarında olduğu gibi tamamen değer yargılarından, inançlardan ve/veya ideolojiden bağımsız dışsal, doğal ve nesnel bir olgusal anlayışı temel alarak politik olay ya da olguları analizinin kapsamına alır ve inceler. Bu yaklaşım, çizdiği bu çerçeve ile kendi temel inceleme nesnesini de belirler. Bu, bilim-dışı unsurlar olan ahlak, din, düşünce, inanç ve ideolojileri kapsamının dışında tutarak gözlemlenebilir, somut ve olanı simgeleyen bir devlet olgusu ve onu tamamlayan kurumsal yapılardır. Günümüz politikbilimi'nde hâkim olan anlayış politik olanın, dolayısıyla siyasetin devlete ilişkin faaliyetler olarak özdeş kılınmasıdır (Sarıbay-Öğün, 1999: 25). Bu şekilde bilimsel temelli bir yaklaşım doğrultusunda siyaset ve devlet özdeşliğinin bir uzantısı olarak siyaseti, devlet bilimi olarak tanımlamak bilimsel analizi yürütmede kolaylık sağlamak ve bu açıdan yararları da yok değildir. Gerçekten de, bu tanımlı benimseyen bir siyaset bilimci, neyi inceleyeceğini kesin bir biçimde ve hiçbir tereddüte kapılmadan saptayabilir. Bu yaklaşımı izleyen araştırmacı için çözümleme alanı bellidir: araştırmasının alanı devlet aygıtından ibarettir. Bunun sonucuysa siyaseti sürekli olarak devlet merkezli bir olgu olarak telakki etmekten başka bir şey olmaz (Vergin, 2003: 22-23). Genel olarak pozitivist yönelimli klasik siyaset sosyolojisinde de olan budur. 'Bilimselci' bir temele sahip bu pozitivist siyasal yaklaşım, pozitivist bir sosyolojinin uzantısı olan bir siyaset sosyolojisinde de bu "siyaset eşittir devlet" özdeşliğini aynen egemen kılar. Çünkü bu siyaset sosyolojisinin konusu, toplumsal bağlamı içinde iktidardır. Ancak bu "iktidar"dan kastedilen, bir bireyin veya toplumsal bir kümenin, gerekirse diğer bireylerin ve kümelerin çıkarlarına, hatta muhalefetine karşı bir eylem sürecini izleme (karar alma ve uygulama, daha genel olarak da karar alma gündemini belirleme)

yetisidir (Bottomore, 1987: 1). Herkesi kapsamına alan bu genel iktidar tarifi, böylesi bir siyasal içerikle öncelikli olarak siyaset biliminin temel araştırma nesnesi olan ve siyasal alanı ve pratiklerini dar bir alana hapseden devlet olgusu ve onun kurumsal yapılarına işaret eder. Pozitivist temelli klasik bir siyasal sosyolojinin işi de devletin kurumsal yapılarının analizini yapmaktır. Günümüzde bu siyasal sosyolojinin temel ampirik probleminin, devlet denilen kendine özgü sosyal yapının sosyolojik açıklamasını, analizini ve tanımını yapmak olduğu gözükür. [italik bana ait] (Dowse-Hughes, 1980: 5). Bu yüzden siyaset sosyolojisi ve siyasal bilim arasında anlamlı bir kuramsal ayırım yapmak olanaksızdır. Siyaset sosyolojisinden ayırtedilemeyen bu modern siyasal bilimin onsekizinci yüzyıl sonrasındaki karakteristik gelişiminin “siyasal” ile “toplumsal” arasında yapılan açık ayırma, “toplum”un sistemli bir araştırma nesnesi olmasına ve bunun siyasal ve toplumsal yaşam arasındaki ilişkilere yansımaya borçlu olduğu öne sürülür. Bu ayırım, köken olarak “sivil toplum” ile “devlet” arasındaki karşıtlık şeklinde formüle edilmiştir.[italik bana ait] Bu yeni siyaset anlayışı, üretim sisteminin diğer toplumlardakinden çok daha büyük bir güç ve bağımsızlık kazandığı yeni bir toplum tipi olan modern kapitalizmin ortaya çıkışıyla gelişir. Böylelikle “sivil toplum”, “burjuva toplumu”yla kısmen eş tutulmaya; siyasal ekonominin “siyasal” bir birim olarak özsel önemi kabul edilmeye başlanır ve çağın temel sorunu olarak bir yanda üretim alanı, mülkiyet ve emek, diğer yanda örgütlü siyasal iktidar –devlet- arasındaki ilişkinin formülasyonuna girilir (Bottomore, 1987: 1-2). Pozitivist bir siyaset sosyolojisine bu bağlamda bakıldığında bu özdeşliğin modern yöntemsel bir paradigma olan pozitivistimin ideoloji/ekonomi, kültür/toplum, akıl/beden gibi ikiliklere benzer bir şekilde bir diğer ikiliği olan devlet/sivil toplum ikiliğine dayandığı görülür. Bu ikilik, (sivil)toplum ile devlet arasındaki ilişkinin gerek ne olduğu, gerekse ne olması gerektiği sorusu, ancak bilinen şekliyle modern devlet fikrinin ortaya çıkışından sonra anlam kazanabilecek bir sorudur. Yine de, bu ayırım –veya ikilik- bir kez kavranmaya başlandıktan sonra, şu soruyu sormak olanaklıdır: Hangisi hangisini belirler? Machiavelli’nin kimi kez sezdirdiği gibi Devlet mi (ya da, daha çok, prensin devlet aygıtı mı) toplumu şekillendirmektedir, yoksa Marx’ın açık açık söylediği gibi devletin biçim ve doğasını belirleyen toplum mudur (Runciman, 1986: 19)? Marx, kesin olarak ve net bir biçimde “toplumun ekonomik yapısını, yasal ve siyasal üstyapıyı ortaya çıkaran gerçek bir kurucu olarak” ifade eder. Böylelikle Marx, gerçekten de dikkate değer bir ölçüde devlete sosyolojik bir yaklaşımı öngörür (Badie-Birnbaum, 1983: 3-4). Marx’ın bu öngörüsüne göre, modern toplumun zorunlu kıldığı devletin merkezileşmesi, tam da feodalizme karşı oluşturulan askeri-bürokratik yönetim mekanizmasının kalıntılarından (ruins) ortaya çıkar (Marx, 1971: 95). Bu yaklaşıma, Marx tarafından fiilen kurulduğundan bu yana siyaset sosyolojisine katkıda bulunan yazarlar içinde, bizzat Marx’la ciddi şekilde boy ölçüşebilen sadece M. Weber bir karşılık verir (Runciman, 1986: 33). Weber’e göre, siyaseti lider veya liderin etkilemesinin yanında bir siyasal birliğin, bu andan itibaren bir devletin etkilemesini anlamak isteriz (Weber, 1971: 27).

Devlet, Max Weber'in çalışmalarının merkezi bir özelliği ve modern siyasal sosyolojinin gerçek kaynağıdır. [İtaliye bana ait] Bunun içindir ki, sosyal sistemlerdeki değişim, sadece üretim araçlarıyla değil, aynı zamanda eşit ölçüde yönetim araçları tarafından da etkilenir (Badie-Birnbaum, 1983: 17). Bu bağlamda Weber'in siyaset sosyolojisi, onun otoriteye ilişkin çözümlemesinde odaklanmaktadır. Weber, tüm siyasal otoritenin en sonunda kuvvete dayandığını düşünmektedir; ama aynı zamanda, siyasal bir sistemin işlev görmesi için bu gücün yeterince meşru olarak kabul edilmesi gerektiğini de anlamıştır (Runciman, 1986: 42). Bu meşruiyet, rasyonel bir temele sahip olan yasallığından gelmektedir. Weber'e göre, bu yasal rasyonel otorite, devlet gibi bir ajan tarafında işletilir (Badie-Birnbaum, 1983: 18). Ancak devlet en nihayetinde modern anlamı içerisinde baskıcı bir güç ve Weber'in ifade ettiği gibi "şiddet tekeli" içinde barındıran bir aygıttır. Devlet, yönetilenlerin itaatsizliğine karşı etkin bir biçimde işleyen bir örgütlenme biçimidir. Nitekim, Max Weber, devletle ilgili olarak yapmış olduğu ünlenmiş tanımında bir siyasal kurum olarak devletin başlıca özelliğinin şiddeti bir araç olarak kullanma yetisine sahip olan bir örgütlenme olduğunu vurgulamaktadır. Bu örgütlenme Weber'e göre, devletin sınırları içerisinde egemenliğini sürdürebilmesinin vazgeçilmez ve olmazsa olmaz nitelikteki aracı olan, amaca uygun eğitim görmüş ve uzmanlaşmış kamu görevlilerinden oluşan bir bürokrasidir ([akt.] Vergin, 2003; 24–25). Bürokratik bir yönetim olarak tarif edilen bu aygıt, sosyolojik teorilerde merkezi bir mesele olarak karakterinin anlaşılması ve modern toplumun merkezi bir fenomeni olarak tanımlanır (Beetham, 1989: 15).

Ancak pozitivist bir yönelime ve karaktere sahip olan bu pozitivist siyaset teorisi ve sosyolojisinin benimsediği bu yaklaşımın geçerliliği artık kabul görmemektedir. Tabii ki, bu yaklaşımın geçerli olup olmayacağı, sadece sosyal bilimlerde değil, doğa bilimlerinde de büyük bir tartışma konusudur. Doğa bilimleri de, sosyal bilimler de, insanın dışında yer aldığı varsayılan bir "dünya" ile ilgilidirler. Ancak, nesnel dünyasını oluşturan "doğa"yı konu alan bilimsel faaliyet bile, önceden herhangi bir "teori" olmaksızın gözlem ve deneyde bulunamamaktadır. Bu durum, sosyal bilimler için bilhassa da sosyoloji ve siyaset bilimi açısından özellikle geçerlidir. Çünkü, bu bilimsel faaliyetlerin konusu nesnel değil, insanlardır. İnsanın oluşturduğu dünya ise, nesnel dünyasından tümüyle farklı olarak, "dil"e, ya da bir "simge sistemi"ne dayanır (Köker, 1998: 113). Bundan dolayı buradaki analiz, biçimden ziyade anlam üzerine yoğunlaşmaya çalışır ve bunu yapabilmek için yapıdan çok kültürü hareket noktası alır (Cohen, 1999: 78). Dolayısıyla toplum ve onun kendine özgüllüğü olan bir pratik olarak siyaseti, insan dünyasına özgü olan dil ve onun ürünü olan, insan tarafından oluşturulmuş birtakım sembol, kavram ya da kategoriler aracılığıyla tanımlayarak ve/veya anlamlandırarak kendi eylem(ler)ine yön verdiği bir praksis alanına yerleştirir. Böylelikle siyaseti, ideolojik-kültürel bir bağlam içerisinde insanın dili kullanımıyla oluşturduğu çeşitli simge, kavram, kategoriler aracılığıyla tanımlama ve anlamlandırmalarıyla hem

toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve muhafazasını hem de bu tür egemen ilişki biçimlerini bozma, direnme veya onaylamama biçiminde birçok mücadele ve çatışmanın geçtiği bir hegemonya alanı olarak özerk ve temel bir insan etkinliği biçiminde tanımlar.

Politik'e inşacı yaklaşım temelinde siyaseti, kültürel-ideolojik bir yapı içinde hegemonya eksenli kavrayan A. Gramsci, siyasetin tarihsel olarak gelişmekte olan maddi güçler bağlamında özerk bir etkinlik olduğunu ileri sürer. Ona göre siyaset, merkezi insan etkinliğidir; biricik bilincin toplumsal ve doğal dünyayla bütün görünümleri içinde ilişkiye geçirildiği araçtır. Bu durumda politik bir yapılanımı temsil eden devlet de Gramsci için kendisi aracılığıyla, yönetici sınıfın kendi egemenliğini yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüdür ([akt.]Carnoy, 2001: 252-253). Buradaki etkin rıza veya onay durumu, politik olay ve/veya olguların ideolojik/kültürel bağlamda bir yandan ikna etme sürecine işaret ederken; öte yandan Gramsci'nin kilit kavramı olan hegemonya ile ilintilidir. Hegemonya Gramsci'de sadece sivil topluma özgü olmaktan çıkar; yasama, yürütme ve yargı ayrımı boyunca geliştirilen onaya dayalı iktidar anlamında, siyasal alanın temel metaforu olan devletin içine sokulur. Böylece devlet politik hegemonyanın, sivil toplum ise sivil hegemonyanın alanı olur. Yani devletin kendisi de hegemonyanın kuruluşuna katılan ve onu dolayımlayan bir aygıt haline gelir (Üşür, 1997: 36). Bundan dolayı siyasal içerik, egemen sınıfların, toplumsal gelişme üzerindeki denetimlerini yeniden üretebilme kapasitelerini genişletmeye yönelik girişimdir (Carnoy, 2001: 258). Gramsci için tarihsel gelişim içindeki etkin ve pozitif etkeni üstyapı temsil eder; yapıdan çok, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu çözümlemenin -ilgi-odağı haline gelir (Carnoy, 2001: 255). Dolayısıyla da Gramsci, siyasetin özellikle modern bir sınıf demokrasisinde daima farklı konumlar arasında ideolojik ve kültürel bir çerçevede yapılandırılmış bir alanda, içerisinde Gramscigil bir terminoloji ile organik entelektüellerin de yer alacağı biçimde, yapılan bir mücadele olduğunu savunur. Başka bir özgül ifadeyle politik veya politik olan, varolan toplumsal egemenlik biçimleri ve iktidar ilişkilerini ve bu ilişkilere dair rızayı üreten bir yeniden üretim mekanizması olarak ideolojik-kültürel ve entelektüel bir yapı içerisindeki mücadeleye alanıdır. Buna uygun olarak hegemonya da, Gramsci'nin formülasyonu çerçevesinde, başka bir açıdan, siyasal iktidar mücadelesinde işe yarayacak ideolojik anlamlar üzerinde yürütülen bir mücadele olarak tanımlanır (Üşür, 1997: 38). Özellikle böyle bir yapı içerisinde varolan bir mücadele alanı olarak A. Gouldner'e göre ideolojiler, kişilerin gelişen genel 'haber' kavramı ve okumalarıyla -gazete, dergi, kitap vs.- aracılık edilen gündelik yaşamdaki ilişkileriyle inşa edilen ve anlaşılabilirliği sağlayan, sembolik sistemler olarak tanımlanabilir (Chaney, 1981: 118). Çünkü ideolojik-kültürel bir yapı içerisindeki politik'in dil dolayımıyla inşasının ürünü sembollerin varlığı, doğrudan doğruya tanımlı gereği politik kültürün-ideolojinin-

ilgi alanı içine girmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir aktörün herhangi bir sembole yönelmesi, önemli derecede bilişsel nitelik taşıyorsa, sembole gösterilen bağlılığın ideolojik olduğu ileri sürülebilir. Bu anlamda, ideolojiyi sembolik inşaların (constructions) kolektif olarak paylaşılmış anlamların ifade edilmesine ve aktarılmasına araç olarak hizmet eden bir alt-kategorisi saymak mümkündür (Sarıbay, 2000: 70). Bir başka bağlamda sembollerin dolaylılaştırıcı etkisinin politik bir yapı içerisinde varolduğu da gözlemlenir. Zaten Theodor Hanf'a göre sembollerin modernite içindeki tarihi hızlı bir politikleşmeye işaret etmektedir. Örneğin bir bayrakta yer alan semboller, örneğin hilal ve yıldız, gökyüzündeki karşılıklarını değil, belli bir ulusal-politik anlamı içerir. Bazı bayraklarda yer alan kartal, ya da aslan sembolü ulusal güç iddialarının ifadesidir (Sarıbay-Öğün, 1999: 106). Bundan dolayı simgeler ve/veya semboller, kişiler için değeri ve anlamı olan öğrenilmiş “uyarıcı”lardır. Bunlar sadece ayrı parçalar halinde değil aynı zamanda, çoğu kez, değişik büyüklükte ve karmaşıklıkta demetler halinde oluşurlar. Simgeler ve/veya semboller iletişimle öğrenilirler, haliyle çoğu ortak anlam ve değerler olarak öğretilebilirler (Bektaş, 2000: 102). Dolayısıyla politik, pozitivist bir yaklaşımda olduğu gibi bilimsel bir düsturla tüm değer yargılarından veya ideolojik bakış açılarından arındırılarak incelenen salt somut bir devlet olgusu ile değerlendirilmek bir yana politik olan ya da politik içerimlere işaret eden simgelerin (sembol) inşasında hem rol oynayan hem de varolan toplumsal-siyasal ilişki biçimlerini yeniden üreten ve/veya bu ilişki biçimlerine direnen ve onaylamayan ideolojilerin temel bir etken olduğu kültürel-ideolojik bir bütün içinde değerlendirilmelidir. John Thompson da sembollerini politik kültür çalışmalarının merkezi kavramı olarak değerlendirmekte ve ideoloji olgusunu sembolik bir çerçeveye oturtmaktadır. Thompson, sembollerin sadece, sembol-öncesi bir alanda şekillendiği varsayılan sosyal ilişkileri ve çıkarları eklemleyen veya örtmeye yarayan temsili düzenler olmadığını; tam aksine sosyal ilişki ve çıkarların sürekli olarak, Paul Willis'in tanımlamasıyla yaratıcı yorumlayıcı eksenlerde semboller tarafından inşa edildiğini iddia etmektedir (Sarıbay-Öğün, 1999: 99).

İdeolojik/kültürel bir mücadele alanının temel araçları arasında yer alan ve önemli bir gücü ve etkinliği olan -politik- sembollerinse bu mücadelede insan iletişiminin büyük bölümünün temel birimi olduğu görülür. Burada bilhassa kelimeler, bu nesne ve fikirleri temsil eden sembollerdir. Aynı zamanda bayraklar, amblemler ve üniformalar millet, grup veya otorite de politik bir içeriği olmakla birlikte yaygın sembol örnekleridir. Bunun yanı sıra belirli şahıslar da kahramanlık, vatanseverlik, güzellik veya hırs gibi genel insani vasıflarla sembolize edilebilirler. Bu örneklerin de gösterdiği gibi, semboller şeyleri – nesnelere, yerlere, fikirlere vs.- o şeyler hakkında iletişimin sağlanması amacıyla temsil eder veya gösterirler. Sembollerin varlığı sayesinde, bir şey hakkındaki iletişimi, iletişimin nesnesi o anda hazır olmadığı halde sürdürmek mümkün olur. Ayrıca semboller, insanlara, ilk elde katılmadıkları deneyimleri nakletme ve paylaşma imkânı verir. Semboller sayesinde, karmaşık fikir ve mesajlar kolayca

aktarılır; üniformalı bir polis memurunun görünmesinin suç mahallindeki insanlara büyük bir anlamlar dizgesi ifade etmesinde olduğu gibi buna açıkça tanık olunur. Hayatın çoğu rutin işleri –haberdeki konular dâhil- verimli iletişim için sembolik formüllere indirgenebilir. Semboller, muhayyilemizin, asla var olmamış –tek boynuzlu at- ve bir gün var olabilecek (genetik mühendisliği ürünü tek boynuzlu at kopyalaması) şeyler hakkında fikirleri üretmesine ve paylaşmasına da izin verir. Bundan dolayı semboller bağlamında siyasal alanda özellikle politikacıların –ve/veya yurttaşların- başlıca kaygısı gerçek durumları mümkün olan en uygun sözlerle nasıl sunabilecekleri olduğu için, bu sembollerin siyasette niçin bu kadar önemli olduğu açıktır. Sembollerin ustaca kullanılması aracılığıyla politik şartlar yeniden tanımlanabilir ve bütün pratik amaçlar için geniş bir seçenekler dizisiyle yer değiştirebilirler. Kısacası, semboller politikacılara –ve/veya yurttaşlara-, toplumsal muhayyileyi herhangi bir politik duruma nasıl uyduracaklarına dair stratejik seçenekler sunarlar (Bennett, 2000: 171-172).

Öte yandan politik'i inşa eden bir yaklaşım doğrultusunda politik olan veya politik bir içeriği dışavuran semboller, insanları günlük hayatın dünyevi havasından alır, kolektiviteyle yeniden birleştirir ve politik topluluğa olan inancı yeniden onaylar. Bu semboller, bununla kalmaz aynı zamanda bir şeyi anlatmanın ve anlaşılmayı sağlamanın ötesinde insanlarda belirli bir bağlamı olan spesifik bir algı yaratarak onların davranışını yönlendirir, onların itaat etmesini de sağlar. Sembollerle ilgili bu durum onları iktidarın merkezine oturtur. Pierre Bourdieu'nun sosyolojisinin temel kavramı olan "sembolik iktidar" tam da bu durumu anlatır. Bourdieu'ya göre, 'sembolik iktidar' kelimelerle şeylerin/nesnelerin oluşturulduğu iktidardır. Bu, şeyler/nesnelere için yeterli olmak kaydıyla, yani bir hakikati içeriyorsa tanım şeyleri yaratır (Bourdieu, 1989: 23). Sembollerin bu tanımlayıcı özelliği, bunu yaparken de toplumsal hayatın karmaşık gerçekliğini organize eder ve bilişsel yol haritaları rolünü görürler. Dolayısıyla, politik hayatta aktör, bu bilişsel yol haritasına bakarak yönlendir ve içinde bulunduğu politik dünyayı anlamlandırır. Örneğin, Muhafazakâr ve Liberal, Solcu ve Sağcı ayrımları ve sıfatları bu anlamlandırmayı kolaylaştıran yaftalar olarak belirlenebilir (Sarıbay, 2000: 69). Benzer şekilde Türkiye'deki siyasal yaşamın da türban, güneydoğu meselesi, siyasal İslam, kürt sorunu, laiklik karşıtı hareketler ve endişeler, şeriat korkusu, Kıbrıs, kızıl elma... vs farklı anlamlandırma durumlarına işaret eden buna benzer değişik semboller veya yaftalar altında şekillendiği görülür. Politik'in kendisinin bu şekilde çeşitli semboller veya yaftalar altında şekillenmesini sağlayan temel öge ise verili olmayan gerçeklik ile dolayım ilişkisi kuran ve onu inşa eden dil'dir. Politik'i dil dolayımıyla inşa ederek üretilen bir semboller dünyası içine yerleştirirsek, o halde, dil de bu noktada politik'e karşı geliştirilen bu siyaset sosyolojisi perspektifimizin başat argümanı olur. Böylelikle esasında politik'in dilin imkân verdiği bu geniş bir sembolizm içinde inşa edildiği söylenebilir. Örneğin, politikanın efsaneleri, ayin ve törenleri sembolik bir düzen içinde, politik dilin

ifadeleri olarak karşımıza çıkar. Üstelik, unutulmamalıdır ki, kelimeler, örneğin ağaç, sadece kendisini anlatır. Onun büyüklüğü, türü ve özelliklerini çağırıştırılmaz. Oysa, sembolik dil, bir şeyin başka bir şey olarak durduğu dolaylılıklara, metaforlara açık bir dili ifade eder (Sarıbay-Öğün, 1999: 103).

Ayrıca politik'in dil dolayımıyla inşasının ürünü olan sembollerin yaratmış olduğu Meta-Dil (üst-dil) olgusu, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda bir kontrol aracı olabileceğine dair bir düşünceyi de zihnimize uyandırır. Şöyle ki; sembollerin en önemli işlevleri insanlara anlamlandırma araçları sağlamalarıdır. Bu, söyleyegeldiğimiz gibi, dil'e de yansımaktadır. Yani dilde ifadesini bulmayan nesnenin herhangi bir anlama sahip olması mümkün olmamaktadır. Her şeyden öte dil, son tahlilde, dünya hakkında temel ilkelere ve varsayımlara dayanan kategoriler ve kurallar sistemidir. Bu anlamda, dil nesnel olgusal gerçekliğin bir aynası olmayıp, onu karmaşık ve şaşırtıcı dünyadan soyutlamış anlamlı algılamaları organize ederek yaratır. O halde, dil bizim algıladığımız dünyayı tasvir eden semboller dizisi olmaktadır. Bu itibarla, bir dil kullanıldığında, yani sembollerden oluşan bir meta dil meydana getirildiğinde, sadece anlaşılma amacını hedeflemeyiz: İnsanların itaat etmelerini, saygı duymalarını, değer vermelerini, vs. de sağlamak isteriz. [italik bana ait] Kısacası, kullandığımız dil, diğer insanlar üzerinde kontrol sağlama istediğinin de bir aracı olur. Bu bağlamda, olgusal gerçekliğin dilsel olarak yaratılması, gelişigüzel ve rastlantısal değildir (Sarıbay, 2000: 78-79). Dolayısıyla bu gerçeklik, sosyal/politik olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlar daima vücut bulmuş haldedir; bu demektir ki, somut bireyler ve birey grupları, bu gerçekliğin tanımlayıcıları olarak işlev görürler. Sosyal olarak inşa edilmiş bir evrenin belirli bir zamandaki durumunu ya da zaman içerisinde geçirdiği değişimi anlamak için, tanımlayıcıların tanımlama yapmalarını sağlayan sosyal/politik örgütlenmeyi anlamak gerekir. Bir parça kaba biçimde söylersek; tarihsel bakımdan mevcut olgusal gerçeklik kavramsallaştırmaları hakkında ileri sürülen soruları, soyut 'Ne?' sorusundan kurtarıp, sosyolojik açıdan somut 'Söyleyen kim?' sorusuna çevirmek gerekir (Berger-Luckmann, 2008: 168). Çünkü sosyal/politik örgütlenmenin verili olmayan olay ve olguların dilsel olarak yaratılması veya inşa edilmesi süreci kültürel bir bağlamda bir bütün olan farklı fikir ve ahlaki değer yargıları ya da belirli bir sistematiği olan çeşitli ideolojiler aracılığıyla sosyolojik temelde 'kim' sorusuna işaret eden insan öznenin olgusal gerçekliği tanımlayarak inşa ettiği bu üretimleriyle gerçekleşir. Özellikle bu üretimlerin en önemlilerinden olan belirli bir gerçeklik tanımının somut bir iktidar çıkarına eklenildiğinde mevcudiyet kazanan ideoloji, çoğu zaman burada büyük etkinlik ve güç kazanır ve çoğunlukla belirli bir grup tarafından da benimsendiğine tanık olunur; zira o grubun çıkarlarına yardımcı spesifik teorik unsurlara sahiptir (Berger-Luckmann, 2008: 178-179). Bu sebeptendir ki politik, kendisini kültürel bir temelde taraftar bir nitelik de taşıyan bu tür farklı düşünsel-ahlaki değer yargıları veya ideolojiler yoluyla inşa edilen değişik semboller aracılığıyla var kılar. Politika, kolektif toplumsal eylemin sınırlarını belirleyen "biz" ile "onlar"ın

oluşumunda dğğmlenir. Politik dzlemin “biz” ile “onlar”ını yaratıp dññstürme sürecinde sözcükler, jestler, anıtlar, bayraklar, elbiseler ve hatta mimari tasarımların oynadığı rol, en az bir insanın üretim araçlarının sahibi olma, bir işçi olma ya da bir anne olma statüsü kadar önemlidir. [italik bana ait] Doğrusunu isterseniz, toplumsal yapıdaki ortak bir yeri işaret eden bu terimlerin herhangi birinin ortak bir dava ya da muhalefet duygusu uyandırabilmesi dahi yüzyıllardır söylem üzerinde patlak veren toplumsal çatışmaların ürünüdür (Bowles-Gintis, 1996: 243). Bu, politik yaşamda da politik’in kendisini bu tür semboller aracılığıyla dışavurumunda ve dillendirilen farklı bakış açıları, perspektifler veya düşünsel sistemler yoluyla verili olmayan olay veya olguların dil dolayımıyla anlamlandırılarak inşa edildiği nesnelleşmeler olan birçok değişik hatta karşıt –zıt- olabilen sembolün ve ona içkin anlamın varlığında görülür.

II. Bir Siyaset Sosyolojisi Perspektifine Doğru: Kamuoyu ve Medya Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım

Siyaset sosyolojisi perspektifimizi geliştirirken bu tür bir perspektifin serimlenmesi esnasında kamuoyu ve medya kavramları üzerine sosyolojik bir yaklaşım ortaya konur. Böyle bir yaklaşım, siyasal inşa üzerinde geliştirilecek olan bir siyaset sosyolojisi perspektifinin anti-pozitivist konumuyla büyük ölçüde uyuşur. Böyle bir uyumu, bu bağlamda ilk olarak kamuoyu kavramı üzerinden değerlendirebiliriz. Kamuoyu, kelime anlamı itibarıyla kamu ve oy kelimelerinin birleşiminden oluşur. Kamu kelimesi sözlük anlamıyla bir ülkedeki halkın tümünü ifade eder. Sosyolojik anlamda ise grup kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılır. Burada ifade edilen grup, aynı konu üzerinde dikkatleri toplanmış, bu konuyla ilgili fikir ayrılığı gösteren ve tartışan, mesafeli-ilişkili sosyal bir gruptur. Fakat sosyolojik bir nitelik taşıyan grup, gündem daima değiştiği ve çeşitli olduğu için bunlarla ilgilenecek halk grupları da çeşitlidir ve değişir. Oy kelimesi ise sözlük anlamıyla bir tercihi belirtmektedir. Bu iki kavramın bir bileşimi olan kamuoyu kavramı ise içinde rasyonel, kesin, pozitif bilgiye dayanan bir fikirden ziyade, tartışmalı bir konuda ifade edilen görüşleri ve kanaatleri ifade etmektedir (Türköne, 2003: 316). Kamuoyu, kamu yaşantısıyla ilgili olan tartışmalı bir sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubunun veya gruplarının taşıdıkları kanaatlerin anlatımlarıdır. Bu anlatımlar hem çoğunluk hem de azınlık kanaatlerini içine alırlar (Sezer, 1972: 5). Böyle bir kamuoyu, temel olarak anti-pozitivist çerçeve içinde pozitivist bir yaklaşımın ortaya koyduğu şekilde ampirik temelde bir anket formuyla farklı soru formatlarının oluşturulması biçiminde bir kanaat ölçümünün bir aracı olarak ele alınmaz. Tam aksine, kamuoyu ideolojik-kültürel temelde bir siyaset kavrayışının uzantısı olarak, insan etkinliğine dışsal ve doğal olan nesnel bir olay veya olgu prototipinden sıyrılarak farklı ideolojik bakışlar ya da kültürel yapılar aracılığıyla anlamlandırılan ve/veya inşa edilen sembollerin içerisine yerleştirilir. Siyaset bilimci Verba'ya göre, “çoğu siyasal kamuoyu araştırmasının, kitle tutumları ve davranışlarıyla önemli siyasal

sonuçları arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik makro-siyasal bir kuram geliştirmeye hiçbir katkısı yoktur. Verba'nın bakış açısında bunun temel nedeni, çoğu kamuoyu araştırmasının birey yurttaşı çözümleme birimi olarak ele almasında" yatar. Burada kamuoyu konusunda bir eksikliği belirten bu açıklamada aslında şu soruya yanıt aranır: Kamuoyu araştırmalarınınca saptanan bireysel fikirlerin toplamı, "kamuoyu" olarak bilinen korkunç bir siyasal güce nasıl dönüşüyor?[italik bana ait] Kamuoyu araştırmaları bu soruya uygun yanıt bulmakta şimdiye kadar niçin başarısız kaldı? Bunun temel nedeni, yüzyıllar boyu kamuoyunun gücü hakkında elde edilmiş bilgiyi gözden kaçırmış olmamızdır. Kamuoyu tanımlarının hiçbirisinin kamuoyunun gücü üzerinde açıkça odaklanmaması bunu göstermektedir ([akt.] Neumann, 1997: 223-224). Kamuoyu üzerine yapılan çalışmalarda bu tür bir eksiklik her şeyden önce kamuoyunu ele alma biçimiyle yakından bağlantılıdır. Gerek siyaset bilimi gerekse de sosyoloji olsun bu alanlar bahsi geçen konuda üzerlerinde bir hükümlerlik kuran geleneksel pozitivist egemen yöntemsel yaklaşımın izini takip ettikleri için böyle bir sonucun ortaya çıkması hiç de şaşırtmamalıdır. Geleneksel ampirik-davranışsalcı yaklaşımın bir uzantısı olarak kamuoyu üzerine yapılan araştırmalar hep birey temelinde ve onların ne düşündüklerini öğrenme amaçlı bir takım anketler ya da kamuoyu yoklamaları şeklinde gerçekleşir. İstatistiklere ve sayısal rakamlara boğulan bir araştırma yaklaşımı içinde bireylerin düşüncelerinin toplamı ortaya çıkarılmaya çalışılır. Ancak kamuoyunun oluşumu, gücü, bu gücün nereden geldiği ya da kaynaklandığı, toplumsal kökenleri ve çıkarlarla olan ilişkisi, etkilerinin ne olduğu, bir toplumsal denetim aracı olup olmadığı, hegemonya oluşturmaya hizmet edip etmediği, bir meşrulaştırmaya yol açıp açmadığı vb. gibi birçok makro sorunu konu dışı bırakır.

Anti-pozitivist bir yaklaşım temelinde kamuoyunun gücü ve bu gücün getirilerini medya bağlamında temel bir araştırma nesnesi haline getiren sosyolog Noelle-Neumann, kamuoyunun toplumsal ve siyasal sürece olan etkilerini irdeleyerek bununla ilgili makro bir çerçevede oluşan sorulara yanıtlar aramaya çabalar. Genel olarak bir 'toplumsal denetim aracı olarak' kamuoyu tanımlamaya çalışan Noelle-Neumann, bu esnada süreci adlandırmak veya tanımlamak için kendine özgü bir teori geliştirir. Bu teorinin ya da kuramın adı "sessizlik sarmalı"dır. Geliştirilen bu kuramın temel argümanlarından biri, belli bir politik tavır olan parti ya da grup taraftarlarının kendi tutumlarının, politik değer ve görüşlerinin çok fazla dillendirilmemesi ya da bunları ifade edecek ortamların ve dillendirecek iletişim araçlarının onlara sunulmaması nedeniyle toplumda yalnızlaşan ve dışlanan politik bir tavır olduğu yönündedir. Burada, özellikle Dışlanma Korkusu¹, suskunluk sarmalı sürecini harekete geçiren temel

¹ Bireyin toplumsal bir varlık olduğu vurgusunu taşıyan 'dışlanma korkusu' buradaki teorinin en temel argümanlarından biridir. "Sessizlik Sarmalı" olarak bahsedilen durumun gelişmesinin ilk aşamalarını temsil eder. *Dışlanma korkusu*, toplumdaki bireyleri kontrol etmek, gerektiğinde bütünleşik ve homojen bir toplum oluşturmak ya da bir olayı ya da durumu siyasal veya toplumsal

güç olarak karşımız çıkar. “ ‘Kurtlarla beraber ulumak’ elbette daha mutlu kılar insanı, ama genel olarak kabul gören bir durum sizin tarafınızdan onaylanmıyorsa, en iyisi susmaktır.” Bu hipotez sosyolojik açıklığıyla, insanların çevrelerini dikkatle gözlemediklerini, diğer insanların ne düşündüğünü, eğilimlerinin ne olduğunu, hangi görüşlerin yaygınlaşıp hangilerinin kabul gördüğünü algıladıklarını iddia etmektedir. Bu kuram, genel olarak dört ana varsayıma ve bunları birbirine bağlayan bir beşinci varsayıma dayanır. Gelinek noktada birinci varsayıma göre, toplum, genel uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamakla tehdit eder. İkincisi, bireyler sürekli dışlanma korkusu içindedirler. Üçüncüsü, bireyler dışlanma korkusundan ötürü sürekli kanaat ortamlarını gözlemleyip değerlendirmeye çalışırlar. Dördüncüsü, bu –istatistikvari- gözlemlerden çıkardığı sonuçlar, bireyin, özellikle de görüşlerini ifade etme ya da saklama –konuşma ya da susma- açısından kamu içindeki davranışlarını etkiler. Beşincisi, bu dört varsayımı birleştirir ve buradan kamuoyunun oluşumu, korunması ve değişimine dair çıkarımlarda bulunulur² (Neumann, 1998: 274). Temel olarak kuram, birçok insanın önemli kamusal konularda –siyasal partilerin desteklenmesi gibi- yalnızlıkla karşı karşıya gelmemek üzere başat düşüncenin ne olduğu, hangi görüşlerin güç kazandığı veya hangilerinin güçsüzleştiği hakkında ipuçları edinmek için çevresine baktığını ileri sürer. Eğer kişi kendi kişisel görüşlerinin daha az egemen görüşler arasında olduğuna inanır ise, görüşlerini açıkça ifade etmeye daha az eğilimli olacaktır. Sonuçta, egemen olarak algılanan görüşler daha da çok güç kazanır ve alternatifler daha da azalır (McQuail-Windahl, -tarihsiz-: 135). Kamuoyunun yaşadığımız toplumlardaki baskın işlevine bu ‘Sessizlik Sarmalı’ kuramı ile önemli bir yer ayıran ve öncelik tanıyan Noelle-Neumann, kamuoyunun “ussallık” (rasyonel) olarak kamuoyu ve “toplumsal denetim” olarak kamuoyu diye ikiye ayrılabilirliğini söyler. Bunlardan ilki olan rasyonel/ussal bir özelliğe sahip olan kamuoyu, rasyonel olmanın bir getirisi ve sonucu olarak toplumda aşağıdan yukarıya, yani bir diğer ifadeyle de, yurttaşlardan hükümete doğru bir iletişim sürecini varsayar. Bu kamuoyu yaklaşımına göre kamuoyunun özgürce oluşabilmesi için aşağıdan yukarı doğru hareket eden bu kanalın açık olması gerekmektedir. Eğer hükümet –ve tabii ki yeri geldiğinde medya da dâhil buna -

düzeyde meşrulaştırmak veya onun üzerinden bir hegemonya kurmak vs. gibi durumlarda bir toplumsal denetim işlevi de görür. Bu yüzden bu argüman teorisinin büyük bir önem ve değere sahiptir. Bunun içinde ki de kitabın bir çok yerinde bu argümana çeşitli şekillerde göndermeler yapılmaktadır. Bu, argümanın kitapta yer kapladığı sayfa sayılarının çokluğunda da görülür. Bu teorisinin bu temel argümanının işlendiği sayfalar için ayrıca bkz. Elisabeth Noelle-Neumann, *Kamuoyu: Suskunluk Sarmalının Keşfi*, s. 25, 62-68, 77, 87, 88, 92, 99, 106, 110-111, 120, 122, 135, 137, 138, 140, 153, 159, 161-163, 165, 167, 180-181, 206, 212, 232, 234, 237-240, 245-246, 248, 250, 258-260, 268-278, 281, 285, 288

² Ayrıca kuramın bu beş varsayımıyla ilgili olarak bkz. Elisabeth Noelle-Neumann, “Suskunluk Sarmalı Kuramı’nın Medyayı Anlamaya Katkısı”, çev: Süleyman İrvan, *Medya, Kültür, Siyaset*, der: Süleyman İrvan, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1.Baskı, 1997, s. 227, Denis McQuail-Sven Windahl, *Kitle İletişim Modelleri*, çev: Konca Yumlu, Ankara: İmge Kitabevi, tarihsiz, s. 135, Nejedat Atabek-Erdal Dağtaş, *İletişim ve Kamuoyu*, Eskişehir: (A.Ü. E.S.B.A.V.Y), 1.Baskı, 1998, s. 344-348

kanaatlerin özgürce oluşumunu ve ifade edilmesini engellerse kamuoyu oluşamaz. Bu klasik kamuoyu yaklaşımı karşısında Noelle-Neumann ise, kamuoyunu rasyonel tartışma süreçlerinden ortaya çıkan bir kanaatler toplumu olarak tanımlama eğiliminde değildir. Ona göre, kamuoyu bir toplumsal denetim aracıdır. Temelinde kitle toplumcu bir bakış açısını yansıtan bu görüş, kamuoyunu toplumdaki uzlaşmayı ve uyumu sağlayan bir güç olarak algılar ([akt.] Atabek-Dağtaş, 1998: 340-341). Bir toplumsal denetim mekanizması olarak kamuoyuna böyle bir gücün oluşumuna önyak olan içerisinde bulunduğumuz toplumun sosyolojisi de imkân tanır. Kamuoyu, mevcut toplum sosyolojisinin oluşturduğu hiyerarşik ve güç temelli ilişki ağları ve bağlantılarıyla kendisine tanınan olanaklar içinde yüklendiği denetim işlevini, yarattığı meşru ideolojik tahakkümle yerine getirir.

'Toplumsal bir denetim aracı olarak' kamuoyu tarifine benzer bir sosyolojik yaklaşım medya alanında da giderek görülmeye başlar. Medya çalışmaları sahası içindeki bu sosyolojik ilgiyi, medyaya dair ortaya konan sosyolojik teoriler de gösterir. Bu konuda akıllara gelen ilk sosyologlar Pierre Bourdieu ve Jean Baudrillard olmaktadır. Bunun yanında kültür, ideoloji, sınıf, egemen norm ve kuralların üretimi ve yeniden üretimi, teknolojik tahakküm, hegemonya... vb. kavramsal(laştırma)lar etrafında medya incelemeleri üzerine yeni yönelimlere girilerek bu incelemeler geniş bir boyut ve çerçeve kazanır. Bu alanda sözü geçenler arasında ilk olarak özellikle Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori³ geleneğinin Kültür Endüstrisi, Kitle Kültürü, teknolojik tahakküm, eğlence, tüketim vb. tematik öğeleri ya da Kültürel Çalışmalar geleneğinde başta sosyolog Stuart Hall olmak üzere bu gelenekteki çalışmaların ideolojik iktidar, rıza üretimi, tanımlayıcı ve anlamlandırıcı medya ve pratikleri, hegemonya kurucu bir araç olarak medya, medyanın ideolojik tahakküm oluşturan yönelimi ve bu yöndeki işlevleri vb. konular üzerine savları medya üzerine sosyolojik perspektifin önemli uğraklarıdır. Makalemiz içinde medyaya getirilen bu sosyolojik yaklaşımlardan biri olan Kültürel Çalışmalar geleneği içerisinde çalışmalarını sürdüren sosyolog Stuart Hall'ın görüşlerine yer verilir.

³ Eleştirel Teori geleneği alanında T.W. Adorno, M. Horkheimer, H. Marcuse ve J. Habermas ilgili olarak burada verilen konu veya başlıklarla ilintili olarak bkz. D. Beybin Keşanlıoğlu, *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1. Baskı, 2005, s. 157-207, 234-243, 243-253, 253-273 Burada belirtilen bu sayfa aralıkları dışında künyesi verilen bu kitap içerisinde genel olarak bu geleneğin iletişim ve medya alanları da dahil olmak üzere çok çeşitli konular üzerine olabildiğince geniş ve ayrıntılı açıklamaları ve değerlendirmeleri için kitaba kapsamlı bir göz gezdirilebilir. Ayrıca yine bu gelenekle ilgili olarak bkz. M. Horkheimer-T.W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar II*, çev: Oğuz Özgül, İstanbul: Kabcacı Yay., 1. Baskı, 1996, H. Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: Idea Yay., 2. Baskı, 1990, J. Habermas, *Rasyonel Bir Topluma Doğru: Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset*, çev: Ahmet Çiğdem-Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yay., 1 Baskı, 1992, M. Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev: Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yay., 5.Baskı, 2002

Pozitivist ve “bilimselci” bir bakış açısının yöneliminde gözlemleriyle başat paradigmanın⁴ zayıflıklarını ortaya koyan Stuart Hall açısından medya üzerine bu başat paradigma kendisini ilelebet devam ettiremez. Çünkü ona göre modern iletişim araçları asla toplumsal yapılar ve pratikler alanı dışında kavramsallaştırılamazlar. Bunun temel nedeni giderek artan oranda bu alanın bir parçası haline gelmeleridir. Günümüzde iletişim kurumları ve ilişkileri toplumsal alanı tanımlıyor ve inşa ediyor; üretken ekonomik ilişkileri dolayılıyorlar; modern endüstriyel sistemler içinde “maddi bir güç” haline gelmekle birlikte bizzat teknolojik alanı tanımlıyorlar ve kültürel olana hükmediyorlar. Giderek artan bir biçimde kültürel ve toplumsal dünyaya ilişkin deneyimlerimiz haline gelen ikinci düzey evrenleri inşa ediyor ve yaşatıyorlar. İçinde işledikleri toplumsal alan bütünü içindeki ilişkilerin ne dışındalar ne de bu ilişkileri - doğrudan ya da dolaylı olarak-yansıtıyorlar. Her şeyden önce, bu ilişkilerin inşasına yardım ediyorlar ve onların bu işleyişlerine içseldirler. Başat paradigmanın tüm bunları görmezden gelmesini mümkün kılsa kendine özgü üç temel önkabüldür. Buradaki önkabülünde başat paradigma kendisini genel bir toplumsal kuramdan, gelişkin bir kültürel kuramdan ve düzgün bir biçimde tarihselleştirilmiş toplumsal oluşumlar modelinden ayrı ve bağımsız bir yaşama yeteneğine sahip bir paradigma olarak sunar (Hall, 1997: 83-84). Oysaki tam tersine Hall’a göre, medya ideolojik ve kültürel bağlamdan ve anlam üretme yeteneğinden soyutlanamaz. Belirtilen noktada Hall Althusser’i takip ederek medyanın gerçeği inşa etmesine rağmen gerçeği yansıtmış gibi yaptığını belirtir.[italik bana ait] S. Hall, Policing the Crisis adlı eserinde medyanın anlam üretme pratiğini, Gramsci’nin hegemonya kuramı ve Althusser’in medyaya göreli özerklik tanıyan ve egemen ideolojinin yeniden üretilmesinde “devletin ideolojik aygıtları” olarak çalışan - bu kavram çerçevesinde- Marksist kültürelci bir perspektifle analiz eder. Hall’a göre, medya

⁴ Medya üzerine bilimsel temelli bir yaklaşımı da yansıtan bu başat paradigma merkezi ilgisini birey ve onun davranışlarında gözlemlenebilecek değişimler, farklılaşmalar ve gerçekleşen etkiler ile sonuçları üzerine yöneltmişti. Bu paradigma, pozitivist-ampirik yönelimli bu bilimsel yaklaşımı ile davranışsal bir kategori içerisinde değerlendirildi. Bu ‘Anadamar’ başat yaklaşım iki anlamda davranışsaldı. Bu dönemde Amerikan medya sosyologlarını ilgilendiren merkezi sorun medyanın etkileriydi. Bu etkilerin en iyi, medyanın tesirine maruz kalan bireylerin davranışlarında ortaya çıktığı söylenen değişiklikler bağlamında saptanabileceği ve analiz edilebileceği varsayılıyordu. Bu yaklaşım, ayrıca, daha metodolojik anlamda da davranışsaldı. Medyanın etkileri hakkındaki spekülasyonların pozitivist eğilimli toplumbilimlerini karakterize eden ampirik testlerden geçirilmeleri gerektiğini savunuyordu. Birleşik Devletler’de 1940’larda medya araştırmalarının serpilmesinde bu yaklaşım başat bir konuma yerleştirildi. Bu yaklaşımın yükselişi, Amerikan davranışçı biliminin 1950’lerdeki ve 1960’ların ilk yarılarında dünya çapındaki enerjiliğiyle kurduğu kurumsal hegemonyaya paraleldi. Bu açıklama için bkz. Stuart Hall, “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2. Baskı, 1999, s. 78. Ayrıca bu konuda daha geniş bir açıklama için bkz. hem açıklamanın verildiği Stuart Hall’ın bu makalesi hem de Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara: Dipnot Yay., 1. Baskı, 2006, Stuart Hall, “İdeoloji ve İletişim Kuramı”, *Medya, Kültür, Siyaset*, der: Süleyman İrvan, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1. Baskı, 1997, Stuart Hall, “Kültür, Medya ve ‘İdeolojik Etki’”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2. Baskı, 1999

egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden yorumları üretme eğilimindedir. Fakat bu yorumlar aynı zamanda ideolojik mücadele alanıdır. “Haber” olayları tanımlayarak önemli bir rol oynar. Ayrıca medya, kamuoyunun sesi olma ve kamuoyunun terim, kavram ve deyimlerini kullanarak uzlaşım bakış açısının güçlendirilmesini sağlar.[italik bana ait] Hall, medyaya olan bu bakış açısını çalışmalarında baskın olan kültürelci bir yaklaşım çerçevesinde sunar. Bu tür bir yaklaşımın yöneliminde buna göre, medya kamunun bilincini biçimlendiren ve ona etki eden bir araç olarak görülür ([akt.] Yaylagül, 2006: 115-116). Bunun bir sonucu olarak, Hall kitle iletişim araçlarının, çağdaş kapitalizmin başlıca ideolojik kurumunu oluşturduğunu ileri sürer. Bu, iletişim sisteminin, içerisinde egemen oydaşma üretiminin şekillendiği temel simgesel alanı sunduğu şekilde ifade edilebilir. Hall’a göre kitle iletişim araçları, toplumsal bir arada tutan hegemonik kodların üretimi aracılığıyla işler ([akt.]Stevenson, 2008: 70). Hall açısından medyaya bu ideolojik yönelimli gücünü veren şey, onun durum “tanımı” yapma yeteneğidir. Bu yüzden ideolojinin ardındaki iktidarla uğraşmadan önce, toplumsal bir bütünleşme mekanizması olarak ideolojinin doğası ve medyanın bununla ilişkili toplumsal denetim işlevi üzerinde durulmalıdır. Çünkü medyanın temel işlevlerinden birisi bir kültürdeki sınırları korumaktır. Bunu, toplumsal çıkarları bütünleştirebilmek için bazı görüş ve değerleri kabul edilebilirlik sınırları içerisinde kabul eden; diğerlerini meşru olmayanlar biçiminde tanımlayan temel işlevi sağlar (Shoemaker-Reese, 1997: 103). Medyanın bu temel işlevleri onun ideolojilerle olan ilişkilerini açık kılar. Ancak medyanın bu temel işlev(ler)iyile gün yüzüne çıkan ideolojiyle olan bu ilişkiye iliştilen bir diğer kavramsallaştırma da ‘sembolik iktidar’ terimidir. P. Bourdieu açısından sembolik iktidar, bir vahiy [revelation] ya da kutsama [consecration] iktidarı, şimdiye kadar mevcut olan şeyleri ortaya çıkaran veya kutsallaştıran bir iktidardır. Bu onun hiçbir şey yapmadığı anlamına mı gelir? Aslında Nelson Goodman’a göre, bu iktidar bir grubu, sınıfı, cinsiyeti, bölgeyi veya başkaları için olduğu kadar ona ait olanlar için var olmaya başlayan bir ulusu adlandırdığı ve seçtiğinde ya da bir ilkeye veya bir başkasına göre diğer gruplardan tanımlama (connaissance et reconnaissance) ya da bilgi aracılığıyla ayırdığında ancak o zaman bir seçkin topluluğu var olmaya başlar (Bourdieu, 1989: 23). Bu terim, bir grup ya da sınıfı oluşturma bağlamında medya ve ideoloji arasındaki ilişkileri irdeleme ve bu ilişkileri belirginleştirerek teşhir etme noktasında temel bir işlevi yerine getirir. Bourdieu’nun sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan bu terimin Nick Couldry açısından açılımı şöyledir: Buna göre, “sembolik iktidar”⁵ ile genel anlamı itibarıyla medyanın “inşa edilen

⁵ ‘Sembolik İktidar’ terimi, Pierre Bourdieu’un sosyolojisinde önemli ve temel bir yerleşiklik de kazanmış kavramlardan biridir. Nick Couldry’un –makalenin kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak künyesi verilen- *The Place Of Media Power* eserinden alınan ‘sembolik iktidar’ terimine eserin yazarı da Bourdieu’ya bir gönderme yaparak yer verir. Bu çalışma içerisinde ‘sembolik iktidar’ kavramsallaştırması çalışmamızın amacını ortaya koyma noktasında üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirir. Özellikle Bourdieu’nun teorik bağlamında sembollerin iktidar kurucu özelliği ve merkeziliği ve bunun bir aracı olarak medyanın gelinen noktadaki ideolojik ve

gerçeklikteki gücü' anlaşılır ([akt.] Couldry, 2000: 7). Medya bu yeni durumda, ideolojik işlevi temelinde belli simgeler ya da sembollerin yayılımı ve dolaşımı sağlamakla beraber, bu simge veya sembollere çeşitli araçlarıyla gerek yer vermesinde gerekse de "tanımlayarak" inşa etmesi sürecinde önemli bir konum kazanan bu ideolojik boyutuyla değerlendirilmelidir. Kitle iletişim araçlarının günümüz kapitalist toplumlarındaki ideolojik rollerini ve etkilerini konumlandırmaya girişmek işte ancak bu noktada mümkündür (Hall, 1999: 230-231). Böylelikle, medyanın varolan hiyerarşiyi, iktidar ilişkilerini ve güç mücadelelerini, sınıfsal bütünlüğü koruyan ve sürdüren, buna destek olan ve yeniden üreten belli 'simge'lere ya da 'sembolik' formlara neden öncelik tanıyıp, onlara yer verdiği; hiyerarşi esaslı iktidar ilişkilerini, güçlü olanın hegemonyasını ve sınıfsal bütünsellikle örüntülü yapıya direnen, onu bozan ve dağıtan ya da 'alternatif' bir duruma işaret eden 'simge'lere ya da 'sembol'lere sapkın yaftasını neden yapıştırdığı ve onları marjinalleştirdiği ancak bu sosyolojik bağlam içerisinde anlaşılabilir. Kamuoyu ve medya üzerine bu iki temel sosyolojik yaklaşım, gelinen nokta itibarıyla politik bağlamı içerisinde siyasal inşa üzerinden geliştirilecek olan bir siyaset sosyolojisi perspektifimize ilişkin önemli çıkarımlarda bulunmamızı sağlar. Buna göre, ilk olarak günümüz toplumlarının mevcut sosyolojisi içinde bir takım güç ve iktidar ilişkilerine gömülü olan medya ve aygıtları, toplumdaki aykırılıkları ve farklılıkları homojenleştirip tek ve bütünlüklü bir birlik hale getirerek kitleleri mobilize edip toplumsal denetim işlevi olan bir kamuoyu oluşturabilir. Yine bir toplumsal denetim mekanizması olarak kamuoyu, siyasal bağlamı içerisinde kurduğu bu denetim aracılığıyla egemen güçlerin ve çıkarlarının doğrultusunda bir hegemonya kurulmasını da sağlayabilir. Yani egemen yönetici sınıfların görüş ve çıkarlarıyla tamamen uyumlu bir olgusal gerçeklik inşasının ürünü kamuoyunun oluşmasını sağlayarak diğer başka gerçekliklerin ürünü kamuoyu biçimlerini yoksayarak oluşturduğu bu kamuoyu üzerinden genişçe bir çoğunluğun onay ve rızasının

hegemonya oluşturucu işlevi temel önemdedir. Bunun yanı sıra bir siyaset sosyolojisi perspektifi geliştirmeye çalışan bu makale, egemen pozitivist yaklaşımın ötesine geçip bir yönüyle onu aşarak gerçekleştirmeye çalıştığı siyaset, siyasa veya politik gibi kavramlara yöntem temelinde farklı bir paradigmatik yaklaşımı getirme –hatırlatma- amacına da büyük bir katkı sağlar. Bir açıdan bu katkı, siyaseti ve bunlara eşlik eden siyasal olay ya da olguları tanımlama ve içeriklendirme amacıyla –'sembolik iktidar' teriminin de kastettiği şekliyle- farklı bir paradigma ile egemen pozitivist yaklaşımın bir devlet ve onun örgütsel yapısıyla ona ilişik olan bir takım kurumsal yapılar –parlamento, seçim, siyasal partiler vb.- etrafında getirdiği monist –tekçi- iktidar perspektifini aşarak temel insan etkinliği olan ideoloji, kültür, sembol, cinsiyet, din, sınıf vb. birçok toplumsal öğenin birlikteliğinde siyaseti ve siyasal olanı, bunlara eşlik eden olay ya da olguları çeşitli semboller, simgeler, kategoriler ya da sınıflandırmalar ekseninde iktidar ve güç ilişkilerinin de yer aldığı bir analiz biçimine katarak daha geniş bir siyaset sosyolojisi perspektifinin zeminini hazırlar. Bir başka deyişle de bu terim, geliştirilen perspektifte siyasal içeriği olan kavram, olgu ve olayların içerisini doldurmak ve/veya tanımlayarak anlamlandırmak bakımından kullanılagelmekte olan yaygın pozitivist yaklaşımın başta devlet ve örgütlenme yapısı olmak üzere parlamento, siyasal partiler, seçim vb kurumsal yapılar içerisine hapsederek incelemekte olduğu yaklaşımın ötesine geçerek bunları yöntem bağlamında farklı bir paradigmatik yaklaşımla incelememizi mümkün kılar. Bunun içindir ki terim, makalemizin her anında merkeziliğini korur.

alındığı izlenimini uyandırarak bir hegemonya yaratabilir. Bu hegemonya ortamını, toplumun yekpare bir vücut ve tek ses olması için medyanın kamuoyunu oluşturucu gücünü kullanarak toplumdaki farklı düşünceleri, sesleri ve tepkileri dışlayarak marjinalleştiren kamuoyunun toplumsal bir denetim kurma yönelimi meydana getirir. Siyaset, kamuoyu ve medyanın bu üçlü ilişkisinde bir toplumsal denetim aracı haline gelen kamuoyunun mevcut düzen ya da sistemle uyumlu ve onu meşru kılan ve pekiştiren bir şekilde medya tarafından oluşturulmasıyla sözü edilen hegemonya alanı da oluşmuş olur. Bu tür bir hegemonya alanının oluşmasının temelindeyse ideolojik yönelimiyle sembolik veya simgesel bir iktidarın tahakkümünü kuran baskıcı bir güç olan medyanın bir toplumsal denetim aracı olarak işlev gören kamuoyunu yaratma gücü yatar.

III. Siyasal İnşa Örneği Üzerinden Bir Siyaset Sosyolojisi Perspektifinin Temellendirilmesi: Siyasal Bir Hareket Olarak “Cumhuriyet Mitingleri” ve Bir Analizi

Siyaset sosyolojisi perspektifimizi temellendirme noktasında şimdi de siyaset, kamuoyu ve medya üçlü kavramları etrafında insanın kendisine içkin bir öge olan dilin ürünü çeşitli sembol, kavram ve/veya kategoriler aracılığıyla yaptığı tanımlama ya da anlamlandırmalarla kamuoyu oluşturma üzerinden inşa edilen bir siyasal hareketin değerlendirmesi yapılır. Kamuoyu, her ne kadar iletişim bilimleri, sosyal psikoloji gibi disiplinlerle ilgili olduğu kadar sosyolojik ve politik karakteri nedeniyle aynı zamanda siyaset bilimi ve sosyoloji gibi disiplinler alanlarla da yakından bağlantılıdır. Çünkü kamuoyu, bu yönüyle siyasal ve sosyolojik bir bağlama sahip belli bir sorun etrafında kanaatlerin şekillendiği ve o kanaatlere sahip kümelenmiş insan ve insan gruplarına işaret eder. Kanaatlerin bu taraflılığında böyle bir kamuoyu ise ancak belirgin bir sorun etrafında tarafların sahip olduğu çeşitli sembol, kavram ya da kategorileri kullanarak yaptığı tanımlama ve anlamlandırmalar aracılığıyla siyasal olarak inşa etmesiyle mümkündür. Çünkü kamuoyu söylenildiği gibi belli bir sorun etrafında kümelenen insan gruplarını ifade etmektedir. Bunun içindir ki, kamuoyu insan öznenin dilsel pratiklerinin ürünleri (kavram, sembol, kategori vs.) yoluyla tanımlanarak ve anlamlandırılarak oluşturulan belirli bir durumun kanaatleri şekillendirmesine gönderme yapan bir süreci anlatır denebilir. Bunu farklı olgusal durumlar ya da olaylar ve buna karşılık gelen çok çeşitli ‘kamuoyular’ının oluşumu da gösterir. Görünen o ki, insan öznenin dil etkinliğinin ürünüyle oluşturulan olgular ve bu çeşitli biçimlerdeki olguların belli türden bir kanaati kendine taraf olacak bir şekilde şekillendirerek oluşturmasıyla kamuoyu arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sözü edilen bu ilişkiyi, herhangi bir türden sorunun güdüleyiciliğiyle bu sorunun yüzeye çıkıp algılanmasını sağlayan ve tarafgir bir niteliği de bulunan inşa edilmiş bir olgusal durum etrafında kanaatlerin belli bir yönde biçimlenmesinin sonucu olarak

kümelenen insan gruplarının varlığı ve dolayısıyla kamuoyu açıkça gösterir. Bu tür bir kamuoyu çerçevesinde pozitivist bir siyaset sosyolojisi perspektifinin tamamen dışında insan öznenin dilsel pratik veya eylemleriyle medyanın birlikteliğinde inşa edilen bir siyasal hareket incelemesi yapılarak siyasal inşa üzerinden siyaset sosyolojisi perspektifimiz somut kılınmaya çalışılır. Geline nokta da sosyoloji alanında siyasette yöntem bağlamında bir tez konusunun da içeriğini oluşturan siyasal bir hareket olarak “Cumhuriyet Mitingleri”nin siyaset, kamuoyu ve medya üçlüsü etrafında medyanın kamuoyu oluşturma gücü noktasında bir siyasal hareketi nasıl inşa ettiğine dair bir analize yer verilir.

Siyasal bir hareket olarak “Cumhuriyet Mitingleri” ilk anda her ne kadar doğrudan cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi bir siyasal olguyla doğrudan bağlantılı gibi görüle de bu hareketle ilgili olarak iki ulusal gazete (Cumhuriyet ve Milliyet) haber verilerinin ortaya konulmasıyla yapılan analizde, belirtilen bu siyasal hareketin iki temel yöneliminin olduğu belirtilir. Analizde hareketin bu ilk yönelimi, İslami inanç, hissiyat ve eğilimleri son derece ağır basan, bu inanca siyasal anlayışlarında yer veren ve sözü edilen bu eğilim ve anlayışlarının birlikteliğinde siyasal iktidar olarak yaptığı icraatlarıyla toplumun bir kesiminde yarattığı dinsel baskı, irticai tehdit ve modern, laik yaşam biçiminin sonunun geldiği yönünde bir takım tehlikelerin var olduğu algısı ve bu algının yarattığı kaygı ve endişeler olarak belirtilir. Yine hareketin bu bağlamda bir diğer yönelimini, yapılan açıklama ve değerlendirmeler, dillendirilen görüşler ve kullanılan slogan ve taşınan pankartlara bakıldığında siyasal iktidarın hem dine oldukça yakın ve onun İslami görünümünün bir dışavurumu olarak yarattığı ümmetçi izlenim ya da algı hem de küreselleşme bağlamında uluslararası organizasyonlarla (AB örneğinde olduğu gibi) ve ABD gibi büyük uluslarla çok sıkı ilişkiler ve bağlantıların bir sonucu olarak ulus-devleti hiçe sayan karar ve uygulamalarıyla oluşan devletçi ve milliyetçi yönelimi oluşturduğu söylenir (Erden, 2010: 350-351). Analizde, haber içerikleri incelenen ve ortaya konan her iki gazetenin bu siyasal hareketin yönelimlerinden ilki olan siyasal İslam anlayışına sahip bir siyasal iktidarın icraatlarıyla modern ve laik yaşam tarzının tehlikeye girdiği yönündeki kaygı ve endişelere ve bununla bağlantı olarak yapılan açıklamalara ve dillendirilen görüşlere genişçe bir şekilde yer verdiği ifade edilir. İlginç bir saptama olarak, analizde ortaya konan bu haber içeriklerinde genişçe bir yer tutan çeşitli devlet kurumlarından (ordu, yargı, üniversiteler gibi) gelen açıklama ve görüşlerin ağırlıklı bir yer tuttuğuna işaret edilir (Erden, 2010: 351-352). Ancak bu siyasal hareketin sosyolojisine sınıfsal açıdan bakıldığında orta sınıf bir yapılanmanın bu hareket içinde mevcut olduğu görülür. Analiz nesnemiz olan siyasal hareketin orta sınıf arizi karakteristikleri bunu gösterir. Özellikle diğer sınıflardan çok farklı olarak ‘orta sınıfların belirli bir bölümünü’ etkileyen karakteristikler olan ekonomik güvensizlik, siyasal olgunluğun yokluğu, statüdeki düşüş, değerlere karşı oluşan tehdit ve demokratik kurumlarla zayıf bir bütünleşme gibi (sınıfla ilgili) arizi karakteristikler (Pakulski, 2007; s.39-40) bunu açıkça ortaya koyar.[italik bana ait] Bunun içindir

ki, sosyolojik bağlamı içinde bu siyasal hareketin tamamen orta sınıf bir hareket ve yönelime sahip olduğu söylenebilir. Politik yönden ise modern oluşu ağır basan devletçi, laik ve milliyetçi bir çizgisi ve siyasal bağlamıyla geçmişten bugüne İslami köken ve referanslarıyla medya tarafından öne çıkartılan bir siyasal iktidara ve onun siyasal İslamcı anlayışına karşı cephe alır.

Belirtilen bu sosyolojik bağlam göz önünde alınarak Cumhuriyet Mitingleri' şeklinde somut bir siyasal olgu olarak bu siyasal hareketin sözü edilen bir diğer siyasal yönelimini devletçi ve milliyetçi yönü oluşturduğu söylenebilir. Hareketin bu yönünü, onun sosyolojik bağlamını oluşturan orta sınıf karakteri ve eğiliminin bir dışavurumu olan devletçi ve milliyetçi siyaseti ve bu siyasetin yapılan analizi tüm açıklığıyla gösterir. Bu siyasal hareketin sosyolojik yönden tabanını oluşturan gruplar, kurumlar veya kişilerin statüleri de hareketin bu yönünü açığa çıkarır. Ele alınan her iki gazetede haber içeriklerinde hareketin bu devletçi ve milliyetçi yönelimi çok belirgindir. Bunu gerek bu hareketin oluşumu sürecinde aktif rol oynayan çeşitli devlet kurumları ve sivil toplum örgütlerinden gelen açıklama ve dillendirilen görüşlerde gerekse de miting esnasında atılan sloganlarla taşınan pankartlar ve ellerdeki Türk bayraklarının varlığı ortaya koyar. Hareketin bu milliyetçi ve devletçi yönelimini, bu süreçte aktif bir rol üstlenen, ulus-devletin belli bir etnik temelde birlik ve bütünlüğünü kendisinin varlığı için vazgeçilmez ve şart gören bir ordu ile hem bu kurum cephesinden yapılan açıklamalar hem de bu hareketi örgütleyen sivil toplum örgütlerinin yaptığı açıklamalar ve mitinge çağrılar ile miting esnasında katılımcılar tarafından çeşitli devlet kurumlarını sahiplenici attığı slogan ve taşınan pankartlar gösterir (Erden, 2010: 353-354). Hareketin bu siyasal yönelimi, bilhassa kendisine hedef aldığı siyasal iktidarla yakından bağlantılıdır. Hedef alınan siyasal iktidarın nasıl bir siyasal anlayış ve görünüme sahip olduğu, kendisine atfen yapılan açıklama ve dillendirilen görüşlerle atılan slogan ve taşınan pankartlarda son derece açıklayıcıdır. Burada siyasal iktidara atfen söylenenlerin iki yönü vardır. Bunlardan ilki dolaylı ve üstü kapalı bir şekilde dile getirilirken; diğeri sık bir şekilde ve çok açık olarak doğrudan ortaya konur. Bu siyasal hareketin hedef aldığı siyasal iktidara karşı dolaylı ve üstü kapalı bir şekilde dile getirdiği yön, her şeyden önce bu iktidarın sık ve doğrudan dile getirilen irticai tehdit ve laiklik karşıtlığının merkezi haline ve konumuna gelmesinin yanında İslami yönü ve referanslarıyla modern toplumlara için olan ulus-devlet ve milli/ulusalcı yaklaşımları öteleyerek bu toplumları önceleyen geleneksel ve dini yönü ağır basan yaklaşımları ve ümmetçi anlayışlarıdır. Toplumun bir kesiminde bu tür bir algının yaratılmasında siyasal iktidarın çok göze batan bir şekilde sistemleri İslam ilkeler ve amaçlara göre düzenlenen dini rejimler altında yaşayan ülkelerle hem diplomatik hem de ticari ve buna benzer girişimlerle kurduğu ilişkiler önemli bir yer tutar. Devletçi ve milliyetçi yönelimiyle bu siyasal hareketten siyasal iktidara atfen söylenen bir diğer yön de bu iktidarın ulus-devleti ve onun çıkarlarını hiçe sayan uluslararası alanda kurduğu ilişkilerdir. Özellikle bu bağlamda siyasal iktidarın hem ABD ile olan sıkı ilişkileri

ve bağlantıları hem de Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde kendisinden istenen reformları yerine getirmede gösterdiği çaba ve gayretin ulus-devlet ve çıkarlarını tamamen göz ardı ettiği ve işlevsiz kıldığı yönündeki algı bahsedilen bu yönü tamamlar niteliktedir (Erden, 2010: 354-355). Sonuç olarak bu analize göre, bu siyasal hareketin devletçi ve milliyetçi yönelimi ve görüntüsü, ilk yönelimi olan irticai tehdit, dinsel baskı ve laiklik karşıtlığının karşısında modern ve seküler laik bir yaşam biçimini savunan yönelimi kadar çok açık ve barizdir.

Siyasal bir hareket olarak 'Cumhuriyet Mitingleri' biçiminde daha çok mevcut siyasal iktidara karşı gelişen bir girişim olan somut bir politik olgu olarak bu hareketin ele aldığımız bu iki yönelimine bakıldığında, bu tür bir siyasal hareket, dillendirdikleri görüşler bakımından son derece bütünlüklü ve tutarlı bir harekettir. Hareketin bu bütünlüklü ve tutarlı olan konumunu, sahip olduğu politik ve ideolojik içeriği çok açık bir şekilde gösterir. Bunu, hareketi politik ve ideolojik içeriğiyle belli bir siyasal bağlama yerleştirerek göstermek de mümkündür. Genel olarak bu siyasal hareketi, sözü edilen siyasal bağlama yerleştirmek istersek, hareketin bu siyasal bağlamının devletçi, milliyetçi ve laik bir çizgi olduğu söylenebilir.

Analizini yapılan bu siyasal hareketi, belirtilen bu politik bağlama yerleştirirken, siyasal ve ideolojik içeriğiyle son derece devletçi, milliyetçi ve laik olan bu bağlamın oluşmasında analizde yer alan yazılı basından iki gazete ve onların haber içeriklerinin dâhil edilerek yapıldığı bu analiz, medyanın rolü ekseninde irdelenebilir. Bu siyasal bağlam, medyayla ilgili çalışmamızın bir önceki bölümünde ortaya konan teorik çerçeveye göz önünde tutularak incelenebilir. Bu teorik çerçevede, medyanın esasında ideolojik bir aygıt olmakla beraber çoğunlukla bu ideolojik olmanın getirdiği tercihen belli kavram ve sembollere, kategorilere yer verirken bunları kullanarak yaptığı tanımlama ve anlamlandırmalar yoluyla oluşturduğu algı(lar) ve bu algının baskın ve tahakküm kurucu bir hale gelerek yerine getirdiği hegemonik işlev yeniden düşünülmelidir. Medya ile ilgili olarak bunlar yapılırken buna medyanın belli bir siyasal bağlamı olan bir kamuoyunu oluşturma gücü ve rolü de eklenmelidir. Medya ve araçları, neden son derece açık olan devletçi, milliyetçi ve laik bir siyasal bağlam üzerinden bir kamuoyu yaratmaya çalışsın? Ve neden, bu tür bir kamuoyu oluşturma aracılığıyla "Cumhuriyet Mitingleri" türünden bir siyasal hareketi inşa etsin? Bu soruların yanıtı, yine çalışmamızın medyayla ilgili teorik çerçevesinde belirttiğimiz sosyolojik bağlamı itibarıyla medyanın mevcut iktidar ilişkileri ve güç sahipleriyle olan ilişkilerinde düğümlenmektedir. Böyle bir soru, analizini yaptığımız bu siyasal hareketi sürece dâhil ettiğimiz medyanın hem teorik çerçevesiyle hem de pratikte analizde ele alınan yazılı basından iki gazetenin yer verdiği haberlerle üstlendiği rolüyle birlikte ele alırsak yanıtlanır ve böylelikle siyasal ve ideolojik içeriğiyle ortaya koyduğumuz bu siyasal bağlam da daha bir anlaşılabilirlik kazanır. Bu yapılırken, ideolojik bir aygıt olma ve hegemonya kurucu yönüyle medya ve araçlarının bir politik hareketin inşası noktasında başat bir rol oynadığı da somut bir şekilde ortaya konur. Bunu,

somut bir siyasal olgu olan “Cumhuriyet Mitingleri”nin belirtilen bu analizi de çok açık bir şekilde gösterir. Politik olanın medyatik inşası biçiminde de tarif edeceğimiz bu inşa, medya ve araçlarının içerisinde bulunduğu ve bağlantılı olduğu iktidar ilişkileri ve güç mücadelelerinin bir çıktısı olan ideolojik tercihinin bir dışavurumu olarak belli türden kavram ve sembollere, kategorilere olabildiğince geniş bir şekilde yer vererek bunlar aracılığıyla yaptığı tanımlama ve anlamlandırmaların sonucunda inşa ettiği siyasal bir hareketin oluşumu sürecine işaret eder. Bu tür medyatik bir politik inşayı, bu çalışma içinde medyayı işlediğimiz teorik çerçeve ve bunu somut kılma noktasında yazılı basından seçtiğimiz iki gazetenin haber içeriklerinin incelenmesinin sonucunda “Cumhuriyet Mitingleri” şeklinde bir siyasal hareketin nasıl inşa edildiğini gösteren analiz de büyük ölçüde ortaya koyar.

Sonuç Yerine

Siyasal kategorisi içine giren tüm olay, olgu ve durumlar tümüyle insan öznenin müdahalesinin bir ürünüdürler. Yani politik bir içeriği olan ve bu kategoride değerlendirilenler tamamen insan tasarımı ve onun eylemlerinin bir sonucudur. Bunu, sosyolojik bir bakış açısıyla siyaset, kamuoyu ve medya üçlü kavramlarını temel analiz nesnesi olarak alarak tamamen insan özneye içkin dilsel pratiklerin ürünü olan bir takım kavram, sembol ve/veya kategoriler aracılığıyla yapılan tanımlama ya da anlamlandırmalar sonucunda medya tarafından inşa edilen/oluşturulan bir siyasal hareket incelemesi de ortaya koyar. Özellikle bu noktada medyanın temel bir güç ve aracı olması önemlidir. Medyanın siyasal alandaki etkinliği ve oynadığı rol, siyasal konuları ve süreci yönlendirme kapasitesi, siyasal kategorisinde bulunan mevcut düzeni, iktidar ilişkilerini ve gücü üreten öğeleri meşrulaştırması ve yeniden üretmesi ve siyasi içerikli bir kamuoyu oluşturmadaki gücü ve aktif faaliyetleri göz önünde tutulursa, böyle bir durumun hiç de temelsiz olmadığı görülür. Bunun için medya, yapılan açıklamalarda ortaya konan bu üçlü kavramlar dizisinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve bağlantılarının serimlenmesinde başat bir konumdadır. Medyanın belirtilen bağlamdaki etkin konumu politik bir yönelime sahip kamuoyu oluşturma noktasında daha bir öne çıkar ve belirginlik kazanır. Bu yüzden siyasal bağlamı içerisinde kamuoyu ve medya, siyasal inşa üzerinden geliştirilecek olan siyaset sosyolojisi perspektifimizin temel öğeleridir.

Siyasetle olan ilişkileri noktasında kamuoyu ve medya, siyasal inşanın gerçekleştiriminin temel araçları olarak siyaset sosyolojisi perspektifimizin geliştirilmesinin her ne kadar esas öğeleri olsa da, bu tür bir perspektifin temelinde pozitivizm-dışı sosyolojik bir bakış açısına işaret eden anlama dayalı, işin kültürel ve sembolik/simgesel boyutu üzerinde duran gelenek vardır. Bu bakış açısı, toplumu sembolik bir düzlemde kavrar. Bunun bir sonucu olarak toplumsal hayatı oluşturan ilişkiler sembolik bir nitelik taşır. Toplum ve toplumsal hayatı oluşturan ilişkiler ağının bu sembolik niteliği/düzeyinin

merkezinde de dil vardır. Çünkü dil, inşacı etkinliğiyle belirli sınıflandırmalar, bölümlenmeler ya da ayrıştırmalar yoluyla belli bir anlam ve içeriğe sahip olmakla beraber onu tanımlayan, adlandırarak ona bir ad veren ve böylelikle de onu bizler için var kılan çeşitli sembol, kavram ve kategoriler veya simge(leştirme)ler oluşturur. Dil denen aracın bu etkinlik biçiminin, insanların toplumsal yaşamı içerisinde girmiş olduğu tüm ilişki formlarında var olduğu belirtilir. Mesela kapsayıcılık ve etkililiğinden dolayı insanların yaşamının her anında ilgili olmalarını gerektiren bir durum olan siyasal meselelerde buna açıkça tanık olunur. Siyasal alanda insanların girmiş olduğu farklı ilişki formlarıyla yaşadığı ve deneyimlediği ve bunu dil aracılığıyla içerisindeki yüklü anlamıyla belirli kavram, kategori veya simgeselleştirme yoluyla inşa ederek gerçek kıldığı insan öznenin pratik etkinlik biçiminde görebilmek mümkündür. Sembolik bağlamı içerisinde bu kültürelci sosyolojik bakış açısı temel alınarak dil ve dilsel pratikler, bunun ürünleri kavram, sembol ve/veya kategoriler ve bunlar aracılığıyla yapılan tanımlama ve anlamlandırmalarla gerçekleştirilen bir siyasal inşa örneği hareket ortaya konarak bir siyaset sosyolojisi perspektifi geliştirilir. Bu tür bir perspektifi, bir iktidar bakış açısı barındıran, kültürel ve ideolojik bağlamda sosyolojik bir bakış açısının getirildiği siyaset, kamuoyu ve medya üçlü kavramları sağlar.

Kaynaklar

- ATABEK, N., Dağtaş, E., 1998, *İletişim ve Kamuoyu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi (E.S.B.A.V) Yayınları
- BADIE, B., Birnbaum, P., 1983, *The Sociology Of The State*, çev: Arthur Goldhammer, Chicago: The University Of Chicago Press
- BEETHAM, D., 1989, *Max Weber And The Theory Of Modern Politics*, Cambridge, Basil Blackwell Publications
- BEKTAŞ, A., 2000, *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, İstanbul, Bağlam Yayınları
- BENNETT, W. L., 2000, *Politik İllüzyon ve Medya*, (çev: Seyfi Say), İstanbul, Nehir Yayınları
- BERGER, P. , Luckmann, T., 2008, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi Denemesi*, (çev: Vefa S. Öğüt), İstanbul, Paradigma Yayınları
- BOURDIEU, P., 1989, "Social Space And Symbolic Power", *Sociological Theory*, (Vol.: 7, No: 1). (14-25)
- BOTTOMORE, T., 1987, *Siyaset Sosyolojisi*, (çev: Erol Mutlu), Ankara, Teori Yayınları
- BOWLES, S., GİNTİS, H., 1996, *Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, çev: Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- COULDRY, N., 2000, *The Place Of Media Power: Pilgrims And Witnesses Of Media Age*, London/Newyork: Routledge Publications
- CARNOY, M., 2001, "Gramsci ve Sivil Toplum", (M. Yetiş, Çev.), *Praksis Dergisi*. (Sayı: 3). (252–278)
- CHANEY D., 1981, "Public Opinion And Social Change: The Social Rhetoric Of Documentary and The Concept Of News" (içinde), *Mass Media and Social Change*, (115–136), London: Sage Publication
- COHEN, A. P., 1999, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çev: Mehmet Küçük, Ankara, Dost Yayınları
- DOWSE, R. E., Hughes, J. A., 1980, *Political Sociology*, Chichester, John Wiley & Sons Publication

- ERDEN, Ö. O., 2010, *Politik Gerçeklik-Politik Yanılsama İkileminde* Politğin Medyatik İnşa Aracı: Kamuoyu Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı
- HALL, S., 1997, "İdeoloji ve İletişim Kuramları", (çev: Ahmet Gürata) (içinde), *Medya, Kültür, Siyaset* (der.) Süleyman İrvan, (79–97), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- HALL, S., 1999, "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü", (çev: Mehmet Küçük) (içinde), *Medya, İktidar, İdeoloji*, (der.) Mehmet Küçük, (76–126), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- KEŞANLIOĞLU, B. D., 2005, *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- KÖKER, L., 1998, *İki Farklı Siyaset*, Ankara, Vadi Yayınları
- MAHÇUPYAN, E., 1996, *İdeolojiler ve Modernite*, İstanbul, Yol Yayınları
- MARX, K., 1971, "State Power and Society", *Political Sociology: Selected Readings*, (ed.) Pizzorno, Alessandro, (85-95), London, Cox&Wyman Publication
- MCQUAIL, D., WINDAHL, S. (tarihsiz), *Kitle İletişim Modelleri*, (çev: Konca Yumlu), Ankara, İmge Yayınları
- NEUMANN-NOELLE, E., 1997, "Susunkluk Sarmalı Kuramı'nın Medyayı Anlamaya Katkısı", (çev: Süleyman İrvan) (içinde), *Medya, Kültür, Siyaset* (223–232), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- NEUMANN-NOELLE, E., 1998, *Kamuoyu: Susunkluk Sarmalının Keşfi*, (çev: Murat Özkök), Ankara, Dost Yayınları
- PAKULSKI, J., 2007, "Toplumsal Hareketler ve Sınıf: Marksist Paradigmanın Çöküşü", (çev: Mustafa Kemal Coşkun) (içinde), *Fark/Kimlik, Sınıf*, (der.) Hayriye Erbaş, (33–71), Ankara, Eos Yayınları
- RUNCIMAN, E. G., 1986, *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*, (çev: Erol Mutlu), Ankara, Teori Yayınları
- SARIBAY, A. Y., 2000, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul, Alfa Yayınları
- SARIBAY, A.Y., Öğün, S.S., 1999, *PolitikBilim*, İstanbul, Alfa Yayınları
- SEZER, D., 1972, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, Ankara Üniversitesi (SBF) Yayınları
- SHOEMAKER, P., REESE, S. D., 1997, "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi", (çev: Ahmet Gürata) (içinde), *Medya, Kültür, Siyaset* (der.) Süleyman İrvan, (99–136), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- STEVENSON, N., 2008, *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, (çev: Göze Orhon, Barış Engin Aksoy), Ankara, Ütopya Yayınları
- SUNAR, İ., 1999, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayınları
- TÜRKÖNE, M. (der.), 2003, *Siyaset*, Ankara, Lotus Yayınları
- ÜŞÜR, S. S., 1997, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara, İmge Yayınları
- VERGİN, N., 2003, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul, Bağlam Yayınları
- WEBER, M., 1971, "Politics as a Vocation", *Political Sociology: Selected Readings*, (ed): Pizzorno, Alessandro, (27-38), London, Cox&Wyman Publication
- YAYLA, A., 1998, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara, Siyasal Yayınları
- YAYLAGÜL, L., 2006, *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara, Dipnot Yayınları

IMMIGRANT WOMEN, IMMIGRANT MEN: A WAY TO CHANGING IDENTITY*

Göçmen Kadınlar, Göçmen Erkekler: Kimliğin Değişimi

*Lülüfer KÖRÜKMEZ***

Abstract

Armenia is one of the countries which have given out-migration. After 1989 when Soviet Union collapsed out-migration has increased in Armenia as it does in other post-Soviet countries. Proportion of migrants who preferred migrating to Turkey is lower than who migrated to Russia, USA or European Countries but it has increased after the 2000.

Armenian migrants' main purpose, in general, in Turkey, is finding a job to make money to send to the relatives who stay in Armenia. However the migrants could be categorized as temporary and permanent migrants; they are all illegal workers and some of them are illegal migrants.

Most of the Armenian immigrants are women and gender roles and status are undergoing a change in host country, in Turkey, since women gain strength by making money. Therefore women and men give different responses and maintain an attitude in a society which is not as any other country considering political and historical relations with Armenia.

In this paper, it will be tried to analyze the relation between changing gender roles and national identity.

Keywords: National identity, Armenian immigrants, Gender

Özet

Ermenistan dış göç veren ülkelerden bir tanesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1989'dan sonra dış göç diğer eski Sovyet ülkelerinde olduğu gibi artmıştır. Türkiye'ye göç edenlerin oranı, Rusya, ABD ve Avrupa ülkelerine göç edenlerden daha az olmakla birlikte 2000lerden sonra artmıştır.

Ermenistanlı göçmenlerin, genel olarak, Türkiye'ye gelme amacı iş bularak para kazanmak ve Ermenistan'da kalan akrabalarına para göndermektir. Her ne kadar göçmenler geçici ve sürekli olarak kategorize edilebilirse de, hemen hepsi illegal işçilerdir ve büyük bölümü de illegal göçmenlerdir.

Göçmenlerin büyük oranı kadındır. Toplumsal cinsiyet ilişkileri göç edilen ülkede değişmektedir; kadınlar para kazanmaya başladıklarından sonra güçlenmektedirler. Bununla birlikte kadınlar ve erkekler, Ermenistan'la ilişkileri bakımından politik ve tarihsel olarak diğer ülkelerden farklılık gösteren bir ülkede farklı tepkiler vermekte ve farklı davranış tarzları geliştirmektedirler.

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet rolleri ve ulusal kimlik ilişkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal kimlik, Ermenistanlı göçmenler, Toplumsal cinsiyet

* Bu makale, IIS 39. Dünya Kongresinde sunulmuştur. International Institute of Sociology 39th World Congress, 11-14 June 2009, Yerevan

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, lulufer.korukmez@ege.edu.tr

National Identity

In this paper I will try to discuss whether labour force migration from Armenia to Turkey which increasingly continues since 2000 creates a differentiation in 'national identity' through gender.

However, I should mention that this research that I am going to present is a hypothetical study in progress rather than a concluded one.

The principle question of this paper is the following: Do the changing status and roles of women and men affect national identity during and after the migration process? If so, how and why?

In the first place, we need to elucidate how the concept of national identity is construed. Anthony Smith establishes the common features of national identity as "a named human population sharing an historic territory, common myths and historical memories, a mass, public culture, a common economy and common legal rights and duties for all members" (Smith, 1991:14). In this paper, national identity will rather be taken in the context of culture and symbols although other categories will also be taken into consideration.

According to Poole, "the nation is a specific cultural object. It exists in and through the language we speak, the public symbols we acknowledge, the history and literature we were taught at school, the music we listen to, the currency we use, the sporting activities we enjoy, and the news bulletins on the television. These cultural artefacts enable us to recognise that our way of life has an objective external existence, and they constitute the social environment which we recognise as ours and in which we are 'at home'... We come to feel that our national identity is as natural and inescapable as our gender (another successful piece of Bildung). Our national culture provides a moment of self-recognition through which we both confirm our individual existence and become conscious of ourselves as having a collective existence (1999: 12).

On the other hand, symbols of national identity referring to gender are a different matter. Nira Yuval-Davis applies "deconstructionist analysis to the relationships between gender and nation, and includes the ideological and symbolic modes of locating women ... as vital components of cultural reproduction. Culture or 'cultural stuff', she argues, rather than being fixed and homogeneous, should be seen as a rich resource, usually full of internal contradictions, which is used selectively by different social agents in various social projects within specific power relations and political discourse in and outside the collectivity. Hegemonic nationalist symbols and narratives proclaim the need for men to defend both the 'Motherland' and the nation's women who symbolise and express its 'purity'. They call on men to sacrifice themselves for their women and children. In the home gender relations become constitutive of the 'essence' of cultures, which in turn are to be seen as intergenerational ways

of life that include such facets as family relations, ways of cooking and eating, domestic labour, play and bedtime stories” (Quoted from Yuval-Davis, 1997 Smith, 1998: 207).

“Since women are constructed both individually and collectively as the symbolic carriers of a society’s identity and honour, they are expected to carry this burden of representation.” (Yuval-Davis, 2007: 93-94). On the other hand, besides this mission imposed upon women, there are tasks cut out also for men. These tasks are mostly the ones that can be defined in terms of “public sphere”, such as fighting, protection, etc.

However, national identity is not static. Although common characteristics may be deduced and general definitions may be introduced, each individual re-constructs identity. Identification should be seen, not as an artefact or an outcome, but as a construction, a process never completed. Identities are “increasingly fragmented and fractured; never singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions. They are subject to a radical historicization, and are constantly in the process of change and transformation” (Hall, 1996: 4). Therefore, it seems to the point to ask the question how immigrants, not only as Armenians but also as women and men as well as immigrants, etc., construct their ‘national identity’. What kind of a national identity do we see at the intersection point of being an immigrant, women/men and Armenian?

Migration from Armenia to Turkey

At this point, it will be useful to pay attention primarily to the structure of migration on the route from Armenia to Turkey. After determining this structure, the ways of immigrants’ construction/reproduction of national identity will be scrutinized.

The field study I carried out includes 15 individual interviews and one group interview. Individual interviews were conducted with 7 Istanbul Armenians and 9 immigrant Armenians. In the group interview, 1 man and 5 women were interviewed. The following information that I am going to present was obtained from these interviews.

As it is known, Armenia is among the countries having the highest rate of immigrates. Especially the collapse of the Soviet Union, earthquake and Karabagh War has accelerated the immigration process. In the first years, the immigration wave from Armenia has flowed mostly to Russia, the United States and European countries. It was detected that the reason especially behind the migration wave to Russia was geographical, cultural and linguistic affinity. The migrations to the United States and Europe were related to the diasporic communities in these regions (Geverkyan, et al., 2006: 16-14). Although Turkey is geographically close to Armenia, border gates between Turkey and Armenia

are closed and there are historical and diplomatic problems between the two countries. Despite the fact that there are many Armenians living in Turkey, it did not emerge as a country as attractive as especially the United States and European countries in the first stage of immigrations. Immigrations to Turkey seem to gain speed only after 2000. The reason for this becomes somewhat clear by the elucidation of the structure of immigration from Armenia to Turkey.

Difficulties experienced by immigrants and the diminishing job opportunities in Russia, bureaucratic difficulties imposed by Europe and the United States such as getting a visa as well as the financial burden were the major obstructions for immigrants on the way to these countries. Thus, the people who immigrate to Turkey appear to be ones who generally have limited or no options regarding where to immigrate, and the ones with limited financial possibilities. On the other hand, it is also a factor that they still have ongoing relations in Turkey, or relations consisting merely of a name/address/telephone number. It should still be mentioned that people, who have no relations at all, yet somehow was informed about the possibility of finding a job in Turkey, are quite common among the ones who immigrate to this country. Women constitute the majority of people who immigrate to Turkey for work. Based on the information obtained from the field study, it is likely to state that while middle aged women above 40 years of age were immigrating especially in the stage, this age average is nowadays gradually decreasing. Men are outnumbered by women and they generally follow the women in their families who have immigrated to Turkey. Although the exact number of immigrants is unknown, officially declared number is approximately 40.000; and the number of academics, journalists and immigrants working in this field is not more than 10.000. Primary reason for this is that although immigrants enter Turkey legally, they eventually become illegal residents because they do not leave Turkey within the period they are legally permitted to stay. There are also the ones who immigrate through illegal ways, and it is quite difficult to know their exact number. Moreover, official information received from border check-points does not help in estimating this number, because it is obtained only from check-in and check-out records. For example, one person may check-in and check-out more than once in a year. It cannot be determined whether these check-ins and outs are by a single individual or different persons.

Immigration follows a difficult route especially by highway. The journey, which starts in Yerevan, continues through Georgia and Turkey's Black Sea coast line, and ends in Istanbul. It lasts approximately 36 hours. Although there are plane trips available for the last few years, this expensive travel option is not preferred at least in the immigrants' first entrance to the country. While the bus trip costs 50 USD¹, the plane trip is four times expensive – that is 200 Euros.

¹ 1 USD was 1,52 TL in June, 2009. 1 Euro was 2,17 TL.

Women mostly work at domestic jobs such as working as maids, caretakers for the sick/elderly/children. The number of other jobs including prostitution is quite low. Men, who want to take a job or succeed in finding one, work generally as workers at construction sites or take irregular painting and washing jobs. Men can find employment at much harder and temporary jobs compared to women. Therefore, women can have more and regular income, and support their people in the homeland to a greater extent.

Immigrants reside generally around the neighbourhood of Kumkapı, where all kinds of immigrants, fugitives and refugees live. Other than Kumkapı, these immigrants prefer residing in neighbourhoods occupied densely by Istanbul Armenians. Usually a few immigrants share the same house. Each room in the house is used as a separate house, and common spheres such as kitchen and bathroom are shared.

Immigrants and “Others”

In this paper, the lives of immigrants will be discussed in the context of their relationship with themselves and the “others”. In this respect, “others” refer to the people whom the immigrants are in contact with and who are non-Armenian immigrants. In short, others are: Non-Armenian immigrants, Istanbul Armenians and Turks. I have to mention here that these “others” are not categories determined in the context of national identity. Nevertheless, it is possible to argue at the end of this paper whether the above mentioned others can also be considered as others in terms of national identity. Yet, in the first place, their perception of themselves and the process they experience should be evaluated.

Turkey is the last destination of preference for immigrants. They have immigrated to Turkey because they had no other choice.

“I have never though in my life that I would one day come to Turkey. I haven't even imagined it.”

“If someone had told me that I would one day go to Turkey and work and live there; I would have considered him crazy.”

It is the last solution to the difficulties, poverty and hopelessness they go through in their homelands. Every immigrant expresses that they immigrated to survive like all other Armenian immigrants and to help their relatives they had left behind in Armenia; this expression is articulated both as a reason and a defence against the accusations they face or may face with. They explain their existence in Turkey by this justification. In the period they spend in Turkey, they emphasize that they do no “wrong or harm” to one another and try to show the others the process they go through. Their culture and customs are what the immigrants try to protect and maintain within their own community. Their references to culture and tradition will be dealt later. Yet, another significant

point is the fact that especially women do not work in prostitution sector unlike other immigrants from the former Soviet Union and Russia. Moreover, against the accusations of theft directed especially to women who work at domestic jobs, they specifically try to emphasize that they live an upright life and turn an honest penny.

“We wouldn’t shelter such people among ourselves. We do not harbour thieves and prostitutes. There was once such a person whom I told “what do you think you are doing. What you are doing is disgraceful”. I slapped her in the face and sent her right back to Yerevan”.

Their relationship with non-Armenian immigrants: Although they live in the same neighbourhood or street, or even in the same building, their relationship with immigrants from other countries is minimal. They do not initiate contact with other immigrants even in issues related to earning their living such as finding a job. And when they are asked about their relationship with immigrants from other countries, they generally just say “no, none” after a short pause. They mention that other immigrants also come to Turkey for the same reasons, and they build their relationship with the other immigrants on the common basis of coming to Turkey to earn money. And this empathy is not developed further. They leave the issue aside after identifying their status as “the fate of some people”. This identification also seems to be the justification for their existence in Turkey.

Their relationship with Istanbul Armenians: Most probably, the most complex relationship between the immigrants and other communities is the one they establish with Istanbul Armenians. Although Istanbul Armenians is the only group with whom their relationship is the most intense, it also appears to be the same group they “complain” the most and experience problems with.

When immigrants first come to Turkey, they generally contact an Istanbul Armenian and take a job at their work place or house. The primary reason for this is the fact that the only people they are able to reach in their network of relationship are the Armenians with whom they do not suffer from language problems.

They establish their relationship with Istanbul Armenians on the common ground of shared language and fatherland, and as a sort of continuation of their link with the past. On the other hand, however, issues like culture, language, being an Armenian, gender, inter-family relationships, education and money constitute a ground of differentiation and conflict.

Language is one of the most important issues. Although the spoken language in both groups is Armenian, dialect difference create tension among the groups. Although the Western Armenian spoken by Istanbul Armenians and the eastern Armenian spoken by the immigrants enable them to communicate and understand each other without much difficulty, each group reject and exclude the dialect spoken by the other group.

“they speak another language, you see? It is indeed the same language, but different like Turkish and Azerbaijane!”

Culture

The category of “culture” emerges as a category covering different areas such as language, morals, inter-family relationships and so forth. The immigrants consider Istanbul Armenians as “degenerated”, because they do not live by the values of the Armenians back in Armenia and they follow a different life style.

“I have an uncle here, and his family. They live in Sarıyer. When I first came here, I stayed with them for a few months. But they are very different. Their culture is different from ours. I see that the women do not care much for the family at home. There are no family values left. Then I moved to Kumkapı. Now I live there with my friends. I sometimes visit my uncle. But I feel better with my friends here.”

Education

They mention education as another area of conflict. The majority of immigrants are people with a profession who received their education before the collapse of the Soviet Union. However, they rarely find the opportunity to carry out their profession in Turkey. Besides, they believe that Armenians are different from and superior to Istanbul Armenians in fields of art such as music and theatre. But they work for Istanbul Armenians in their work places or houses. Istanbul Armenians are economically in a much better state and the immigrants have to work in order to make a living and earn the money necessary to support their relatives. The immigrants express their anger towards the fact that the education level of Istanbul Armenian women are low, while the immigrants they employ as maids in their houses are indeed well-educated. They believe this is why Istanbul Armenians humiliate them.

“One day my lady was listening to Demis Roussos at home. When I said ‘oh! Demis Roussos’, she asked me ‘You know Demis Roussos?’. She thinks that we immigrants don’t know a thing. I went to a concert of Demis Roussos in 1970. She knew Demis Roussos only recently. She heard it from her friends.”

Similarly, Istanbul Armenians define especially the first immigrants from Armenia as “rude”, “provincial” and “uncivilized” people.

“The first comers were provincial and ignorant people, you see? They also did some mistakes. These are poor people. They come here to earn a living and send money to their relatives in Armenia”

Here is another example: again an Istanbul Armenian, during the Grape Festival, said the following at the table in the presence of 3 Armenian immigrant women:

"I have been visiting this neighbourhood for years. I know all the immigrants. There is no single house I haven't entered. Once I met L. (one of the immigrants living in the house), I stopped seeing them all. Now I only visit this place. L. is different from the others. She is intelligent and cultured."

Their relationship with Turks: Immigrants live in Istanbul almost as "invisible" beings. Except for a few neighbourhoods occupied mostly by Armenians, they do not go to other places when they do not need to. Their relationship with Turks is mostly based on business. Yet, they mention Turks, especially Turkish women, with positive references. Their positive references depend mostly on the fact that they are not ill-treated by the Turkish people for their Armenian identity and that Turkish people are more traditional in their family relationships compared to Armenians.

"I took a taxi. I was to go to Eminönü. Although the taxi driver noticed that I was a foreigner, he took the short way to Eminönü."

"My daughter was visiting me. Once she was very nervous in the bus since she didn't know which stop to get off, and she was continuously asking if that was the right stop. The people on the bus said 'Calm down, take it easy, we will let you know when you are supposed to get off' and they did so. My daughter was surprised. I told her that I had experienced the same thing and they also helped me in the same way."

"Turks [Turkish Women] are better than the Armenians [Istanbul Armenians]. They look after their families. They cook and serve meals to their husbands."

However, these statements do not mean that they do not criticise Turks and Turkish women; only the dose and emphasis of their criticism is different.

A 29 year old immigrant says the following:

"There are some men in the holding company I work. In the morning they come to work with shirts that need ironing. They have their breakfast at work with pastry. Their wives do not prepare breakfast. I can't relate to that."

The reason behind the difference between their references to Turks and Armenians is their expectation that Istanbul Armenians would be more like them because of their Armenian identity and that Turks would be more different from them. Namely, Istanbul Armenians are criticised more for their "negative" characteristics, while Turks are given more credit for their "positive" characteristics. Norms, values and attitudes are evaluated from the lens of the nation. "I" and the "other" are determined over national identity. Istanbul Armenians are considered unsuccessful as carriers of cultural symbols and customs in their gender roles and attitudes as well as values and norms.

Conclusion: Perception of Women and Men

As revealed by the above mentioned examples, women base all definitions, similarities and difference on the concept of women, family and household, while base theirs on areas outside household and family which we can refer to as "public sphere". It was more difficult to convince men for an interview, because they did not want to accept that I could talk to them about something other than history and politics because I was Turkish and they were Armenian. The ones who volunteered to be interviewed mostly talked about political and diplomatic issues such as the difficulties of finding a job in Turkey and the closed border gates between Armenia and Turkey, and in the context of Istanbul Armenians. A 25 year old male immigrant whom I interviewed stated that he would go back to Armenia in a year, because he felt uncomfortable about the excessive discussions and disputes in daily life and the media on Armenia and Armenians due to the arguments about the border gate between Armenia and Turkey.

While women defined alienation and transformation over men, men defined these concepts over Turks.

According to Poole, "like other identities, a national identity provides us with a specific moral agenda, ... as with the case of pride, the embarrassment or feeling of responsibility attests to a shared identity" (Poole,1999 :64). Comments made on immigrant Armenians and Istanbul Armenians comply with the moral content of national identity. While immoral behaviour of immigrants caused them to feel embarrassment, they are annoyed and disappointed by the unfulfilled family values and social gender roles.

How is the national identity of immigrant women and men shaped in the light of all these discussions? As a matter of fact, the answer emerges at the intersection point of women's and men's working conditions and their relationship with the above mentioned four groups. Although women are expected to experience double jeopardy due to their immigrant identity and gender roles, this is not observed to be the case, because women could open a working sphere for themselves and they lead an isolated life in the house they live and work. This isolated life, at the same time, provides them with the opportunity to maintain their traditional status and roles and construct their identity on these values. Although men spend more time in public sphere, they seem to construct their national identity and their notion of "I" and the "other" over history and politics rather than their personal experiences. Consequently, they reconstruct their identity and identify the "other" as the nationally different.

References

- GEVORKYAN, A. V., et. al, 2006, "Economics of Labour migration from Armenia: A conceptual Study", APRIG, Working Paper No: 06/05 (www.jstore.org)
- HALL, S., 1996, "Who Needs 'Identity?'", *Questions of Cultural Identity* (in) Hall, S. & du Gay, P., pp. 1-17, London: Sage
- POOLE, R., 1999, *Nations and Identity*, London & New York: Routledge Pub.
- SMITH, A. D., 1991, *National Identity*, Nevada: University of Nevada Press.
- YUVAL-DAVIS N., 2007, *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim yayınları

TURGUT ÖZAL'IN POLİTİKALARINDA EKONOMİK RASYONALİZM

Economical Rationalism in the Policies of Turgut Özal

M. Zeki DUMAN*

Abstract

In this paper the rationalist policy, which liberal conservative aspect is dominant and more often aiming economic development, of Turgut Özal, who prominent figure of the recent Turkish political era, will be discussed. Özal, acceding under the shadow of the 1980 coup, adopting a pragmatist and populist approach both in economy and politics and national and international politics, has succeeded in becoming an important political figure during his period. Especially after the World War II, the fall of the social democrats who imposed social and economic responsibilities to the state, promising social prosperity, equality, justice and security from office and the right political view replacing them gave the opportunity of merging with the capitalist capital under the name of structural compliance policies to the Özal government. For Özal's policy of modernization, prosperity, development and being strategic in international affairs was directly related to the cyclical developments in the outside world and the new right policy offered him the chance to realize just these projects. Therefore, the policies of Özal cannot be discussed separately from the new world order in which globalisation and the liberation of politics has started.

Keywords: Özal's economy policy, Neo-liberalism, New right politics, Globalisation, Modernization.

* Yrd.Doç.Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Özet

Bu bildiri, yakın dönem Türk siyasetinin çok önemli simalarından biri olan Turgut Özal'ın; liberal-muhafazakâr tonu ağır basan ve çoğunlukla ekonomik kalkınmayı temel alan rasyonalist politikası ele alınacaktır. 1980 darbesinin gölgesi altında iktidara gelerek, gerek ekonomi ve siyasette gerekse iç ve dış politikada pragmatist ve popülist bir tutum takınan Özal, döneminde önemli bir siyasi aktör olmayı başarmıştır. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası devlete, sosyal ve ekonomik sorumluluklar yükleyen, toplumsal alanda refah, eşitlik, adalet ve güvenlik vaat eden sosyal demokratların iktidardan düşmesi ve yerine yeni sağ siyasetin geçmesi, Özal hükümetine, yapısal uyum politikaları adı altında kapitalist sermaye ile bütünleşme olanağını vermiştir. Zira Özal'ın modernleşme, kalkınma, gelişme ve dış ilişkilerde stratejik davranma politikası, dış dünyadaki konjonktürel gelişmelerle doğrudan ilişkiliydi ve yeni sağ siyaset, ona tam da bu projeleri gerçekleştirme olanağını tanıdı. Bu açıdan Özal'ın politikaları, ekonominin küreselleşmeye ve siyasetin liberalleşmeye başladığı yenedünya düzeninden ayrı bir biçimde ele alınmaz.

Anahtar Kelimeler: Özal'ın ekonomi politikası, Neo-liberalizm, Yeni sağ siyaset, Küreselleşme, Modernleşme.

Giriş

12 Eylül 1980 darbesi, Türk politik kültüründe iki önemli değişiklik yaratmıştır. Bunlardan biri, Cumhuriyet epistemolojisinin felsefi ve ideolojik dayanaklarının ve kurucu unsurlarının değişmeye başlaması, ikincisi merkezîyetçi ve devletçi zihniyetin yerini, yeni siyaset biçimlerine bırakmış olmasıdır. Askeri darbenin öngöremediği bu iki değişim, küresel dünyada yaşanan politik gelişmelerle doğrudan ilişkiliydi. Zira 80'lerin başında başta iletişim ve ulaşım olmak üzere uluslararası alanda coğrafi sınırları ortadan kaldıran, kendisini lineer bir süreç olarak dayatan, geleneksel ulus devlet formunu aşındıran ve adına küreselleşme denilen yeni bir evre yaşanıyordu. Bu evre, modern devletin klasik fonksiyonlarında değişim ve tahribata yol açmakla kalmadı, enformasyon, bilgi transferi, sermaye ve emeği de ulus aşırı ölçekte akışkan hale getirmek suretiyle toplumları adeta küçük bir köye dönüştürdü. Bu değişim evresinden en çok ekonomik ve politik kurumlar etkilendi. Çünkü söz konusu süreç, sadece sermayenin yeniden örgütlenmesini ve piyasada belirleyici bir güç haline gelmesini değil, devletin de geleneksel rol ve işlevlerini terk ederek kendisini yeniden tanımlama ihtiyacını hissetmesine yol açtı.

Klasik devletin rolünde meydana gelen bu yapısal değişimden, hiç şüphesiz ki dünya toplumları etkilendi. Özellikle de, 90'ların başında Doğu Blok'unun tamamen çökmesi, soğuk savaşın sona ermesi ve hemen akabinde Amerika merkezli yeni bir dünya düzeninin kurulmaya başlanması, hem uluslararası ilişkilerde hem de ekonomi dünyasında küresel dengeleri alt üst etti ve Türkiye, II. Dünya Savaşından sonra hem Batı dünyasıyla birlikte hareket etmiş, başta NATO olmak üzere birçok kuruma üye olmuştu hem de Batı'nın sadık bir müttefiki olarak soğuk savaş döneminde önemli bir rol üstlenmişti. Ancak, Varşova Paktının çökmesi ile birlikte Türkiye bu konumunu önemli oranda yitirdi.

1980 ve 90'ların başında dünyada bu değişim ve dönüşümler yaşanırken Türkiye'de de askeri bir darbe gerçekleşti. Sivil iktidara karşı yapılan darbe, beraberinde iki önemli sonuç doğurdu: Bunlardan biri, darbeye birlikte demokrasinin sekteye uğratılmış olması ve bundan dolayı Türkiye'nin dış dünyadan soyutlanmış olmasıydı. Çünkü antidemokratik bir düzeni içeren ve sivil egemenliği ortadan kaldıran askeri darbeler ne Avrupa devletleri, ne de Amerika sempatiyle yaklaşamazdı. Nitekim söz konusu devletler, darbe girişiminin hemen akabinde Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmişlerdir. Ancak bu durum, Türkiye'nin sadece kendi içine kapanarak dünyadan uzaklaşmasına, uluslararası alanda yalnızlaşmasına ve baskıcı bir rejime terk edilmesine sebebiyet vermeyecekti, aynı zamanda üç yıl sonra iktidara gelecek olan Özal hükümeti ile birlikte sivil inisiyatif, çok daha güçlü bir biçimde siyasete yön verecekti.

Ülkeyi, 12 Eylül darbesine götüren nedenlerin başında toplumsal çatışmaların ileri bir boyuta varmış olmasıydı. Özellikle sağ ve sol fraksiyonlar

arasında yaşanan ideolojik kutuplaşmalar, toplumsal düzeni adeta tehdit etmekteydi. Buna, ekonomik sıkıntılar da eklenince sivil otoritenin olayları kontrol etme imkânı da ortadan kalkıyordu. Nitekim askerler, darbe girişimini savunurken hep bu nedenlerin arkasına sığınmışlardır. Demokrasiyi askıya alan, temel hak ve özgürlükleri yok eden bu darbenin iki amacı olduğu söylenebilir: Ordu gerçekleştirdiği bu darbeye öncelikle; siyaset kurumu üzerindeki baskısını ve vesayetçi sistemini devam ettirmeyi, hükümetin yönetsel başarısızlığı söz konusu olduğunda buna müdahale edebileceğini, muktedir bir güç olarak cumhuriyetin ve rejiminin muhafızı olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Nitekim askerler, darbeleri meşru göstermeye çalışırken veya kendilerini savunurken hep bu nedenleri gerekçe olarak göstermişlerdir. İkincisi ordu, hiçbir zaman ülkeyi sürekli askeri bir rejimle yönetmeyi düşünmemiştir. Amaç, yaşanan kaotik ortamı bertaraf etmek, düzeni yeniden tesis etmek, çatışma ve kutuplaşmaları önleyerek tekrar demokrasiye geçmek, ancak önceki dönemden farklı olarak yeni siyasal anlayışlara ve ideolojik örgütlenmelere izin vermeyecek şekilde iktidarı, Türk-İslam sentezini öne çıkararak politik bir oluşuma emanet etmekte.

1982 Anayasası söz konusu bu kaygılar temelinde hazırlanmış ve o günün olağanüstü koşulları altında halka onaylatılmıştı. Ancak, 6 Kasım 1983 genel seçiminde Anavatan Partisinin birinci parti olarak ortaya çıkması, ülkeyi yöneten Milli Güvenlik Konseyini pek memnun etmemişti. Çünkü Özal önderliğinde kurulan bu parti, hem sivil bir karakter taşıyordu hem de parti üyeleri muhafazakâr eğilimli kişilerden oluşuyordu. Bu durum doğal olarak orduyu tedirgin ediyordu. Hatta Özal'ın, hem sağ hem de solda yer alan siyasal anlayışları kucaklayacağını, siyasal ve ideolojik çatışmalardan uzak duracağını, ekonomik anlamda yapısal reformlara öncelik vereceğini, ülkenin huzur ve barışa olan ihtiyacını gidereceğini söylemesi bile ordunun bu kaygılarını gideremedi. Ancak, ordunun yapabileceği pek fazla bir şey de kalmamıştı. Çünkü halk, tercihini sivil iktidardan yana kullanmıştı ve bunu dikkate almamak veya bu tercihi göz ardı etmek mümkün değildi.

Darbe sonrasında yaşanan bir dizi gelişme -uluslararası baskının artması, özellikle Amerika'nın Özal ismine sıcak bakması, ekonomik ve siyasal problemlerin giderek artması ve bir sivil hükümetin acilen kurulması fikri- Özal'ın iktidara taşınmasını kolaylaştırdı. Yukarıda da vurgulandığı gibi, Türkiye'nin uluslararası camiadan dışlanmayı göze alamaması, bir an önce sivil bir hükümete geçmek isteği ve birçok ülkenin darbe yönetimine karşı tavır almaları, bu süreci doğrudan etkiledi. Hem darbe yönetiminin Türk-İslam yanlısı bir hükümeti destekleme fikri, hem de yerli burjuvazinin de bu yöndeki talebi Özal'ı başa getiren en önemli etkenler oldu. Nitekim darbeden hemen sonra işadamı Vehbi Koç'un, Kenan Evren'e yazdığı mektupta, Özal için dile getirdiği, "bu dönemde mevcudun içinde meselelerimizi en iyi bilen insandır ve dedikodulara

bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır” (Sönmez, 1987: 346-50) şeklindeki telkini bu açıdan manidardır.

Bu koşullar içinde iktidara gelen Özal, karizmatik, pragmatist ve reformist kimliği ile dünyada önemli bir lider imajını veriyordu ve bu imaj onu uluslararası siyaset sahnesinde de öne çıkarıyordu. Çünkü Özal, dünyada meydana gelen ekonomik ve politik değişimi önemsiyordu ve Türkiye'nin mevcut haliyle bu değişime ayak uyduramayacağını düşünüyordu. Bir tarafta askeri vesayetin hâlâ hüküm sürdüğü, cumhurbaşkanının asker kökenli olduğu bir dönemde bütün bu değişimleri yapacak güçlü bir hükümetin varlığı, diğer taraftan menfaatleri gideceği için değişime karşı gelen ve buna direnç gösteren güçlerin etkisizleştirilmesi gerekiyordu. Nitekim Özal'ın iktidara geldiği günden ölümüne kadar, ona karşı cephe alan ve eleştiri sınırlarını zorlayan bazı güçler hep var oldu.

Milli Güvenlik Konseyinin seçimlerde desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisinin hezimete uğraması ardından Özal'ın iktidara gelmesi, darbenin hedeflediği amaçları sekteye uğrattı ve Türkiye'de siyasetin adeta rotası değişti. O güne kadar sürdürülen merkezîyetçi ve devletçi politikalar, Özal'la birlikte yerini sivilleşme ve demokratikleşmeye bıraktı. Özellikle ekonomik ve politik alanda sivil inisiyatif öne çıktı ve klasik devlet anlayışı terk edilmeye başlandı. Bundan dolayı Özal dönemi, geç Osmanlı döneminden erken Cumhuriyet dönemine ve oradan da günümüze kadar geçen süre içinde resmi söylemden bir kopuşu temsil eder. Hatta ilk kez bu dönemde devlet, makbul vatandaş tanımının dışına çıkarak, bireysel hak ve özgürlüklerin önünü açmak ekonomide teşebbüs hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, etnik ve dini kimliklerin kendilerini ifade etme hürriyetini tanımak amacıyla yasal düzenlemelere gitti. Bununla birlikte kırdan kente yaşanan hızlı göç, sanayileşme çabaları, ihracat artışı beraberinde yeni toplumsal dinamikler doğurdu, Anadolu sermayesinin örgütlenmesi ve ticari alanda öne çıkması liberal-muhafazakâr temelde yeni bir siyasi anlayışın doğmasına da vesile oldu. Ancak, konumuz Özal'ın siyaset felsefesini aştığı için daha çok onun ekonomi politikası ve bu politikada nasıl bir modernizasyon tasarladığı konusu üzerinde duracağız.

1980'lerde Yeni Sağ Siyasetin Ekonomi-Politiği

Bilindiği üzere 1980'lerde bütün dünyada, başta ekonomik ve politik olmak üzere teknolojik ve askeri alanlarda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmış, adına küreselleşme denilen bu süreç beraberinde yeni bir dünya düzeni tesis etmeye çalışmıştı. Küresel kapitalizmin, ulusal devletlerin egemenlik alanlarını daraltması ve sınırlarını aşındırması, sermaye hareketlerinin ve uluslararası şirketlerin önündeki engellerin kalkması, en başta gelişmekte olan toplumların ileri ülkelerin etki alanlarına maruz bırakmıştır. Bu

durum, doğal olarak bir tür bağımlılığa yol açmış, ileri toplumların nüfuz alanları genişlemiştir. Bu açıdan ekonomik olduğu kadar, siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlar da içeren küreselleşme olgusu, bütün dünyada varolan dengeleri değiştirmekle kalmayıp, yeni politik sistemlere de kapı araladı. Nitekim 1980'ler, soğuk savaşın bittiği ama yeni bir dünya sisteminin gündeme geldiği yıllardır. Batı'nın liberal demokrasisi ve küresel kapitalizmi karşısında varlık gösteremeyen sosyalist rejimler, kısa bir süre sonra çöktüler. Bu durumdan sadece Doğu Avrupa'daki sosyalist devletler değil, Batı Avrupa'daki demokratik toplumlar da etkilendi.

Küreselleşme ve sermaye hareketlerinin dünya ekonomisini yeniden biçimlendirmesi, yukarıda vurgulandığı gibi en çok sosyalist ve sosyal demokrasi ile yönetilen ülkeleri hedef aldı. 1970'lerin başında ideolojik bir kriz yaşayan ve iktidara geldiği toplumlarda hayal kırıklığı yaratan bu yönetimler, yerlerini muhafazakâr ve liberal hükümetlere bırakmaya başladı. Çünkü Keynes'yen iktisadi politikalar uygulayan bu hükümetler, başta eğitim ve sağlık alanı olmak üzere sosyal güvenlik, altyapı hizmetleri, işsizlik ve konut gibi sosyal refahı artırıcı politikalarda başarılı olamadılar. Kapitalist sistemi dünya ölçeğinde yaygınlaştıran küreselleşme süreci, ekonomide neo-liberalizmi, siyasette de muhafazakârlığı savunan yeni bir anlayışa kapı araladı. Adına yeni sağ denilen bu anlayış tarzı, refah devletinin başarısızlığını gerekçe göstererek öne çıkmaya çalıştı. Çünkü bu siyaset felsefesi, bütün krizlerin ve toplumsal sorunların sebebini refah devletinde görüyor, devletin başta ekonomi olmak üzere, sosyal ve siyasal yaşamda müdahil bir güç olarak bulunmasının sakıncalarını dile getiriyor ve sağlıklı bir toplumun varlığını, yetkileri kısıtlanmış bir devlet anlayışında görüyordu. Yine bu anlayışa göre, bütün kötülüklerin kaynağında devletin bireysel özgürlüğü kısıtlayan tutumu yatmaktadır. Onun için yeni sistemde, devleti küçültmek, devletçilikten vazgeçmek, bireysel girişimin önündeki engelleri kaldırmak ve kaynakları özelleştirmek gerekiyordu.

Bu temel düşünceler üzerinde somutlanan yeni sağ siyaset, ilk kez 1980'lerin başında Amerika'da Reagan, İngiltere'de Thatcher ve ülkemizde de Özal dönemiyle gündeme geldi. Hem liberal hem de muhafazakâr bir ideolojiyi içinde barındıran ve esas esprisini rasyonel birey, serbest piyasa ve özel mülkiyet düşüncesinden alan bu siyaset tarzı, bir yandan sosyal devletin bittiğini ilan ediyor, diğer yandan devletin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini dile getiriyordu. Bu yeni yapılanmada, devletin her alandan elini eteğini çekmesi ve piyasayı bireylerin özgür iradelerine bırakması inancı yatmaktaydı. Çünkü yeni sağ anlayışa göre devletin piyasaya müdahalesi, sosyal adaletsizliği yaratıyor, bireyler arasında rekabeti engelliyor ve gelişmeye sekte vuruyordu. Onun için devlet, bir ajan ve yönlendirici bir güç olarak piyasadan uzaklaşmalı, sadece denetim ve koruma işini üstlenmelidir. Sosyal refahı artırmak, kamusal hizmetleri gidermek özellikle de altyapı-su, elektrik, kanalizasyon, enerji- eğitim ve sağlık giderlerini karşılamak, devletin sorumluluğunda olmamalı, bu tür hizmetler, bölgesel ve yerel otoritelerin, cemaatlerin aile ve okul birliklerin

inisiyatifine bırakılmalıdır. Bu açıdan yeni sağ siyaset, bir taraftan serbest piyasa, özel girişim, özel mülkiyet, anayasal hükümet, hukuk devleti, sınırlı devlet ve tam rekabeti öne çıkartırken, diğer taraftan devletin sorumluluk alanlarını budamakta, yapılması gereken birçok işi geleneksel ve dinsel kurumlara tevdi etmekteydi. Amaç, ekonomik açıdan küçük ama siyasi açıdan güçlü bir devlet anlayışının yerleştirilmesiydi.

Turgut Özal, hiç şüphesiz ki, bu anlayışa uygun bir siyaset tarzını benimseyen liderlerin başında gelmekteydi. 80 Darbesinin akabinde yapılan ilk genel seçimde tek başına iktidar olmayı başararak, gerek sosyal devlet anlayışını dışlayan politikalarıyla, gerekse geleneksel ve dinsel değerlere yaptığı vurguyla Türkiye’de yeni sağ ideolojiyi uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Thatcher’in, Özal’ı her açıdan desteklemekle kalmayıp, onu dünyada yeni sağ siyasetin öncülerinden biri olarak takdim etmesi manidardır. Özal ise, gerek yurtiçinde yaptığı gezilerde ve basına verdiği demeçlerde, gerekse yurtdışı gezilerinde bu siyasetin gerekliliğine olan inancını dile getirmiş, Türkiye’nin mevcut siyasi ve ekonomik hâliyle modernleşemeyeceğini, her alanda yeni bir siyasi anlayışa ihtiyaç duyduğunu ve bunu gerçekleştirebilecek tek kadronun da kendi partileri olduğunda ısrar etmiştir. Devletin yeniden yapılandırılmasında sadece ekonomik reformların yeterli olamayacağını, politik zihniyetin de değişmesini isteyen Özal, bunun için öncelikle devletin yeniden tanımlanması gerektiğini düşünmüştür. Ona göre öncelikle devletin görev ve sorumluluk alanları çizilmeli, devlete kutsal değer atfedilmemeli, aşkın devlet anlayışından sivil devlet anlayışına geçilmeli, vatandaşına görev yükleyen değil, ona hizmet eden ve en önemlisi her şeyi devletten beklememek ve devletin de her şeye bulaşmamak gerektiğini dile getirmiştir.

İktidarı boyunca Türkiye’deki klasik devlet anlayışına alerji duymuş olan Özal, kendini yenilemeyen ve çağa ayak uyduramayan bir devlet zihniyetinin geri kalmaya mahkûm olacağına inanmıştır. Çünkü ona göre dünyamız yakın bir dönemde çok hızlı bir biçimde değişecektir ve bu değişimin bir boyutu kürselleşmenin yaratacağı ekonomik rekabette, diğer boyutu da politik alanda olacaktır. Ancak, burada belirleyici olacak nokta, yeni sağ siyaset ve bu siyasetin öne çıkarttığı değerler olacaktır. Nitekim Özal, 5 Kasım 1991’de, “Dış Politika ve Ekonomi Açılırlarından Türkiye’nin Stratejik Öncelikleri” adlı sempozyumun açılışında, iktidarları döneminde neden refah devleti anlayışı yerine, yeni sağın bireyciliğe dayalı serbest piyasa anlayışını tercih ettiklerini şöyle ifade etmeye çalışmıştır:

“20’nci asrın ilk ve ikinci çeyreğinde, revaçta bulunan usul, refah devletiydi. O bitti artık. Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlış tercihe kalkarsak, hakikaten Türkiye’yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinden gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor...21’nci asra doğru giderken, her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok

daha hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği, çok daha serbest bir ortam meydana gelecek” (Özal: 1992: 22–23).

Böylece sosyal devlet mefhumunun bittiğini ilan eden Özal, sosyal devlet anlayışıyla günümüz dünyasının sorunlarının çözülemeyeceğini, kaldı ki devletin sosyal sorumluluklarını yerine getirmekten uzak olduğunu, bürokrasiye boğulmuş hantal bir yapı arz ettiği için de klasik rol ve fonksiyonlarını yerine getirmeyeceğini savunmuştur. Onun için liberalizm, tam da bu çıkmazı açacak ve devleti yeniden diriltecek tek siyasi tercihtir. Çünkü yeniçağda devlet değil, birey esas olacaktır. Bireysel özgürlüğün ve girişimci ruhun desteklenmesi, hem sosyal gelişmenin ve kalkınmanın hem de kendi sorunlarıyla başa çıkamayan devletin önünü açacaktır. Bundan dolayı modernleşme, ancak devletin bir üretim ve istihdam kapısı olarak görülmesiyle değil, bireylerin özgürce piyasada dolaşması ve üretim ile yatırım yapabilmesiyle mümkün olabilecektir. Özal, bu düşüncesini, 4–7 Haziran 1992’de Üçüncü İzmir İktisat Kongresinde şöyle ifade ediyordu. “Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir... aslolan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır (Barlas, 2001: 263).

Aslında Özal’ın söz konusu ettiği ve betimlediği bu devlet anlayışı, tam da yeni sağ ideolojinin savunduğu görüşlerin bir özetidir. Yani, artık devlet, sağlık, eğitim, yol, su, elektrik gibi temel altyapı hizmetleri sunmaktan ve istihdam yaratmaktan vazgeçecek, bu alanlar girişimci bireylerin inisiyatifine ve serbest piyasanın işleyişine bırakılacaktır. Dolayısıyla bu süreçte devlete düşen görev, bir yandan piyasa ekonomisi ve tam rekabeti sağlamak, ihracat ve ithalatı serbest bırakmak, bireysel girişimciliği özendirme ve kamusal hizmetleri özelleştirmek, diğer yandan güvenlik, adalet ve savunma gibi özel sektörün inisiyatifine bırakamayacağı konularda da etkin olmayı sağlamaktır. Devlete bir nevi “gece bekçiliği” veya “minimal devlet” rolünü biçen bu anlayış (Nozick, 2006: 59–60) liberal ideologlar tarafından hararetle savunulmuştur. Hatta ultra-liberaller, konuyu daha da ileri bir boyuta taşıyarak, devletin federatif bir yapıyla yönetilmesini, yerel otoritelere daha fazla yetki tanınmasını, kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığını sağlayacak anayasal bir düzenin tesis edilmesini ve böylece devleti, otoriterliğe sevk edecek her tür yetkiden arındırılmasını talep etmişlerdir.

Özal’ın Ekonomi Politikasının Rasyonalitesi

Türkiye, 1930’lu yıllardan itibaren, ekonomik alanda dışa bağımlılığı azaltmak ve iç tüketimi kendi kaynaklarıyla karşılamak amacıyla “ithal ikameci” sanayileşme stratejisini uygulamıştır. İktisatta gelişmek isteyen ülkelerin (take off) kalkış için başvurduğu bu yöntem, öncelikle ithal edilecek malların üretimini

ülke içinde gerçekleştirmek, ulusal sanayinin büyümesini teşvik etmek ve ülkeyi ekonomik açıdan kendine yeterli hâle getirmek amacını taşımış ve daha çok az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Ülkelerin gümrük duvarlarıyla korunmasını ve ithalatın kısıtlanmasını esas alan bu model, 1975 kriziyle birlikte miadını doldurmuş ve küreselleşme denilen yeni bir ekonomi-politik sistem ortaya çıkmıştır. Özal'ın 24 Ocak 1980 tarihinde kamuoyuna sunduğu ve ekonomide yapısal dönüşümü hedefleyen düzenlemeleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Temelde içe dönük gelişme modelinden ihracata dayalı sanayileşme modeline geçişi içeren bu düzenlemeler, öncelikle Türkiye'yi dışa açmak, kapitalist ekonomiyle bütünleştirmek ve yabancı sermayenin girişine izin vermek suretiyle kalkınmayı hedeflemiştir.

24 Ocak Kararları, hem Türk toplumunu hem de ekonomisini yeni bir yörengeye oturttu. Piyasa odaklı neo-liberal ekonomik politikalar, Türkiye'nin geleneksel maliye, iktisat ve dış ticaret rejimini kökten değiştirerek yeni bir süreç başlattı. Gerçekte söz konusu kararların içeriğine bakıldığında, aslında makro ekonomik dengelerin yeniden oluşturulmak istendiği, aynı şekilde o güne kadar sürdürülen ekonomik prensiplerin terk edilerek yerine yeni stratejilerin uygulanmaya çalışıldığı, içe kapanmaktan vazgeçip dışa açılmayı ve ihracat eksenli bir gelişme programının devreye sokulmak istendiği görülecektir. Çünkü yukarıda da vurgulandığı üzere, o güne kadar sürdürülen ekonomik programlar, Türkiye'nin yapısal sorunlarına çözüm getirmekten uzaktı ve yeni bir şeyler denemek gerekiyordu. Adına yapısal uyum veya istikrar politikaları denilen ve 24 Ocak kararlarıyla gündeme gelen düzenlemelerin temel hedefi de bu amaca yönelikti. Bu kararlarla, Türkiye'nin dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi, sürekli açık veren bütçenin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, enflasyonun aşağıya çekilerek üretime dönük bir yatırım hamlesinin başlatılması ve bunların sonucunda dinamik, gelişmeye açık uluslararası piyasalara girebilen ve aynı zamanda ihracata dayanan bir ekonomik realitenin yaratılmasıydı. Bunun için öncelikli iş, piyasa güçlerini harekete geçirmek için onlara mali desteğin sağlanması, fiyatların serbest bırakılması, ihracat ve döviz gelirlerinin artırılması için de dış sermayeye ek teşviklerin verilmesi gerekiyordu (Başkaya, 2009: 190).

Bu kararların alınması ve savunulmasının gerisinde yatan başlıca teorik düşünceler ise şunlardı: Bilindiği gibi ithal sanayileşme döneminde devlet, hem yatırımcı hem de üretici bir aktör olarak ekonomik faaliyetlerde belirleyici bir rol oynuyordu. Ancak, 1972'den 1977'ye kadar sürdürülen bu politikalar, belli bir süre sonra sürdürülemez olmuştu. Özellikle, "aşırı değerli döviz kurunun ihracatçı sektörler açısından yarattığı dengesizlikler, sanayinin kullandığı döviz kendi iç dinamiği ile kazanamaması sonucunu doğurmuş ve ulusal ekonomi, yüksek enflasyon, yüksek kamu finansman ve cari işlem açıkları negatif büyüme hızlarına sürüklenmişti. Dış borç olanaklarının tümüyle tüketilmesi nedeniyle ithalatın finansmanı olanaksız hale gelmiş, bu da ithal girdilerine bağımlı sanayi

sektörlerinin daralmasına ve büyüme hızınının 1979'da % 0,4'e, 1980'de de, %-2,8'e düşmesine yol açmıştı" (Yeldan, 2009: 43). Bu durum, reel ekonominin irtifa kaybettiği ve refah devlet anlayışının da artık sürdürülemez olduğu gerçeğini ortaya koyduğundan ekonomi çevreleri, yeni önlemler almak ve yaşanan krizi aşmak için yeni stratejiler geliştirmeye çalıştılar.

Bu çalışmalar neticesinde neo-liberal iktisadi anlayış bir reçete olarak öne çıkarıldı. Çünkü 1980'lerde artık 'sosyal devlet' anlayışı iflas etmişti ve 'piyasa ekonomisi' alternatifi olmayan bir model olarak sunuluyordu. Böylece liberal siyaset, başta Amerika olmak üzere Kıta Avrupa'sında da yükselen bir değer haline geldi. Toplumun yerine bireyi, kamu'nun yerine özel sektörü ve emeğin yerine sermayeyi öne çıkaran bu anlayış, kısa bir süre içinde yeni hükümetlerin ekonomik programlarının ama temalarını oluşturdu. Bu dönemde piyasa ekonomisinin bu kadar hızlı bir biçimde yayılmasının altında yatan belli başlı nedenler ise şunlardı:

Birincisi, muhafazakâr ekonomik yaklaşımlar prestij kazanmıştı. İkincisi, çok uluslu şirketler ve gelişmiş ülkeler, fazla mal stoklarını eritmek amacıyla gelişmekte olan ülkelere ihraç politikalarında önemli değişiklikler yapmışlardı. Üçüncüsü, 1970'lerden sonra özellikle Güneydoğu Asya'daki bazı ülkeler, dışa dönük sanayileşme politikalarında önemli başarılar elde etmişlerdi ve dördüncüsü, uluslararası mali kuruluşlar, -IMF, Dünya Bankası, OECD- gibi ülkeler bu politikaları dayatmaktaydılar (Başkaya, 2009: 203). 24 Ocak Kararlarının alınmasında da hiç şüphesiz ki bu faktörler çok etkili olmuştur. Özellikle de IMF'nin gelişmekte olan ülkelere uyguladığı "yapısal uyum politikaları", en çok da Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkelerde uygulanmıştır. Onun için, ilan edildiği tarihten sonra Türk ekonomisinin rejimini değiştiren 24 Ocak Kararları neredeyse baştan sona IMF tarafından talep edilen düzenlemeleri içermiştir.

Bu düzenlemelerin başında; kur ayarlaması, kit zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması yer alıyordu. İkincisi, söz konusu program, salt bir istikrar niteliğini taşımaktan ziyade, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması hatta emeğe karşı güçlendirilmesi hedefini içeriyordu. Üçüncüsü, yapısal uyum politikaları adı altında sunulan program, yürütülen ideolojik kampanyalarla alternatifsiz program şeklinde sunuluyordu. Kamuoyunu ikna etmek için bu yöndeki propagandalar medya eliyle yapılmaya başlandı. Oysa bu kararlar, "1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bilinen unsurlarını içermekteydi" (Boratav, 2010: 148). Nitekim bu dönemde IMF ile yapılan anlaşmalar, kısa ve orta vadede ekonomik istikrarı sağlayamamış, ülkelerin borçları katlanarak artmıştır.

Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası ile olan ilişkisini de bu açıardan değerlendirmek gerekir. IMF, Türkiye'den dışa açık bir ekonomik program ve

gelişen kapitalizme ayak uydurması noktasında ısrarcı olmuştur. 24 Ocak Kararları tam da bu istemleri karşılamak amacıyla hazırlanmış ve uygulamıştır. Ancak, her tür eleştiriye rağmen alınan bu kararlar, Türk iktisat tarihinde adeta bir devrim niteliği de taşımıştır. Neden mi?, Öncelikle bu kararlar, Türkiye'nin dış ticaret rejimini değiştirmeyi ve ekonomik ilişkileri liberalleştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedefler belirlenirken, bir yandan kamu harcamaları kısaltılmış, serbest faiz ve düşük ücret politikası uygulanmış ve çalışanların ücretleri dondurulmuş, diğer yandan, yatırımlar bir süreliğine askıya alınmış, özelleştirmeye ağırlık verilmiş, ekonomi, ulus ötesi şirketlere açılmış ve bunun için de sıkı bir mali disiplin sağlanmaya çalışılmıştır (Özkazanç, 1995: 1218–1220). Türk ekonomisini serbest pazar sistemine göre yapılandırmayı, girişimci ruhu ortaya çıkartarak rekabeti, korumacılıktan vazgeçilerek ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi ve arz merkezli monetarist ilkeleri benimsemek suretiyle bütün ekonomik aktiviteleri serbest bırakmayı hedefleyen bu politikalar, aslında yeni sağ siyaset anlayışıyla birebir örtüşüyordu. Ekonomide stabilizasyonu sağlamayı amaçlayan bu kararlar, yukarıda da vurgulandığı gibi geleneksel Türk iktisat anlayışını makro ekonomik politikaları kökünden değiştiren bir milat olmuştur. Çünkü bu kararlar, Türkiye'de ekonomiyi dış rekabete açmış, yabancı sermayeyi özendirmiş, ekonomide devlet sektörünü daraltmış, devlet müdahalelerini minimuma indirmiş ve nihayet piyasa mekanizmalarının özgürce işlemesini sağlamıştır (Çavdar, 1992: 227).

Özal'ın ekonomi politikası, IMF yönlendirmeli, dışa bağımlı ve güdümlü bir özellik taşımaktan çok küresel kapitalizmle rekabet edebilecek bir sanayinin gelişmesini hedeflemiştir (Kaya, 2009: 238). Çünkü ona göre küreselleşme süreci, serbest pazar ekonomisini gerekli kılıyordu ve Türkiye hâlâ kendi içine kapanan ve rekabet edebilme şansı olmayan bir ülkediydi. Dışa açılmayı zorunlu kılan bu durum aynı zamanda ekonomide radikal önlemleri de gerekli kılıyordu. Nitekim Özal'a göre 24 Ocak kararlarının esas hedefi şuydu: “Biz asırlardan beri, bilhassa son 150 seneden beri bir gelişmişlik çemberi içindeyiz. Esas hedef, işte bunu kırmaktır. Tabii bunun için yapı değişikliği, zihniyet değişikliği elzemdir. Bunu yaparken alınacak örnekler de ileri batı ülkeleridir. Zaten Atatürk'ün ‘muasır medeniyet’ derken gösterdiği hedef de batıdadır. Şimdi bu hedefe giderken nedir sıkıntımız? Biz tarihten gelen sebeplerle içine kapalı bir toplum haline gelmişiz. Mühim olan mesele, bu toplumu bütünüyle dışarıya doğru açmaktır, bu da tabii zaman içinde olacak bir şey. Ben insanımızın kabiliyetine inanıyorum. İyi bir organizasyon, iyi bir sevk ve idareyle bu meseleler çözülebilir” (Ulagay, 1987: 71).

Türk ekonomisini küresel kapitalizme entegre etmeye çalışan Özal, iktidara geldikten kısa bir süre sonra uyguladığı liberal politikalarla, hem Ortadoğu ve Asya ülkeleriyle hem de Amerika ve Avrupa'daki ülkelerle çok önemli ilişkiler geliştirmiş ve o güne kadar dünya ile kopuk bir biçimde yaşayan Türkiye'yi bir anda dünya gündemine sokmayı başarmıştır. Bu dönemle birlikte, “Türk işadamları ihracatı öğrenmek, dünya pazarları için üretim yapmak,

kalitesini ve maliyetini buna göre ayarlamak gereğini duydu. Paranın ve dövizin gerçek değeri anlaşıldı. Bankacılığın, halktan ucuza para toplayıp eşe dosta dağıtmak olmadığı ortaya çıktı. İletişim ve turizmden dış ticarete, bankacılıktan kambiyo rejimine kadar çeşitli alanlarda Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi için gerekli altyapıların bir bölümü oluşturuldu. Türkiye, uluslararası finans çevrelerinin ve yabancı sermayenin giderek daha olumlu bakmaya başladığı bir ülke hâline geldi..." (Ulagay, 1988: 37). Gerçekten de Özal'la birlikte Türk ekonomisinin ihracata yönelmesine ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesine yönelik tedbirler ve bu yönde atılan adımlar, Özbudun'un da (1996: 107) belirttiği gibi adeta "sessiz bir devrime" yol açmıştır.

Böylece ekonominin rotasını dışa dönük gelişmeye çeviren, bütün enerjisini rekabet gücüne ulaştırmış ve ekonomik sorunlarını aşmış bir Türkiye'yi tasarlamakta harcayan Özal, Cumhuriyet tarihinde modernleşmeyi ekonomik kalkınma olarak gören ilk devlet adamıdır. Ve gerek ulusal, gerekse uluslararası sorunların çözümünde de tek seçenek olarak ekonomik kalkınmayı öngörmüştür. Özal'ın liberalizasyona dayalı rasyonalist ekonomi politikasının esprisi de burada yatmaktadır. Çünkü bir devlet politikası olarak ekonomiyi merkeze alan ve nihayetinde bütün sorunları ekonomik kalkınma ile çözüleceğini iddia eden ilk yaklaşımı da yine Özal'da görmekteyiz. Yakın dönem Türk tarihine bakıldığında modernleşme, kalkınma, gelişme ve ilerleme adına uygulanan politikaların, daha çok kültürel ve sosyal yaşamın değişimini hedef aldığı ve bu yöndeki reformları kapsadığı görülecektir.

Oysa bugüne kadar Türkiye'nin modernleşmemesinin en önemli nedeni olarak ekonomik yetersizlik görülmüştür. Aynı şekilde Osmanlı ekonomik düzeninin Batı Avrupa'da gelişen kapitalizme eklenememesi bu yetersizliğin gerekçesi olarak sunulmuş. Gerçekten de Türk modernleşmesinde devlet aklı, ekonomik rasyonaliteyi ihmal etmiştir ve gelişmeyi daha çok üst yapı kurumlarında gerçekleştirilecek kimi reformlarla sınırlı tutmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde bile altyapısal değişimden ziyade üstyapısal reformlara öncelik tanınmış, modernleşme, halkın günlük yaşamını, davranış kalıplarını, giyim kuşamını, dinsel inançlarını ve geleneksel alışkanlıklarını değiştirmesiyle eşdeğer görülmüştür.

Geç Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki Fırkası, ekonomik kalkınmanın önemine değinmiş ve milli bir burjuva sınıfı yaratma çabasına girişmişti. Ancak, kısa bir süre sonra I.Dünya Savaşının başlaması ve hemen akabinde iktidarı kaybetmesi bu çabalarını sonuçsuz bıraktı. Cumhuriyet dönemi ise, bütünüyle bir kültürel devrim tarihidir. Devletin temel politikası, topyekûn bir batılılaşma ve çağdaşlaşmadır. Bunun için o güne kadar var olan bütün kurumsal yapılar radikal bir değişimden geçirilmiş, eski düzeni çağırıştıran ne varsa ortadan kaldırılmış ve yerine Avrupa'dan ithal edilen yeni değerler, yasalar, yapılar ve kurumlar almıştır. Cumhuriyet modernleşmesi, Batı'yı gülü ve dikeniyi almakta, muasır medeniyet olarak Batıyı görmekte ve bu medeniyete katılmanın bedelini

de ödemeye razı olmuştur. Ancak, batılılaşmanın aynı zamanda, sanayileşme, gelişme, üretim ve istihdam gibi ekonomik kalkınma olduğu gerçeği de göz ardı edilmiş, en basitinden bir toprak reformu bile yapılmamıştır. Daha çok sosyal ve kültürel değişimi önceleyen bu yaklaşım biçimini, politik modernleşme olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye'nin 1980'lere kadar ki resmi devlet politikası da bu yöndedir.

Dışa dönük bir sanayileşme modelini benimsemek, ekonomiyi uluslararası sermaye ile bütünleştirmek, ödemeler dengesini ve döviz darboğazını aşmak amacıyla IMF ve Dünya Bankası ile istikrar politikaları adı altında bir yapısal uyum programını devreye sokmak, Özal ekonomisinin öncelikleri arasında yer almıştır. Çünkü ona göre, sosyal devlet anlayışı yerini neo-liberal politikalara bırakmak zorundadır. Dünya bu yöne doğru kaymakta, devletin ekonomi üzerindeki müdahalesi sona ermekte ve piyasa ekonomisi hâkim anlayış olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayışın, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de egemen olmaya başladığını düşünen Özal, ülkeler arasında varolan siyasi sorunların çözümünde de mali işbirliğinin önemine değinmiştir. Dolayısıyla modernleşmede olduğu gibi dış politikada da ekonomi faktörünü öne çıkaran Özal, bir gazetecinin sizi eleştirenler, dış politikayı da ekonomi ağırlıklı olarak yönlendirdiğinizi iddia ediyorlar. Sizce, uluslararası ilişkilerde ekonomik kararlarla, siyasi tercihler arasındaki etkileşim nasıl olmalıdır? Sorusuna şu cevabı vermiştir: “Ekonomisi dışarıya el açmayı icap ettiren bir ülkenin siyasi ağırlığı da olamayacağına inanıyoruz. Ekonomisi kuvvetlenen ülke siyasi ağırlığa da sahip olur. Bir ülkenin dış siyasetinde benim kanaatim ekonomi yüzde 80 ağırlıktadır” (Özal, 1984: 385).

Özal'ın ekonomi merkezli bu siyaset anlayışı, yukarıda da vurgulandığı gibi kendisini en fazla dış politikada hissettirmiştir. Çünkü Özal, ülke içinde yaşanan sorunların nedeni olarak ekonomik geri kalmışlığı gördüğü gibi uluslararası alanda yaşanan siyasi sorunların nedeninde de ekonomik çıkar çatışmasını görmüş ve basına verdiği demeçlerde hep bu gerçeğin altını çizmiştir. Dünya politika sahnesini, ülkelerin ekonomik güçleriyle orantılı olduğunu, milletler arasında gelişen ekonomik bağların, aynı zamanda o ülkeler arasındaki ihtilafli siyasi sorunların çözümüne de katkı sağlayacağını (Özal, 1986: 362), hatta ülkelerin birbirleriyle olan dostluklarında ve çatışmalarında da hep ekonominin ön planda olduğunu düşünmüştür (Özal, 1984: 88). Bu düşünüş tarzı, Özal'ın politikalarını belirleyen temel düşünce biçimidir. Ekonomik gelişmenin her tür sorunu çözeceğine olan inancı, her tür problemin nedeni olarak ekonomiyi görmesine de neden olmuş. Nitekim Özal (1986: 748), “Her işin başı paradır”, “Bu memleketin en önemli meselesi, ekonomidir” (1988: 387) diyerek iktisadi kalkınma ve yeterliliği, bir halkın kendi kaderine sahip çıkmasının en temel şartı olarak görmüştür. Siyasetin gerisinde de ticaret ve ekonominin olduğunu, dolayısıyla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi özellikle dış ilişkilerde politik gerilimleri hafifleteceğine ve var olan sorunları çözeceğine inanmıştır.

Özal, Türk modernleşmesinde devletçilik ilkesini bütünüyle devre dışı bırakarak serbest rekabete dayalı pazar ekonomisine geçişi sağlayan ilk liderdir. Türkiye ekonomisinin parametrelerini baştan aşağıya değiştirerek, kamu ve özel sektörün birlikte üretime katıldığı karma ekonomik bir yapıdan serbest piyasa koşullarının işlediği liberal politikalara geçiş yaptı. İktidara geldikten sonra ülkenin kanun ve düzeni sağlama işini generallere tevdi ederken üzerinde durduğu en önemli konu ekonomi oldu. Çünkü ekonomi Özal politikalarının merkezinde yer alıyordu ve şayet ülke iktisadi açıdan gelişebilir, üretim ve ihracat yapabilir ve yeterince istihdam sağlayabilirse siyasi ve toplumsal sorunlarını da çözebileceğine inanıyordu. Nitekim Özal, iktidara gelir gelmez yaptığı ilk iş, Türkiye'nin mevcut ekonomik rejimini değiştirmek, rekabete dayalı bir ihracat politikası ve sistemli bir özelleştirme politikası uygulamak, devletin elini üretim sektöründen çektilererek daha çok altyapı hizmetlerine kaydırmak oldu. Ekonomi politikasında yaşanan bu paradigmal değişim kısa bir süre içinde meyvelerini vermeye başladı ve 1980'lerde Türkiye, dünyada en fazla büyüyen ülkeler arasında yer aldı.

Türkiye ekonomisinde yaşanan bu gelişmenin en önemli nedeni, o güne kadar sürdürülen ithal ikameci anlayıştan vazgeçilip, serbest pazar ekonomisine geçilmiş olmasıdır. Dolayısıyla serbest piyasa ekonomisi Özal için vazgeçilmez ve alternatifi olmayan bir sistemdir. Serbest piyasanın aynı zamanda hür demokratik sistemin de güvencesi olduğunu düşünen Özal, bu inancını 28 Ocak 1986'da TUSİAD' ta yaptığı konuşmada şöyle ifade ediyordu: "serbest ekonomik bir düzen, kanaatimizce insanların, şirketlerin en iyi çalışanlarını, en iyi şekilde hizmet veya üretim yapanlarını öne çıkarır" (Özal, 1986: 201). Onun için serbest pazar ekonomisinden vazgeçmenin imkânı yoktur. Çünkü Özal bu sistemle, insanların kendi kabiliyetlerini özgürce sergileyebildiklerini, aksi durumda devletin her şeye müdahale ettiğinde insanların kabiliyetlerinin köreleceğini ve dolayısıyla verimin düşeceğini düşünmüştür. Özal, ayrıca serbest piyasanın bir ön koşulu olarak birey faktörünü öne çıkarmış ve kalkınmada insan unsurunun önemine değinmiştir.

17 Nisan 1985'te Hannover Fuarı'nın açılış konuşmasında bu konuyla ilgili olarak Özal, şu açıklamayı yapmıştır: "Özel teşebbüs ve serbest rekabet şartlarını, Türk ekonomisinin temeli ve ekonomik gelişmenin itici güçleri olarak değerlendirmekteyiz. Bizim uyguladığımız sistemin temelinde insana, girişimciliğe, ferdiyetçiliğe dönüş vardır. Devletin müdahalesinin asgariye indirilmesi, kabiliyetli insanın öne çıkması vardır. Ekonomimizi içe dönük olmaktan çıkarıp, uluslararası rekabete açık hâle getirmemiz lazım" (Özal, 1985: 247-248). Böylece, liberalleşmenin, modernleşmenin ve gelişmenin temelinde ferdin girişim ruhunu öne çıkaran Özal, kalkınmada teşebbüs özgürlüğünün önemini vurgulamıştır.

Turgut Özal'ın uyguladığı serbest piyasa ekonomisi, günümüz Türkiye'sinde özellikle toplumsal ve siyasal alanda çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi, karma ekonomi ve

devletçilik ilkesinden vazgeçilip liberal iktisadi anlayışa geçilmesi; Türkiye'nin 150 yıllık modernleşme anlayışını kökten değiştirmiş, o güne kadar devlet eliyle yürütülen, resmi ideolojiyle desteklenen ve temelde kültürel değişimi önceleyen politik modernleşme anlayışı yerini, teknolojik ve ekonomik bir modernleşme anlayışına bırakmıştır. Bu değişim aynı zamanda devletin ekonomi üzerindeki tekelinin kırılmasına, bireylerin piyasada daha özgürce hareket etmesine ve üretimde bulunmasına fırsat tanımıştır. Nitekim 1980'lerle birlikte Türk iş dünyası ve özel sektör, dünyanın her tarafına dağılarak uluslararası alanda önemli yatırımlarda bulunmaya başladılar ve bu yatırımlarla sağlanan döviz girdisi, cumhuriyet dönemi boyunca ülkede sürekli açık veren dış ödemeler dengesini önemli ölçüde kapattı.

Bu dönemde iktisadi modernleşme anlayışıyla hareket edildiği için de ihracatı artırmaya dönük önemli adımlar atıldı. En başta yakın komşu devletlerle mali ve ticari işbirliğine gidildi. Ortadoğu'ya, İran'a, özellikle Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan'la yakın ilişkilerde bulunarak bankacılık ve finans yatırımlarına girildi. Dış kaynak ve yabancı sermaye girişine izin verilerek istihdam yaratılmaya çalışıldı ve Özal, dış gezilerinde sayıları bazen 400'e varan işadamını yanına alıp dış ülkelerde dolaştırdı, onlara finans sağlamaya ve yatırım yapmak için gerekli diplomatik ilişkileri kurmaya çalıştı. Bu dönemde uygulanan reformlar sayesinde (1981–1998) Türkiye %5,2'lik büyüme oranı ile özel sektör, dünyanın en rekabetçi kırk ülke arasına girdi (Jung-Piccoli, 2004: 163). Hatta 1984 yılında dünya ticaretinin gerilediği, ülke pazarlarının iyice daraldığı bir dönemde Türkiye, ihracat artışında dünyada birinci sıraya yükseldi. 1983 yılında 5,7 milyar dolar olan ihracatımız, 1984'te 7,1 milyar dolara (Özal, 1985: 4) ve 1988'de de 11,7 milyar dolara dayandı.

Bu durum her ne kadar Türkiye'deki ekonomik sıçramayı göstermesi açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilse de, ekonomiyi dışa açarak rekabete dayalı bir ihracat politikasının izlenmesi, toplumsal ve sınıfsal düzeyde önemli sorunları da beraberinde getirdi. Ülkede sınıflar arasında gelir adaletsizliği ve sabit gelirli çalışanların ücretlerinde önemli düşüşler yaşandı. "Devlet Planlama Teşkilatının hesaplarına göre ülkenin GSMH'da ücretlerin payı 1977'de %36 gibi yüksek bir orandan, 1987'de %18 gibi düşük bir orana doğru keskin bir düşüş gösterdi. Buna bağlı olarak da işsizlik on yıl içinde % 15 oranında arttı" (Ahmad, 1995: 248–86). İhracatı artırmaya dönük sağlanan krediler ve bu yönde yapılan teşvikler, ülkede hayali ihracat patlamasına yol açtı. Nitekim 2001 yılında Emniyet ve Maliye Bakanlığının birlikte yürüttükleri "Örümcek Ağı" adlı operasyonda, 1996–1998 yılları arasında 3 milyar dolarlık hayali ihracatın yapıldığı ortaya çıktı (Radikal, 30.10.2001).

Ayrıca yapısal uyum programları adı altında IMF ve Dünya Bankasından alınan krediler, başta altyapı hizmetleri -yol, su, elektrik, enerji, barajlar, köprüler- olmak üzere uzun vadeli yatırımlarda kullanılması nedeniyle artan borç ve faizler, Türkiye'de enflasyonu körüklemiş ve hayat pahalılığını artırmıştır. Bu durum, doğal olarak yolsuzluk ve yoksulluğu beraberinde getirmiş

ve üretmeden tüketen bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bunda Özal hükümetleri döneminde yerel yönetimlerin hukuk dışı bazı uygulamaları da etkili olmuştur. Bilindiği gibi Anavatan Partili belediyelerde zaman zaman seçim yatırımı olarak gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri verilmiş, imar afları ve kent planlamasından yoksun imar izinleri çıkarılmıştır. Enerji ve bayındırlık ihaleleri, hayali ihracatlar, özelleştirme furçası ve banka hortumları alıp başını gitmişti.

Güçlü bir sosyal devlet geleneği bulunmayan Türkiye'nin ekonomik yapısının bütünüyle neo-liberalizme bağlanması, yine yukarıda belirtildiği gibi başta alt ve orta sınıf olmak üzere toplumun büyük çoğunluğunu olumsuz yönde etkilemiştir. 12 Eylül rejiminin sendikal faaliyetleri ve işçi sınıfını baskı altında tutması, Özal'ın da emeğe karşı sermayeden yana tavır koyması, sendikaları toplu eylem ve grev kararlarına sevk etmiştir. Nitekim bu dönemde başta SEKA olmak üzere Demirçelik grevleri yaşanmıştır. Gerçekten de Özal'ın uygulamaya geçirdiği ve temelde Türk ekonomisini dünya ekonomisine eklemeyi hedefleyen politikalar, Türkiye'deki geleneksel üretim ilişkilerini yapıbozumuna uğratmıştır. Dışa açılma politikaları sonucu tüketim, insanların sosyal statülerini belirleyen önemli bir gösterge olmuş, özellikle de ithalatın serbest bırakılması ve lüks tüketime yönelik eğilim kitlesel düzeyde bir gösterişe neden olmuştur. Bu politikalar, bir yandan sermayenin elini güçlendirirken, diğer yandan emeği esneklettiği ve ücretleri düşürdüğü için de işsizlik, alıp başını gitmiştir. Her ne kadar bu durum, Türkiye'deki sermaye birikimini artırıyorsa da, toplumsal kesimler arasındaki gelir adaletsizliği ve sınıflar arasındaki uçurumu da derinleştirmiştir. Bir yandan işsizlik ve kötü çalışma koşulları, öte yandan tüketimin artması toplumsal bütünleşmeyi de güçleştirmiştir.

Özal'a göre gelinen noktada böyle bir tablonun zuhur etmesinin nedeni, devletin kendisini 15 yılda finanse edebilecek yatırımlara girmesidir. Ona göre, "70-100 yılda yapılabilecek bir transformasyon 10 yıla sıkıştırılmaya çalışıldığı için yüksek enflasyon baş göstermiştir" (Barlas, 2001: 88). Ancak, ekonomide yaşanan bütün olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye, dünyadaki az gelişmiş ülkeler arasından gelişmekte olan ülkelere arasına, Türk ekonomisi de dünyanın en fazla büyüyen ekonomileri arasına girmeyi başarmıştır.

Bu başarının en önemli nedeni hiç şüphesiz ki, rekabete dayanan, verimliliği ve kaliteyi esas alan liberal iktisadi modelin uygulanmış olmasıdır. Her tür özgürlüğün güvencesini piyasa ekonomisi ve kapitalizme endeksleyen bu model, başta Amerika ve Batı Avrupa olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde uygulanmaya çalışıldı. Dolayısıyla Özal ekonomisinin yakın dönem Türk tarihinde yarattığı en önemli değişiklik, klasik devlet zihniyetinin, karma ekonomik düzenin ve politik modernleşme biçiminin bir revizyondan geçmiş olması ve Türk ekonomisinin dünya ile bütünleşmesi sonucu kapitalizm ve uluslararası sermaye ile eklenmiş olmasıdır. 1980 sonrası dünyada yükselen neo-liberal politikaların ve yeni sağ siyasetin Özal tarafından Türkiye'de uygulanmış olması, ekonomik ve teknolojik bir modernleşme anlayışının gelişmesine de yol açtı. Bu anlayış aynı zamanda kültürel devrimlere öncelik veren ve gelişmeyi

üstyapısal kurumlardaki değişikliklerde arayan klasik devletçi zihniyetten de bir kopuşu temsil eder. Bu açıdan Özal'ın liberal-muhafazakâr politikaları, Türkiye'de; devletin resmi ideolojisine, söylemine ve pratiğine karşı bir duruşu da yansıtır.

Bu politikaların ikinci bir sonucu da, Türkiye'de yeni bir sınıfsal yapının meydana gelmiş olmasıdır. Siyasette muhafazakâr, ekonomide de liberal politikaların uygulanmış olması, kaynağını Ortadoğu sermayesinden alan ve adına "Anadolu Kaplanları" denilen yeni bir girişimci sınıfın doğmasına neden oldu. Özal dönemiyle birlikte "Yeşil Sermaye" olarak da bilinen muhafazakâr bir burjuva sınıfı özellikle İç Anadolu kentlerinde kendisini hissettirdi, İstanbul ve Ankara'ya uğramadan dünyanın birçok ülkesiyle ihracat yapabilecek güce ulaşan bu sınıf, Özal'ın İslami sermayeyi desteklemesiyle daha da güçlendi. Nitekim Özal, iktidarının ilk altı ayında KOBİ'leri desteklemek amacıyla bu kesime önemli oranda teşvikler verdi ve bu kesimler, ekonomik açıdan örgütlenmeye (Musiad) başladılar.

Sonuç

Turgut Özal'ın uyguladığı liberal-muhafazakâr politikaların temelinde, 1980'lerin başında bütün dünyada hızla yayılan ve Amerika ile Avrupa'da egemen olmaya başlayan "yeni sağ siyaset" anlayışı yatmaktadır. 80 öncesinin Türkiye'sinde, karma ekonomi ve ithal ikameye dayalı bir sanayileşme modeli benimsenmiş, ancak ekonomide beklenen kalkınma ve gelişme sağlanamamıştı. Buna siyasi istikrarsızlık ve askeri darbe de eklenince Türkiye, cari açığı sürekli artan, borçlarını ödeyemeyen, ihracat yapamayan, dönemin başbakanı Demirel'in ifadesiyle, ülkenin yetmiş sente muhtaç hâle geldiği bir dönem içine girmiştir. 12 Eylül darbesi sonrasında yapılan ilk genel seçimde büyük bir oy farkıyla iktidara gelen Özal, dünyada gelişen yeni ekonomik ve siyasi değişimleri fark etmiş ve Türkiye'nin rotasını bu yeni gelişmelere doğru kaydırmıştır. Nitekim 1970'lerden sonra ideolojik bir kriz içine giren ve uyguladığı sosyal politikalarla halkına ekonomik resesyona yaşatan refah devleti anlayışı, yerini serbest piyasa ekonomisine bırakmaya başlamıştır. Devletin ekonomik ve sosyal yaşamdan elini çekmesini talep eden ve piyasayı bireylerin inisiyatifine bırakan bu yeni siyaset tarzı, en çok ulus devletin egemenlik alanını tehdit etmiştir.

Yeni sağ siyaset, ulusal sınırları ve gümrük duvarlarını kaldırarak, uluslararası şirketlerin önünü açmış ve yabancı sermaye akışına ruhsat vermiştir. Küreselleşme adı verilen bu yeni düzen, devletin görev ve sorumluluk alanını yeniden tanımlama ihtiyacını da hissetmiştir. Buna göre devlet, artık piyasanın aktif bir oyuncusu olmaktan çıkarak; iş vermekten, istihdam yaratmaktan, üretimde bulunmaktan ve ekonomiye müdahale etmekten vazgeçecek, temel altyapı hizmetleri, güvenlik ve adalet gibi konularda söz sahibi olacak, bunun dışında yer alan ekonomi, eğitim ve sağlık gibi alanları

özelleştirmek suretiyle piyasa ekonomisinin işleyişine ve sivil toplum örgütlerinin inisiyatifine bırakacaktı. Diğer bir deyişle devlet, artık sosyal hizmet sunma sorumluluğundan vazgeçecek ve bu işi piyasanın görünmez eline bırakacaktır. Bu temel felsefe üzerinde somutlanan ve uygulandığı ülkelerde başta gelir adaletsizliği olmak üzere sosyal ve ekonomik problemlere yol açan bu politikalar, ülkemizde Özal'la birlikte gündeme gelmiştir.

Özal'ın politik tercihleri, ekonomik rasyonalizmin her türlü sorunu çözebileceği inancına dayanmıştır. Özal'a göre Türkiye'nin geri kalmasının temel nedeni ekonomik açıdan kendine yeterli hâle gelememesi ve diğer ülkelerle rekabet edebilecek düzeyde olamamasıdır. Kalkınmanın yolu, dünya ile rekabet etmekten ve ekonomik bir güç olmaktan geçer. Dolayısıyla Özal için ekonomik gelişmişlik, hem yoksulluk ve işsizliği önleyecek ve sosyal refahı artıracak, hem de başta bölgeler arası dengesizlik olmak üzere ülkede bulunan bütün sorunları çözecek yegâne seçenektir. Modernleşmek de sosyal ve kültürel açıdan Avrupa'ya benzemekle değil, ekonomik ve teknolojik açıdan onlarla yarışabilmektir. Dış politikasını da bu temel düşünce üzerinde kuran Özal, cumhuriyet tarihinde en fazla dış ülkeleri ziyaret eden, ikili anlaşmalar imzalayan, ekonomik, ticari ve mali işbirliği yapan lider olarak da ön plana çıkmaktadır. Özal, karşılıklı çıkara dayalı ekonomik ilişkilerin, ülkeler arasında varolan siyasi ve askeri sorunların çözümüne de katkı sağlayacağını, siyasal bir aktör olabilmek için de yine ekonomik açıdan güçlü olmak gerektiğini söylemiştir. Kısacası Özal'ın izlediği politikalar, Türkiye'nin hem bölgesel bir güç haline gelmesinde hem de hâlen dünyanın en büyük 17. ekonomisine sahip olmasında çok önemli payı olduğunu söylemek gerekir.

Kaynaklar

- AHMAD, Feroz, 1995., *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Y.Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- BARLAS, Mehmet, 2001, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- BAŞKAYA, Fikret, 2009, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türk Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- BORATAV, Korkut, 2010, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇAVDAR, Tevfik, 1992, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi
- JUNG, Dietrich & Piccoli, Wolfango, 2004, *Yol Ayrımında Türkiye*, (çev. B. Kurt), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KAYA, Reşit, 2009, "Neoliberalizmin Türkiye'ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (der. N.Mütevellioğlu-S.Sönmez), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- NOZICK, Robert, 2006, *Anarşi, Devlet ve Ütopya* (çev. A. Oktay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZAL, Turgut, 1984, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları-13.12.1983-12.12.1984*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZAL, Turgut, 1985, *Başbakan Turgut Özal'ın Basın Toplantısı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

- ÖZAL, Turgut, 1985, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13.12.1984–12.12.1985*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZAL, Turgut, 1986, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1985–12.12.1986*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZAL, Turgut, 1988, *Başbakan Turgut Özal'ın TBMM-Yurtiçi Seyahatlerinde Yaptığı Konuşmalar 13.12.1987–12.12.1988*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZAL, Turgut, 1992, *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Dış Politika ve Ekonomi Açılımlarından "Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri" Adlı Uluslararası Sempozyumun Açılışında Yaptıkları Konuşma*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZBUDUN, Ergun, 1996, "Özal ve Demokratikleşme", (ed. İ.Sezal), *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, İstanbul: 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları.
- ÖZKAZANÇ, Alev, 1995, "Türkiye'de Yeni Sağ", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:15, İletişim Yayınları
- SÖNMEZ, Mustafa, 1987, *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- ULAGAY, Osman, 1987, *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ULAGAY, Osman, 1988, *Özal'ı Aşmak İçin*, İstanbul: Afa Yayınları.
- YELDAN, Erinç, 2009, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Radikal Gazetesi, 30.10.2001

FARKLI YAŞAM TARZLARINDA GELENEKSEL VE MODERN ANLAYIŞININ TELEVİZYON DİZİLERİNE YANSIMASI

Different Traditional and Modern Perception of Lifestyle Television Series

*İpek SUCU**

Abstract

Being a member of a separate social classes, differences in lifestyles of different cultures to adopt releases. Today, television series, rather than the traditional and modern lifestyles, conflict seems to be convergence between the life styles. This is owned by the convergence of lifestyle change, tried to expand the rule of cultures, transformation and consumption of popular culture. Theories of sociology and communication within the framework of this subject will be the basis of literature study. In this study, the Turkish television series, presented in a different life styles, tradition and modernity as reflected in how and what kind of investigation is to try to impose the changes required. For his purpose, "Aşk-ı Memnu", "Türk Malı", "Küçük Sırlar" and "Adını Feriha Koydum" sequences illustrated in terms of content.

Keywords: Life styles, Modernity, Traditionality, TV series, Social Classes, Culture

Özet

Ayrı sosyal sınıflara mensup olmak, farklı kültürleri benimsemek yaşam tarzları farklılıklarını ortaya çıkartmaktadır. Günümüzde televizyon dizilerinde geleneksel ve modern yaşam tarzları çatışmasından ziyade bu yaşam tarzları arasında yakınlaşma olduğu görülmektedir. Bu yakınlaşma ile ait olunan yaşam tarzlarında değişim, kültürlerde dönüşüm ve tüketimde popüler kültür egemenliği yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu konu çerçevesinde sosyoloji ve iletişim kuramlarından yola çıkılarak literatür çalışması yapılacaktır. Bu çalışmada, Türk televizyon dizilerinde farklı yaşam tarzlarının nasıl sunulduğu, modernliğin ve gelenekselliğin nasıl yansıtıldığı ve ne tür değişikliklerin empoze edilmeye çalışıldığı araştırılmak istenmektedir. Bu amaçla "Aşk-ı Memnu", "Türk Malı", "Küçük Sırlar" ve "Adını Feriha Koydum" dizileri içeriksel olarak örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam tarzları, Modernlik, Geleneksellik, Televizyon dizileri, Sosyal sınıflar, Kültür

* Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi

Giriş

Yaşam tarzları genel olarak ait olunan sosyal sınıf, benimsenen kültür ve gelenek-görenekler, alınan eğitim, sahip olunan düşünce biçimi, modernlik ve geleneksellik anlayışlarındaki farklılıklarını ifade etmektedir. Bu açıdan farklı yaşam tarzlarına sahip kişiler pek çok yönden birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Televizyon dizilerinde geleneksel ve modern aile yapılarının birbiri ile çatışması sıklıkla gözlenebilmektedir. Ancak bu çatışmalar farklı yaşam tarzlarının içselleştirilmesine engel olma çabasının bir yansımasıdır. Görünürde çatışan geleneksel ve modern aileler arasında günümüzde modern ve geleneksel kültür, siyasi görüş, düşünce ve yaşam tarzı alışverişinin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Televizyonun sunduğu hem geleneksel ve muhafazakâr kültür hem de modern kültür izleyiciler yönünde karşılıklı çift yönlü bir akış halinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda farklı yaşam tarzlarına sahip tüm sosyal sınıflar geleneksel kültürden de modern kültürden de etkilenmeye başlamışlardır.

Televizyon dizileri, izleyicilerde farklı yaşam tarzlarına özentiyeye sebep olabilmektedir. Farklı imajlara, kişiliklere sahip olmanın düşlemesi, seyredilen karakterlerin moda tarzlarının, konuşma stillerinin gündelik yaşam ve sosyal yaşam içerisinde içselleştirmesi sıkça görülen bir durum olmaya başlamıştır. Bu durum çocuklardan gençlere, orta yaşlılardan yaşlılara kadar her çeşit demografik özellikteki kişinin popüler kültüre olan bağlılıklarını artırmaktadır. Bu şekilde popüler kültürün yaygınlaşması, kültürel dönüşüme ve farklı yaşam tarzlarına özentiyeyi doğurmaktadır. Bu duruma bağlı olarak da tüketim şekilleri oluşmaktadır (Sverin ve Tankart, 1994: 400-410).

Bu çalışmada televizyon dizilerinde geleneksel ve modern kültürün nasıl ifade edildiği, içeriğe ne şekilde yansıdığı araştırılması için farklı yaşam tarzlarının ne anlama geldiği ve öğrenimsel edinim olarak nasıl oluştuğu kişilik üzerinden öğrenme modelleri çerçevesinde anlatılacaktır. Bu genel çerçeveden bahsedildikten sonra sosyal sınıf ayrımlarının yaşam tarzlarını nasıl biçimlendirdiği ile yaşam tarzlarında kültürel dönüşümün nasıl yaşandığı, kültür ve sosyal sınıf kavramlarına göre tartışılacaktır. Bu tartışmanın ardından televizyon dizilerinin tüketim kültürünü ve popüler kültürü nasıl etkilediği televizyon ve kültür üzerine çeşitli kuramlar bağlamında ele alınacaktır. Ele alınan literatür çalışmasının örneklendirilmesi amacıyla "Aşk-ı Memnu", "Türk Mali", "Küçük Sırlar" ve "Adını Feriha Koydum" dizileri içeriksel açıdan incelenecektir.

1. Öğrenimsel Oluşumuyla Yaşam Tarzları

Yaşam tarzları, kişileri birbirinden farklı kılan davranış kalıpları olarak bilinmektedir. Bir bireyi diğerinden ayıran ayırıcı özellikler olarak sosyal sınıf, yüklenilen sıfat ve kişisel özellikler gibi içsel karakteristikler sayılabilir (Leon ve Leslie, 2004: 120). Bireylerin boş zamanlarını değerlendirme biçimleri, ait oldukları sosyal sınıflar, özümstedikleri kültürler, eğitim düzeyleri, konuşma

tarzları benimsenilen yaşam tarzlarının göstergeleri konumundadır. Bu açıdan yaşam tarzları bireyleri bir bütün olarak oluşturan her şeyin bir göstergesidir (Chaney, 1999: 14,15). Yaşam tarzlarının oluşumunda “değerler” ve “kişilik” önemli bir yer tutmaktadır. Değerler, doğuştan kazanılmamaktadır. Zaman içerisinde içinde yaşanılan toplumun öğrettiği ve kuşakların bir sonraki kuşaklara aktardığı yargılardır. Değerlerin oluşumunda aile ve inançlar önemli yer tutmaktadır. Yaşam tarzları bireylerin inançlarını ve inanç derecelerini, yaşamda kendileri için önceliklerini, alışkanlıklarını, günlük ve sosyal aktivitelerini göstermektedir. Chaney’e göre (1999: 54), yaşam biçimleri günlük yaşamın belirli özelliklerinin toplumsal ya da simgesel değerlerle donatıldığı kalıplaşmış biçimleri olması yaşam biçimlerinin aynı zamanda kimliklerle oynamanın yolları olduğu anlamına da gelmektedir. Bu bakımdan yaşam tarzlarının oluşumu, büyük ölçüde bireylerin kendi geçmiş deneyimlerine, aile yapılarına, yetiştikleri ortamlara ve kişiliklerine bağlı olmaktadır (Bocock, 2005: 37). Bu etkenlerin yanında alınan eğitim düzeyinin de ayrı bir önemi bulunmaktadır. Eğitim düzeyi ve yaşam şartları kişilerin geleneksel yaşam tarzını ya da modern yaşam tarzını özümsemesinde etkili olmaktadır (Gençtan, 1995: 136). Öğrenim durumu yüksek bireyler, daha kaliteli ürün ve hizmetleri tercih etmektedirler Gelir düzeyi, bireylerin satın alma davranışlarını doğrudan etkileyen çok önemli bir faktördür. Gelir, tüketicinin satın alma gücünün göstergesi konumundadır. (Kotler, 2000).

Yaşam tarzları genel olarak öğrenme yolu ile biçimlenmektedir. Bireysel davranışların birçoğu öğrenme yoluyla kazanılmaktadır. Öğrenme bir uyum sürecidir. İnsanların uyum çabası çevresiyle etkileşimleri sonucu olan bir takım değişiklikler geçirilmesiyle gerçekleşmektedir (Selçuk, 2001: 142).

“İnsanlar, çevre ile etkileşimleri sonucu bilgi, beceri, tutum ve değer kazanırlar. Öğrenmenin temelini bu yaşantılar oluşturur. Kişi, çevresinden sürekli olarak kendisine ulaşan verileri değerlendirir ve bunun sonucu olarak düşünsel, duyuşsal veya davranışsal tepkide bulunur. İnsanın çevresi ile etkileşimi, onda düşünsel, duyuşsal veya davranışsal değişime yol açıyorsa öğrenmeden söz edilebilir. Bu nedenle öğrenme, kişide oluşan kalıcı değişimler olarak tanımlanmaktadır” (Özden, 2002: 72).

Öğrenme öncelikle aileden başlamakta, daha sonra sosyal çevrenin, yaşanılan ortamın, kültürün, referans gruplarının, arkadaş seçimlerinin ve eğitimin rolü ile gelişmektedir (Gençtan, 1995: 136,137). Birey birçok gruba dâhil olabilmektedir. Her grupta bireyin pozisyonu, grup içindeki rolü ve statüsüne göre tanımlanabilmektedir (Arnould ve Pirice, 2005: 541). Duyuşsal kuramlar açısından bakıldığında kişiler kendisini yeniden yaratmak, kendini değiştirmek için öğrendiklerini davranışsal, duyuşsal ve düşünsel açılardan değiştirmeye çalışmalıdırlar (Özden, 2002: 76). Bilişsel kuram ise fikirleri, içerikleri, davranışları ve sonuç çıkarmak, sorun çözme ve direkt deneyim

olmadan ilişkileri öğrenme ile ilgili gerçekleri öğrenmeyi içermektedir (Hawkins, Best ve Coney, 1992: 268). Ancak günümüzde öğrenme yöntemleri yalnızca bunlar ile sınırlı kalmamaktadır. Öğrettikleri ile tüm öğrenilen değerleri ve yargıları etkileyebilecek çok güçlü bir öğrenme, bilgilendirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma ve toplumsallaştırma aracı da bulunmaktadır. Bu araç medyanın en etkili silahlarından biri konumunda olan “televizyon”dur. Günümüzde sosyal medyanın getirdiği kolay ulaşılabilirlik ve hız gibi etkileyici faktörler karşısında televizyon halen önemli bir yerdedir. Evlerde gittikçe artan televizyon sayısı bu durumun bir göstergesidir. Sosyal medya gibi televizyonda da bireyselleşme göze çarpmaktadır. Aile bireyleri istedikleri programları istedikleri zaman izleyebilmek için kendilerine ait televizyonlar oluşturmaya başlamışlardır ve bu durum da her odada ayrı bir televizyon devrimini başlatmıştır. Aynı durum son zamanlarda şehirlerarası otobüslerde de görülebilmektedir. Bu otobüslerde her bireyin ayrı ayrı kullanabileceği bir televizyonun olması bireyselleşmenin zirveye taşındığı bir durumdur. Televizyon bununla da yetinmeyerek sınır tanımaz bir duruma gelmiştir. Televizyon yayınları cep telefonlarında, bilgisayarda da izlenebilir duruma gelmiştir. Televizyon da bu duruma uyum sağlayabilmek için programların televizyon da arzu edilen zamanda izlenebilmesine olanak taşıyan “tivibu” yeniliğini başlatmıştır. Tivibu ile diziler ve programlar istenilen saatlerde izlenebilmektedir.

Televizyon izlenme alışkanlığının oluşmasında televizyon dizileri dikkate değer bir yerdedir. Televizyon dizileri farklı yaşam tarzlarını izleyicilerin gözü önüne sererek bu yönde bir ilgi oluşmasını sağlamaktadırlar. Televizyon dizileri tüm demografik özelliklerdeki bireyleri etkileyebilecek tarzları ile onları etki çemberine almaktadır. Bu etki çemberinin içerisine izleyicilerin yeme-içme, tatil, giyim ve konuşma tarzları gibi birçok gündelik alışkanlığın değişimi girebilmektedir.

“Tüketim mallarını ya da yaşam biçimi temalarını ironik bir şekilde kullanmak, bunların açık anlamlarının sorgulandığı anlamına gelmez, yalnızca bu seçimleri yapmanın başka neyi içerdiği konusunda bir farkındalığı işaret eder. Bununla birlikte (birkaç örnek vermek gerekirse), nasıl giyineceği, yatak odanızın nasıl döşeneceği ve misafirlerinize neyi nasıl ikram edeceğiniz gibi konular, farklı toplumsal katmanlar arasındaki etkileşim yoluyla öyle geniş çaplı ve devamlı değişen konular olmuştur ki, tüm yaşam biçimi dergileri ve basın yayın organları biçimsel bir söylem oluşturma çabasına girmişlerdir” (Chaney, 1999: 133).

Öğrenme kavramı tüketici davranışları açısından, geçmiş deneyimlerden kaynak bulan ürünler ve markalar ile ilgili algılamalardaki oluşan değişikliği açıklamaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002: 78). Televizyon dizileri kişilerin mal, hizmet ve yaşamsal faaliyetlerini kendi yaşam tarzlarına göre seçmelerinden

ziyade popüler kültürün mal, hizmet ve faaliyetlerini satın almaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda, televizyon dizileri mevcut yaşam tarzları yerine farklı yaşam tarzlarının gündelik yaşamda benimsenmesine aracılık etmektedir.

2. Bir Aidiyet Ölçüsü Olan Sosyal Sınıflar

Sosyal sınıf, bir hiyerarşiye göre toplum üyelerinin sınıflandırılmasıdır (Odabaşı ve Barış, 2002: 20). Sınıflama; sosyal prestij, meslek, gelir, sahip olunan ev türü, yerleşim alanı, gelir kaynağı ve kurumsal üyelik gibi çeşitli değişkenlere dayandırılabilir (Tokol, 1994: 78). 1980'lerin başında sosyal sınıf ayrımının sonunun geldiğini düşünülse de yeni dönemin getirdiği küreselleşme, bireyselleşme, postfordisim ve postmodernizm gibi kavramların sınıf eşitsizliklerini arttırdığı görülmektedir (Savage, 2003: 535). Sosyal sınıflar, ekonomik kaynaklara aynı uzaklıkta veya yakınlıkta olan, siyasi ve toplumsal yaşam tarzlarını, tercihlerini belirleyen büyük bir topluluk kesiti olarak tanımlanabilir (Sezal, 2002: 303). Bu açıdan sosyal sınıflar yaşam tarzları arasındaki farklılıkları tayin etmede önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. (Savage, 2000). Bir sosyal sınıfa ait olma o kişinin yaşam tarzını gösteren yegane unsurlardandır. Toplumsal tabakalaşma ise sosyal sınıf ve sosyal statü tartışmalarıyla iç içe bir durumdur ancak toplumların iç dinamiklerini anlamak için önemli bir yere sahiptir (Parkin, 2002: 595). Sosyal sınıflarda en belirgin etkenlerden biri sayılan tüketim, hangi sınıfa ait olunduğunun bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda tüketimin sıklığı kadar tüketimin maddi ve sosyal değeri de önem taşımaktadır. Sık tüketilen ancak ucuz ve zorunlu olan tüketim malları bir bireyin üst sosyal sınıfa çıkması için yeterli bir imkân değildir. Bu tip tüketimlere sahip olan kişiler alt veya orta sınıf olarak tabir edilen konumlar içerisinde yer almaktadırlar. Tüketim gelire bağlantılı olduğu için yüksek gelirli bireyler daha sık ve daha pahalı tüketim ürünlerine yönelmektedirler. Bu duruma örnek olarak alt sınıfa mensup bir kişi kahvesini evinde, orta düzeydeki bir kişi sıradan bir pastanede, üst düzeydeki bir kişi ise Starbucks ya da Kahve Dünyası gibi elit bir mekanda içmeyi tercih edebilir. Bu durum görüldüğü gibi sosyal aktivitelerin kalitesini de etkilemektedir. Sosyal sınıfların statüsüne bağlı olarak giyim tarzlarının seçiminde modanın takip edilip edilmemesi, konuşma biçimlerinde yöresel şivelerin bulunup bulunmaması, buna bağlı olarak gelenek ve göreneklere bağlılık derecesi yaşam tarzlarında gelenekselliğin ya da modernliğin tercihinine göre değişim göstermektedir. Kişilerin sahip oldukları meslekler de satın alma davranışlarını yakından etkilemektedir. Örnek olarak üst düzey bir şirket yöneticisi, giyimine diğer alt meslekteki kişilere göre daha fazla önem verecektir (Yükselen, 2006: 105). Tüm bunlar da düşünme tarzlarını ve yaşam biçimlerini etkilemektedir (Zukin ve Maguire, 2004: 181). Elitler ve diğer sosyal sınıflar arasındaki çatışmada elitler daha aktif bir rol üstlenmektedirler (Etzioni, 1993: 47). Alt sosyal sınıflara ait insanlar da bu gerçekliğin bilinci içerisinde. Toplumlarda alt gruplar,

zenginlik, saygınlık ve güç gibi maddi ve maddi olmayan değerli mallara sahip olma konusunda sistemli olarak dışlanırlar (Erbaş, 2007: 131,140). Alfred Adler'in teorisine göre bireyin kendisine, çevresine ve topluma karşı geliştirdiği tutumlar, insan davranışlarının altında yatan üstünlük ve egemenlik içgüdüsünün getirdiği güç, prestij güdüleyicileridir (Şirin, 1999: 13). Elitler savundukları kaliteli ve modern yaşam tarzını geleneksel yaşam tarzlarına tercih etmektedirler ve bu yönde bir mücadele vermeye çalışmaktadırlar. Aynı şekilde gelenekselcilerde geleneksel yaşam tarzlarını moderne karşı savunmaktadırlar. Ancak tüm bu çatışmalara rağmen geleneksel ve modernin birbiriyle yakınlaşması da gözden kaçırılmamalıdır.

W.L Warner sosyal sınıflar hiyerarşisi incelemesinde altılı bir sınıflama yapmıştır. Bu sınıflar; *En Üst* (sosyal elit tabaka, soylu asil aileler, serveti en az iki-üç nesilden gelenler), *Üstün altı* (Yeni zengin olan sınıf), *Ortalama üstü* (Profesyonel meslek sahipleri ve yöneticiler), *Ortalama altı* (Beyaz yakalı çalışanlar, küçük is sahipleri), *Altın üstü* (Mavi yakalı çalışanlar, kalifiye ve yarı kalifiye işçiler), *Altın altı* (Kalifiye olmayan çalışanlar, düşük gelir sahipleri) şeklindedir. *En üst sosyal sınıf* grubundakiler; az sayıdaki köklü ailelerdir. Büyük zenginliğe ve otoriteye sahip aileleri içermektedir. Bunlar eski ve köklü ailelerdir ve büyük şirketlere ve taşınmaz menkullere sahiptirler. Sosyal kulüplere üyedirler. Varlığa, refaha alışıklardır. Marka bağımlılıkları bulunmaktadır. Kendi markaların ya da kendileri vurgulayacak markaları tercih etmektedirler. Çeşitli sosyal etkinliklerin sponsorluğunu gerçekleştirmektedirler. Genelde kredi kartı kullanmaktadırlar. Kaliteli ve yüksek düzeyde bir eğitim için yurt dışında eğitimi tercih etmektedirler. *Üstün altı sosyal sınıf* grubundakiler; Bu sınıfı büyük şirketlerde ve devlet kademesinde büyük bürokratik gücü olanlar oluşturmaktadır. Genelde şirket sahipleri değildirler. Bu insanlar, ya yöneticilerdir ya da yönetim kurulunda üyedirler. En üst sınıf tarafından kabul edilmemiştir. Yeni varlıkları, değerleri temsil etmektedirler. Yeni varlıkları genellikle gösteriş amaçlı kullanmaktadırlar. Büyük alışveriş merkezlerinde alışveriş etmeyi sevmektedirler. Tatillerini genelde yazlıklarında ve tatil köylerinde geçirmektedirler. Laik ve batıya yönelik değerlere sahiptirler. Tasarrufları konuta yöneliktir. *Ortanın üstü sosyal sınıf* grubundakiler; Ne aile statüsüne ne de olağanüstü varlığa sahiptirler. Kariyer yönlüdürler. Çoğunlukla üniversite mezunlardır. Çevrede ve sosyal etkinliklerde aktiflerdir. Genelde yerli ve ekonomik markaları tercih etmektedirler. *Ortanın altı sosyal sınıf* grubundakiler; Saygı ve kabul görmeyi arzularak iyi vatandaş olarak görülme istemektedirler. Dine önem vermektedirler ancak dine fazlasıyla bağlı bir hayat tarzını onaylamamaktadırlar. Kazançlarını genelde tüketim yönlü kullanmaktadırlar. Ev, araba, tatil sıralamasına önem vermektedirler. Promosyona duyarlıdırlar. Semt pazarları alışveriş mekanlarıdır. *Altın üstü sosyal sınıf* grubundakiler; Hiçbir malı olmayan veya çok az sayıda malı bulunan bir sınıftır. Meslekleri onlara ya orta alt gelir ve prestij sağlar ya da bunların hiç birini vermez. Genelde yerli ve ekonomik markaları tercih etmektedirler. En büyük sosyal sınıftır. Güvenlik içinde olmak, sigorta ve

sendikaya bu sınıf için önemlidir. En büyük hayalleri bir ev satın almaktır. En büyük eğlenceleri televizyondur. Çocuklarının okumalarını arzu etmektedirler. *Altın altı sosyal sınıf* grubundakiler; Hiçbir malı, mesleği ve geliri olmayan sınıftır. Otoritesi ve prestiji yoktur. Yoksul olarak tabir edilen sınıftır. Dini inanışları en yüksek olan gruptur. Ucuz ve taksitle satış yapan mağazaları tercih etmektedirler (Odabaşı ve Barış, 2002). Sosyal sınıflar arasında harcama, yatırım, satın alma türleri, malların satın alındıkları yerler ve seçilen markalar arasında ayırım görülmektedir. Sınıflar arasında psikolojik açıdan büyük ayrılıklar bulunmaktadır. Düşünce biçimleri farklıdır; malları algılayışları başkadır, pazarlama eylemlerine karşı tepkileri değişiktir. Tüketim modeli, sınıf üyelerinin simgelerini belirlemektedir. Alt sınıflarda yer alan tüketiciler; harcama biçimlerini, ihtiyaç düzenlemesine göre belirlemektedir. Gösterişçi harcama biçimi, üst sınıfın bir özelliğidir. Alt gruptan, bir üst sınıfa geçme çabasında olanların harcama biçimleri değişiktir. Bu kişiler riske katlanmaktadırlar (Kotler, 2000).

Marx, insanların üretim toprak, zenginlik ve diğer somut eşyalar gibi gelirlerine göre sosyal sınıflara ayrıldıklarını düşünmektedir (Cockerham, 1995: 257).

“Hangi malları tüketeceklerine karar verirken insanlar nihai olarak tabakalaşma sisteminin en tepesindeki sınıfın davranışlarını taklit eder. Bu sınıfın beğenileri sonunda tabakalaşma hiyerarşisinde aşağıya iner ve birçok insan tabakalaşma sisteminde hemen üstlerinde yer alan sınıfın elindekileri taklit eder olur” (Ritzer, 2000: 249).

Bireyler genellikle bir üst sosyal sınıfa çıkabilmek için gelirlerini artırmanın yanında yaşam tarzlarını da bir üst sosyal sınıfın düzenine uygun duruma getirmeye çalışmaktadırlar.

3. Yaşam Tarzlarında Kültürel Dönüşüm Bir Dönüşüm Aracı: Televizyon

Kültür, *bilgiyi, sanatı, ahlakı, örf ve adetleri, bireyin bağlı olduğu toplumun bir parçası itibarıyla kazandığı alışkanlıklarını ve diğer maharetlerini içine alan bir bütündür* (Kayaalp, 2002: 121). Brislin'e göre *“bir kültür, ortak inançları, deneyimleri ve değer yargıları ile belirlenebilen, bu ortak deneyimleri ile birbirine bağlanmış ve ortak tarihi geçmişe sahip grup olarak anlaşılabilir”*. Hall ve Anthony Giddens'e göre, *“kültür iletişim, iletişim de kültürdür”*. Kültür insan yaşamında önemli bir yere sahiptir ve insan yaşamında egemen olmaması olanaksızdır. Bu açıdan tüm bireyleri yönlendirmekte onların düşüncelerini, davranışlarını, konuşmalarını, bakış açılarını kısaca yaşam tarzlarının oluşumunu etkilemektedir (Kartarı, 2001: 13-15). Kültür, bireylerin oluşturduğu değerler sistemi ile ahlak, inanç, sanat, gelenek ve göreneklerin bir bileşimidir. Kültür, bireyin istek ve ihtiyaçlarını belirleyen önemli bir unsurdur (Kılıç ve

Göksel, 2004). Kültür insanların hayat biçimlerinin ayırıcı özelliğidir. Kültür bir yandan yaşam tarzlarının oluşmasında tüm varoluşsal etkileri yaratırken diğer yandan da sabit kalmayarak sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisine girmektedir. Bu açıdan bireyler, kültürel değişmelerin yarattığı yeni toplumsal değerleri özümserler.

Küreselleşme kültürün dönüşümünü hızlandıran dikkate değer bir gelişmedir.

“Mc Grew, tipik bir örnek vermek gerekirse, küreselleşmeden “basitçe karşılıklı küresel bağlanmışlığın yoğunlaşması” olarak bahseder ve bu kavramın işaret ettiği bağlantıların çokluğunu vurgular: Bugünlerde mallar, sermaye, insanlar, bilgi, imgeler, suç, kirlilik, uyuşturucu, moda ve inançlar karasal sınırlar arasında kolayca akmaktadır. Ulaşırıyağlar, toplumsal hareketler ve ilişkiler, akademiye cinselliğe kadar hemen hemen tüm alanlarda etkisini göstermektedir” (Tomlinson, 2004: 12, 13; Grew, 1992: 65, 67).

Küreselleşmenin dünyayı Mc Luhan'ın ifadesiyle “küresel bir köye” dönüştürmesi kültürler arası iletişimi hızlandırmaktadır (Esslin, 2001: 14,16). Gerbner, kültürleme kuramı ile araçların, içeriklerin, izleyicilerin farklılığına rağmen medyanın ortak bir kültür yaydığını açıklamaktadır (Günes, 2001: 99). Televizyonun genel dünya görüşlerini ve değerlerini baz almaktadır (Alemdar ve Erdogan, 2002: 204). Ülke kültürleri davranış ve kişilik özelliklerine göre her ülkenin farklılığı düşüncesini içermektedir (Babakus v.d., 2004: 255). Kültürler arası iletişim ve etkileşimin hızla yaygınlaştırmasını sağlayan temel araçlar sosyal medya ve televizyon olarak görülmektedir. Günümüzde sosyal medya tüm teknolojik olanaklarıyla ve hızıyla küresel olana doğru değişimi sağlarken, televizyon da bu değişim karşısında geri kalmamaya çalışmaktadır. Televizyon, çeşitli demografik ve sosyo-kültürel özellikteki geleneksel ya da modern yaşam tarzlarına sahip izleyicilerin kolaylıkla ve sıklıkla ulaşabildikleri bir araç olması nedeniyle halen vazgeçilemez bir kitle iletişim aracıdır. Gelir seviyesi ve eğitimi düşük olan ya da hiç eğitimi olmayan yaşlılar ve çocuklar da kolaylıkla televizyonu izleyebildikleri için televizyon aracılığıyla kültürel dönüşüm tüm kitlelere ulaşabilmektedir. Lerner ve Schramm'a göre (Mutlu, 1991: 16) ise televizyon, üçüncü dünya ülkelerinin Batıya ulaşmasının bir aracıdır. Kültür, farklılığı, özgünlüğü ile kişilerin kendi dünyası ve dış dünyası arasındaki temasın anlamını belirleyen bir söyledir (Günes, 2001: 135).

Burton'a göre *“Medya, kültürümüzü yansıtan materyalleri sağlar ve onun bir parçası haline gelir. Bu materyal, kültürümüzü sürdürür ve yansıtır, bu da kültüre süreklilik sağlar”* (Eltugay, 1999: 56). Medya, sahip olduğu iletişim gücü ile farklı düşünce ve yaşam tarzlarını kaynaştırır, birbirlerinden haberdar eder ve bunlar arasında alışveriş ortamı sağlar. Böylece kültürel açıdan toplumu zenginleştirir ve çeşitlendirir (Vural, 2000: 107). DeFleur “kültürel normlar” kuramına göre de, medya yalnız bireyler üzerinde doğrudan etkili olmamakta

aynı zamanda dolaylı olarak toplumun kültürünü, bilgi birikimini, normlarını ve değerlerini de etkilemektedir (Gezgin, 2002: 16). Günümüzde, medya gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. İzleyiciler medyanın sunduğu imgelerin anlamlarıyla özdeşleşirler ve onların verdiği kültürel değerleri kendi gündelik yaşam durumları içinde işleyişe koyarlar (Güngör, 2001: 106). Bu açıdan televizyon haber, eğlence, spor, magazin, belgesel programları ve dizilerle kitlelere farklı alternatifleri sunmanın dışında aynı zamanda kültürel bir aktarım ve etkileşim aracıdır (Önür, 2001: 7). Williams'a göre, televizyon hem teknolojik, hem de kültürel bir biçimdir (Mutlu, 1999: 11). Televizyon hem geleneksel yaşam tarzına hem de modern yaşam tarzına hitap ederek izleyicileri eğlendirerek kolaylıkla kendine bağlamaktadır (Tekinalp, 2003: 302). Televizyon, çok hızlı bir şekilde izleyicileri günlük yaşamdan uzaklaştırarak hayallerle gerçeklerin buluştuğu bir dünyaya götürmektedir (Günes, 2001: 88). Fiske ve Hartley televizyonun kültürel işlevlerini kültürün üyelerine dış dünyada olup bitenleri törensel bir biçimde açıklamak, bir bütün olarak kültür yoluyla bireylerin kimliklerine ve statülerine bağlanmalarını sağlamak, kültür üyeliğinin geçişini sağlamak, tasdik ettiği ve ileri sürdüğü potansiyel olarak önceden tahmin edilemeyen ideoloji ve mitleri, kültürün büyük bir kısmı ile uygun hale gelmesini sağlamak, inandırmak olarak sıralamaktadır (Önür, 2001: 9,10).

Frankfurt Okulu kuramcılarına göre, kitle iletişim araçları kültürün eleştirici özünü geri plana atarak geniş bir alana yaymaya çalışmaktadır (Alemdar ve Erdogan, 1998: 278). Okulun kuramcıları, kitle iletişim araçlarını kitleleri düşünmez bir hale getirmekle suçlamışlardır (Evirgen, 2001: 43). Ball-Rokeach ve DeFleur tarafından formüle edilmiş olan bağımlılık modeline göre de toplumlar giderek daha karmaşık hale geldikçe, bireylerde de daha kapsamlı enformasyon edinebilmek ve kendilerine bir yön belirleyebilmek için medyaya daha çok bağımlı hale gelmektedirler. 1960'larda B.Cohen'in çalışmasından çıkarılmış ve McCombe, Shaw ve diğerleri tarafından geliştirilmiş olan "Gündem Belirleme Modeli" ortaya çıkmıştır. Bu model günümüzde sıklıkla etkisini göstermeye devam etmektedir. Televizyonun kamuoyu yönünde gündem oluşturma görevini yaptığını savunan bu görüşe göre, televizyon izleyicilerin ne hakkında düşüneceklerini belirlemede oldukça başarılıdır (Fejes, 2003: 317, 318). Postman, televizyonun izleyicilere çok çeşitli temalar sunduğunu ve bunları kavramak için asgari bir yetenek gerekli olduğunu açıklamaktadır. Televizyonun asıl amacı izleyicileri duygusal olarak hoşnut etmektir (Postman, 2004: 101). İzleyici merkezli araştırmalara göre "yararlar ve doyumlar yaklaşımı"nda izleyici eğlenme, bilgilenme gibi birtakım istek ve beklentilerini karşılamak için televizyona yönelmekte ve beklediği doyumlara ulaştıkça da gerginlikleri azalmaktadır (Gökçe, 2006: 141).

Küreselleşen dünyada kültür savaşlarının en önemli sembollerinden biri olarak kabul edilen din, günümüz dünyasında halen egemen kodlardan birisi olarak görülmektedir (Keyman ve Sarıbay, 2000: 43). Gelenekselliğin ve muhafazakârlığın en gözde gerekçelerinden biri sayılan dine bağlılık,

televizyonda da yayınlanan programlar, belgeseller ve diziler kanalıyla gözlenebilmektedir. Bu bağlamda yayın yapan kanallardan olan Samanyolu, Kanal 7 ve Mesaj TV gibi kanallar çoğunlukla muhafazakâr yaşam tarzlarına hitap etmektedir. Bu kanalları tercih eden izleyiciler de genellikle geleneksel aile yapılarındaki kişilerdir.

Fiske'nin "polysemy" kavramı, medya mesajının tek bir anlam taşımadığı, birçok anlam taşıdığını ifade etmektedir. Fiske göre, izleyiciler egemen kültüre karşı gelebilme direncine sahiptirler. (Fiske, 1987: 40,41). Fiske'nin direniş tezi kültürel emperyalizm tezinin anti-tezidir. Kültürel emperyalizm yüklü mesajlar aktif izleyici direnişle anlamsız kalmaktadır (Özakpınar 1999: 29).Televizyon aslında bir kültürel emperyalizmin aracıdır. Uyduyla iletilen televizyon yayınları, daha zengin ve güçlü ülkelerin kültürlerini geliştirmekte olan ülkelere ileterek, bu ülkelerde kültürlerin dönüşmesine neden olabilmektedir (Yılmaz, 2001: 75). Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle Türk kültürü bir yandan kendi değerlerini yaygınlaştırmaya çalışırken diğer yandan da Batı odaklı kültürü kendi kültürüne empoze etmeye çalışmaktadır. Bu durum televizyon dizilerinde de fark edilebilmektedir. Bazı televizyon dizileri gelenekselliğın verdiği tüm yaşam şartlarını gözler önüne sererken bazı diziler de modernliğin verdiği yaşam tarzlarını görüntüsel ve içeriksel olarak işlemektedirler. Bu açıdan televizyon dizileri, kültürel dönüşümleri çeşitli yaşam tarzlarının içerisinde alarak dolaylı olarak izleyicilere benimsetmeye çalışmaktadır. Ancak yoğun şekilde verilen farklı kültür aşılama, objektif sorgulamaların azalmasına ve televizyonun sunduğu içselleştirilmek istenen kültürlerin kolaylıkla yaşam tarzlarının bir parçası olarak kabul edilmesine yol açmaktadır. Özellikle alt sınıf, düşük gelirli, düşük eğitimi ve geleneksel yaşam tarzlarına sahip olan izleyiciler batıya ve modernleşmeye yeterli alt yapıları olmadan kendilerine gösterilen farklı kültürlerin getirdiği yaşam biçimlerini taklit etmeye çalışarak sahip olmaya çalışmaktadırlar. Üzerinde sıkça tartışılan bu durumun modern yaşam tarzlarına sahip bireylere olan etkisi de gözden kaçırılmamalıdır. Üst sınıf, yüksek gelirli, yüksek eğitimi kişiler de televizyon dizilerinin verdiği kültür ile alt sınıf yaşam tarzlarının gelenekselliğinden etkilenerek kişiliklerinde, kültürlerinde ve yaşam tarzlarında kısmen de olsa değişiklikler göze çarpabilmektedir. Kültürel dönüşüm yaşam tarzlarına uygun olarak değişmelidir. Farklı yaşam tarzlarına sahip izleyiciler küresel bazda kendi kültürleri için olumlu yönde etkili olabilecek değerleri kendi kültürlerine katmalıdırlar. Farklı yaşam tarzlarına sahip kişilerin kendi kültürlerini tümüyle değiştirme çabası içerisinde girmek istemeleri, tüm yaşam tarzlarını etkileyerek sahte yaşam tarzlarının, sahte kişiliklerin ve sahte kültürlerin oluşumuna sebep olabilecektir.

4. Televizyon Dizilerinin Popüler Tüketim Kültürünü Şekillendirmesi

Popüler kültür politik düşünceden, dinsel ya da toplumsal etkinliklere, tüketimden ve yaşam tarzlarına kadar pek çok değişkeni etkileyen bir kültür düzenidir. Noelle – Neumann'a göre (İrvan, 1997 :221), Suskunluk Sarmalı

kuramında insanlar kendi deneyim alanları dışında kalan konularda medyaya bağımlı bir duruma gelmektedirler. Bireyler sürekli olarak toplumdan dışlanma endişesi altındadırlar. Bu endişeleri nedeniyle de popüler fikirlerin ardından gitmektedirler. Frankfurt Okulu temsilcilerine göre, popüler kültür kitlelerin beğenisi için kitle iletişim araçlarıyla sunulan bir kültür biçimidir (Çelik, 2004: 70). Frankfurt Okulu'nun eleştirel temsilcilerine göre ise, popüler kültür eleştirel düşüncüyü ortadan kaldırmakta ve bireyleri yabancılaştırmaktadır (İnal, 2003: 61). Televizyonun yarattığı gerçeklerin yerine geçen simülasyon evreni toplumsal yaşamda yerini almaya başlamıştır. Televizyon dizileri var olan gerçekliklerin değiştirilmesinde ve popüler kültür egemenliğinin oluşmasında etkisi oldukça yoğundur. Baudrillard'a göre, modern toplumlar simülasyon dünyasında yaşamaktadır. Günümüz iletişim evreninde her toplumunun, kendine özgü bir ahlakı, değer yargıları ve inanç sistemleri varolan kültürlerin günümüze değin devam etmesiyle yerleşmiştir. Modern toplumlar, eski verilerin yerine koyulabilecek hiçbir yenilik sunmamıştır. Bu nedenle eski sistemden kalan verilerin tümü simülasyon televizyon, sinema, medya, vb yoluyla bireylere yeniden sunulur ve ikna edilerek empoze edilmeye çalışılmaktadır (Adanır, 2000: 36). Hiper-gerçeklik, Baudrillard (1998: 13), tarafından "*gerçeğin tüm göstergelerine sahip, gerçeğin tüm aşamalarına kısa devre yaptıran kusursuz, programlanabilen, göstergeleri kanserli hücreler gibi çoğaltarak dört bir yana savuran bir makine*" olarak tanımlanmaktadır. Televizyon dizileri olayları ve karakterleri, gerçek hayatta olan benzerlerinden seçer. Böylece gerçekliği yeniden yapılandırarak bir hiper-gerçeklik oluşturmaktadır. İzleyiciler, toplumsal alandan aşına oldukları olay ve karakterlerle karşılaştıklarında, gerçekliğin simülasyonunu değil, gerçekliğin kendini izledikleri yanılgısı içersine düşmektedirler.

Tüketim, bireylerin toplum içerisindeki sosyal hiyerarşi içinde nerede olduğunu göstermede önemli bir yere sahiptir. Bireyler tüketim düzenlerini ait olmak istedikleri sosyal sınıfın niteliklerine göre düzenlemeye çalışabilmektedirler (Yanıklar, 2006: 105). Modern insan, hayatında giderek daha fazla kendi ihtiyaçlarının ve refahının sağlanması yönünde tüketim yapmayı istemektedir (Baudrillard, 1997; 89). Post-modern kültür veya medya kültürü olarak adlandırılan tüketim kültürü, günümüzde yaşamın her alanını kuşatmaya başlamıştır. Televizyon dizileri aracılığıyla izleyicilere farklı yaşamlardan imajlar, kişilikler ve giyim, mücevher, dekorasyon ve mobilya konusunda son moda trendler gösterilmektedir. Bunlara ek olarak modern gündelik yaşam faaliyetleri de popüler kültürün ve tüketim kültürünün oluşmasına olanak sağlamaktadır. Popüler kültürün, televizyon dizileri aracılığıyla yaygınlaştırılması dizilerin bunu daha çok kar amacıyla yaydığı göstermektedir. Bir dizi karakterinin güzelliğinin oyunculuğunun önüne geçmesi ve bu karakterinin dizide giydiği kıyafet, kullandığı makyaj, bijuteri gibi ürünlerin markalarının ön planda olması günümüzde sıklıkla karşılaşılan bir popüler tüketim kültürü oluşturma çabasıdır (Eltugay, 1999, 44). Ancak popüler kültür bir dayatma sonucu ortaya çıkmaz, bireylerin kendi bağımsız istekleri ile oluşur

(Fiske, 1999: 38). Günümüzde bu duruma örnek olarak müzik türünde apaçi dansı ve müziğinin, teknolojik alanda klavyeli telefonların, laptopların, eğlence sektöründe otel barlarının, mobilya alanında modern çizgili mobilyaların, giyim tarzında büyük çantaların, uzun çizmelerin, deri montların, mücevher olarak değerli taşlı mücevherlerin moda olması örnek verilebilir. Bu bağlamda televizyon dizileri birer reklam aracı haline gelmiştir. Son zamanlarda televizyon dizilerinde özellikle cep telefonu, bilgisayar, müzik, parfüm, giyim ve mobilya markaları dolaylı olarak pazarlanmaktadır. Örneğin Muhteşem Yüzyıl dizisinde Marshall Osmanlı renklerinden güllü lokum, akide, şerbet ve kahve renklerinin dizi repliklerinde sıkça yer verilmesi gözlenmektedir. Aynı şekilde bu dizide Hürrem sultanın yeşil renkteki Osmanlı yüzüğü de moda olarak, taklitleri bayan tüketicilerce satın alınmaya başlanmıştır. Televizyon dizilerinde yaygın olarak gösterilen bu ürünler popüler kültürü oluşturmaktadır. Popüler kültürden uzak kalmak istemeyen izleyiciler de tüketimlerini popüler kültüre göre oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda televizyon dizileri izleyicilerin tüketim alışkanlıklarının oluşumunu etkilemektedir.

5. Televizyon Dizileri Aracılığıyla Gelenekselliğin ve Modernliğin Etkileşimi

Televizyonun yaygınlaşarak hayatı kuşatması modern anlayışın gelişimiyle paralellik göstermiştir. Modern dönemin başlangıcı hakkında kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı düşünürlere göre modern düşünce ve yaşam tarzı İtalya'da başlamış, bazıları düşünürlere göre de, 16. ve 17. yüzyıllarda burjuvazinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Ancak çoğu düşünürü göre modern dönem Amerika'nın bulunuşu, Rönesans ve Reform Hareketleri ile başlamıştır (Kızılcılık, 2003: 97).

“Birçok kişi “modern” nitelemesi, rönesansın başlattığı ve bugüne kadar gelen, dönem için kullanmaktadır. Bilindiği gibi Rönesans, Avrupa'da insanın, “karanlık” orta çağların koyu taassubundan sonra dinin mutlak egemenliğinden kurtulduğu ve bu sayede birçok tabudan arınmasıyla, zihinsel ve fiziksel ufukların genişlemeye başladığı dönemdir” (Putlar, İncirlioğlu ve Akşit, 2003: 27).

19. ve 20. yüzyıllarda modernlik bir kuram haline gelerek, kabul görmüştür (Sezer, 2006). Modern dönem geleneksellikten kopmayı, eski olanı geride bırakmayı gerektirmektedir. Modernlik bir yaratıcı yıkıcıdır. Yaratıcı yıkım tarihten ve geleneksellikten kopuşu simgelemektedir. Modern olmak bir yandan macera, güç, coşku, gelişme, insanlığı ve dünyayı dönüştürme olanaklarına imkân tanımakta ancak diğer yandan da sahip olunan ve bilinen birçok değeri de yok etmektedir. Modernlik coğrafi, etnik, sınıfsal, ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesinde bölünmüş bir birlikteliktir (Berman, 2001: 27). Modernlik kendinden önceki kültürleri geride bırakır, geçmişe değil geleceğe bakar. Geleneksellik ise modernliğin tam tersi olarak geçmişe son derece

bağlıdır. Gelenek ve görenekleri ise baş tacı tutmaktadır (Giddens ve Pierson, 2001: 83). Modern dönemde batı oldukça gelişmiş ve Batı tüm ekonomik, teknolojik ve siyasal gücünü diğer ülkeler üzerinde kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda modernliğin ortaya çıkışı Batılılaşmayı ve Batıyı yalnızca teknolojik ve ekonomik olarak örnek almayı değil kültürel olarak da örnek almayı getirmiştir. Modern anlayışta Doğu kültürünün hâkimiyeti azalmakta, Batı hâkimiyeti öncelikli bir konuma gelmektedir. Batı ilerlemeyi ve geleceğe dönük olmayı vaat etmiştir (Basalla, 2000: 179). Modern yaşam tarzı yaşam biçiminde Batılılar gibi yaşamalı düşüncesine sahiptir. Bu yaşam tarzına sahip kişiler tüketim ürünlerine sahip olma, Batılı değerler içinde yer alma, daha iyi hayat yaşama, kendini alt toplumsal tabaklardan ayırma gibi amaçlara yöneliktirler. Geleneksel yaşam tarzı eski gelenek, adet ve değerlerine uygun şekilde yaşamalı düşüncesine sahiptir. Bir başka ifadeyle geleneksel/yerel/dini değerlere ve pratiklere uygun yaşama hedef alınmaktadır.

Geleneksel ve modernin çatışması da yayılması da medyayı oluşturan en güçlü organlarından biri olan televizyon ile gözlenebilmektedir. İzleyicilerce en sık takip edilen programlarının içerisinde televizyon dizileri ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye’de yabancı dizilere nazaran Türk dizileri daha fazla seyredilmektedir (Mutlu,1999: 88-99). Dizilerde senaryo zamanı, gerçek zamanla büyük ölçüde örtüşmektedir. Zaman bu şekilde denk verilerek anındalık, oradalık etkisi yaratılmakta, filmsel gerçeklik izlenimi yok edilerek, dizi karakterlerinin gerçek olduğu imajı oluşturulmaktadır. Bu nedenle izleyiciler televizyon dizilerinin sunduğu hayatlara ve dizi karakterlerinin yaşam tarzlarına kendilerini kaptırarak, özendikleri yaşam tarzlarının uygulayabildikleri yönlerini kendilerine örnek almaya çalışmaktadırlar. Televizyon dizileri karakterlerin abartılmış hissi hareketleriyle doludur. Dolayısıyla izleyiciler de gerçek hayatta da toplumsal olaylarla değil, bireysel dünyalarıyla ilgilenmektedirler. Televizyon dizilerindeki modern popüler kültür özellikle alt sınıftakileri etkisine almakta ve kendi geleneksellikleri içinde onlar da modern popüler kültürü yaşadıklarına inanmaktadırlar. Medyanın yönlendirdiği kitleler, medyanın star haline getirdiği karakterleri örnek almaktadırlar. Medyadaki karakterleri örnek alma modernin örnek alındığı gibi gelenekselin örnek alınmasıyla da oluşabilmektedir.

Televizyon dizileri çocuk ve gençleri diğer kesimlerine göre daha fazla etkilemektedir. Bu kesimin hayal güçlerinin daha yoğun olması, kişiliklerinin değişime açık olması, taklit etme dürtülerinin daha fazla olması bu kesimin televizyon dizilerindeki modern ve geleneksel yaşam tarzlarını daha kolaylıkla özümsemelerine yol açmaktadır. Televizyon dizilerinde etkileşim bilgi aktarmalarının alınmasından ziyade belli davranış modellerinin kendi içinde içselleştirilmesi yolu ile olmaktadır. Bu durum modern ailelerin çocuk ve gençlerinin geleneksel düşünce ve yaşam tarzını taklit etmesi, geleneksel ailelerin çocuk ve gençlerinin de modern düşünce ve yaşam tarzını taklit etmesi şeklinde gözlenebilmektedir (Önür, 2001: 29). Bireysel ve toplumsal ilişkilerin gelişiminde ve şekillenmesinde önemli bir yeri olan taklit etme davranışı,

televizyonun öğretim yönteminin etkisi altında oluşmaktadır. (Kayaalp, 2002: 121). Televizyon eğlendiricidir ancak televizyonda görülen her şeyin bir üst-ideolojisi bulunmaktadır olur, neyin gösterildiğinin ya da hangi bakış açısının yansıtıldığının önemi kalmamaktadır. Tüketim faaliyeti içerisinde tüm duygular, gereksinimlerim, anlayışlar televizyon tarafından yeniden kurulmaktadır. Bu bağlamda televizyonun belirleyiciliği yüksektir. Televizyon izleyicilerin ideallerini ve arzularını gösterir (Postman, 2004: 91,92). Televizyon küresel dünyayı insanların evine kadar getirerek küçültürken, izleyicilerin küçük özel dünyalarını da küçültmektedir. Televizyonun açtığı pencereden evlere başkalarının öyküleri, acıları, mutlulukları, heyecanları kısacası başka dünyalar girmektedir. Gelenekselciler için gündüz kuşağındaki programlarda anlatılan sorunların başında aldatma, eşini evden kovma, kuma getirme temalar ilgi çekmektedir. Aldatma veya evlilik dışı olan çocuk, senaryonun inşasında normal görünmektedir. Aslında bu da geleneksel ve muhafazakâr olduğu söylenen toplumdaki ilişkilerin bir çıkmazda olduğunun göstergesidir. Seyirci bu hikâyeleri kendi özgürlüğünü yaşayamamanın verdiği bir çıkış yolu olarak görebilmektedir. Gelenekselciler yapamadıklarını seyretmeyi sevmekte dizilerdeki heyecan onlara çok cazip gelmektedir.

Televizyon seyretme geleneksel farklılıkları bulanıklaştırarak kaynaştırmaktadır (Alemdar ve Erdogan, 2002: 205). Televizyondaki taklit kaynağı karakterlerin ve yaşam tarzlarının, toplumun kültürel değerlerini geleneksel ve modern değerlerin birleştiği dengede ve yaşatabilecek değerde olması gereklidir. Modern ya da geleneksel yaşam tarzlarından birinin diğerine göre daha fazla ağırlıkta özendirilmesi toplumsal değerler düzeninin tek yönde değişmesine sebep olabileceğinden birinin dışlanırken diğerinin sorgusuz olarak kabul görmesine sebep olabilecektir.

6. Televizyon Dizilerinden Örneklerle Farklı Yaşam Tarzlarının İçselleştirilmesi

Televizyon dizileri, son dönemlerde farklı yaşam tarzlarında geleneksel ve modernin daha fazla iç içe geçtiğini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Geleneksel ve modern yaşam tarzlarının dizilerin içeriğinde yer vermeye başlanması geleneksel ve modern kutuplaşmasının azalarak bu iki kültürün yakınlaşmasını sağlamaktadır. Günümüzde diziler hem geleneksel hem de modern yaşam tarzlarına hitap ederek farklı kültürleri, düşünce tarzlarını ve popüler kültürleri yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu yaygınlaştırmaya çalışılan geleneksel ve modern öğelerin dizilerde nasıl konumlandırıldığının araştırılması amacıyla "Aşk-ı Memnu", "Türk Malı", "Küçük Sırlar" ve "Adını Feriha Koydum" dizileri içeriksel olarak incelenecektir. Bu dizilerin seçilme nedenleri; bu dizilerin son zamanlarda ilgi çeken popüler diziler arasında olmaları, geleneksel ve modern yaşam tarzlarını açıkça sunmaları, popüler kültürü oluşturarak yeni tüketim mecraları oluşturmaları, farklı kültürleri

ve sosyal sınıfları yansıtmalarıdır. İçeriksel incelemede, dizilerde farklı yaşam tarzlarında geleneksel ve modern anlayışların nasıl yansıtıldığı amacı baz alınmıştır. Bu amaçla dizilerin bölümleri seçilme nedenlerinin oluşturulduğu başlıklar altında ayrı ayrı incelenerek örnek bir analiz oluşturulmuştur.

6.1. Aşk-ı Memnu Dizisinde Sosyal Sınıf ve Popüler Tüketim Kültürü

Aşk-ı Memnu dizisi romandan uyarılma bir dizidir. Bu dizi farklı yaşam tarzlarının, farklı sosyal sınıfların yansıtıldığı bir dizi olması yönünden önem taşımaktadır. Dizide başlıca üç sosyal sınıf ve yaşam tarzı dikkat çekmektedir. En üst sosyal sınıf olarak aile bireyleri yansıtılmaktadır. Dizideki en üst sosyal sınıf bireyleri yaşam tarzlarında şirket sahibi, eğitim düzeyi yüksek, derneklere üye olan ve derneğe yüklü para aktaran, spor salonlarına giden, son model arabalara sahip, hizmetçileri ve çocuklarının dadıları olan ve modayı yakından takip eden kişilerdir. Bu dizide daha alt sosyal sınıfa mensup yaşam tarzı olan, Fransızca konuşabilen, piyano çalmasını bilen ve eğitilmiş olan çocukların dadısı Matmazel bulunmaktadır. Çocukların dadısı aile bireylerinden emir almakta ancak kendisi de en alt sosyal sınıfta bulunan hizmetçilere emir verebilmektedir. Matmazel ve hizmetçiler evin bireyleriyle aynı masada yemek yememektedir ve çoğunlukla aynı ortamlarda bir arada bulunmamaktadırlar. Ücretli ev hizmeti cinsiyetin ve sınıf eşitsizliğinin kesiştiği önemli bir noktada gerçekleşmektedir. Ücretli ev hizmeti, sınıfın kendini yeniden üretme sürecinde ve geleneksel iş dağılımı sürecinde önemli yer tutmaktadır. Orta ve üst sınıfa mensup bireyler ev işlerini stratejik olarak kullanışlı bir düzenle ücret karşılığı alt sınıftakilere devretmektedir. Ev hizmetlilerinin sınıf itaatleri işverenle işçinin aynı anda hem müttefik (abla - kardeş) hem de muhalif olduğu gergin bir ilişki üzerinde temellenmektedir. İşverenler bir aktör olarak görülmekte, evinde çalışan kişi ise itaat eden bir ast olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ender durumlarda, ev hizmetlisi küçümsenen işe dayalı kimliği ile sosyal hayatını bilinçli olarak birbirinden ayıran, direnen bir ast olarak tanımlanmaktadır.

Üst sosyal sınıfa mensup olan aile bireyleri modern bir yapıya sahiptirler, gelenekselci ve muhafazakâr değildirler. Dizide alt ve orta sosyal sınıfın üst sosyal sınıfa özenti duyduğu görülmektedir. Bu duruma alt sosyal sınıftaki hizmetçilerin üst sosyal sınıflar gibi lüks ve pahalı partilerle yeni yılı kutlamaları mümkün olmasa da kendi aralarında hazırladıkları ziyafet masasıyla onlar gibi eğlenmeye çalışmaları örnek verilebilir. Üst sosyal sınıfın alt sosyal sınıfın gelenekselliğini kendi içlerinde sürdürmeye çalıştıkları da evin kızının evlenmeden önce geleneksel kına gecesini yapması ile gözlenebilmektedir. Bu durum üst sosyal sınıflarda modernliğin yanında gelenekselliğe de önem verildiğini göstermektedir.

Bu dizide izleyiciler üzerinde tüketim kalıpları da oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dizide yaygınlaştırılmaya çalışan popüler kültür öğeleri kolaylıkla fark edilebilmektedir. Bihter'in giydiği çizmeden elbiseye, aile

üyelerinin kullandıkları telefon markalarından, evin dekorasyonunu oluşturan mobilyalara kadar pek çok popüler kültür mecrası göze çarpmaktadır. Diziyi sponsor olan Taç yatak ürünleri, evin tüm yatak odalarında her hafta farklı bir tasarım ile izleyicilerin dikkatlerini marka üzerine çekmeye çalışmaktadır. Dizide sıklıkla gösterilen tüm bu ürünler aslında bir pazarlama aracına dönüşmüştür. Bu şekilde marka bilinirliği artırılarak popüler kültür empoze edilmeye çalışılmaktadır.

6.2. Türk Malı Dizisinde Geleneksel ve Modern Etkileşimi

Amerikan tarzı yaşamın kutsandığı, genel etki dozunun yerli motiflerle “bizdenleştirilmesi” sayesinde azımsanmayacak düzeye çıkarıldığı, kahkaha makinalı sit-comlar içinde özel bir yeri olan dizilere Türk Malı dizisi örnek verilebilir. Bu dizinin özünde emek gücüyle yaşayan bir ailenin, kapitalizm içerisinde yaşadıkları semt dolayısıyla küçümsenmeyecek sınıfsal bir tırmanışla yükselişi ancak bununla birlikte yaşamlarının herhangi bir değişime uğramaması gösterilmektedir. Dizinin baş karakteri Erman Kuzu mal varlığını evlendikten sonra kazandığı için burjuva sınıfına dahil olmaya çalışsa da burjuvazinin seçkin kültüründen uzaktır. Ekonomik olarak yükselse de; geçmişi, geldiği sınıfsal köken gereği bu seçkin kültüre, yaşam tarzına eklenti gibi durmaktadır. Bu şekildeki yaşam-kültür uçurumu modernlik içerisinde geleneksel yapının da hüküm sürdüdüğünü göstermektedir. Türk malı dizisinde elit bir semtte yan yana oturan iki ailenin birbirlerinden farklı yaşam tarzlarına, sosyal satülere, eğitim düzeylerine, tüketim alışkanlıklarına, gelenek-göreneklere ve davranışlara sahip olduğu gözlenebilmektedir. Bu dizide Kuzu ailesi gelenekselci, eğitim seviyesi düşük ve devlet memuru olan bir ailedir. Yan komşuları ise modern, eğitim seviyesi yüksek ve üst konumda çalışan bireylerden oluşmaktadır. Kuzu ailesinin geleneksel konuşma tarzlarının şivesel özellikleri ve yanlış telafuzları barındırması, oturma tarzlarının yöresel olması, ev dekorasyonlarının geleneksel şekilde oluşturulması, her türlü karar almada geleneksel kültürlerini baz almaları bu ailede geleneksel anlayışın yüksek olduğunu göstermektedir. Kuzu ailesinin komşularının İstanbul Türkçesiyle konuşmaları, ev dekorasyonlarının modern olması, her türlü karar almada modern anlayışı öncelikli tutmaları bu ailede modern anlayışın hakim olduğunu göstermektedir.

Modernlik düşüncesinin özünde gelenek ile bir karşıtlık olduğu anlayışı günümüzde karşıtlık yerine yakınlaşma durumuna dönüşmüştür. Sanayileşmekte olan toplumlardaki ekonomik ve sosyal değişimlerin, özellikle de yeni ortaya çıkan yaşam tarzlarının incelenmesinde, modern ve geleneksel ayrımı keskin sınırlarla çizilmemeye başlanmıştır. Bu durum bu iki kültürün de sınırlarını giderek daha fazla esnekletmektedir. Kuzu ailesi geleneksel yaşam tarzlarına rağmen modern yaşamın getirdiği her şeye, karşı duran bir tutum içerisinde değildir. Aynı şekilde Kuzu ailesinin modern yaşam tarzlı komşuları

da tümüyle geleneksel yaşam tarzına karşı değildir. Bu iki aile birbiri ile her yönden çatışır durumda görüneler de aralarında birbirlerini özümseme durumu da bulunmaktadır. Bu aileler birbirlerinin yaşam tarzlarını öylesine içselleştirmişlerdir ki, fark etmeseler de gündelik yaşamlarında çoğu zaman birbirlerinin davranışlarını taklit etmeye başlamışlardır. Bu durumun göstergeleri olarak Kuzu ailesinin geleneksel bir aile yapısına sahip olmasına karşın modern ve eğitilmiş bir aileymiş gibi davranmak istemeleri, Kuzu ailesinin komşularının da konuşma tarzı ve davranışsal olarak Kuzu ailesi gibi davranmaya başlamaları gösterilebilir. Televizyon dizilerinde geleneksel ve modernliğin çift yönlü olarak özümsemesi bu yeni anlayışın kabullenilmesinde etkili olacaktır.

6.3. Küçük Sırlar Dizisinde Kültürel Değişim Göstergeleri

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle Batı odaklı kültür yaygın hale gelmeye başlamıştır. Batı odaklı kültürün getirdiği kültürel değişim bazı değer yargılarının da farklılaşmasına sebebiyet vermektedir. Son zamanlarda Küçük Sırlar dizisinde olduğu gibi geleneksel kültüre uygun düşmeyen değer yargılarının televizyon dizilerinde sıkça gösterilmesi şeklinde bir eğilim başlamıştır. Bu durum Küçük Sırlar dizisindeki modern kültürü özümseyen yaşam tarzlarında gözlenebilmektedir. Dizideki bireyler zengin ailelerin en üst sosyal sınıfına mensup kişilerdir. Bu kişiler yaşam tarzlarında lüks tüketim mallarını tüketen, modern olan ve modernlik sınırı içerisinde birçok değeri Batı kültürü altında fazlasıyla geniş sınırlar altında tüketen kişilerdir. Bu dizide dizi karakterlerinin canlandığı geleneksel değerlerle uyum olmayan evlilik dışı çocuk sahibi olma, beraberliklerde yaş farkının gözetilmemesi, gençler ve aileler arasında çatışmaların yaşanması, gençlerin erken yaşlarda ve emek harcamadan lüks tüketim mallarını tüketmeye başlaması, her şeyin bir sır olarak saklanarak entrikaların yaşanması kültürel değişimlerin hızla yaygınlaştığını izleyicilere sunmaktadır. Bu değişimler küreselleşmenin getirdiği Batı odaklı kültürün yaygınlaşması ile birlikte geleneklerin daha arka plana atılmasını getirmiştir. Bu dizide modernleşmeye esnek/rahat yaşam şeklinde bakılmıştır. Bu dizinin gösterdiği diğer bir kültürel değişim ev içi yaşam tarzının dönüşmesidir. Dizi karakterlerin evde yemek yemek için toplanmalarında dahi yemek için özel olarak giyinmeleri ev içi yaşam tarzlarında kültürel bir değişimin yaşatılmak istendiğini gözler önüne sermektedir.

6.5. Adını Feriha Koydum Dizisinde Geleneksel ve Modern Yaşam Tarzı

Adını Feriha Koydum dizisinde alt sınıf geleneksel yaşam tarzı olan kapıcı aileleri ve üst sınıf modern yaşam tarzı olan zengin aileler konu edilmektedir. Kapıcı aileleri, sınıf hiyerarşisinin en atlarında yer almaktadırlar. Kültürel ve ekonomik anlamda üst sosyal sınıflara bağımlı bir grupturlar. Bu sebeple üst sosyal sınıfa saygılıdırlar ve üstlerin istekleri karşısında karşı koyabilme güçleri zayıftır. Dizide gelenekselcilerin ve modernlerin çok farklı

yaşam tarzlarına sahip oldukları görülmektedir. Bu farklılıkları oluşturan ana etkenler olarak eğitim düzeyi, gelir dağılımı, meslekler, bağlı olunan gelenekler-görenekler sayılabilir. Bunların dışında kapıcı ailelerinin kırsal yaşam şartlarının getirdiği değerler farkı da bulunmaktadır. Dizide bu tarz ailelerin değerlerinde ahlak, namus, evlilik ve adetler öncelikli değer taşıdığı, üst sosyal sınıflarda ise sosyal statü, kariyer ve maddi değerler ön sıralarda yer aldığı gözlenmektedir.

Bir kapıcı ailesinin kızı olan Feriha gelenekselci bir aile tipinden geldiği için okuduğu üniversitedeki çoğunluğu modern üst sosyal sınıfa ait olan kendi yaşlılarından oldukça farklıdır. Dizide gözlenen başlıca farklılıklardan olan kapıcı ailelerinin giyim tarzı köy yaşantısının getirdiği geleneksel biçimin etkisindeyken apartmanda oturan elit ailelerin kent popüler kültürünün etkisinde gösterişli ve modern tarzdadır. Aile yapısı itibariyle de son derece farklı olan Feriha'nın modern yaşam tarzını benimseyen arkadaşlarına ilgi duyması ve onlar gibi davranmaya çalışması gelenekselin moderne özenti duymasının bir göstergesidir. Feriha, ailesinden gelen geleneksel yaşam tarzından dolayı elit kesim tarafından dışlanmaktan korkmaktadır. Bu dışlanma korkusu onu sevdiği herkes karşısında yalan söyleme eğilimine doğru itmektedir.

Dizide geleneksel anlayış altında, kuşaksal geri bildirim de yaşandığı görülmektedir. Kuşaktan kuşağa devam eden yaşam tarzları kültürel dönüşümlere rağmen yine de kendini korumaya çalışmaktadır. Feriha'nın evlilik çağında olması ve ailesinin de eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle üniversite eğitimi alması diğer kapıcı ailelerince yadırganmaktadır. Burada bir tür kuşaksal yaşam tarzını devam ettirme içgüdüğü etkin olmaktadır. Farklı yaşam tarzlarında evlilik kurumuna yüklenen anlamın da değiştiği diziden gözlenebilmektedir. Feriha'nın ailesinde eşe ya da abiye yani erkek tarafına karşı durma söz konusu olamazken, üst sosyal sınıfta eşler arasında birbiriyle çatışma daha fazla göze çarpmaktadır. Feriha'nın hırsızlık yaptığı yanlışlığıyla üniversite eğitiminden uzaklaştırılmaya çalışılması, ahlaki değerlerinden endişe edilerek nişan ile korunmasının düşünülmesi babanın tek taraflı kararıyla geleneklere uygun olması düşüncesiyle yaptırılmıştır. Bu konuda Feriha'nın ya da annesinin dinlenmemesi ataerkil erkek egemenliği hükümlülüğünün alt sınıflarda halen devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada televizyon dizilerinin yaşam tarzları üzerinden modern ve geleneksel değerleri nasıl ürettiğinin ve nasıl yansıttığının incelenmek istenmesi amacı güdülmüştür. Bu amaç doğrultusunda yaşam tarzlarının öğrenimsel olarak oluşmasını sağlayan değerler, ait olunan sosyal sınıfların etkileri, kültürel dönüşümlerin yansımaları, popüler kültürün yaygınlaşması ve geleneksel ve modern değerlerin etkileşimi incelenmiştir. İncelemeye "Aşk-ı Memnu", "Türk Malı", "Küçük Sırlar" ve "Adını Feriha Koydum" örnek gösterilmiştir.

Farklı yaşam tarzlarının gelişimi öğrenimsel edinimlerle oluşmaktadır. Bireyin hayata başladığı ilk andan itibaren ailesinden gelen ve ait olduğu sosyal sınıfın getirdiği kuşaksal kültür aktarımı, kentsel ya da kırsal kesimde yetişme ortamı, aldığı eğitim düzeyi, gelir durumu, sahip olduğu meslek ve örnek aldığı referans grupları gibi pek çok etken yaşam tarzlarını biçimlendirmektedir. Tüm bu deneyim ve öğrenimlerin gerçekleşmesinde sosyal medyayı takiben televizyon son derece önemli bir yeredir. Televizyon gerçek yaşamlar ile simülasyonlar dünyası arasında bir köprü kurarak yeni değerler üretmektedir. Televizyon programları içerisinde sıklıkla seyredilen televizyon dizileri, farklı yaşam tarzları içerisine geleneksel ve modern değerleri yerleştirerek çeşitli etkileşimler ortaya çıkartmaktadır. Diziler farklı sosyal sınıflara hitap ederek bu sınıflarda gelenekselliğin içerisinde modernliği, modernliğin içerisinde de gelenekselliği yansıtarak kültürler arası iletişimde çift yönlü akışkanlığı sağlamaktadır. Bu akışkanlık hem alt sosyal sınıfların ve hem de üst sosyal sınıfların birbirine yakınlaşmaya başlaması ile oluşmaktadır. Bu durum da sınıflar arası değerler etkileşimini yaratmaktadır. Farklı sosyal sınıfların özümlediği yaşam tarzları dizilerde sıkça gösterilerek geleneksel ve modern değerler yeniden yapılanmaktadır. Yaşam tarzlarının farklı olması geleneksele ve moderne yüklenen anlamları etkilemektedir. Modern ya da geleneksel düşünce ve hayat modellerinde her ne kadar aykırılıklar bulunsa da ikisinin de birbirini etkilemesi kaçınılmaz olmaya başlamıştır. Gelenekselciler ve modernler kendilerini bu etkilenimden korumaya çalışmasına rağmen kültürel dönüşümün hızı arttıkça etkilenimlerden kaçabilmek de daha fazla zorlaşmaktadır. Hızla yayılan bu değişimin dizilerin içeriğine de sindirilerek gözler önüne serildiği örnek olarak analiz edilen dizilerde görülmüştür. Televizyon dizilerinin kültürel dönüşümleri ekranlara yansıtmasında, modern ve geleneksel anlayışlarda esneklikler oluşmaya başladığını göstermektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle gerek kültürlerde, gerek kişiler arası iletişimlerde geleneksel ve modern yaşam biçimleri egemen olmaya başlamıştır. Diziler bu açıdan hem gelenekselliğe hem de modernliğe hitap ederek kültürler arası etkileşimi arttırmaya çalışmaktadır.

Diziler popüler kültürün oluşumunda da kayda değer bir role sahiptir. Dizilerde gösterilen her bir mecra günümüz popüler kültürünü oluşturmada etkilidir. Televizyonda dizi karakterlerinin giyim markaları, ev dekorasyon ürünleri, teknolojik araçları ve buldukları mekanlar gibi pek çok yeni imge pazarlama amaçlı gözler önüne serilmektedir. Dizilerde sıkça gösterilen bu imgelerin yaşam tarzlarıyla birleşmesi yaşam tarzları ve popüler imgeler arasında sıkı bir bağ oluşturmaya başlamıştır. Popüler kültür imgelerine yüklenen geleneksel ya da modern değerler diziler aracılığıyla yansıtılmaktadır. Modern değerler olarak yansıtılan; lüks tüketim mallarını tüketmek, moda olan popüler tüketim ürünlerine ilgili olmak, küresel değerleri benimsemek, eğitime ve kariyere önem vermek, üst sosyal sınıfların yaşam tarzlarını özümsemek televizyonun biçimsel olarak sunduklarının içeriksel olarak yöndeşleşmesi sonucudur. Geleneksel değerler olarak taşınan; gelenekleri-görenekleri, ahlaki

değerleri ve inançları öncelikli tutmak, tarihsel değerleri özümsemek, şivesel dil kullanımını tercih etmek, kendi kültürünü ön planda tutmak, alt sosyal sınıfların yaşam tarzlarını içselleştirmek televizyonun sunduğu varoluşsal değerlerdir. Günümüzde televizyon dizileri geleneksel ve modern yaşam tarzlarının birbiriyle yakın temasta bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda televizyon bir yandan varoluşsal değerleri yansıtırken diğer yandan da yeni değerlerin inşasını kurmaktadır. Bu çalışmada televizyon dizilerinin izleyicilere, yaşam tarzlarında hakim olan geleneksel ve modern değerlerin neler olduğunu ve bu değerlerin kültürel dönüşüm ve popüler kültür çerçevesinde ne tür değişimlere uğradığını örnekler üzerinden göstermesi açısından faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- ADANIR, O., 2000, *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- ALEMDAR, K., ERDOĞAN İ., 1998, *Başlangıcından Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları*. Ankara: My Yayınları.
- ALEMDAR, K., ERDOĞAN İ., 2002, *Öteki Kuram*. Ankara: Erk Yayınları.
- BABAKUS, E. ve diğerleri, 2004, Reactions to Unethical Consumer Behavior Across Six Countries, *Journal of Consumer Marketing*, 21(4), s. 254-263.
- BAUDRILLARD, J., 1998, *Simülarklar ve Simülasyon*. (Çev. Oğuz Adanır) İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- BAUDRILLARD, J., 1997, *Tüketim Toplumu*. (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BASALLA, G., 2000, *Teknolojinin evrimi*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: TÜBİTAK.
- BERMAN, M., 2001, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*. (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOCOCK, R., 2005, *Tüketim*. (Çev. İrem Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi
- CHANEY, D., 1999, *Yaşam Tarzları*. (Çev. İrem Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- COCKERHAM W, C., 1995, *Global Society An Introduction to Sociology*. New York: Mc Graw Hill.
- ÇELİK, C., 2004, *Kitle İletişim Araçları ve Popüler Kültür İlişisine Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- ERBAŞ, H. (2007), *Fark/Kimlik, Sınıf*. Ankara: EOS Yayınları.
- ELTUGAY, Ö., 1999 *Popüler Kültür ve Yabancılaşma*. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ERIC J. A., ,PIRICE, L., 2005, Consumers, *International Edition*, Mc.Graw Hill, Singapore, s.541.
- ESSLIN, M., 2001, *Televizyon Çağı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- ETZONI, H., 1993, *The Elite Connection*. London: Polity Press.
- EVİRGEN, D., 2001, *Televizyon Haberlerinde Söylemi*. Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- FEJES, F., 1999, *Elestirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri Medya, İktidar, İdeoloji*. (Çev. Mehmet Küçük), Ankara: Ark Yayınları.
- FİSKE, J., 1999 *Postmodernizm ve Televizyon*. (Çev. Süleyman İrvan), Medya, Kültür, Siyaset. Ankara: Ark Yayınları.

- GENÇTAN, E., 1995, *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GEZGİN, S., 2002, Uluslar Arası İletişim, Kültür ve Kitle İletişim Araçları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15 s. 16.
- GIDDENS, A., PIERSON, C., 2001, *Anthony Giddens'la Söyleşiler Modernliği Anlamlandırmak*. (Çev. Serhat Uyrukulak, Murat Sağlam). Bursa: Alfa Kitabevi.
- GÖKÇE, O., 2006, *İletişim Bilimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÜNEŞ, S., 2001, *Medya ve Kültür Sessiz Yiğınların Kültürel İntiharı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- GÜNGÖR, N., 1999, *Popüler Kültür ve İktidar*. Ankara: Vadi Yayınları.
- HALL, S., 1999, *Encoding/ Decoding. Media Studies A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- HAWKINS D. I., BEST R. J., CONEY K. A., 1992, *Consumer Behaviour* (Implications for Marketing Strategy).
- İNAL, A., 2003, *Medyanın Etkisi Sorunsalına Başka bir Bakış*. İstanbul: Bia Yayınları.
- İRVAN S., 1997, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara: Ark Yayınları.
- KARTARI, A., 2001, *Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim*. Ankara: Ürün Yayınları.
- KAYAALP, İ., 2002, *İletişimde İnsan Dili*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- KEYMAN, E.F., SARIBAY, A. Y., 2000, *Global/Yerel Ekseninde Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KIZILÇELİK, S., 2003, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*. Ankara: Anı Yayınları.
- KOTLER, P., 2000, *Pazarlama Yönetimi*. (Çev: Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- LEON, G. S., LESLİE, L. K., 2004, *Consumer Behaviour*, Pearson Prentice Hall, *International Edition* (Eighth Edition), USA, s.89.
- MUTLU, E., 1991, *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- MUTLU, E., 1999, *Televizyon ve Toplum*. Ankara: TRT Kurumu Yayınları.
- ODABAŞI, Y., BARIŞ, G., *Tüketici Davranışları*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- ÖNÜR, N., 2001, *Medya ve Eğitim*. İzmir: Barış Yayınları.
- ÖZAKPINAR, Y., 1999, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*. İstanbul: Ötügen Yayıncılık.
- ÖZDEN, Y., 2002, *Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- PARKIN, F., 2002, *Toplumsal Tabakalaşma*. (Çev. Fatmagül Berktaş), Ankara: Aytaç Yayınevi.
- POSTMAN, N., 2004, *Televizyon Öldüren Eğlence*. (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- PULTAR, G., İNCİRLİOĞLU, E., AKŞİT, B., 2003, *Kültür ve Modernite*. İstanbul: Türkiye Kültür Araştırmaları.
- RITZER, G., 2000, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev:Şen Süer Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SAVAGE, M., 2003, A New Class Paradigm? *Review Article, British Journal of Sociology of Education*, 23 (4), s. 535–541.
- SELÇUK, Z., 2001, *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- SEZAL, İ. 2002, *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Yayınları.
- SEZER, B., 2006, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. Ankara: Kızılirma Yayınları.
- SVERIN, W. J., TANKART, J. W., *İletişim Kuramları*. 1994, (Çev. Atif Bir N. Serdar Sever), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TOKOL, T., 1994, *Pazarlama Yönetimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- ŞİRİN, M.R., 1999, *Televizyon, Çocuk ve Aile*. İstanbul: İz Yayıncılık
- FISKE, J., 1987, *Television Culture*. London and New-York: Methuen.

- TEKİNALP, S., 2003, *Camera Obscura'dan Synopticon'a Radyo ve Televizyon*. İstanbul: Der Yayınları.
- TOMLINSON, J., 2004, *Küreselleşme ve Kültür*. (Çev. Arzu Eker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- VURAL, A. M., 2000 Medyanın Kültürel Kalkınmayı Sağlama ve Eğitim İşlevi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 10, s. 107.
- YANIKLAR, C., 2006, *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- YILMAZ, Y., 2001, Kültürel Etkileşim ve Toplumsal Değişimde Televizyonun Etkileri, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, İstanbul. 1, s. 75.
- YÜKSELEN C., 2006, *Pazarlama İlkeleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ZUKIN, S., MAGUIRE, J.S., 2004, "Consumers and Consumption", *Annual Review of Sociology*, 30, s. 181.

ERGENLERİN TOPLUMSALLAŞMASINDA İNTERNET KULLANIMININ AİLE VE OKUL BAĞLAMINDA YARATTIĞI SORUNLAR*

The Problems of Teen-Age Socialization Related with Spending Time on Internet from the Perspectives of Family and School

Belgin ARSLAN CANSEVER**

Ergenlerin Toplumsallaşmasında İnternet Kullanımının Aile ve Okul Bağlamında Yarattığı Sorunlar adlı doktora tezi, 12–14 yaş arasındaki ergenlerin internet kullanımının aile ve okuldaki toplumsal ilişkilerinde yarattığı sorunları konu etmektedir. Tezin amacı ise söz konusu bu sorunların belirlenmesi ve sorunlara çözüm önerilerinin getirilmesidir.

Genel olarak çalışma, anne-baba ve öğretmenin toplumsallaşma biçimlerinin ergenin internet aracılığıyla edindiğinden farklı olması nedeniyle ergenin anne-baba ve öğretmenle ilişkilerinde sorunlar yaşamasına dayanmaktadır. Ergen için bu durum, gerek anne-baba ve öğretmenin gerekse internetteki eş zamanlı ancak farklı toplumsallaşmalar arasında ortaya çıkan uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın iki temel hipotezi bulunmaktadır. Bu hipotezlerden ilki, ergenlerin devlet ya da özel ilköğretim okullarında öğrenim görmelerine göre, internetin, ergenlik döneminde uzun süreli ve sık kullanımının ergenlerin aile içi ilişkilerinde sorun ya da sorunlar yaratabileceği beklentisidir. İkinci hipotez ise, ergenlerin devlet ya da özel ilköğretim okullarında öğrenim görmelerine göre, internetin, ergenlik döneminde uzun süreli ve sık kullanımının ergenlerin okulda arkadaşları ve öğretmenleriyle olan ilişkilerinde sorun ya da sorunlar yaratabileceğidir.

Tez çalışması giriş kısmı ile birlikte beş ana bölümden oluşmaktadır:

* Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği ABD. Araştırma Görevlisi Belgin Arslan Cansever'in Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü tarafından 03.12.2010 tarihinde kabul edilen doktora tezinin genişletilmiş özetidir.

** Dr., Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği ABD., İzmir.

Giriş kısmı bu konuyu seçmenin gerekçelerinin açıklandığı tezin sorunsalı; araştırma çerçevesinde kullanılan anahtar kavramların tanımları ile tez metninde kullanılan kısaltmalardan oluşmaktadır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesinin açıklandığı birinci bölümde toplumsallaşma kavramı tüm boyutlarıyla tartışılmakta ve literatürde yer alan tanımlar çerçevesinde bireyin toplumsal bilgi, beceri ve rolleri öğrendiği, topluma ait değer, norm, tutum ve davranışları içselleştirdiği karmaşık bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte birey, aktif bir rol oynamakta, toplumla karşılıklı bir etkileşim içine girmektedir. Toplum, kuşaklar arası bu öğrenme-öğretme sürecinde bireyleri toplumsallaştırarak kendisine uyum sağlamalarına olanak vermekte, toplumsallaşan toplumsal aktörler de toplumu aynı biçimde yeniden üretmektedir. Dolayısıyla toplumsallaşma bu yeniden üretim sürecinde bir araç görevi görmektedir.

Karmaşık bir yapı gösteren toplumsallaşmanın kendine özgü özellikleri, işlevleri, aşamaları, evreleri de bu bölümde irdelenmektedir. Toplumsallaşmanın belirli bir toplumun var olması durumunda ve söz konusu toplumun kültürel öğeleri çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Toplum, bireylere bu kültürel öğeleri aktarırken bireyle bir etkileşim içine girmektedir. Birey girdiği farklı ortamlarda kendisinden beklenen toplumsal rolleri oynamakta ve bunu yaparken de toplumun kültürel öğeleri çerçevesinde davranmaktadır. Böylece toplum da yeniden üretilmektedir. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişiklikler, bir kuşağın kendinden önceki kuşaktan farklı biçimde toplumsallaşmasını olanaklı hale getirmektedir. Bu bağlamda toplumun yeniden üretimi de kuşaklar arasındaki toplumsallaşma farklılıklarını içinde barındırmaktadır. Toplumsallaşma, birey açısından kişiliğin kazanılması, toplum açısından ise ait olunan kültürün bir kuşaktan diğer kuşağa aktarımı açısından işlevleri olan çok yönlü bir süreçtir. Bu süreç, toplumların yaşamış oldukları ekonomiye dayalı sosyo-kültürel değişikliklerin, birbirinden farklı özellikleri olan aşamalarla toplumsallaşma sürecini yeniden biçimlendirmesi sonucu oluşmuştur. Bu aşamalardan geleneksel toplumlarda çocuk, aile ve akraba çevresiyle yüz yüze ilişkiler çerçevesinde toplumsallaştırılmaktadır. Modern toplumlarda ise ulus devlet yapısının getirdiği farklı kurumsallaşmalarla birlikte çocuk aile ve akraba çevresinin yanı sıra farklı kurumların etkisi altında ve resmi ilişkiler çerçevesinde toplumsal yaşamın içine dahil olmaktadır. Küreselleşme sürecinde ise toplumsallaşmada çocuk-makine ilişkisinden söz etmek mümkündür. Bilişim teknolojilerinin hızla yaygınlaşmasıyla dünya küresel bir dünyaya doğru ilerlemekte, modern toplumlardaki kurumlar ise küreselleşme karşısında etkinliğini yitirmektedir. Bu durum kuşkusuz toplumsallaşma sürecinin de yeni bir biçim ve anlayış çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda toplumların varlığını sürdürmesinde etkileşim içinde olduğu bireyleri çağın gereklerine uygun olarak toplumsallaştırmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Toplumsallaşmada çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik evreleri belirleyicidir. Toplumsallaşmanın en yoğun yaşandığı çocukluk aşamasında

çocuk ilk sosyal deneyimlerini aile içi ilişkiler yoluyla öğrenmektedir. Ergenlik aşamasında, ergen ailenin yanı sıra okul, akran grupları vb. gibi geniş etkileşim alanları içinde toplumsallaşmaktadır. Yetişkinlik toplumsallaşması ise gerek çocukluk gerekse ergenlik toplumsallaşmalarına göre daha karmaşıktır. Bu aşamada, çocukluk ve ergenlikte edinilen rollerin yanı sıra dönemin getirdiği yeni statülere uygun olarak davranılmaktadır.

Toplumsallaşma, farklı toplumsallaşma ajanlarını içeren birincil ve ikincil toplumsallaşma aşamalarında gerçekleşmektedir. Birincil toplumsallaşma, aile ortamında ailenin üyeleriyle sınırlıdır. İkincil toplumsallaşma aşamasında ise eğitim kurumları, akran grupları, örgütler, hem geleneksel hem de yeni kitle iletişim araçları ve iş yaşamının unsurları sorumluluğun bir bölümünü aileden devralmaktadır. Bu bölüm kapsamında ayrıca ergenlik dönemi toplumsallaşma bağlamında tüm boyutları ile incelenirken, araştırmanın amacı çerçevesinde internet ve ergen ilişkisi evrensel bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır.

Araştırmanın yöntemi ile ilgili bilgilerin verildiği ikinci bölümde araştırmanın amacı kapsamında, hipotezler, alt hipotezler, evren ve örneklem, sınırlılıklar, veri toplama araçları ile araştırmada kullanılan teknikler tanımlanmıştır. Araştırma çerçevesinde, araştırmanın hipotezleri ve alt hipotezlerini test etmek için yalnızca anket tekniğiyle toplanan nicel veriler tek başına yeterli görülmemiş, derinlemesine görüşme tekniğinden gelecek nitel verilerin nicel verilerle karşılaştırılması sonucu belirlenen farklılık ve benzerliklerin çalışmaya zenginlik kazandıracığı düşüncesiyle yöntem olarak eklektik bir yapının kullanılması benimsenmiştir. Araştırmada kullanılan anket verilerinin çözümlenmesinde açıklamacı bir teknik kullanılarak verilere ilişkin neden-sonuç ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde ise verilerin çözümlenmesinde anlamacı bir teknik kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, İzmir'in Bornova ve Karşıyaka ilçelerinde İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı devlet ve özel ilköğretim okullarında II. kademeye devam etmekte olan öğrenciler (6, 7 ve 8. sınıf), bu öğrencilerin velileri ve öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem için nicel verilerin toplanmasında, tabakalı örneklem deseni kullanılmış ve 1020 öğrenci, 860 veli ve 505 öğretmen olmak üzere 2385 kişiye anket uygulanmıştır. Nitel verilerin çalışma grubu ise, maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak seçilen 36 öğrenci, 26 veli ve 27 öğretmenden oluşan 89 kişidir. Araştırmada nicel veriler için ölçme aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen öğretmen, öğrenci ve veli anketleri kullanılmıştır. Nitel veriler ise, yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen nicel veriler SPSS 17.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler değerlendirilirken, tanımlayıcı istatistik metotlarının (frekans, yüzde) yanı sıra niceliksel verilerin karşılaştırılmasında Pearson ki-kare bağımsızlık testinden yararlanılmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesinde ise, göstergebilimin metin çözümlenme modellerinden A.J.Greimas'ın eyleyenler modeli (actantial model) kullanılmıştır.

Üçüncü bölüm, araştırmanın nicel verilerine ilişkin bulgular ve yorum kısmından oluşmaktadır. Bulgular, tezin sorunsalını açık bir biçimde dile getirmiş ve iki temel hipotezi de doğrulamıştır. Ancak bazı alt hipotezlerin tam anlamıyla doğrulandığı söylenemez. Araştırmada öncelikle aile yaşamında bilgisayar ve internetin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bulgulara göre, araştırmanın yapıldığı orta sınıf ailelerin tamamına yakınında internet bağlantılı bir bilgisayarın bulunduğu; bilgisayarın evlerde genel olarak çocuk odasına konulduğu ortaya çıkmıştır. Bilgisayarın tüm ailenin yararlanabileceği çalışma odası, oturma odası, salon vb. yerine ergenin odasına konulması, ergenin internet kullanımı konusunda ebeveyn denetiminin ve kontrolünün olmasını engellemekte; ergenin ailenin diğer üyeleriyle sosyal ilişkilerinin azalmasına neden olmaktadır. Bulgulara göre ailelerde internet en çok çocuk ya da çocuklar tarafından kullanılmaktadır. Ebeveynlerin internet kullanım oranlarının ise gerek devlet okullarında gerekse özel okullarda son derece düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, ebeveynlerin internetle fazla ilgili olmadıklarını ve bu konuda ergenle herhangi bir paylaşım içine girmediklerini göstermektedir.

Ergenlerin yaşamında internetin ne ölçüde bir yeri olduğuna bakıldığında ise iki okul türünde de kullanım oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Devlet okullarındaki ergenlerle özel okullardakilerin birbirlerine çok yakın oranlarda internet kullandıkları, özel okullardaki kullanımın biraz daha fazla olduğu saptanmıştır. Ergenler arasında internet kullanım amacına bakıldığında, cinsiyet temelli bir farklılaşmanın yaşandığı ortaya çıkmıştır. Türk toplumsal yapısında ailelerin çocuk yetiştirme tutumları, ergenlerin internet kullanma amaçlarına açık bir biçimde yansımaktadır. Bu bağlamda erkekler internette çoğunlukla kendilerini bağımsız hissedebilecekleri oyunlara; kızlar ise kendi arkadaş çevreleriyle sohbeteye yönelmektedirler. İnternetteki oyunların genellikle şiddete dayalı oluşu, ergenin ilişkilerinde daha saldırgan bir kişilik geliştirmesine neden olmaktadır. Her iki okul türünde de erkekler kızlara göre daha uzun süre internet kullanmaktadırlar. Ayrıca özel okullardaki ergenler, devlet okullarındaki ergenlere göre internette daha fazla zaman geçirmektedirler. Araştırma sonuçlarına göre tatil dönemlerinde bile ebeveynlerin ergenle fazla zaman geçirmedikleri, birlikte etkinliklere katılmadıkları ortaya çıkmıştır. Ebeveyn ve ergen okul döneminde olduğu gibi tatil dönemlerinde de sosyal yaşamı paylaşmamakta, boş zamanlarını ergenle birlikte geçirmemektedir. Ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımı konusunda yeterince sorumluluk alıp denetim yapamadıkları ve bu yüzden de ergenin interneti son derece denetimsiz bir biçimde kullandığı belirlenmiştir. Odasında internet başında uzun zaman geçiren ergen, gün içinde anne-babasıyla çok kısıtlı bir süre birlikte olabilmektedir. Dolayısıyla internet, toplumsallaştırma ajanı olarak ebeveynlerden çok daha etkin bir rol oynamaktadır. Bulgular internetin ergenin yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ergenlerin gerek internet kullanım amaçlarındaki farklılık gerekse internet kullanım sürelerinin uzunluğu, aile üyeleri ve öğretmenleriyle ilişkilerinde belirli düzeyde çatışmaların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

İnternetin ergenin aile, arkadaş ve öğretmenle olan ilişkilerine yönelik etkilerine bakıldığında ise internetin aile içi ilişkilere olumsuz etkisinin olduğunu, orta sınıflarda velilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edildiği belirlenmiştir. Veriler özel okullarda daha fazla sorun yaşandığını göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, özel okullardaki ergenlerin internet kullanım sürelerinin son derece yüksek olmasıdır. Özel okul velilerinin bu konuda yeterince önlem almamaları aile ilişkilerinde devlet okullarındaki velilere göre daha fazla sorun yaşamalarına neden olmaktadır. İnternetin aile içi ilişkileri olumsuz yönde etkileme durumunun nedenleri incelendiğinde, orta sınıflarda internetin devreye girmesiyle aile içinde iletişim ve paylaşımın azaldığı, ilişkilerin yüzeysel kaldığı görülmektedir. İnternetin aile içi ilişkilere zarar verme durumu, ergen bakış açısına göre irdelendiğinde, her iki okul türünde de kız ergenler erkeklere göre internetin aile içi ilişkilere zarar verdiğine daha çok inanmaktadırlar. Ergenlere göre internetin aile ilişkilerine verdiği zararlara bakıldığında, kızlar her iki okul türünde de erkeklere göre internetin aile içi ilişkilerde iletişim, paylaşım ve birlikte geçirilen zamanı azaltmasına daha fazla vurgu yaparken; erkekler ise tartışma ve çatışmaya yol açtığını dile getirmişlerdir. Bu farklılık, erkeklerin interneti kızlardan daha uzun süre ve yoğunlukla da şiddet içerikli oyun oynamak amacıyla kullanmalarının aile içi ilişkilerine verdiği zararların tipik bir göstergesidir.

Ergenin arkadaşlık ilişkilerinde internetin rolüne bakıldığında, ergenlerin arkadaşlarıyla görüşme yolu yoğunlukla internet ortamında gerçekleşmektedir. Ergenlere göre internetin uzun süreli ve sık kullanımının okulda arkadaşlarla olan ilişkilere zarar verip vermediği incelendiğinde, erkeklerin kızlara göre daha fazla zarar verdiğine inandıkları saptanmıştır. İnternetin ergenin arkadaşlık ilişkilerine verdiği zararların içeriğine bakıldığında, cinsiyete göre bir farklılaşma durumu ortaya çıkmıştır. Kızlar arkadaşlarıyla yüz yüze görüşmek yerine internetteki sanal ortamlardan görüşmelerinin ilişkilerine zarar verdiği belirtmişlerdir. Erkek ergenler ise internette oynanan sanal oyunların arkadaşlık ilişkilerini zedelemesi, güvensizliği artırması ile arkadaş grubu sohbetlerinde, oyunlardan konuşulması ve bu sohbete ortak olunmadığında dışlanmayı en önemli zararlar olarak dile getirmişlerdir. Her iki cinsiyet grubunun belirttiği zararların onların internet kullanım amacıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Ergen-öğretmen ilişkilerinde ergenin cinsiyeti ile internetin okulda öğretmenle ilişkilere verdiği zarar arasındaki ilişkiye bakıldığında, kızların erkeklere göre daha fazla zarar verdiğine inandıkları saptanmıştır. Devlet okullarındaki öğretmenler özel okullardaki meslektaşlarına göre daha yaşlı ve kıdemli olduğundan sınıf içi disiplini daha fazla önemsemektedirler. Ergen bakış açısına göre internetin öğretmenle olan ilişkiler üzerindeki olumsuz etkileri incelendiğinde, devlet okullarındaki ergenlerin internette kullanılan dilin, okul ortamına taşınması halinde öğretmenle sorunlar yaşanmasını olumsuz etki olarak belirttikleri görülmüştür. Bu durum, devlet okullarında disiplini ön planda tutan öğretmenlerin internette sohbet ortamında kullanılan dilin derslerde

kullanılmasına izin vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda erkeklerin kızlara göre daha fazla uyarı aldıkları da belirlenmiştir. Özel okullardaki ergenler ise internetin öğretmenle ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisinin derslere ayrılan zamanı azaltması ve öğretmenle olan ilişkilere zarar vermesi olduğunu ifade etmiştir. Bu olumsuz etki erkek ergenler tarafından kız ergenlere göre daha fazla belirtilmiştir. Öğretmen bakış açısıyla internetin okulda ergen-öğretmen ilişkilerine etkisine bakıldığında, ortaya çıkan sonuçlar öğretmenlerin her iki okul türünde de internetin öğrenciyle ilişkilerine verdiği zararlar konusunda yüksek düzeyde endişeli olduklarını göstermiştir. Bu endişenin, özel okullardaki erkek öğretmenlerde, gerek kendi okul türündeki kadın öğretmenlerden gerekse devlet okullarındaki meslektaşlarından daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak her iki okul türünde erkek öğretmenlerdeki endişenin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ergenin internet kullanımının artmasının öğretmeniyle olan ilişkisine zarar vermesinin nedenleri ile öğretmenin cinsiyeti arasındaki ilişkiye bakıldığında, iki okul türünde öğretmenlerin farklı görüşleri taşıdıkları saptanmıştır. Devlet okullarındaki kadın öğretmenler, ergenin öğretmenle olan ilişkisinde davranış bozukluğu göstermesi, saldırgan olmasını neden olarak belirtirken erkek öğretmenler ise, ödevlere gereken zamanın ayrılamaması ve derslerde konsantrasyon eksikliği yaşanmasını ve ergenlerin öğretmenle göz temasından kaçınmalarını göstermişlerdir. Özel okullardaki öğretmenler kontrolsüz bir ortam olan internete karşı öğretmenlerin okulda kontrollü olmayı ve belli bir disiplini öngörmesinden dolayı öğrenci ile zaman zaman iletişim kopukluğu yaşanmasını neden olarak göstermişlerdir. Özel okullardaki ergenlerin internette daha uzun zaman geçirmelerinin böyle bir soruna yol açtığı düşünülmektedir. Bu neden, kadın öğretmenler tarafından erkek meslektaşlarına göre daha fazla dile getirilmiştir.

Dördüncü bölümü oluşturan derinlemesine görüşmelerin çözümlemelerinde ise öğretmen ve velilerin, birbirine benzer bir toplumsallaşma sürecinden geçtikleri için konuya ilişkin görüşlerinde ortak unsurlara rastlanmıştır. İki gruba göre toplumsallaşma, iletişim, toplumsal norm, değer, kural, kaide, gelenek ve göreneklerin öğrenilip içselleştirildiği bir süreç olarak tanımlanmıştır. Toplumsallaşmanın gerçekleşmesiyle birlikte, toplum da varlığını sürdürerek bundan yarar sağlamaktadır. Öğretmenler ve veliler aile, kitap, okul, akraba çevresi, arkadaşlık ilişkileri ve kulüplerin toplumsallaşma sürecinde toplumun özelliklerinin aktarılmasına yardımcı olduklarını düşünmektedir. İnternet, ailede yerleşmiş bir boş zaman kültürünün ve birlikte kaliteli zaman geçirme anlayışının bulunmaması, sınava odaklı bir eğitim politikasının varlığı ile kent yaşamının içinde barındırdığı zorluklar ise ergenin sağlıklı toplumsallaşmasında engelleyici rol üstlenmektedir.

Ergenler ise gerek ebeveynleri gerekse öğretmenlerinden farklı bir toplumsallaşma sürecinden geçmektedirler. Bu durum ergenlerin konuyla ilişkili görüşlerine de yansımıştır. Ergenlere göre toplumsallaşma, arkadaş gruplarına, sosyal ortamlara kabullenilme, dışlanmaktan ve yalnızlıktan kurtulma olarak

algılamaktadır. Ergen için arkadaş gruplarıyla yaşanan paylaşımlar, aile üyeleriyle ilişkilerden daha fazla önemsenmektedir. Bu önem, ergenin arkadaşları tarafından benimsenmesini sağlayacak her türlü etkinliğe yönelmesini de beraberinde getirmektedir. İnternet üzerinden arkadaşlarla iletişime geçme, ortak oyunlar oynama, alış-veriş vb. gibi pek çok etkinlik, ergenlerin dünyasında önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki arkadaş grubunda yer alma ve arkadaşlığı sürdürme bile bu ilişki çerçevesinde gerçekleşebilmektedir. Ergenler için arkadaşlarıyla iletişimi kolaylaştıran internet, yüz yüze görüşmelerine fırsat sağlayan okul ve dershane, sosyal ve kültürel etkinlikler, spor kulüpleri, toplumsallaşmanın yardımcıları olarak görülmektedir. SBS, ilköğretim II. kademe öğrencileri üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Aileler yüksek akademik başarı beklentisiyle çocuklarını okul sonrasında özel derslere, etüt ya da dershanelere göndermektedirler. Sınav kaygısı ve akran baskısı ergenler için toplumsallaşmanın önündeki engelleyicilerdir.

Beşinci bölüm olan sonuç kısmında ise dünyanın hızla küresel bir dünyaya doğru gitmekte olduğu dolayısıyla da ulus devletin kurumlarında büyük bir aşınmanın yaşandığı vurgulanmaktadır. Geleceğin dünyasının küresel norm ve değerlerden örülü bir dünya olacağı bilinmektedir. Ergenler, bu küresel dünyanın yetişkinleri olacağından ulus-devlet modeline uygun toplumsallaştırmalar ergenin çağdaş dünyaya ayak uydurmasında engelleyici rol bile oynayabilir. Geçmişe dönerek geleceğe direnmek, ergenlerin dolayısıyla da toplumların gelişmesini engelleyebilir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda tez kapsamında, ebeveyn ve öğretmenlere bazı öneriler sunulmuştur.

ERIC VOEGELIN: POLİTİK DÜZENİN RESTORASYONU*

Eric Voegelin: The Political Restoration of the Political Order

Bengül GÜNGÖRMEZ**

Abstract

In this study, political theory of Eric Voegelin is analysed. Voegelin's political theory is basically a theory of history and it consists history of the civilization from Mesopotamia to recent. In this study, Voegelin's political theory is analyzed as intellectual traditions: ancient-Greek, Jewish-Christian heritage and the modern gnostic tradition. In this study, we analyzed Voegelin's basic question which consists his basic argument: What are the sociological, historical and political results of exploration, conservation and losing of "transcendent experience"? In his political theory, firstly transcendent experience is determinated as historical and "common experience" of humanity. And then in modern era, he analyses the political results of losing or ignoring of this experience: political religions, ideologies, totalitarian political systems, alienation, mass culture and etc.

Keywords: Voegelin, Political theory, History, Transcendent experience, Gnosis

Özet

Bu çalışmada, politika filozofu Eric Voegelin'in politika teorisi incelenmiştir. Voegelin'in politika teorisi en temelde bir tarih teorisi ve uygarlık tarihini Mezopotamya'dan günümüze içine alır. Bu çalışmada, Voegelin'in politika teorisi, insan görüşü ve tarih teorisi ekseninde antik Yunan ve Yahudi-Hıristiyan düşünce geleneklerini, modern dönemde de gnostik geleneği içine alacak şekilde analiz edilmiştir. Çalışmamızda, Voegelin'in politika teorisinin temel argümanını oluşturan şu problem incelendi: "aşkın tecrübe"nin keşfedilişinin, muhafazasının ve kaybedilişinin tarihsel, sosyolojik, felsefi ve politik sonuçları. Voegelin'in politika teorisinde, öncelikle "aşkın tecrübe"nin, tarihsel ve bütün insanlığa "ortak bir tecrübe" olduğu tespit edilir. Modern dönemde söz konusu tecrübenin kaybının ya da yok sayılmasının politik ve sosyolojik sonuçları ele alınır: politik dinler, ideolojiler, totaliter politik sistemler, yabancılaşma, kitle kültürü vs.

Anahtar Kelimeler: Voegelin, Politika teorisi, Tarih, Aşkın tecrübe, Gnosis

* Bu metin, 06/12/2010 tarihinde Prof. Dr. Önal Sayın'ın danışmanlığında savunulan *Eric Voegelin: Politik Düzenin Restorasyonu* başlıklı tez çalışmasının özetidir.

** Dr, Arş.Gör.,Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bengulg2000@yahoo.com

Eric Hermann Wilhelm Voegelin, (1901-1985) Almanya doğumlu, Avusturyalı-Amerikan politika filozofudur. Voegelin'in Amerika ve Almanya başta olmak üzere yaklaşık kırk cildi bulan yayınlanmış eserleri, felsefe, politika felsefesi, teoloji, uygarlık tarihi, dinler tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat... gibi pek çok ilmî alanı içine alan ve politika teorisini söz konusu disiplinlerin ekseninde ortaya koyan eserlerdir. *Eric Voegelin: Politik Düzenin Restorasyonu* başlıklı tez çalışmasında Voegelin'in politika teorisi, sözü edilen kendi eserlerinden hareketle, felsefi, sosyolojik, tarihsel ve teolojik imaları ihtiva edecek şekilde incelendi ve çeşitli veçheleriyle ortaya koyulmaya çalışıldı.

Bu çalışma, öncelikle Voegelin'in politika teorisi hakkındaki şu temel tespitle başlıyor: Voegelin'in politika teorisi ilkin Voegelin'in felsefi antropolojisine ikinci olarak da tarih teorisine dayanır. Onun felsefi antropolojisi, antik Yunan insan görüşü ve Yahudi-Hıristiyan insan görüşünün Max Scheler'in felsefi antropolojisiyle birleştirilmesiyle ve Scheler'in felsefi antropolojisinin tarihle ilişkisi kurularak aşılmasıyla ortaya konulur. Bu bağlamda, insan hakkındaki şu temel görüş politika teorisinin merkezine yerleştirilir: "İnsanın doğası değişmez. İnsan başlangıçta neyse odur. Ancak insanın değişmez doğasının bir tarihi vardır." İnsanın bu değişmez doğasının ölçüsü ve temel niteliği insanın başlangıçtan bugüne aşkınlı tecrübesi bir başka deyişle kutsalla tecrübesidir. Aşkınlık tecrübesi bütün insanlıkta tarihin başından itibaren ortak bir özelliktir. Voegelin'e göre insan kendi yaşayışında nasıl "içkinin tecrübesi"ne sahipse aynı zamanda "aşkınlığın tecrübe"sine de sahiptir. Voegelin bu iddiasını ispat etmek ve delillendirmek için Mezopotamya ve antik Yunan'dan, Çin ve Hint'e, Yahudilik'ten Hıristiyanlık'a geniş bir tarihsel dönemde empirik ve teorik bir araştırmaya yönelir. "Aşkınlığın tecrübesi" başlangıçta "Bilinmeyen Tanrı"nın insan tarafından tecrübe edilmesiyle ortaya çıkar. "Bilinmeyen Tanrı", diye yazar Voegelin,

İsrail'de olduğu gibi, diğer bütün tanrılar yanlış tanrılara dönüşürken, kendisini yaratıcı-tanrıyla özdeşleştirecekti; ya da o, *summus deus* olarak Mısırın Amon ilâhîlerinde olduğu gibi, diğer tanrıların hepsiyle ilişkisi olan yaratıcı yüce-tanrıyla özdeşleşecekti; yahut onun, Hinduizm'de olduğu gibi, kozmosiçi kutsallıklarla bir arada yaşamasına izin verilecekti; ya da onun Olimpusluların üzerindeki hakiki en yüce tanrı olduğunun farkına varılacaktı ve hattâ Platon ve Plotinus'ta olduğu gibi filozofun mitlerinin kutsallığının da üzerinde, en yüce tanrı olduğunun (Voegelin, 1974: 9).

Voegelin, insanla ilgili temel düşüncesini, yani insanın hem içkin hem de aşkın tecrübeye aynı anda sahip olduğu düşüncesini daha açık bir şekilde ifade etmek için Platon'un felsefi antropolojisine döner. O, Platon'un *Şölen* adlı diyalogunda geliştirdiği *metaxy* - in-between - (arada olma) kavramını politik düşüncesini şekillendiren felsefi antropolojisinin kalbine yerleştirir. *Metaxy*, Platon'un varoluşun yapısının niteliğini dile getirmek için kullandığı Yunanca bir

kavramdır. O, söz konusu terimle insan ruhunu hususî olarak tahlil ve tasvir eder. Bu tasvire göre, insanın varoluşu Platon'un *metaxisinin* yapısına sahiptir. İnsan araftadır, bir başka deyişle insan aradadır. İnsan iki kutbun arasında, yani bu dünya ile aşkın dünya arasında gidip gelir. İnsan dediğimiz şey âdeta zıtların terkibidir. Maddî ve manevî ihtiyaçların, dünyevî ve metafizik arzuların terkibidir. Onun aşkın alana doğru çekilmesini dünyaya doğru geri çekilmesi, dünyaya doğru çekilişini de aşkın alana çekilişi takip eder. Burada manevî hayattan maddî hayata çekiliş ve aksi, maddî hayattan uzaklaşarak mâneviyatı arayış söz konusudur. Dünyevî kabına sığamayan insan bir nevi uhrevî geçici sıtmaya tutulur; ruh kendi kendisiyle sürekli kavga halindedir. İnsan ruhu kimi zaman bu iki zıt kutbun yahut makamın oyuncağı, tabiatıyla bir o tarafa bir bu tarafa sürüklenen ve sürüklenmekten bitap düşen kuklasıdır. Voegelin'e göre, bu gidiş gelişler, insanın bu makus ve garip talihi, yani *metaxy* insan hayatta kaldığı sürece bitmeyecek bir senfonidir. Bu gidiş gelişler ve onların yarattığı gerilim yalnızca ölümle nihayet bulur. İnsanın bu geriliminin, bizzat içinde yaşadığı ve tecrübe ettiği trajedisinin temelinde, sonlu olmasından kaynaklanan, bir başka deyişle "ölüme yönelik varlık" (*Sein zum Tod*), ölüme giden varlık olmasından kaynaklanan ontolojik, nihai bir kaygı yatar. İnsan en âlâ bilgiye sahip de olsa nihayetinde kendisini bir bilinmezlikle, muammâ ile, yani ölüm ile kuşatılmış bulur. İnsanın kendisine doğru hareket ettiği yegâne menzil ölümdür ve insan mukadderatını bekleyen, öldükten sonra ne olacağını kestiremeyen huzursuz ve ıstırap içindeki fanidir. Ölümle alâkalı varolma kaygısı yahut varolma endişesi (*anxiety*) bütün insanlarda müşterek bir özellik, hayatın daimî motifidir ve insan muhtelif teşebbüsleriyle mütemadiyen bu hissiyatı mağlup etmeye temayül eder (Voegelin, 1990a; Tillich, 1964). Voegelin'e göre,

bütün insanlık tarihinde sürekli bir şey varsa o da, hayat ile ölüm, ölüm ile ölümlülük, mükemmellik ile kusurluluk, zaman ile zaman dışılık; düzen ile düzensizlik, hakikat ile hakikat dışı, varoluş hissi ile hissizliği, *amor Dei* ile *amor sui*^{*}, *l'âme ouverte* ile *l'âme close*, iman, sevgi ve umut gibi varlık temelini açıklık erdemleri ile varlık temelini karşı yekpare bir kapanışın kusurları olan kibir (*hybris*) ve devrim, neşe ve ümitsizlik hâlleri, dünyadan ve Tanrı'dan yabancılaşma arasındaki gerilimin dilidir (Voegelin, 1990b: 119-120, Voegelin, 2002: 322-323).

Felsefi antropolojiden sonra Voegelin'in politika teorisi ikinci olarak tarih teorisine dayanır. O şöyle söyler;

İnsanın politik toplumdaki varoluşu tarihsel varoluştur. Politika teorisi eğer prensiplere nüfuz edecekse tarih teorisi olmak zorundadır (Voegelin, 1952: 1, Voegelin, 2004a).

* "Tanrı sevgisi" ile "kendini sevme" için kullanılan kavram çifti

Çünkü “teori, tarih dolayısıyla farklılaşmış tecrübeye bağlanır” (Voegelin, 1952: 79). Tecrübenin zuhur ettiği, farklılaştığı ve nakledildiği yer tarihtir. İnsanî tecrübeyi merkeze alan bir teori tarihe dönmek zorundadır. Bu kontekste Voegelin, politika teorisini tarih vasıtasıyla tecrübeye bağlar. “Teori” der Voegelin,

yalnızca, insanın toplum içindeki varoluşu hakkında ileri sürülen bir görüş değildir; o aynı zamanda belirli türden tecrübelerin muhtevasını izah etmek suretiyle varoluşun anlamını formüle etme teşebbüsüdür. Onun argümanları, keyfi olarak ileri sürülmüş değil, geçerliliğini empirik kontrol için mütemadiyen zikredilmesi gereken tecrübeler toplamından sağlayan argümanlardır. Aristoteles, insan hakkında teori üretmenin bu şartını fark eden ilk düşünüdür (Voegelin, 1952: 64, Voegelin, 2004a: 77-78).

Voegelin’in tarih teorisinde insanlığın sahip olduğu “aşkın tecrübe”yi sembolleştirme biçimleri teferruatıyla incelenir: mit, felsefe, vahiy ve gnosis (bilgi). Dönemsel olarak da bu sembolleri inceleyen Voegelin, insanın en mühim tecrübesi olan “Temel” arayışına yukarıda ifade edilen sembollerin aracılık ettiğini, insanın bu semboller vasıtasıyla kendi gerçekliğini kurduğunu ve içinde yaşadığı toplumu düzenli kıldığını ileri sürer.

Voegelin, düzen araştırmasına konu olan tarihteki en önemli düzen tiplerini sembolleriyle birlikte şu şekilde tespit eder:

Eski Yakın Doğu Uygarlıklarının kozmolojik mitos formundaki imparatorluk örgütlenmeleri;

Seçilmiş halk ve tarihsel formda örgütlenme;

Polis ve mitos; düzenin sembolik formu olarak felsefenin gelişimi;

İskender’den itibaren çok uygarlıklı imparatorluklar ve Hıristiyanlık’ın gelişimi;

Modern ulus devletler ve düzenin sembolik formu olarak gnosisin gelişimi (Voegelin, 1988: 20-21).

Bu tabloya göre, insan kendi düzen sembollerini, kozmolojik toplumlarda öncelikle mitle oluşturmuştur. Müteakip dönemde bu sembolleştirme teşebbüsü, İsrail ve Yunan’da “varoluştaki sıçrayış”la, “öte” (Beyond, Jenseit)[†]’nin keşfiyle birlikte felsefe ve vahiyle sürdürülmüştür. Düzenin sembolleri, mitten kopuşla birlikte felsefenin ve vahyin sembolleri olmuştur. Bu mitten farklılaşmış düzen

[†] Voegelin’in düşüncesinde “gerçekliğin insan anlayışının ötesine geçen nihai kısmı. Onun varlığının farkındayızdır ancak aynı zamanda onu görmezden geldiğimiz de farkındayızdır.” (Federici, 2002:210 “Beyond”, “öte” Yunanca *epekinanin* İngilizce tercümesidir. O, tarif edilemez çünkü bütün anlama kategorilerinin üzerindedir (Sandoz, 2006: 152).

yahut farklılaşmış varlık tecrübesinde, gerçeklik “öte” ve “dünya” olmak üzere iki farklı sahaya ayrılmıştır. Modern dönemde ise “gnosis” (bilgi), düzenin temel sembolüdür. Gnosis, iki farklı sahaya ayrılan gerçekliğin “öte” kısmının ilga edilmesi suretiyle düzenin ve varlıktaki anlam arayışının en bariz sembolleştirilişi hâline gelmiştir. Bu kontekste insanlık tarihindeki temel düzen sembollerini Voegelin şöyle tespit ediyor; mit, felsefe, vahiy, gnosis (bilgi).

Bu tarihsel düzen tecrübesine göre, mitos, logos ve vahyin etkin olduğu dönemlerde, hem “içkin tecrübe” hem de “aşkın tecrübe” yahut “Tanrı tecrübesi” temelinde politika ve politik hayat düzenlenirken, modern dönemle birlikte aşkın tecrübe yahut Tanrı tecrübesi temelinde değil, yalnızca “içkin tecrübe” temelinde politikanın ve politik hayatın düzenlendiğini görürüz. Modern dönemin en önemli özelliği aşkın tecrübenin yahut Tanrı tecrübesinin bilinçli bir şekilde reddidir. Voegelin’in tabiriyle söylenirse, “Tanrı’ya karşı isyan” yahut “Tanrı’ya karşı devrim”dir.

Modern dönemde, Hegel’le başlayan Tanrı’nın ölümünün ilanı başka pek çok filozofun sözünde yankı bulmuştur. Nikoloi Berdyaev’in 19.yy’ın ateist filozoflarının en büyüğü olarak gördüğü (Lubac, 1998: 26), “Tanrı’nın insan zihninin bir yansıması olduğunu” düşünen ve “Tanrı insandır, İnsan Tanrıdır” diyen Feuerbach’ın, “dinin kitlelerin afyonu olduğu”nu söyleyen Marx’ın, “Tanrı’nın insanları değil, insanların Tanrı’yı yarattığı”ni söyleyen Proudhon’un sözleri bu durumu ifade eden sözlerden yalnızca birkaçıdır. Tanrı problemini felsefi bir problem olarak kabul eden Molnar, geleneksel aşkın kişisel Tanrı fikrine saldıran filozoflar arasında, Lessing, Kant, Hegel, Bauer, Ruge, Feuerbach, Nietzsche, varoluşçu filozoflar; Bloch, Marcuse, Kolakowski ve Marksist revizyonistler; William James, John Dewey ve pragmatistler, ilerlemeciler, Viyana Okulu ve Russel, Tanrı-öldü teologları Merleau-Ponty ve fenomenologları vs. sayar (Molnar,1971: 49). Voegelin’de bu isim listesi, yukarıda sayılan isimlerden birkaçı dışarıda bırakılmak suretiyle - söz gelimi, James, Kant - çok daha uzundur. Modern dönemde neredeyse Tanrı’nın öldüğünü ilan etmeyen filozof yok gibidir. Tanrı’nın öldüğünü ilan etmemişse dahi ister mistik, isterse Alman idealisti veya romantiği ya da muhafazakâr ve Hıristiyan olsun, Voegelin’e göre “içkin”dir; içkinliğin mutlaklaştırılması bakımından bütün idealizmiyle Fichte en büyük düşmandır; Schiller insanın düşüşü hakkında yaptığı yorumla Tanrı’ya karşı devrimi temsil ettiği gibi, vahiy tecrübesinin hakikatini de doktrine çevirir; Kierkegaard bütün Hıristiyanlık’ına rağmen son derece “içkin”dir. Bir de, çifte benliğe sahip hem “içkin” hem “aşkın” olan ama “içkin” tarafı ağır basan bölünmüş benliğe (divided self) sahip filozoflar vardır; Hegel. Voegelin’e göre, Schelling’in çift yönlü eserleri de kısmen bu çerçevede değerlendirilebilir. Hattâ Weber’i kısmen bu kategoride değerlendirebiliriz. Kimden söz edersek edelim şu kesindir ki, modern filozof bu dünyadan hareketle düşünür, onun için yalnızca dünyaya “içkin” olan vardır ve insan *metaxyde* değil, bu dünyadan hareketle tanımlanır. Bu yüzden Voegelin, modern dönemi tarif etmek için “ego merkezli devrim” (egophanic revolt) kavram

çiftini kullanmıştır.[‡] “Ego merkezli devrim”, “Klasik ve Hıristiyan bilinç yapısındaki Tanrı'nın görünüşünü gölgeleyecek (epiphany of God) şekilde temel tecrübe olarak, egonun görünüşüne odaklanmak” (Voegelin, 1989: 67) anlamına gelmektedir Bir başka deyişle, “egophany”, Voegelin'in yabancılaşmış ve libido takıntısı (libidinous obsession) olan düşünürlerin pathosu için kullandığı semboldür (Voegelin, 1974: 9). Bütün bu tabirleri basitçe ifade edecek olursak, modern dönemi Tanrıya karşı gerçekleştirilen ve insanın egosunu merkeze alan “devrim” karakterize eder diyebiliriz.

İnsan doğası boşluk kabul etmez. Reddedilen bir tecrübenin yerini yenisi doldurur. Yahut reddedilen tecrübe kendisini patolojik bir biçimde tekrar farklı hallerde ifade eder. Kutsallık kovulur yerine yeni bir kutsallık ikame edilir. Voegelin'e göre, “aşkın tecrübe”nin yok sayılarak yalnızca “içkin tecrübe” temelinde politik olanın tesisi, modern dönemde “içkin”in kutsallaştırılması, içkin olanın metafizikleşmesi ile neticelenmiştir. “İçkin”in kutsallaştırılması, bu dünyaya ait bir muhtevanın politik alanda kutsallaştırılması demektir; ırkın, sınıfın, devletin, olgunun... kutsallaştırılması. “İçkin” olanın kutsallaştırılması bir başka deyişle “içkinleşme” ırkın, sınıfın, yahut devletin “Tanrı” yerine ikame edilmesidir. Bu içeriklerin politik alandaki kutsallaştırılışı, antik Yunan'daki politik yönelimin aksine politikanın araçsallaştırılışına zemin hazırlamış akabinde de yirminci yüzyılın büyük savaşlarını, totaliter yönetimlerini ve toplama kampları gibi vahşetlerini beraberinde getirmiştir.

Voegelin, aşkın tecrübenin reddini müteakip, düzenin kadim sembolleri, yani felsefenin ve vahyin sembolleri düzeni belirleyiciliğini yitirmiş gibi görünse de modern düzenin sembolü gnosis (bilgi)de teolojik sembollerin nasıl belirleyici olduğunu çalışmasında ifşa eder. Özellikle modern düşünürün tarih tasarımı “içkin teoloji”dir. Modern tarih tasarımı Hıristiyanlık'ta bir yenilenme gerçekleştirmek isteyen Hıristiyan bir din adamı olan Fioreli Joachim'in teolojik tasarımına dayanır.

Ortaçağ'da yaşamış ve modern tarih tasarımlarının önünü açmış olan (Taubes, 1991) Joachim'in tarih tasarımı üç dönem ihtiva eder (Voegelin, 1952; 110-113, Voegelin, 1998a; 1998b, Löwith,1949; 148-159, Herndon, 2007: 87). Bu dönemleştirme daha sonra on dokuzuncu yüzyılın, Comte, Marx gibi modern filozoflarının ve Aydınlanma düşünürlerinin tarih felsefelerinde yaptığı dönemleştirmelere temel teşkil etmiştir. Bir başka deyişle modern tarih

[‡] Voegelin, Toronto'da verdiği bir konferansta, Batı düşüncesindeki “-izm”lerle “ego”nun ilişkisini kuran önemli bir değerlendirme yapar. Ona göre, “-izm”ler, on sekizinci yüzyıldan itibaren zuhur etmiştir ve düşünmede Aristotelesçi anlamda *stasise* benzeyen pozisyonel tasarımlardır...Optimizizm, pesimizizm, nihilizm. Bunların hepsi yeni şeylerdir. Yunan'da yahut eski İsrail'de optimizm ya da pesimizizm yoktur.” Voegelin, bu kavramların diğer kelimelerin lingüistik dünyasına girişlerinin “ego” ile birlikte olduğunu ileri sürer. O, konferansta espiyriyle karışık bir şekilde “1824'ten önce İngilizcede “ego” yoktur. 1824'ten önce açıkçası İngiliz erkeklerinin egoları yoktu” der. Voegelin, “-izm”lerle temsil edilen bu geleneği isimlendirmek için “ego merkezli sembolleştirmeler” (egophanic symbolisms) kavram çiftini kullanır (Voegelin, 2004b;351-352,353).

felsefelerinin kaynağında Fioreli Joachim'in tarih tasarımı vardır. Joachim, tarihi şu dönemlere ayırır:

Eski Ahit İmparatorluğu	Baba	(İbrahim)
Hıristiyan İmparatorluk	Oğul	(İsa)

Son Dönem (Sonsuz Sabbath) Kutsal Ruh (*Dux e Babylone*) (1260'ta başlayacak olan)

Yukarıdaki dönemleştirmenin arkasında, Hıristiyanlık'ta çok önemli bir yere sahip olan Paulcü kıyamet (Jardin, 1995: 581-605) düşüncesi bulunur. Bu düşünceye göre Hıristiyan tarih,

lex naturalis

lex mosaica

Hıristiyan İmparatorluğu

olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Paulcü dünya tarihini üçlü dönemleştirme fikrini miras alarak onu yeniden tarihsel-teolojik biçimde kavramlaştıran Joachim'e göre üçüncü dönem olan son dönemde (Sonsuz Sabbath) kilise lağvedilecek, cemaat fikri (idee) *Geist*da mükemmeliyete erişerek, kurumsal otorite olmaksızın birlikte yaşanabilecekti. Joachim'in teolojik tarih tasarımının modern dönemde dünyevileştirildiğini ve bu teolojik muhtevaya uygun tarih felsefelerinin modern düşünürler tarafından ortaya konulduğunu görürüz.

Daha ötede Voegelin, modern düşünürün zihinsel arka planındaki teolojik muhtevayı ifşa ederek Joachim'in teslis eskatolojisiyle tarihi sembolleştirmesinin bu güne kadarki modern toplumun kendi kendisini yorumlayışına hâkim olduğunu ileri sürer (Voegelin, 1952: 111, Löwith, 1949 :158-159). Voegelin'in ortaya koyduğu üzere, Joachim'in tarihi bu dönemleştirmesi, modern düşünürün yahut modern politik ideolojilerin tarihi şu şekilde dönemleştirmelerine tekabül eder:

Antik Roma (antiken Rom)	I. İmparatorluk (erste Reich)
Hıristiyan Roma (christlichen Rom)	II. İmparatorluk (zweite Reich)
III: Roma (dritte Rom)	III. İmparatorluk (dritte Reich des Nationalsozialismus)

İlkel komünal toplum (Urgesellschaft)

Sınıflı toplum (Klassengesellschaft)

Komünist toplum (komunistische Gesellschaft)

Yukarıda gösterilen dönemleştirmelere, Voegelin Aydınlanma filozofları ve düşünürleri Comte ve Turgot'un, Ansiklopedistlerin, şu ünlü dönemleştirmelerini de ilave eder:

Teolojik Aşama	Antikçağ
Metafizik Aşama	Ortaçağ
Pozitivist Aşama	Yeni Dönem (Voegelin,1952; Voegelin, 1975: 11-12, Henkel, 1998: 82)

Fioreli Joachim'in tarihsel tasnifine göre, ilk dönemde İbrahim, ikinci dönemde İsa liderken üçüncü, yani son dönemde mutlak lider gelecektir. Bu lider, Fioreli Joachim'in teorisinde *Dux e Babylone* adıyla anılır. Voegelin'e göre, *Dux e Babylone*un modern dönemdeki muadilleri şunlardır:

Führer, Üst İnsan, Proleterya, Ari ırk, Bilim Adamı,

Voegelin, Joachim'in kilise kurumunun son dönemde ortadan kalkması fikrinin marksistlerde devletin yavaş yavaş ortadan kalkması şeklinde ortaya çıktığını ileri sürer. Yani dönemleştirmesi yahut beklentileri itibariyle Marksizmin temelinde dinsel bir anlayış, dinsel bir nüve vardır. Marksizmdeki devletsiz ve efendisiz, eşitlik içinde yaşama umudu ve beklentisi bir din adamı olan Fioreli Joachim'de vardır. Voegelin'e göre en genelde modern ideolojilerin kurum karşıtı unsurlarının temelinde Joachim'in bu sembolleştirmesi vardır. Joachim'in sembolleştirmesi, tarihsel olarak modern ideolojileri önceler.Voegelin'in iddiası, "modern" olanın "seküler" olduğunu duymaya alışkın kulaklara garip olduğu kadar ölçüsüz de gelebilir: Kutsallık gitmiş yerine yeni bir kutsallık gelmiştir. Hıristiyanlık kamusal alandan kovulsa da bilinç altında yaşar. Modern düşünür bilinç altını, menşei Hıristiyanlık'ta bulunan "seküler" tarih felsefeleriyle ifşa eder. Bu bağlamda modern düşünür filhakika "seküler" Hıristiyandır.

Voegelin'in nazarından mesele şudur: önceki kutsal tarih ile profan tarih ikilisinden, kutsal tarih tasarımı yıkılarak yerine Hıristiyanlığın içinde sadece bir hadise, olay olduğu seküler tarih anlayışı bir başka deyişle seküler tarih felsefeleri ikame edilmiştir. Voegelin'in deyişiyle, "Hıristiyanlık tarihselleşmiş tarih de sekülerleşmiştir." Ancak ortaya konan yeni bir tarih telâkkisi değil, Hıristiyan tarih telâkkisinin taklididir. Modern filozof adı üstünde moderndir ancak kendi tasarımıladığı tarih dönemleştirmesiyle yüzyıllar öncesinin bir Hıristiyanını, Fioreli Joachim'i çağrıştırmakta, taklit etmektedir. Onun tarih tasarımı seküler görünse de Hıristiyan muhtevayla yüklüdür. Voltaire gibi Aydınlanma'ya damgasını vurmuş, Akıl'la kırbaçlanan modern bir filozof eserlerinde Hıristiyan analogileri kullanır. Voegelin eserinde Voltaire'in zihninin arka planında işleyen Hıristiyan inancını ve teolojisini gözler önüne serer. Voltaire'in kullandığı terminolojide,

Extinction – Fall (Düşüş)

Renaissance Redemption (Kurtuluş)

Progress of Human Spirit – Third Realm (Üçüncü Dönem)'e tekabül ederken

Yine Hıristiyan teolog Fioreli Joachim'in tarih tasarımı, *Essai* adlı eseri, bütün insanlığı kucaklaması anlamında ilk evrensel tarih olma üstünlüğüne sahip Voltaire'in eserlerindeki tarih tasarımında şöyle karşımıza çıkar:

Orta Çağ – Düşüş (Extinction)

IV. Henry Dönemi – Rönesans (Renaissance)

Voltaire'in kendi Çağı – İlerleme (Progress) (Voegelin, 1975: 11).

Bir başka ilerleme düşünürü, iliklerine kadar Aydınlanmacı Condorcet'nin Hıristiyan bilinçaltının Voltaire'inkiyle benzerliği dikkat çekicidir. Voegelin'e göre Hıristiyan teslis öğretisi, modern entelektüel tarafından dünyaya içkin tarih tasarımına dönüştürülür:

Ruh (Spirit) – Akıl

Kurtarıcı (Savior) – İnsanlığın Aydınlanmış Yöneticisi

Baba (Father) – Üstün İnsanın Yaratıcısı (Voegelin, 1975: 134).

Bu tarih tasarımına baktığımızda şu mühim soruyla kırbaçlanırsınız; niçin iki yahut dört-beş.. dönem değil de “üç” dönem? Niçin modern düşünür, Hıristiyanlık'ın teslis öğretisini yahut Fioreli Joachim'in tarih tasarımını hatırlatırcasına, kendi tarih tasarımını üç dönem üzerine inşa etmektedir? Voegelin, Voltaire'in seküler teolojisinde, yalnızca Hıristiyanlık'ın kutsal terminolojisinin içkinleşmediğini aynı zamanda Hıristiyanlık'a muhtevasını veren anlayışın da içkinleştiğini ileri sürer. Söz gelimi Hıristiyan antropolojinin temel varsayımı, “özerk Hıristiyan kişi” nin yerini “özerk entelektüel” alır. İsa'nın ruhuna aşkın inançtan, Voltaire'in *esprit humain*e dünyaya içkin inancıya geçiş mevzubahistir. İnanç değişimi, Voltaire'le sınırlı kalmaz. Manastırdan arkasına bakmadan kaçan lâkin teorilerinde hâlâ onun amentülerini tekrarlayan Voltaire ve Comte'dan Marx'a bir dizi filozof... Voltaire'in *esprit humain*e dünyaya içkin inançtan, Saint-Simon ve Comte'un örgütleyici ve mühendis zihnine geçiş; proleteryanın hakiki insan olduğu ve proleteryanın seçilmiş halk olduğu (Marx) inancına geçiş; muhtelif türden seçilmiş ulus ve ırklara inanca geçiş modernitenin temel karakteristiği olan bir temayülün ifadesidir (Voegelin, 1975: 12; Voegelin, 1998a). Burada söz konusu olan şey, “inanç değişimi”, prensiplerde ve inançlarda değişiklik yapma, bir başka deyişle “irtidat etme”, yani “din değiştirme”dir. Teolojiden nefrete rağmen teolojinin mihverinden kopmamak modern düşünürün en müstesna özelliği, belki de düşüncesinin sefâletidir. Voegelin'in ifade ettiği üzere, Comte'un selefi Saint-Simon, kendisini

bilimsel Papa ve Tanrı'nın vekili olarak adlandırır ve prenlere, "Musa'nın, Sokrates'in ve İsa'nın halefi olarak, kendisindeki Tanrı sesine kulak vermelerini" nasihat eder.

Neticede, Voegelin'in "modern" politika hakkındaki en temel tespiti şöyle ifade edilebilir; modern politik dünya görüşü, dini reddedişine rağmen "dinî" bir karaktere sahiptir ve "sorunun özü onun dinî doğasıdır." Sekülerizm iddiasına rağmen Voegelin'e göre, modern politik dünya görüşü, bir tür "dinî sistem" üretir. Voegelin'in komünizm hakkındaki aşağıdaki şemalaştırması onun bu görüşünü açık hâle getirmektedir:

Tanrı – Sınıf

Şeytan – Burjuvazi

Peygamber ve Kurtarıcı – Marx ve Lenin

İncil – das Kapital

Kıyamet günü – Devrim

Cennet – sınıfsız toplum (Voegelin, 1936: 598).

Voegelin'in bu türden eşleştirmeleri, yalnızca Marksizm için değil, tarihi bilinç aşamaları olarak ve insan bilincini tarihe "içkin" gören Aydınlanma düşünürlerinin tarih felsefeleri ile faşizm (söz gelimi İtalyan faşizmi) ve nasyonal sosyalizm gibi politik ideolojiler için de yaptığı hatırlatılmalıdır. Voegelin, modern entelektüelin, zihinsel işleyişini şu cümleyle özetler: "Ya benim entelektüel hapishaneme girersin, ya da toplama kampına gidersin!" Ona göre bu düşüncenin arkasında "tarihin demir yasaları" fikri bulunur. Tarihin demir yasaları karşısında rasyonel tartışma mümkün değildir. Tarihin demir yasaları varsa belirsizlik yoktur, muammâ yoktur. İnsan tarihin yasalarına tâbiyse "içkin" bilince sahiptir ve bu bilinçte aşkınlıktan kaynaklanan "varoluş gerilimi" yoktur. Modern düşüncede akıl tamamen "içkin"dir, inanç ise akıldışı, mantıksız eylemdir. Çünkü inanç belirsizliğe kapı aralar. İnancı olgusal olarak teşhis ve tespit edemeyiz. Modern düşüncede Tanrı, insan zihninin yarattığı bir ilüzyondur.

Voegelin'e göre, yukarıda ifade edilen "demir yasa tasarımı aslında teröristin rüyasıdır. O, teröristin insan, toplum ve tarih üzerindeki iktidar rüyasıdır: *libido dominandi*", yani "iktidar arzusu". Ona göre, *libido dominandi*, yani iktidar arzusu gerçekliğin tecrübe edilmiş hakikat sembollerinden temizlenmesiyle serbest kalmıştır. Burada mesele, hakikat meselesi değil, düşünürün insan, toplum ve tarih üzerindeki iktidar arzusudur.

Voegelin, "Ahlâkdışılık; Tecrübe ve Sembol" (Immortality; Experience and Symbol) adlı makalesinde, modern düşünürün Hıristiyanlık'tan mürted zihnini ifşa etikten sonra netice itibariyle şöyle yazar:

Tarihin bilinç durumlarıyla yönetilen safhaları yoktur, çünkü dünyaya içkin bilinç diye bir şey yoktur... Tarih hakikatte varoluş ve varoluşun kusurlu modelleri arasındaki mücadeledir. Civitas Dei (Tanrı Devleti) ile civitas terena (Yeryüzü Devleti) tarihte insanlığın başlangıcından sonuna kadar birbiriyle içiçedir. İnsanlık tarihi hakikat ile hakikat dışı arasındaki gerilimi içine alan açık toplumdur. Bu gerilimin dengesi – kişisel, sosyal ve tarihsel olarak – bir kutuptan diğerine değişebilir ve kesin olarak dengedeki bu değişimler tarihsel dönemleri karakterize etmek için kullanılabilir. Mesela çağımızın kusurlu bir varoluş çağı olduğu ve bu çağın sembolik ifadesinin de insanın sosyal hâkimiyetinin yokluğu olduğu söylenebilir (Voegelin, 1990b: 196).

Voegelin, bize kilisenin kamusal alandaki iktidarının yıkılışıyla ortaya çıkan, varoluşun Hıristiyan anlamının kaybından ve bunun neticesinde inanç bunalımı yaşayan insanın anlam arayışına modern ideolojilerin verdiği cevaptan söz ediyor. Batı krizi, ferdî bir kriz değil, sosyal bir kriz, *Geist*'in krizi, yani spirütüel bir krizdi; politik dinler bu krize, inanç buhranına bir çare bulma girişimleriydi. Batı krizi aynı zamanda bilgiye ilişkin bir krizdi. Hususiyetle de politik bilgide bir krizdi. Yüzyılın kimi büyük düşünürleri bu krizi “Varlığa dönüş”le, “akıl”a başvuruyla, “dile dönüş”le aşmak, düzeni restore etmek istediler. Çalışmamızda, Voegelin restorasyonu nerede görüyor? Politika bilimini restore etmek istiyorsa eğer bunu nasıl yapacak? diye sorduğumuzda Voegelin’in en temelde, restorasyonu “felsefe”de gördüğünü keşfettik. Voegelin, politika hakkında yazdığı temel çalışmasına *Politika Bilimi* değil, *Politikanın Yeni Bilimi* başlığını koymuştur. O, bu başlığın da ifade ettiği üzere “politik teori”nin restorasyonunu amaçlıyordu. “Politik teori”nin restorasyonu da “politik düzen”in restorasyonunu amaçlıyordu. Voegelin, *Politikanın Yeni Bilimi*’nin Almanca versiyonuna yazdığı önsözde eserinin adını Vico’nun *Nuova Scienza* (Yeni Bilim)’sını hatırlatacak şekilde *Politikanın Yeni Bilimi* koyduğunu söylemiş ve nedenini de şöyle ifade etmiştir; Vico’nun, Galileo’nin *Nuova Scienza* (yeni bilim)sına karşıt bir şekilde yeni politika ve tarih bilimini tasarlaması gibi kendi *Politikanın Yeni Bilimi*’ni politika biliminin pozitivist metoduna karşı klasik anlamda restore etmek istemesi. Bu restorasyon, Platon ve Aristoteles’in teşebbüsüyle, insanın fiziksel olandan spirütüel olana bütün varlık alanlarına iştirâkini ihtiva eden ontolojik kavrayışla yaratılan politika biliminin tekrar mercek altına alınması gâyesini güder.

Politika biliminin restorasyonunda Voegelin’in projesine göre, mitin, vahyin, tarihin ve özellikle de felsefenin sembollerinin tarihsel tecrübeyle irtibatı yeniden araştırılmalı ve bu özellikle “meditasyon” metodu mihverinde yapılmalıdır: “meditasyon praksi” (praxis of meditation). Modern kriz, insana ait kadim sembollerin ve tecrübelerin kaybıdır. Politika bilimini, bu kaybı telafi edecek şekilde mit, vahiy, felsefeyi içine alarak bütün alanlarda yeniden inşa etmek, aşkın tecrübeyi politik alana yeniden sokacak şekilde politika bilimini

tesis etmek Voegelin'in en önemli hedefidir. O, bütün değerlerin göreceleştirilmesine karşı etik olanın aşkınlıkla irtibatını yeniden kurar. Ve politikayı da bu çerçevede yeniden tesis etmeyi amaçlar. Moral ile politikayı tekrar irtibatlandırır. Voegelin, eylemde bulunan "insan"ın varlığın aslî temeliyle buluşmasını mümkün kılmak suretiyle, onu eylemde bulunan "kişi"ye dönüştürür. Bu "kişi" yalnızca çıkarları peşinde koşan, egoist, libidosunun tatminiyle uğraşan, iktidar arzusunu gerçekleştirmek isteyen "modern birey" değil, adalet avcısı "moral kişi"dir.

Voegelin, kamusal hayatın "içkin" ideolojik eylemle değil, felsefeyle temellenen politik eylemle restorasyonunu arzular. Kamusal alanda rasyonel tartışmanın ve rasyonel politik eylemin mümkünlüğü ve gücü, aşkın tecrübe ile içkin tecrübenin bu alanda birlikte mevcudiyetine bağlıdır. Voegelin perspektiften kamusal hayat ideologların, fuhürerlerin, idiotların, budalaların karşısındaki ruhu doğru düzenlenmiş, aşkın temele açık olan, felsefî sorgulamaya muktedir "kişi"lerin mücadelesiyle şekillenir. Kamusal ruhu canlandıracak olan, dost-düşman ilişkisinden çok politik arkadaşlık temelinde bir müzakere ruhunun geliştirilmesi, rasyonel tartışma ve diyalogdur. Bu tartışmayı entelektüel düzeyde Platon-Aristotelesci politik bilime dayanan politika felsefesi yönetir. Politika, bu kontekste rasyonel tartışma ve müzakere yoluyla bir neticeye varma çabasıdır. O, söz, kimi zaman felsefî söz, karşılıklı konuşma, müzakere ve diyalogdur.

Kaynaklar

- CAYGILL Howard, 2002, *Levinas and the Political*, London, Routledge
- FEDERICI Michael P., 2002, *Eric Voegelin; The Restoration of Order*, "Glossary", Wilmington, Delaware, ISI Books
- HENKEL, Michael, 1998, *Eric Voegelin: zur Einführung*, Hamburg, Junius Verlag GmbH
- HERNDON Jeffrey C., 2007, *Eric Voegelin and the Problem of Christian Political Order*, Columbia, London, University of Missouri Press
- JARDIN Murray, 1995, "Eric Voegelin's Interpretation(s) of Modernity: A Reconsideration of the Spiritual and Political Implications of Voegelin's Therapeutic Analysis", *Review of Politics* 57
- LOWITH Karl, 1949, *Meaning in History. The Theological Implications of the Philosophy of History*, The Chicago, University of Chicago Press
- LUBAC Henri de, 1998, *The Drama of Atheist Humanism*, San Fransisco, Ignatius Press
- MOLNAR, Thomas, 1971, "The God-Problem and the Philosophers", *Modern Age*, Winter
- PLATON, 1969, *Symposium, The Collected Dialogues of Plato I*, USA, (ed.) Edith Hamilton, Huntington Cairns, Princeton University Press
- SANDOZ Ellis, 2006, "Glossary of Terms Used in Eric Voegelin's Writings", *Autobiographical Reflections, Revised Edition, with a Voegelin Glossary and Cumulative Index*, Columbia and London, University of Missouri Press
- TAUBES Jacob, 1991, *Abendländische Eschatologie*, München, Matthes&Seitz Verlag
- TILLICH Paul, *The Courage To Be*, 1964, London&Glasgow, Collins
- VOEGELIN Eric 1956, *Order and History, Israel and Revelation*, cilt. I, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1936, "Volksbildung, Wissenschaft und Politik", *Monatsschrift für Kultur und Politik*, 1.Jg., 7, Juli
- VOEGELIN Eric, 1952, *The New Science of Politics; An Introduction*, Chicago, Illinois The University of Chicago Press
- VOEGELIN Eric, 1974, *The Ecumenic Age, Order and History*, cilt.IV, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1975, *From Enlightenment to Revolution*, ed. John H. Hallowell, Durham, North Carolina, Duke University Press
- VOEGELIN Eric, 1983, *Order and History, Plato and Aristotle*, cilt.III, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1986, *Order and History, The World of the Polis*, cilt.II, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1988, "Die Ordnung der Geschichte enthüllt sich in der Geschichte der Ordnung" *Ordnung, Bewußtsein, Geschichte, Späte Schriften-eine Auswahl*, , Stuttgart, Verlagsgemeinschaft Ernst Klett Verlag
- VOEGELIN Eric, 1989, *Autobiographical Reflections*, Ed. Ellis Sandoz, Baton Rouge and London Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1990a, "Anxiety and Reason", *What is History? And Other Late Unpublished Writings. The Collected Works of Eric Voegelin*, cilt:28, Ed. Thomas A. Hollweck, Paul Caringella, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press
- VOEGELIN Eric, 1990b, "Equivalences of Experience and Symbolization in History," *Published Essays 1966-1985, The Collected Works of Eric Voegelin*, cilt.12, Ed. Ellis Sandoz, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press

- VOEGELIN Eric, 1998c, *Religion and the Rise of Modernity, History of Political Ideas*, cilt.V, University of Missouri Press
- VOEGELIN Eric, 1998d, *Renaissance and Reformation, History of Political Ideas*, cilt.IV, Ed. David L. Morse ve William M. Thompson, Columbia, London, University of Missouri Press
- VOEGELIN Eric, 2002, "Eternal Being in Time," *Anamnesis: On the Theory of History and Politics, The Collected Works of Eric Voegelin*, Columbia and London, University of Missouri Press
- VOEGELIN Eric, 2004a, *Die Neue Wissenschaft der Politik*, München, Wilhelm Fink Verlag
- VOEGELIN, Eric, 1998a, "Apostasy", *History of Political Ideas, cilt VI, Revolution and the New Science*, Ed. Barry Cooper, Columbia and London, University of Missouri Press
- VOEGELIN, Eric, 1998b, *The Later Middle Ages, History of Political Ideas*, cilt III, ed. David Walsh, Columbia, London, University of Missouri Press
- VOEGELIN, Eric, 2004b, "Structures of Consciousness", *The Drama of Humanity and Other Miscellaneous Papers, 1939-1985, The Collected Works of Eric Voegelin*, Ed. William Petropoulos ve Gilbert Weiss, Columbia, London, University of Missouri Press

**PRENATAL DÖNEMDEKİ KADINLARIN SAĞLIK DAVRANIŞLARININ
KÜLTÜREL YAKLAŞIMLA İRDELENMESİ***
**Investigation of Women's Health Behaviours According to Cultural
Approach in Prenatal Period**

Emel TAŞÇI DURAN**

Abstract

The purpose of the research, which is done with an Ethnonursing Research Method as an ethnographic approach, is to examine the health behavior of women, concerning prenatal period with a cultural approach, and to convey relations between health behavior and culture. In this study, purposeful sampling was used and a sampling group was formed by 19 pregnant women in total. In the study, all data were collected from "Information Forms" that have introductory information belongs to women and semi-configured Interview Forms. All interviews with women were done face to face by using deeply interviewing technique. Differences between groups for perceiving of culture and transfer of culture, for perceptions subject and behavioral differences theme, cultural structures, behaviors, and attitudes and impact of these diversities on life and health of pregnant women were exposed.

Keywords: Etnonursing, Health behaviours, Qualitative, Woman

Özet

Etnografik bir yaklaşım olan Ethnonursing araştırma yöntemi ile yapılan çalışmanın amacı, kadınların prenatal döneme ilişkin sağlık davranışlarının kültürel yaklaşımla irdelenmesi, sağlık davranışları ve kültürleri arasındaki bağlantıyı açığa çıkarmaktır. Bu çalışmada amaçlı örnekleme kullanılmış olup toplam 19 gebe kadın örnekleme grubunu oluşturmuştur. Araştırmada veriler kadınlara ait tanıtıcı bilgilerin olduğu bir "Bilgi Formu" ve yarı yapılandırılmış "Görüşme Formu" ile toplanmıştır. Kadınlara yapılan görüşmeler derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yüz yüze yapılmıştır. Gruplar arasında geleneklerin algılanması ve gelenek aktarımı, algılar konusunda ve davranışsal değişiklikler temasında kültür yapılarında, davranışlarda ve tutumlarda farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların gebe kadınların yaşamı ve sağlığı üzerindeki farklı etkileri olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etnonursing, Sağlık davranışları, Niteliksel, Kadın

* Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Doktora Tezi Danışman: Prof. Dr. Ümran SEVİL, İkinci Danışman: Doç.Dr. Hale OKÇAY

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Giriş

Gebelik ve doğum, çeşitli kültürel kalıplar tarafından yönetilmektedir (Brathwaite vd 2004). Dünyanın birçok bölgesinde doğum, normal olarak görülmektedir. Buna göre aile üyeleri ve tıbbi olmayan uygulayıcılarla desteklenmektedir (Brathwaite, 2004; Essen, 2000). Türk toplumunda çocuk, ekonomik, psikolojik ve sosyal boyutları olan bir unsurdur. Doğum, kadının çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak, yüzlerce adet, gelenek, görenek, inanç, töre ve tören tarafından yönetilmektedir (Taşpınar, 1998: 12). Gelenek ve göreneklerin aile yoluyla aktarıldığı düşünülürse, aile, kişinin sağlığını bozan değişik etmenlerin hazırlayıcısı olarak da rol oynayabilmektedir (Özçelik, 1997; Burk, 1995). Bu gelenek ve adetlerle birlikte gebelikte yanlış sağlık davranışları oluşabilmekte ve anne ölümlerinin nedeni olabilmektedir (Brathwaite vd., 2004). Araştırmanın yapılması, Türkiye’de farklı kültürel gruplar arasında gebelikteki sağlık davranışlarının nasıl farklılaştığı ve bu davranışlar hakkında bilgi sağlanması ve bu bilgiler ışığında sağlık bakımının verilmesi açısından önemlidir.

Amaç

Bu araştırma, Kızılay Aile Sağlık Merkezi bölgesindeki kadınların prenatal döneme ilişkin sağlık davranışlarının transkültürel yaklaşımla irdelenmesi, sağlık davranışları ve kültürleri arasındaki bağlantıyı transkültürel yaklaşım ile açığa çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışma “Kültür Bakım Farklılığı ve Evrenselliği Teorisi” “*Theory of Culture Care Diversity and Universality*” ile kavramsallaştırılmıştır (Leininger, 2002: 189). Çalışmada, bakımı etkileyen, etnik geçmişi, dil, din/spirituality, teknoloji, aile bağları/sosyal kültürel değerler, yaşam biçimi, ekonomi ve eğitim gibi faktörleri içeren kültürel içerikleri incelemek amacıyla *The Sunrise Modeli* kullanılmıştır. (Sunrise modeli kişilerin sağlık ihtiyaçlarını belirlemede değerli bir rehberdir (Leininger, 2002: 189).

Yöntem

Bu çalışmada kalitatif *ethnonursing* metodu kullanılmıştır. Araştırma; İzmir/Bornova Toplum Sağlığı Merkezi’ne bağlı Kızılay Sağlık Merkezi bölgesinde yapılmıştır. Araştırma verileri Kasım 2007- Ağustos 2008 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmanın evrenini 15–49 yaş grubundaki prenatal dönemde olan gebe kadınlar oluşturmuştur. Araştırmada bölgenin göç dağılımına bakılmış olup, göç edilen bölge olarak yoğun olan ve karşılaştırma yapılması için, memleketi Kars, Ağrı ve İzmir/Manisa olan kadınların örneklem grubunu oluşturmasına karar verilmiştir. Örnekleme dâhil edilme sınırları içinde kendisine ulaşılabilen ve araştırmaya katılmayı kabul eden gebe kadınlar olmak üzere toplam 19 kişi araştırma kapsamına alınmıştır. Veri toplama aracı kadınlara ait tanıtıcı bilgilerin olduğu bir “Bilgi Formu” yarı yapılandırılmış “Görüşme Formu” olarak iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme soruları, Sunrise

Modeli'nin öğeleri doğrultusunda, araştırmacının yöntemi ve amacına yönelik, uygun literatür doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulmuştur (Davis, 2001; Hung, 2001; Korcun, 2008; Özvarış, 2009; Türkdoğan, 1991; Vonderheid 2003; Willis, 1999). Derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yüz yüze görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde araştırmacı ile birlikte dört uzman görüşü alınmıştır. *Doç. Dr. Hale Okçay* tarafından görüşmelerin yazılı dokümanları incelenmiş, sosyolojik değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular

Kadınların yaş ortalaması 33.00 ± 6.37 'dir. Kadınların dördü Kars'lı, sekizi Ağrı'lı ve yedisi İzmir/Manisa'lıdır. Değerlendirmeler sonucu dört tema saptanmış, bunlara ait alt temalar oluşturulmuştur. Bu ana temalar, Aile, sosyal öğrenme-gelenek aktarımı, algılar, davranışsal değişikliklerdir.

Aile

İzmir/Manisa ve Kars grubunda kadınların çoğu ailede demokratik bir yapıya sahip olduklarını ifade eden cümleler belirtmişlerdir. Ağrı grubunda kadınlardan çoğunun ailede ataerkil yapı özelliğine sahip bir yapıda olduğu ve kadınların aile büyükleri tarafından baskı altında tutulduklarını gösteren ifadeler yer vermişlerdir. Bu kadınlar geniş aile yapısına sahip kadınlardır. *Daha çok kayınvalide görüşlerine önem veriliyor... Mesela bir yere gidecek olduğum zaman muhakkak hepsinin izni ve haberi olacak (A5).*

Ailede Değerler

Bu bölümde ailede değer sistemiyle ilişkili olarak bazı kalıpların olduğu, bazı değerlerin sürdürümü ile ilgili tutum ve davranışların gösterildiği ortaya çıkmıştır.

Aile Dinamikleri

İzmir/Manisa ve Kars grubunda kadınlar bağımsız olduklarından bahsederken, Ağrı grubunda, genelde sağlıksız aile fonksiyonlarından olan bağımlılıktan bahsedilmiştir. *Sağlık ocağına bile gidemiyorum. Hastaneye eşimle ya da eşimin ailesiyle gidiyorum... Gelirimizde onlara bağlı...(A5).*

Ağrı grubunda kadınlardan biri aile ve diğer insanlar arasında etnik bir iletişimin varlığı ve bu iletişimin sağlığa etkilerine dair ifadeler yer vermiştir. *Türkçe yok fazla gençler arasında konuşurduk. Daha çok eşimle bile Kürtçe konuşuruz. Bilmiyolarda. Türkçe konuşursak Kürtlüklerini kaybetmişlerde Türkçe konuşuyolar diye ayıplarlar. Anlamadıkları için sevmiyolar. Türkçe bilmeyen kadınlar hastalandığında yanında Türkçe konuşan biri gidecek. Bikere*

doktora gitmiştim. Bir gelin gelmiş kayınpederi ve kayınvalidesi ile birlikte. Heralde Türkçe'side yoktu. Kaynanada Türkçeyi bilmiyo. Doktor soruyo şişmesi(ödem) varmı diyo gelin Türkçe konuşamıyo kayınvalidesinin yanında. Sekiz aylık hamile durumu kötüydü (A3).

Sosyal Öğrenme-Gelenek Aktarımı

Diğer gruplarda gelenek aktarımı fazla dikkati çekmezken, Ağrı grubunda bazı kadınlar nesilden nesile geçen bazı geleneklerin aktarımı ile ilgili ifadelerde bulunmuşlardır. Bazı toplum kuralları gelenekler aracılığı ile kuşaktan kuşağa geçmektedir. *Bizde adet çok farklı. Bizde mesela kaynanayla birlikte oturulur saygıda kusur edilmez....* (A1). *Biz doğu(Doğu Anadolu) tarafı evde doğum yaparlar* (A2).

Algılar

Sağlık algısı

Ağrı grubunda bazı kadınlar dinin sağlık üzerinde nasıl etki gösterebileceği konusunda bazı ifadeler belirtmişlerdir. *Ramazan çıkısın gitmeyi düşünüyorum sağlık ocağına* (A6).

Gebelik algısı

İzmir/Manisa grubundaki kadınlarda kürtaj yaptırmaya yönelik dinsel bir takım etkilerin olduğu ve kürtajın günah olacağı gibi düşüncelerin var olduğu görülmektedir. Aynı düşünceler Ağrı grubundaki kadınlar arasında da yaygındır. *Aldırmayı düşünüyordum(bebeği) ama cesaret edemedim birde, bana göre çok günah çocuk aldırmak onun canına kıymak çok günah* (17). *Sağlık ocağına gittim aldırmayı düşündüm eşim izin vermedi. Günahtır dedi öbür dünyada(ölümden sonraki hayat) çiğ çiğ yediriyorlarmış diye* (A4).

Ağrı grubundaki kadınların kendi kültürlerinde belki de gebeliğin normal algılanmasına bağlı olarak, gebe kadının normal günlük ve ağır sayılabilecek işlerine devam edebileceği düşünülerek herhangi bir rolden muaf tutulmadığı belirtilmiştir. *Doğulu olduğumuz için bizim daha farklı. Köyde hamilelerde iş yapar. Ben oğlana hamile iken kaynanamların hayvanları vardı onlara falan bakıyodum. Oturamazdık. Hizmetini devam ettircen* (A2).

Sağlık Görevlilerini ve Kontrolleri Algılama

Diğer iki grupta gebe kadınların sağlık hizmetlerine erişimlerinde aile büyüklerinin etkisi bulunmazken, Ağrı grubundaki kadınlardan bazılarının kültürlerinde gebelik süresince sağlık hizmeti alma ile ilgili olumsuz tutum olduğu ve gebe kadınların sağlık hizmeti almalarında engel teşkil ettiği görülmektedir. Ataerkil aile yapısının kuralları gereği gelin olarak gebe kadınlar, ancak aile büyükleri izin verdiği takdirde sağlık hizmetine ulaşabilmektedirler.

Hastane dışında bir yere gidemiyorum. Sağlık ocağına bile gidemiyorum (A5).(eşin ailesi birlikte yaşam mevcut).

Davranışsal Değişiklikler

Beslenme

Bir topluluğun yiyecek ve beslenme tarzları ile o topluluğun inanç ve değerleri arasında yakın bir ilişki vardır. Ağrı grubu dışında Manisa/İzmir ve Kars grubundaki kadınlar genelde sebze ağırlıklı beslenmeye çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Bazı kültürel ve dinsel inanışlar sağlık davranışlarına ve yaşam biçimine zarar verebilir. Bunlardan biri de İslam toplumunda gebe kadının oruç tutması gibi örneklerdir. Sadece Ağrı grubundaki kadınların bazıları gebeliklerinde oruç tutma davranışını yaptıklarına dair ifadelere değerlendirmelerinde yer vermişlerdir. *Oruç tutuyorum(A6). Oruç 15 gün tuttum. Bir gün tuttum bir gün tutmadım (A8).*

Doğuma Yönelik Düşünceler ve Uygulamalar

Ağrı grubundaki kadınlar kültürlerinde evde doğum yapmanın yaygın olduğunu ve köyün yaşlı kadınlarının doğumları yaptırdıklarını belirtmektedirler. Genelde kadınlar, aile büyüklerinin, hastanede doğum yapmamaları için gebe kadınları korkuttuklarını belirtmektedirler. *Çevreden korkutan vardı. Çok bastırırlar karnına diye... çok korkuttular...(A2). Evde çoğunlukla büyük kadınlar yaptırır. Ananem, babannem yaptırırlardı. Büyükler bırakmıyo, bebeği, kadını mağfederler diye. İstemiyolar büyükler(hastanede doğum yapmayı). Evde olsun derler. Kaynanam sekiz tane doğurmuş hep evde (A4).*

Öneriler

Kadınların doğru sağlık davranışı geliştirmede iyi bir eğitim gereksinimi olduğu ve bu eğitimin ailesel ve kültürel özellikleri dikkate alınarak yapılması, etnik iletişimin sürdürüldüğü ailelere yönelik, bölgede hakim olan dili konuşan ve Türkçe bilen bir kişinin çevirmen olarak sağlık merkezlerinde görevlendirilmesi, kültürden olumsuz yönde etkilenen aileler ve gebe kadınlara yönelik aileleri içine alacak şekilde ev ortamlarında bakım verilmesi, sağlık profesyoneline yönelik olumsuz tutumların iyileştirilmesi için yanlış inanç ve düşüncelere yönelik bu kişilerin uygun biçimlerde bilinçlendirilmesi ve sağlıklı hizmet almaya özendirilmesi, Ağrı grubunda kültürel olarak evde doğum yapma yaygın olduğundan dolayı, evde doğum yapmanın kadınlar ve çocuklar üzerindeki zararları konusunda bilgilendirme toplantıları yapılması, sağlığı etkileyen bazı dinsel konularda doğru bilgilerin din adamları tarafından verilebilmesi için bölgede bilgilendirme toplantılarının yapılması ve medyada bu konuda din adamlarının açıklamalar yapması, aile sağlık merkezi çalışanlarına kültüre dayalı bütüncül hemşirelik/ebelik yaklaşımı konularında hizmet içi eğitimlerin yapılması önerilebilir.

Kaynaklar

- BRATHWAITE, C. A., Williams, C. C., 2004, "Childbirth Experiences of Profesonal Chinese Canadian Women", *JOGNN*, 33(6):748–55.
- BURK, M.E., Wieser, P. C., Keegan, L., 1995, "Cultural Belief and Health Behaviors of Pregnant Mexican-American Women: Implications for Primary Care", *Advances in Nursing Science (ANS)*. 17(4):37–52.
- DAVIS R. E., 2001, "Postpartum Experience for Southeast Asian Women in the United States", *Am J Matern Child Nurs.*, 26(4):208–13.
- ESSEN, B., Johnsdotter S., Hoveliu B. et al., 2000, "Qualitative Study of Pregnancy and Childbirth Experiences in Somalian Women Resident in Sweden" *British Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 107: 1507-12.
- HUNG, P., 2001, "Traditional Chinese Customs and Practices for the Postnatal Care of Chinese Mothers", *Complementary Therapies in Nursing & Midwifery*, 7: 202-06.
- KORCUN, C., Keçeli, M., Şanlı, G. "Türkiye'de Göç Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'dan Göç Hareketleri", mimoza.marmara.edu.tr/~mtekece/eco272/icgoc.pdf. Erişim tarihi: 23.1.2008.
- LEININGER, M., 2002, "Culture Care Theory: A Major Contribution to Advance Transcultural Nursing Knowledge and Practice", *Journal of Transcultural Nursing*, 13(3):189-92.
- ÖZÇELİK, N., 1997, "Kentleşme Sürecinde Kadının Sağlık Eğilimleri", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 20-22 Kasım 1996. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- ÖZVARIŞ, Ş. B., Akın, A. Türkiye'de Doğum Öncesi Bakım Hizmetlerinden Yararlanma.www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/turkiyede_dogum_onesi.pdf - Erişim Tarihi: 20.4.2009.
- TAŞPINAR, A., 1998, "15–49 Yaş Evli Kadınların Gebeliğe ve Aile Planlamasına İlişkin Geleneksel Uygulamalarının İncelenmesi" E.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s. 12-36.
- TÜRKDOĞAN, O., 1991, *Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kültür Kalıpları*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Aile Yazıları, Ankara, Kılıçaslan matbaacılık.
- VONDERHEID, S.C., Montgomery, K.S., Norr, K.F., 2003, Etnicity and Prenatal Health Promotion Content, *Western Journal of Nursing Research*, 25(4):388-04.
- WILLIS, O., 1999, Culturally Competent Nursing Care During The Perinatal Period, *J Perinat Neonat Nurs*, 13(3):45–59.

KÜRESELLEŞMENİN NİTELİKLİ İŞ GÜCÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: İLAÇ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TIBBİ TANITIM TEMSİLCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

The Effects of Globalization on Qualified Labor Power: A Research on Medical Representatives Working in Medicine Sector

Elife KART**

Abstract

In this study the accumulation of capital in the world, the new form that the relationships between capital and labor force have taken, and their impacts in terms of “qualified labor” are examined. On this basis, within the economic conditions of today, the focus of employment on all the psycho-social, personal and cognitive aspects of the worker, the transformation of the characteristics of the worker into a means of “profit” and “productivity” in a fiercely competitive environment, the attainment of “profitable” conditions on the basis of individual differences of the worker and the transformative effects of the productive organizations on employment and labor-force structure in a globalized world are questioned. Furthermore, the means to increase the productive utility and the changing work phenomenon from the point of view of the labor-force are discussed.

Pharmacy, as one of the most important sectors vulnerable to globalization, is a field in which internationalization has been most prominent in terms of the processes of capital accumulation and research development and, as in most other parts of the world, rapid changes in this field are seen to be felt in Turkey. In this context, the effects of globalization on the “medical representatives” who work in foreign and jointly owned foreign-domestic pharmacy firms which operate in Izmir are analyzed. With this in mind, in-depth interviews were conducted with twenty-two medical representatives in the pharmacy sector as part of this study. The interviews have been examined and interpreted using a qualitative content analysis technique.

* “Küreselleşmenin Nitelikli İşgücü Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Çalışan Tıbbi Tanıtım Temsilcileri Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezi, Doç. Dr. Dilek Çiftçi Yeşiltuna danışmanlığında, Elife Kart tarafından yapılmıştır. 2010 yılında *Nitelikli İşgücünün Küresel Trajedisi* adıyla Kavim Yayınevi, İstanbul tarafından yayınlanmıştır.

** elifekart@hotmail.com

According to the results of the study, it is revealed that the pharmacy firms that dominate the market in Turkey are, in general, international firms and that the competition has grown more intense in the pharmacy sector. The methods that the firms employ for the sake of adapting to free market conditions and thus trying to protect their power of competition have been re-established in a different dimension through the implementation of "lack of rules" and "flexibility" in terms of labor-force. The working conditions that involve these tendencies indicate that the firms have influenced the individual characteristics of their workers in the name of profit and productivity and that they have led not to liberalization but to oppression of their workers under stronger authority. It is also revealed that those workers who are constantly concerned for their job security arrange their private lives in accordance with such working conditions.

Özet

Bu çalışmada, küresel dünyadaki sermaye birikiminin, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı yeni biçimlerin, "nitelikli işgücü" açısından etkileri, incelenmektedir. Bu temelde, günümüz ekonomik koşulları içerisinde, istihdamın çalışanın tüm psiko-sosyal, kişisel ve bilişsel özelliklerine odaklanması, çalışanın tüm özelliklerinin, yoğun rekabet ortamında şirketlerin "kar" ve "verimlilik" elde etme aracına dönüştürülmesi, "kar" koşullarının çalışanın tüm kişisel farklılıkları üzerinden üretilmesi ve küreselleşen dünyada üretim örgütlenmelerinin istihdam ve işgücü yapısı üzerindeki dönüştürücü etkileri sorgulanmaktadır. Bunun yanında, işgücünde üretken yararlılığı arttırma araçları ve işgücü açısından değişen iş olgusu incelenmektedir.

İlaç sektörü küreselleşmenin etkilerine açık, önemli sektörlerden biri olarak, sermaye birikim süreçleri ve AR-GE çalışmaları bakımından en fazla uluslararasılaşmış endüstriyel bir alan olduğu ve dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu alanda dönüşümün hızlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, İzmir'de küresel rekabet içinde etkinlik gösteren yabancı ve yabancı ortaklı ilaç firmalarında çalışan "tıbbi tanıtım temsilcileri" üzerinde küreselleşmenin etkileri analiz edilmektedir. Bu amaçla, araştırmamızda ilaç sektöründe çalışan yirmi iki tıbbi tanıtım temsilcisi ile derinlemesine görüşme yapılmış ve görüşmeler niteliksel içerik analizi tekniği ile incelenmekte ve yorumlanmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'deki genelde pazara hâkim olan ilaç firmalarının, uluslar arası firmalar olduğunu ve ilaç sektöründe rekabetin giderek yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Şirketlerin, serbest piyasa koşullarına uyum sağlamak ve rekabet güçlerini korumaya çalışmak adına uyguladıkları yöntemlerin, işgücü açısından, "kuralsızlık" ve "esneklik" ilkeleri ile farklı bir boyutta tekrar kurulduğunu göstermektedir. Bu özellikleri içeren çalışma koşullarının, firmaların çalışanların bireysel niteliklerini, kar ve verimlilik araçlarına dönüştürmelerine ve çalışanların özgürleşme değil, daha fazla otorite altında kalmalarına neden olmaktadır. İş güvencesi açısından sürekli kaygı içinde olan çalışanların, özel yaşamlarını da böylesi çalışma koşullarına göre düzenledikleri ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın Tanımlanması

Bu çalışmanın amacı; küresel dünyadaki sermaye birikimi, mal dolaşımı hareketliliğinin istihdam alanlarında yarattığı yapısal değişimleri ve nitelikli işgücü üzerine getirdiği değişimleri irdelemektir. Günümüz ekonomik koşulları içerisinde, istihdamın çalışanın tüm psiko-sosyal, kişisel ve bilişsel özelliklerine odaklanması, çalışanın tüm özelliklerinin yoğun rekabet ortamında şirketlerin kâr ve verimlilik elde etme aracına dönüştürülmesi ve kâr koşullarının çalışanın tüm kişisel farklılıkları üzerinden üretilmesi, bu konuyu incelemeye değer kılan temel özelliği oluşturmaktadır. Diğer bir önemli husus ise, sermayenin çalışanın yeteneğine, becerisine ve niteliğine bakışının, çalışanlar arasında da farklı rekabet koşullarını üretmesi ve iş güvencesizliğinin “nitelikli iş gücü” içinde her an bir korku ve kaygı nedeni oluşturmasıdır. Bir başka önemli nokta, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı yeni biçimlerin, çalışana daha fazla ve daha katı bir sömürü sistemi ile karşı karşıya bırakmasıdır.

Küreselleşme her alanda olduğu gibi işgücü piyasalarını da derinden ve farklı boyutlarda etkilemektedir. Yoğun rekabet koşulları, şirketlerin taleplere uygun ve en kısa sürede cevap verebilme istenci ve yeteneği işgücünün yapısını derinden etkilemektedir. Çalışmada, küreselleşen dünyada üretim örgütlenmelerinin istihdam koşulları üzerindeki etkisi ve yeni istihdam koşulları karşısında işgücünün niteliklerinin “neden ve nasıl” değiştiğinin analizi yapılmaktadır. Şirketler dünyada artan rekabet koşullarına uyum sağlayabilmek için hem üretim maliyetlerini düşürmeye yönelmekte hem de iş gücü piyasasında “esneklik” ilkesini uygulayarak verimliliklerini artırma yoluna gitmektedirler. Çünkü işgücü piyasasında “esneklik” ilkesinin uygulanması, şirketlerin rekabet gücünü artırma açısından önemli bir etkidir ve dahası işgücünün istihdam yapısını belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, değişen üretim örgütlenmelerinin işgücünün istihdamına etkisini ve yeni istihdam koşulları karşısında işgücünün değişen niteliklerini irdelemektedir. Özellikle, “esneklik” ilkesinin iş gücü piyasasına uygulanması ile “beyaz yakalı işgücü” (nitelikli işgücü) istihdamının ağırlık kazanması söz konusudur ve süreç, işgücü aleyhine işgücü piyasasını parçalayıcı ve kolektif yapıları ortadan kaldıran bireyselleştirici bir yapıya dönüşüm biçiminde gerçekleşmektedir. Sermayenin yoğun rekabet ortamında “kâr” ve “verimlilik” koşullarını üretmek için işgücü piyasasını yeniden nasıl organize ettiği ve işgücünün üretken yararlılığını en üst düzeye çıkarabilmek için ne tür uygulamaları hayata geçirdiği, kullandıkları yöntem ve stratejiler bu çalışmada analiz edilmektedir. Ayrıca bu koşullarda şirketlerin yoğun rekabet koşullarına uyum sağlama ve verimliliği artırma ihtiyacı işgücü piyasasının şekillendirilmesi açısından önemli bir başka nokta olan “kurum kimliği” ve “kurum kültürü”ne verilen önemi de gündeme getirmektedir.

Şirketler, ürüne doymuş pazarlarda ürünler arasında kendi ürününü tükettirebilmek için “kurum kimliği”ni, kültürünü ve imajını pazar koşullarında

“fark yaratıcı” bir faktör olarak kullanılmaktadır. Şirketlerin yoğun rekabet koşullarında nasıl avantaj elde edebildiği ve bu noktada imajın taşıyıcısı olarak işgücünün “sorumluluk alanı”nı giderek nasıl genişlettiği “kurum kültürü” kavramı çerçevesinde irdelenmektedir. Bu çerçevede, küreselleşme sürecinin ve giderek yoğunluk kazanan rekabet koşullarının içerisinde, devletin işlevinin sermaye lehine aşınmasının işgücü piyasasında bireysel çalışma koşullarını üretmesi ve ideolojik temelde, çalışanın firmasıyla kurduğu işbirliği değerlendirilmektedir. Firmaların, çalışanların firma yönetimine artan bir şekilde “katılımı” adı altında bazı motive edici ödüllendirme yöntemlerini kapsayan uygulamalarıyla “firma-çalışan bütünleşmesi” gibi çalışanlara çekici gibi görünebilen fakat içerik olarak daha farklı amaçlara hizmet eden uygulamaları nasıl sağladıklarının analizi yapılmaktadır. Şirketlerin, yoğun rekabet ortamında avantaj kazanma istençlerinde çalışanın organizasyonla kurduğu aidiyetlik duygusu, çalışanın işe katılımı, çalışanın çalışma hızı, işbölümü, çalışma planı, çalışma zamanı gibi konularda “özerk” olması bir verimlilik aracı olarak kullanılmaktadır. Şirketlerin, çalışandan en üst düzeyde verimlilik elde etmek için kullandıkları esnekleştirilmiş stratejilerinden bir diğeri de, işgücünün “özerk” çalıştırılmasıdır. Çalışana “yetki, sorumluluk ve inisiyatif verilmesi” söylemi, şirketler açısından verimliliğin devam etmesi için uygun stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yoğun rekabet ve doymuş pazar koşullarında, şirketlerin varlıklarını sürdürme çabaları, “beden” üzerindeki bütün iktisadi etkilerde de görülmektedir. Bu yüzden, yoğun rekabet koşullarında şirketlerin “kâr” ve “verimlilik” istençlerinin, çalışanların iyi bilişsel yetilerinin yanında, duygularının ve fiziksel özelliklerinin de kontrol edilmesine yönelik eğilimleri nasıl artırdığının analizi yapılmaktadır. Sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı biçimler, çalışanların “iş”e bakış açılarını da etkilemektedir. Bu ilişkileri yaşama geçirme süreci; neo-liberal politikalar, istikrarsızlığa ve güvensizliğe dayalı piyasa koşulları ve devletin korumacı işlevinin giderek azalması bağlamında irdelenmektedir. Bu çalışmada, konuyla ilgili yaklaşımlara ilişkin olumlu ve olumsuz görüş ve yorumlar yer almakla birlikte, konular daha çok eleştirel bir tutumla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Sermayenin kendini üretme koşullarını nasıl yarattığı, kâr ve verimlilik politikalarını nasıl ürettiği ve bu çerçevede işgücünün istihdam edilebilme ve çalıştırma koşullarının çalışanın bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel bütün özellikleri üzerinden nasıl inşa edildiğinin analizi için, küreselleşme süreciyle ve küreselleşen ekonomiyle bütünleşmiş en büyük sektörlerden biri ilaç sektörü üzerinde durulmaktadır. Şirketler arasındaki rekabetin, küreselleşme süreciyle birlikte giderek artan bir yoğunluk kazanma özelliği göz önünde bulundurulduğundan, küreselleşme süreciyle birlikte nitelikli işgücünün konumunu analiz etmek için, küreselleşmenin sektör ve firma etkinlikleri önemli görülmektedir. Bu tartışmalardan hareketle, ilaç sektörünün küreselleşmesine yönelik ortaya çıkan eğilimlerin, çok çeşitli etkileşim ve bağımlılık biçimleriyle karşımıza çıktığını görmek mümkündür. Özellikle ekonominin küreselleşmesi

bağlamında ilaç sektörüne bakıldığında, çok uluslu şirketlerin giderek büyümesi ve etkinliklerini farklı mekânlarda gerçekleştirmeleri, konuyla ilişkisi bağlamında önemli görülmektedir. Bunun için de çalışmamızda küreselleşme süreci bağlamında ilaç sektörünün genel yapısını ortaya koyan değerlendirmeler yapılmakta ve nitelikli işgücü olarak tıbbi tanıtım temsilcilerinin, hem işgücü sürecindeki durumları hem de bu sürecin sosyal alandaki yansımaları betimlenmektedir.

Küreselleşme sürecine entegre olma yolunda hızla ilerleyen ilaç şirketlerinin, serbest piyasa koşullarına uyum sağlamak ve rekabet koşullarında kendilerini yeniden üretmek, kâr ve verimliliklerini arttırabilmek amacıyla, ilaç ve özellikle de işgücü piyasasını etkileyen faaliyetleri, bu faaliyetlerin çalışma koşullarında yol açtığı dönüşüm, çalışanların bu süreci algısı ve genel durumu bağlamında saptanmıştır. Çünkü ilaç sektörü, dünyadaki en büyük şirketler arasında yer almakta, aynı zamanda, çok ulusluluğun en yoğun olduğu ve “kâr” payının en yüksek olduğu sektörlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Sektörün bu özelliği, tüm bu gelişmelerin etkisinde kalan; ilaç sektöründe çalışan nitelikli işgücü olarak “tıbbi tanıtım temsilcileri”ni de etkilemektedir. Tüm bu gelişmelerin, “nitelikli işgücü piyasası” üzerinde yarattığı dönüşümleri irdelemek, araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın sorunsalları, temel amaç ve tartışmalarla bağlantılı olarak oluşturulmaktadır.

Çalışma, İzmir ve çevresinde bulunan ilaç firmalarında çalışan “tıbbi tanıtım temsilcileri” ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmamıza dâhil edilen firmalar küresel çapta etkinlik gösteren şirketler ya da yabancı ortaklı şirketlerden oluşmaktadır. Bu şirketlerin küresel sermaye tarafından yönetildikleri dikkate alındığında, bu firmalarda bulunan işgücünün de küresel gelişmelerden etkilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışmada “niteliksel araştırma” yöntemi tercih edilmiştir. Bu, “tıbbi tanıtım temsilcileri”nin “nitelikli işgücü olarak” koşullarını irdeleme noktasında, yorumlamacı bir anlayışı sağlamaya dönük amaçları içermesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın amacı ve problemine uygun olduğu düşünülen veri toplama yöntemi olarak “derinlemesine görüşme tekniği” kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğini tercih etmemiz, “derinlemesine görüşmenin” incelenen alana ilişkin kapsayıcı bir analizi mümkün kılması, anlama ve yorumlama olanağı ile de araştırmacıya yeni açılımlar yapabilme olanağı sunmasından kaynaklanmaktadır. “Derinlemesine görüşme tekniği” ile toplanan verilerin analizi için, niteliksel içerik analizi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, saptanan temalar ve bu temaların içerdiği alt temalar, şu şekilde düzenlenmiş, yorumlanmış ve sonuca ulaşılmıştır:

*İstihdam ve İşgücü Yapısı:

“İşgücünün İşe Giriş Koşulları”; eğitim, yaş, fiziksel özellikler, çalışanın bireysel ve fark yaratıcı özellikleri, medeni durumu, cinsiyet, iş deneyimi.

“İşgücünün Çalışma Koşulları”; işgücü piyasasında, güvencesizlik, kuralsızlık, esneklik, istikrarsızlık, belirsizlik, risk, işgücünün parçalanması ve bireyselleştirilmesi.

“İşgücü Ve Niteliğinin Kar ve Verimlilik Aracına Dönüştürülmesi”; işgücü niteliğinin yeniden biçimlendirilmesi.

*İşgücünde Üretken Yararlılığı Arttırma Araçları:

“Kurum Kimliği Ve Kültürünün İşgücünde Üretken Yararlılığı Arttırma İşlevi”; kurum kimliği, kurum kültürü, kurum imajı, işgücünde performans ve motivasyonu artırıcı araçlar.

“İşgücünün Üretken Yararlılığının Bir Aracı Olarak İşteki Özerklik”; iş ortamının kontrol/ denetim mekanizmaları, işgücünün kendini denetleme araçları, yeni otorite figürleri.

“İşgücünün Üretken Yararlılığının Bir Aracı Olarak Beden”; bedeni üretken kılma biçimleri, kişilik piyasası, iş kimliği, duygu yönetimi, duygusal Emek.

*Değişen İş Olgusu Temelinde Özel Yaşamın Yeniden Yapılanması:

“Küreselleşen Dünyada İşgücü Açısından “İş” Olgusunun Değişen Anlamları”; işin süreksizliği, iş güvencesizliği,

“Çalışma ve Özel Yaşam İkilemi”; işin mekânsızlaştırılması, özel yaşamın düzenlenişi.

Değerlendirme ve Yorum

İşgücü piyasasında ortaya çıkan dönüşümle birlikte, işgücü piyasasının yeni boyutlar kazandığına ve bu alanda yeni eğilimlerin ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. Piyasanın serbestçe hüküm sürmesi, ticaret anlaşmalarıyla desteklenen küresel şirketleşme işgücü piyasasında büyük belirsizlikler yaratmaktadır. Firma sayısının çokluğu ve kuruluşların pazar payları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’de en yoğun rekabetin bulunduğu sektörlerden bir tanesinin de ilaç sektörü olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, ilaç sektörü, iş piyasasındaki gelişmelerin, özellikle de esnek çalışma modelinin en belirgin biçimde yansıdığı sektörlerden biri olarak da dikkat çekmektedir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, ekonomideki küreselleşme birçok yeni gelişmenin yaşandığı bir süreç olmaktadır.

Giderek küreselleşen ekonomideki bu gelişmelerin, işgücü piyasasında yarattığı en belirgin sonuçlardan biri işgücü piyasasının esnekleştirilmesidir. Esnekleşen istihdam koşulları, işgücü piyasasının parçalanmasına neden olmakta, çalışanlar arasındaki dayanışmanın azalması ve çalışma koşullarının bireyselleştirilmesi, sermayenin yeniden üretimini daha fazla kâr ve daha az istihdam biçiminde gerçekleştirmektedir. Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz çalışanların “eğitim” durumlarına bakıldığında, yirmi ikisinin de dört yıllık üniversite mezunu oldukları görülmekte ve hepsi de işe giriş

koşullarına ilişkin anlatılarında, firmaların, üniversite mezunu çalışanı işe aldıklarını belirtmektedir. Çalışanların anlatıları, bazı firmaların dört yıllık lisansın yanında, biyoloji, tıp, eczacılık, veterinerlik gibi bölümlerden mezun olan bireylerin tercih nedeni olduklarını ortaya koymaktadır. İşe giriş koşulu olarak çalışanın “genç yaş”ta olması yine bir tercih nedenidir. Bunun temel nedeni, firmaların hem “deneyimsiz” kişiyi kendi kültürlerine göre yetiştirme istekleri, hem de yaş arttıkça çalışanın performansının düştüğüne olan inançları biçiminde saptanabilmektedir. Görüştüğümüz çalışanların anlatıları, firmaların, “genç” ve “deneyimsiz” çalışanı tercih etmelerinde, firmaların çalışanı kendi kurum kültürü ile yetiştirmek ve işgücünü daha ucuza çalıştırmak beklentilerinin yattığını ortaya koymaktadır. İşgücünün istihdam edilme koşullarının, sürekli yükselmekte olan üretkenlik ve verimlilik ölçütlerini karşılamak yönündeki bir eğilimle desteklendiği görülmektedir. Bu eğilim, şirketlerin çalışanların fiziksel, duygusal, sosyal ve bilişsel tüm özelliklerini, birer “kâr” ve “verimlilik” aracına dönüştürülmesinden de belirlenebilmektedir. “Eli yüzü düzgün olan, yakışıklı, prezantabl olan, iyi iletişim becerisine sahip olan, girişken olan, ikna yeteneği iyi olan, fikir yürütebilen, stresi yönetebilme gücü olan” gibi özelliklerin işgücünün istihdam edilmesinde etkili olduğu görülmektedir. İşgücünün istihdam edilmesinde, bitirilen fakülteden çok sosyal ilişkisi gelişmiş ve girişken olma özelliği gibi kriterlerin göz önüne alındığı görülmektedir. Araştırma kapsamına aldığımız çalışanların anlatılarının hepsinde de çalışanın bireysel ve fark yaratıcı özelliklerinin işe girmedeki rolünün önemle vurgulandığı görülmektedir.

Aynı zamanda, görüşme verileri, “nitelikli işgücü”nün, giderek ayrıntılarda da parçalandığını ortaya koymaktadır. Verilerde, istihdam edilme koşulu olarak, firmaların genel anlamda evli ve bekâr tercihi gibi bir ayırıma gitmediklerini ancak, bazı firmaların evli çalışanı daha çok tercih ettikleri bilgisine ulaşılmaktadır. İşe giriş koşulu olarak, kadın ve erkek tercihinine yönelik, herhangi bir ayırımın yapılmadığı ancak, sektörde erkek çalışanın daha uzun süre iş piyasasında kalabildiği görülmektedir. Bu durum, daha çok kadının, daha zayıf olması veya doğum yapması gibi cinsiyet kimliğinden kaynaklı nedenlerle açıklanmaktadır. Şirketler, kadının doğum yapma potansiyelini dikkate aldıklarından erkek işgücüyü çalışmayı daha fazla tercih etmektedir. Bunun yanında, bazı şirketlerin kadının cinsiyet özelliklerinin satışta daha etkili olacağını düşünerek özellikle kadın çalışanı tercih ettikleri de ulaşılan veriler arasındadır. Ancak çalışanların hepsinde de ortaya çıkan benzer boyutlardaki çalışma koşullarının yıpratıcı ve zor, iş stresinin çok yüksek olduğu ve kadının bu çalışma koşullarına karşı daha az direnç geliştirdiği ifade edilmektedir. Bu veriler, şirketlerin “kuralsızlık”, “esneklik” ilkelerinin çalışmaya koşullarına uygulanışını ortaya koymaktadır. Çünkü şirketlerin “an”a göre ve en kısa zamanda kâr elde etme istençleri işgücünün her özelliğini kâr aracına dönüştürmesi, esnekliğin içeriğini bu verilerle somut bir gerçekliğe dönüştürmektedir. Bu, sermayenin, işgücünün daha fazla “yönetilebilir” kılınması özelliğine yoğunlaştığını göstermektedir. Çünkü çalışanın esnek

ilkelere göre kullanımı, her türlü duruma adapte edilebilirliğinin kabulüyle gerçekleştirilmektedir. Bu yeni ekonomik koşulların, “ana odaklı” ve tüketicinin anlık tatminleri üzerinden süreklilik sağlayan yapısının “esneklik ilkesi” ile çalışanlar üzerinde yeni kontrol biçimlerini yarattığını da ortaya koymaktadır. Sermayenin verimliliğini ve kârını sağlamaya yönelik işgücü üzerindeki kontrol süreçlerinde, “eğitim”, “yaş”, “fiziksel özellikler”, “cinsiyet”, “iş deneyimi”, “çalışanın bireysel ve fark yaratıcı özellikleri”, “medeni durumu” gibi tüm olguları, kendi “kâr” ve “verimlilik” aracına dönüştürdüğü derinlemesine görüşme çalışmasının verilerinde somut bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Araştırmamızda, işgücünün istihdam edilme koşullarında ortaya çıkan dikkat çekici diğer bir veri ise, sermayenin, kendini yeniden inşasını, “nitelikli işgücü” üzerinden gerçekleştirdiği ve bunu, şirketlerin, yeni ekonomik koşullara uyumlu kendi “çalışan tipi”ni oluşturduğudur. Bunun, sermayenin “seçkin işçi”sini yaratması anlamına da geldiği görülmektedir. “Seçkin işçi” grubuna dâhil edilenler, işe başvuran çok sayıda aday içerisinde seçilenlerdir. Firmaların kendi beklentileri bağlamında oluşturdukları bu çalışan tipi, yetenekli çekirdek grup olarak, işgücü sürecinde işlevsel esneklik ilkelerini gerçekleştirmekte ve aynı zamanda, yoğun rekabet koşullarında, geniş bir nitelik yelpazesi içerisinde, şirketlerin, pazarlarına adaptasyonu sağlayan bir işgücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işgücünün, özellikle istihdamın devamlılığını, yetenekli, verimli ve firmanın amaçlarıyla bütünleşmiş olmalarıyla sağladıkları görülmektedir.

Küreselleşme süreciyle yoğunluk kazanan rekabet koşulları ve neo-liberal pazar ekonomisinin etkileri, çalışma koşullarını da ürettiği gibi, “işgücü niteliği”ni de yine bu koşullar çerçevesinde biçimlendirmektedir. İşgücünün istihdam edilme koşullarını ortaya koyan veriler, “nitelikli iş gücü” arasında da işgücünü bireyselleştirici ve daha da parçalayıcı yapısını ortaya koymaktadır. İşgücünün çalışma koşullarındaki dönüşümünü ortaya koyan veriler, işgücünde esnekliğe dayalı istihdam stratejilerini gündeme getirmekte işgücü açısından, “güvencesiz” ve “kuralsız” çalışmanın koşullarını üretimini gözler önüne sermektedir. İşgücünün istihdamında, performans dayalı ücret, bireysel hizmet sözleşmeleri ve pazarlık sürecinin bireyselleştirilmesi gibi uygulamaların yaygınlık kazandığı görülmektedir.

Veriler, ilaç sektöründe rekabetin giderek yoğunlaştığını, dolayısıyla artan rekabet koşullarının çalışanlar açısından daha zor ve katı koşulları yarattığını göstermektedir. Şirketlerin, serbest piyasa koşullarına uyum sağlamak ve rekabet güçlerini korumaya çalışmak adına uyguladıkları yöntemlerin, işgücü açısından birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiği, çalışma saatlerinin ve ücretlerin bütünüyle “işin gereklerine” uygun biçimde esnekleştirilmesi ve işgücünün verimliliğini en üst düzeye çıkaracak ücret, prim kullanılması gibi uygulamaların yarattığı sonuçlardan anlaşılmaktadır. Özellikle ücret maliyetlerini düşürmek temel amaçlardan biri olmakta, şirketler için işgücü maliyeti önemli bir rekabet unsuru haline gelmektedir. İşgücünün istihdamının devamında “performans” en önemli olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışanın değerlendirilmesinde, şirketlerin belirlediği “performans kriterleri”nin etkili olduğu görülmektedir. Performans, ücret, maaş ve primleri etkilemekte, çalışanın “iş güvenliğinin” koşullarını da belirlemektedir. Veriler, rekabet koşullarının giderek yoğunlaşmasıyla, çalışanlardan istenilen performans düzeyinin giderek arttığını ortaya koymaktadır. İşgücü piyasasını ve istihdamını esnekleştirme stratejilerinin, şirketlerin ücret politikalarını işgücünü denetleyen bir araç olarak kullanmasına yol açtığı, performansa bağlı artan ücret ve prim sistemi konusundaki verilerden saptanmaktadır. Ücret politikalarında, işgücünün yoğunluğunun artırılması ve çalışma sürelerinin uzatılmasına dönük yapıların oluşturulduğu görülmekte, aynı zamanda zamanın esnekleştirilmesi, şirketlerin politikalarını üretmesinde bir iktidar aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Performans ve ücretlendirme politikalarının çalışanlar arasında rekabet koşullarını ürettiği de görülmektedir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz veriler, işgücü piyasasının giderek, çekirdekte yer alan merkezi konumdaki çalışanları da etkilediğini göstermektedir. Şirketler nitelikli iş gücünü tercih etmekte, ancak bu işgücünün, daha az sayıda çalışanla daha işlevsel olarak çalışması istenmektedir. “İşgücünün parçalanması” ve “bireyselleştirilmesi” süreci, çalışanlar arası rekabetin oluşmasına neden olmakta ve çalışanların kişisel çıkarlarını iyileştirmek için harcanan bir çabaya dönüşmektedir. Veriler, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı “belirsizlik”, “güvensizlik” ve “risk” biçimlerinin, çalışanın iş güvenliği için, kendisini sürekli yeniden üretmek ve kanıtlamak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. “İş güvencesizliği” nin yarattığı kaygının, çalışanın kendi çalışma süresini uzatmasına da neden olması dikkat çekici bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. “Güvencesiz” çalışma koşullarının karşısında işsiz kalmanın sonuçlarından kaçınan çalışanın, çabasını ve performansını arttırdığı, bu kaygının çalışmaya duyulan isteği ve hizmet etme çabasını etkilediği görülmektedir. İşgücü arasında rekabetin teşvik edilmesi, ücretlerin bireysel beceri temelinde belirlenmeye çalışılması ve çalışanlar arası diğer bireysellik temelindeki ayrışmalar, rekabet koşulları içerisinde bulunan çalışanların kendi aralarında fark yarat(abilme)ma kaygılarını da ortaya çıkarmaktadır. Çünkü fark yaratmak, yoğun rekabet ortamında “kâr” elde edebilmenin koşulu, olarak sunulmaktadır. Çalışanın kendisindeki tüm özellikleri fark yaratma nesnesine dönüştürme zorunluluğu dikkat çekici diğer bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların, başka iş olanaklarının yetersiz ve bireyin işe finansal bağımlılığının yüksek olduğu durumlarda işte kalabilmek amacıyla çaba ve performanslarını artırdıkları görülmektedir. Burada dikkat çekici diğer bir veri, “iş güvencesizliğinin” performans artışını sağlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmasıdır. Performansa dayalı ücret-prim uygulamasının performansı artırdığı, ancak bu artışın çalışanlarda iş stresini artırarak, uzun dönemde fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarına yol açtığı ve çalışanlar arasındaki rekabet ortamının yaratılmasına neden olduğu yine çalışmamız kapsamında ulaşılan veriler arsındadır.

Veriler, çalışanın kendi bireysel farklılığını yaratabilme becerisinin verimlilik aracına dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı yeni biçimlerin, çalışanların hem kendi aralarında hem de kendileri ile olan rekabetinin boyutlarını daha da derinleştirdiği görülmektedir. Bunun yanında, yoğun rekabet koşullarının, çalışanların kişisel ve bilişsel özelliklerinin tümünü rekabetin önemli bir unsuruna dönüştürdüğünü ve rekabet koşullarının çalışanlar üzerinden yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Çalışanın sürekli artmakta olan üretkenlik ve verimlilik ölçütlerini karşılamak zorunda olması, esnek, yaratıcı ve katılımcı özelliklerinin ön planda tutulması, çalışma koşullarının çalışan açısından, “her gün yeniden kendini ispatlamaya çalışmak ve sürekli riske maruz kalmak” biçimine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Sürekli işin uçurumunda yaşama duygusu ve her zaman sonraki gün ne olacak belirsizliğinin, çalışanın kendisiyle ve yaşamıyla olan ilişkisini aşındırdığı gözlenmektedir. Diğer yandan, çalışma koşullarının belirsizliğinin farklı boyutları da dikkat çekmektedir. “Belirsizlik” çalışan açısından “iş güvensizliği” anlamını içerdiği gibi, çalışma, piyasa alanında müşterisinin ilgi ve ihtiyaçlarına ve kişisel özelliklerine göre biçimlenmesi anlamında bir içeriğe de sahip olmaktadır. Aynı zamanda çalışanlar, her an verimliliğinin sınındığının farkındalar ama değerlendirmelerin sonucunu bilememenin yarattığı kaygı ve daha da önemlisi, işin en iyi nasıl yapılacağına dair hiçbir nesnel ölçütün olmaması belirsizliğiyle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum, çalışma koşullarının, “kuralsızlık” ve “esneklik” ilkeleri ile farklı bir boyutta tekrar kurulduğunu göstermektedir. Küreselleşen piyasa koşulları içerisinde, eğitimsizlik, yetersiz beceri ve yetenek dışlandığı için, “yeterlilik” sorunu da, çalışanlar açısından önemli bir kaygı nedeni olmaktadır.

Araştırmamızda ortaya çıkan diğer önemli bir veri ise, firmalar tarafından çalışanların sürekli eğitimlere tabi tutulmalarıdır. Eğitimlerin niteliği, çeşitliliği ve verildiği yerlerin bile birer rekabet unsuruna dönüştüğü görülmektedir. Aynı zamanda, firmalar açısından birer “kâr” ve “verimlilik” aracına dönüşen bu eğitim süreçlerinin, işgücünün üzerindeki baskıları daha da derinleştirdiği ve çalışanda işini kaybetme kaygısını artırarak daha yüksek performansla çalışmaya zorladığı görülmektedir. Çünkü çalışanın iş güvenliğini sağlayabilme koşulu, becerilerini geliştirmeleri yönündeki beklentiyi karşılamalarıyla mümkün olabilmektedir.

Küreselleşme süreciyle giderek sayıları artan şirketlerin, yoğun rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilme çabaları, kuşkusuz “kurum kimliği”ne ve “kurum kültürü”ne de yansımakta, şirketlerin pazarda farklılığını ortaya koyabilmelerinde kurum kimliği ve kültürü işlevsel bir role sahip olmakta, kurum kimliği ve kültürü işgücünde üretken yararlığı artırmak işlevini de gerçekleştirmektedir. İşletmelerin, çalışanlardan öncelikle beklediği, içinde yer aldığı firmanın kurumsal kimliğini çok iyi tanınması ve bulunduğu firmanın kültürü

bağlamında işletmenin önemini ve hedefini anlamasıdır. Bu nedenle firmalar, bu nitelikleri daha kolay oluşturabilecekleri “deneyimsiz” çalışan istihdamını tercih etmektedirler. Çalışma koşullarının yeni bir biçimini ortaya koyan bu durum, “deneyimin değersizleşmesi” sonucunu doğurmaktadır. Şirketlerin, ürüne doymuş pazarlarda ürünler arasında kendi ürününü tükettirebilmek için, kurum kimliğini, kültürünü ve imajını, pazar koşullarında fark yaratmak için işlevsel olarak kullanması ve kurum kültürü ile yoğun rekabet koşullarında avantaj elde edebilme yollarını zorlaması, imajın taşıyıcısı olarak işgücünün sorumluluk alanını daha da genişletmektedir. Bu nedenle şirketler, çalışanın bireysel özelliklerine odaklanmakta ve çalışanın çeşitli niteliklerini “kâr” ve “verimlilik” aracına dönüştürmektedirler.

Sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı yeni biçimler konusunda üzerinde önemle durulması gereken diğer bir konu, küreselleşme sürecinin ve giderek yoğunluk kazanan rekabet koşullarının karşısında devletin sermaye lehine işlevlerinin aşınması, işgücü piyasasında bireysel çalışma koşullarını üretmesi ve ideolojik temelde çalışanın firmasıyla kurduğu işbirliğini zorunlu kılması biçiminde gelişen süreçtir. Bu temelde Firmaların, çalışanların firma yönetimine artan bir şekilde katılımını ve bazı “motive edici” ödüllendirme yöntemlerini kapsayan uygulamalarıyla firma-çalışan bütünleşmesini sağladıkları görülmektedir. Ayrıca firma düzeyinde, firma-çalışan ilişkileri organizasyonunda, firmaların uygulama boyutlarındaki farklılıklar da dikkat çekmektedir. Çalışanın performansını artırma boyutunda, çeşitli motive edici ekonomik, psiko-sosyal, örgütsel ve yönetsel bu araçların kullanılması, işgücünün üretken duyarlılığını artırma noktasında, kurum kimliği ve kültürünün işlevini ortaya koymaktadır.

Bu konuda vurgulanması gereken diğer bir veri ise, çalışanın şirketle kurulan aidiyet ilişkisinin, çalışan açısından işin devamı, şirket açısından ise “kâr” ve “verimlilik” anlamlarını taşımasıdır. Firmaya karşı geliştirilen “aidiyet” duygusunun, uzun süreli sosyal bağlar anlamındaki, ‘sadakat’ anlamını içermediği görülmektedir. Çünkü yeni ekonomik koşulların belirsizlik ve güvencesizlik içeren ilkeleri, çalışanın firmaya bağlılığını zorunlu hale getirmektedir. Neo-liberal politikalar, istikrarsızlığa ve güvensizliğe dayalı piyasa koşulları ve devletin korumacı işlevinin giderek azalması bu uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Şirketlerin, yoğun rekabet ortamında avantaj kazanma istençlerinde çalışanın organizasyonla kurduğu aidiyet duygusu, çalışanın işe katılımı, çalışanın çalışma hızı, işbölümü, çalışma planı, çalışma zamanı gibi konularda özerk olması bir verimlilik aracı olarak kullanılmaktadır. Çalışanın “aidiyet duygusu” çalışana organizasyonu sahiplenmesi anlamında daha fazla sorumluluk getirmektedir.

Şirketlerin, çalışandan en üst düzeyde verimlilik elde etmek için kullandıkları esnekleştirilmiş stratejilerinden bir diğeri de, işgücünün “özerk” çalıştırılmasıdır. Çalışana yetki, sorumluluk ve inisiyatif verilmesi, şirketler

açısından verimliliğin devam etmesi için uygun stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır. İşteki özerkliğin çalışanlar açısından, genellikle daha yüksek üretkenlik ve etkinliğe yol açan motivasyonla ilişkilendirildiği ulaşılan sonuçlar arasındadır. Çalışanların işe karşı sorumluluğunu artıran bu stratejilerin gerçekte çalışana özgürleştirmede ve çalışma koşulları içerisinde yeni otorite figürlerinin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

İşgücü sürecinin aldığı yeni biçimler de “beden”, üretken yararlılığın aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun rekabet ve doymuş pazar koşullarında, şirketlerin varlıklarını sürdürme çabalarını çalışanlar üzerinden ürettikleri, giyimden kuşama, konuşmadan tavırlara kadar, her şeyin beden üzerindeki bütün iktisadi etkilerinde görülmektedir. Yoğun rekabet koşullarında şirketlerin “kâr” ve “verimlilik” istençlerinin, çalışanların iyi bilişsel yetilerinin yanında, duygularının ve fiziksel özelliklerinin de kontrol edilmesine yönelik eğilimleri giderek artırdığı söylenebilir. Müşteri memnuniyetinin ön planda olduğu bu çalışma biçimi, çalışma koşullarının “belirsiz” “kuralsız” ve “esnek” yapısına ilişkin birçok veriyi ortaya koymaktadır. Çalışan “iş güvenliği” için, tüm psiko-sosyal, kişisel ve bilişsel özelliklerini, ücret karşılığında müşterisinin hizmetine sunmakta, müşterisini etkileyebilmek ve yoğun rekabet ortamında müşterisinin tercih nedeni olabilmek için, tüm bu özelliklerini verimlilik ve kâr aracına dönüştürmektedir. Çalışma koşullarının aldığı bu biçimlere ilişkin veriler, “kişilik piyasası”, şirketlerin “ruhu bürokratikleştirme” çabası, “duygusal emek”, “yabancılaşma”, “metalaşma”, “duygusal uyumsuzluk” kavramsallaştırmalarının çalışanlar açısından içerdiği olumsuzlukların, gerçekliğe dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu, çalışanların, yeni ekonomimin mekânsız coğrafyasında her yerde ve her an, bir sürekli denetimle-şiddetle karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı bu biçimlerin, çalışanların “iş”e bakış açılarını da etkilediği de görülmektedir. Veriler, çalışanlarda yoğun “iş güvencesizliği” kaygısının olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle firmaların genç yaşa yönelmesi ve yaşın ilerlemesi ile performansın düşeceği arasındaki bir ilişkinin ortaya konulması, çalışanlarda kaygının daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Sermaye ve işgücü arasındaki ilişkilerin aldığı bu biçimlerin, çalışanın yeteneği, becerisi ne olursa olsun bir gün yine işsiz kalacağı kaygısını ortadan kaldıramamaktadır. Yoğun rekabet koşullarında çalışanın, “iş güvenliği”ni, yüksek performans ve başarı ile ilişkilendirmesi, başarısızlık durumunda kendini değersiz hissetmek, kötü hissetmek ve yetersiz hissetmek gibi duyguların ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. “Başarı” ise, satış, kotasını realize etmek, performansını yüksek tutmak, rakiplerini geçmek ve güçlü hissetmek anlamlarını içermektedir. Çalışmanın aldığı bu biçim, çalışanın işi ile geçici bağlılıklara dayalı yapısını da ortaya koymakta, “çalışmanın”, ekonomik anlamının yanında, daha varoluşsal ve işgücü için tüm sosyal, bilişsel ve psikik süreçleri kapsayan bir anlamı da içermektedir. Esnekleşen istihdam ve işgücü piyasası, çalışanlar açısından, endişe, depresyon ve psikolojik

huzursuzluk şeklinde sorunlara yol açarak hem çalışanı hem de çalışanın aile yaşantısını etkilemektedir.

İşgücünün istihdam edilebilme koşullarının çalışanın bilişsel, sosyal duygusal ve fiziksel bütün özellikleri üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Küreselleşen ekonominin dayattığı koşullar, işgücü açısından, “güvencesiz”, “esnek” ve “kuralsız” çalışmanın koşullarını da üretmektedir. İşgücünün performansa dayalı ücret, bireysel hizmet sözleşmeleri ve pazarlık sürecinin bireyselleştirilmesi gibi uygulamalarla karşılaşması, çalışanlar için özel yaşamı ortadan kaldırmaktadır. Çalışanların “iş güvenliğinin” sürekli performans sergilemelerine bağlı olması, çalışmanın bütün zamana yayılmış özelliğini ortaya koymaktadır.

Sonuçta, sermayenin yapısı, bunun getirdiği sosyal, ekonomik örgütlenme koşulları, kendini üretecek, devamlılığını sağlayacak gereksinim duyduğu işgücünü, şirketin kimliği ve önerilen değerler sistemiyle bütünleşmek zorunda bırakan politikaların etkisiyle çalışanları özgürleşme değil, daha fazla otorite altında, katı çalışma koşullarıyla karşı karşıya getiren, eğitim düzeyi yüksek, genç, dinamik, bireysel ve fark yaratıcı özelliklerini ortaya koyup sürekli geliştiren, esnek çalışma koşullarına uyum sağlayabilen, bir “işgücü tipini” yaratmaktadır.

YAZARLARA DUYURU

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan **SOSYOLOJİ DERGİSİ**, 1999 yılı 7. sayısından itibaren, ASA kuralları gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Yılda iki defa yayınlanmakta ve TUBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Yayın Başvurusu:

Başvurular özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisini olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez.

Makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru CD'sine eklenmesi gerekmektedir.

Makalelerin basılı 4 adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen 4 basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeden basılmış olmalıdır.

Metin Formatı:

Her makalede sırasıyla Türkçe Başlık, İngilizce (Fransızca, Almanca) başlık, 100 kelimeyi geçmeyen Abstract, Keywords (En fazla 6 kelime), Özet ve Anahtar Kelimeler (en fazla 6 kelime) yer almalıdır.

Metin; yazı karakteri Arial 10 punto, satır aralığı tam 12 punto, paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6nk, sayfa yapısı yukarıdan 6 cm, aşağıdan 4,8 cm, sağdan ve soldan 4,25 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil referanslar kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır.

Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

▪ Doğrudan atıflar tek yazar için	“....dır.” (Sayın, 2002: 25).
▪ Dolaylı atıflar tek yazar için	Sayın'a göre...(2004:16).
▪ Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için	Tatlıdil,(1990a, 1990,b, 1990c).
▪ Çok yazarlı eserler için	(Tatlıdil vd. 2002).
▪ Birden çok yazara atıflar için	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar :	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Süreli yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayın Yeri: Yayınevi.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayınevi, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa r: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. r: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma r: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures

Değerlendirme:

Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun n değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucu yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar varsa istenen değerliklik ve düzeltmeler ile birlikte yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değerliklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içinde Dergi iletişim adresine göndermelidirler. Bu srenin aşılması durumunda yazı, bir sonraki sayı içinde değerlendirilir. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez.

Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İletişim:

Tel : 0 (232) 311 16 86	ADRES:
Fax : 0 (232) 388 11 02	Doç. Dr. Hale Okçay (Editör)
E-posta : sosyolojidergisi@mail.ege.edu.tr	Sosyoloji Dergisi, E.. Edebiyat
hale.okcay@ege.edu.tr	Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
	35100 Bornova/İZMİR